

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Марко М. Драшковић
ГРАДСКА ПРИВРЕДНА ПОЛИТИКА
ОСТРОГОТСКЕ ИТАЛИЈЕ (493-535)
ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Marko M. Drašković

URBAN ECONOMIC POLICY
OF OSTROGOTH ITALY (493-535)

doctoral dissertation

Belgrade, 2026.

Подаци о ментору, члановима комисије за оцену и одбрану докторске дисертације, као и датуму одбране дисертације

Ментор: др Радивој Радић, редовни професор у пензији, Универзитет у Београду - Филозофски факултет

Чланови комисије за оцену и одбрану докторске дисертације:

1. др Влада Станковић, редовни професор, Универзитет у Београду - Филозофски факултет
2. др Ирена Љубомировић, редовни професор, Универзитет у Нишу - Филозофски факултет
3. др Драгољуб Марјановић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
4. др Јелена Анђелковић-Грашар, виши научни сарадник, Археолошки институт, Београд
5. др Дејан Гашић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране: _____

Сажетак - Рад анализира политику коју су римски високи државни функционери, уз сагласност остроготских краљева и њиховог круга, водили у области привредне проблематике градова на територији диоцезе Италије. У основу поступка ове анализе налази се тумачење Касиодорових писама у контексту затеченог компликованог привредног система, који нам је познат из царских конституција IV и V века. Засебна поглавља рада посвећена су начинима снабдевања краљевског двора у Равени, специфичној социјално-професионалној групи бродских превозника навикуларија, опстанку праксе снабдевања бесплатним хлебом у граду Риму (односно опстанку државно контролисаних пекара), континуитету снабдевања бесплатним оброцима у граду Риму (односно даљим деловањем особене социјално-професионалне групе суарија), опстанку државних постројења за израду оружја (односно, истакнуте социјално-професионалне групе фабриченза), наставку државне и локалне праксе прописивања максималних цена у градовима, проблематици постојања монопола, основној типологији новца остроготске Италије, као и опстанку два основна пореза која су плаћали трговци и занатлије (силикватикум и хрисаргирон).

Кључне речи: Позноримска привреда, Касиодор, конституције, државна привредна политика, раносредњовековно друштво.

Научна област: историја.

Ужа научна област: историја Византије, општа историја Средњег века.

Summary - The paper analyzes the policy pursued by Roman high-ranking state officials, with the consent of the Ostrogothic kings and their circle, in the area of economic issues of cities in the territory of the diocese of Italy. The basis of this analysis is the interpretation of Cassiodorus' letters in the context of the existing complicated economic system, which is known to us from the imperial constitutions of the 4th and 5th centuries. Separate chapters of the work are devoted to the methods of supplying the royal court in Ravenna, the specific social-professional group of ship carriers, the *naviculari*, the survival of the practice of supplying free bread in the city of Rome (i.e. the survival of state-controlled bakeries), the continuity of supplying free meals in the city of Rome (i.e. the further activities of the specific social-professional group of *suarii*), the survival of state-owned weapons manufacturing plants (i.e. the prominent social-professional group of *fabricenses*), the continuation of the state and local practice of prescribing maximum prices in cities, the problem of the existence of monopolies, the basic typology of money in Ostrogothic Italy, as well as the survival of two basic taxes paid by merchants and artisans (*siliquaticum* and *chrysargyron*).

Keywords: Late Roman economy, Cassiodorus, constitutions, state economic policy, early medieval society.

Scientific field: history.

Narrow scientific field: history of Byzantium, general history of the Middle Ages.

Садржај

Списак коришћених извора, са скраћеницама - I

Списак коришћене литературе - V

Увод:

Позноантички град - особености - 2

Царске конституције IV и V века и путеви формирања унутрашње политике Позног римског царства - 25

Каријера и писана делатност Касиодора - 48

Опште црте историје Острогота (493-535) - 65

Градска привредна политика остроготске Италије (493-535):

Снабдевање двора у Равени - 104

Навикуларији - 142

Државна постројења за печење хлеба и снабдевање носилаца права на panis gradilis у граду Риму - 195

Suaris и снабдевање месом носилаца права на orsonium у граду Риму - 248

Државна постројења за израду оружја - 266

Државна и градска пракса прописивања максималних цена - 290

Монополи - 303

Новац - основни правци политике његовог издавања - 315

Силикватикум и хрисаргирон - 326

Закључак - 346

СПИСАК КОРИШЋЕНИХ ИЗВОРА, СА СКРАЋЕНИЦАМА

Anon. Val.	Anonymi Valesiani pars posterior, MGH AA vol. 9, ed. Th. Mommsen, Berlin 1892.
Bierbrauer, Grabfunde	V. Bierbrauer, Die Ostgotischen Grab und - Schatzfunde in Italien, Spoleto 1974.
CTh	Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmonidianis et Leges Novellae ad Theodosianum Pertinentes. ed. Th. Mommsen - P. M . Meyer, vol. I, Berlin 1905.
Cass. Var.	Cassiodori Senatoris Variae, MGH AA 12, ed. Th. Mommsen, Berlin 1894.
Demo, Ostrogothic Coinage	Ž. Demo, Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina, Ljubljana 1994.
Digesta	Digesta Iustiniani Augusti, ed. Th. Mommsen, Berlin 1870.
Edict Diocl.	Das Edict Diocletians de pretiis rerum venalium vom J. 301, ed.

Ennodius Epist.	Th. Mommsen, Leipzig 1851, cap. 1-18.
	Magni Felicis Ennodii Opera Omnia, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum , vol. 6, ed. W. Hartel, Vindobonae, 1882.
Expositio	Expositio totium mundi et gentium, Geographi Latini Minores, ed. A. Riese, Heilbronn 1979, 104-126.
ILCV	Inscriptiones Latine Christiane Veteres, ed. E. Diehl, Berlin 1924.
Iordanis Getica	Iordanis Romana et Getica, MGH AA 5, ed. Th. Mommsen, Berlin 1882.
Marcellinus Comes	The Chronicle of Marcellinus, text and trans B. Croke, Sidney 1995.
Malchus	R. C. Blockley, The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus, Liverpool 1983, vol. II
Malalae Chronographia	Ioannis Malalae Chronographia, ed. J. Thurn, Berlin 2000.

Notitia Dign.

Notitia Urbis

N. Th.

N. Val.

Panegyricus Regi Theodorico

Papyri Italiens

Prokop, BG

Notitia Dignitatum, ed. O. Seeck, Berlin 1876.

Notitia Urbis Regionum XIV, Topographie der Stadt Rom im Alterthum, vol. 2, ed. H. Jordan, Berlin 1871, 539-574.

Teodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmonidianis et Leges Novellae ad Theodosianum Pertinentes. ed. T. Mommsen - P. M. Meyer, vol. II, Berlin 1905, 1-178.

Teodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmonidianis et Leges Novellae ad Theodosianum Pertinentes. ed. T. Mommsen - P. M. Meyer, vol. II, Berlin 1905, 1-178.

Magni Felicis Ennodi Opera, MGH AA vol. 7, Panegyricus dictus clementissimo Regi Theodorico ab Ennodio, ed. F. Vogel, Berlin, 1885, 203-14.

Die Nichtliterarischen Lateinischen Papyri Italiens, aus der Zeit 445—700, vol. I. Papyri 1-28, ed. J. Tjäder, Lund 1955.

Prokop Gotenkriege, ed. O. Veh, München 1978.

Prokop, BP

Pseudo-Zachariah

Sear, Roman Coins

Symmachi Relationes

Vita Epiphanii

Themistii Orationes

Wroth, Coins

Prokop Perserkriege, ed. O. Veh, München 1970.

The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity, Liverpool, comm. G. Greatrex, tr. from Syriac and Arabic by R. R. Phenix and C. B. Horn, introductory material by S. Brock and W. Witakowski, Liverpool 2011.

D. Sear, Roman Coins and their Values, vol. V: The Christian Empire: The Later Constantinian Dynasty and the Houses of Valentinian and Theodosius and their successors Constantine II to Zeno AD 337-491, London 2014.

Q. Aurelii Symmachi Relationes, ed. G. Meyer, Leipzig 1872.

G. M. Cook, The life of Saint Epiphanius by Ennodius, Washington 1942.

Themistii Orationes, ed. W. Dindorf, Leipzig 1832.

W. Wroth, Catalogue of the coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards, and the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British museum, London 1911.

Списак коришћене литературе

Alston, City in Egypt

= R. Alston, *The City in Roman and Byzantine Egypt*, London - New York 2002.

Arnheim, Senatorial Aristocracy in LRE

= M.T.W. Arnheim, *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Oxford 1972.

Arnold, Administration and Ideology

= J. J. Arnold, *Ostrogothic Provinces: Administration and Ideology, A Companion to Ostrogothic Italy*, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016, 73-97.

Arnold-Bjornlie-Sessa, Introduction

= J.J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, *Introduction to A Companion to Ostrogothic Italy, A Companion to Ostrogothic Italy*, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016, 1-16.

Ausbüttel, Theoderich

= F. M. Ausbüttel, *Theoderich der Große*, Darmstadt 2003.

Bagnall, Egypt

= R. S. Bagnall, *Egypt in Late Antiquity*, Princeton 1993.

Banaji, Agrarian Change

= J. Banaji, *Agrarian Change in Late Antiquity. Gold, Labour, and Aristocratic Dominance*, Oxford 2007.

Barnish, Government

= S. Barnish, *Government and administration*, *The Cambridge Ancient History*, vol. XIV (Late Antiquity - Empire and Successors A.D. 425-600), Cambridge 2008, 164-206.

Barnish, Pigs

= S. J. B. Barnish, *Pigs, plebeians and potentes: Rome's economic hinterland c.350–600 ad*, *Papers of the British School at Rome* 55 (1987), 157–185.

Barnish, Nature and Divinity

= S.J.B. Barnish, *Nature, Divinity and the Christianisation of the Countryside in Late Antique Italy*, *Journal of Early Christian Studies* 9 (2001), 387-402.

Behrwald, Stadtlandschaft Roms

= R. Behrwald, *Die gotischen Könige und die Stadtlandschaft Roms, Theoderich der Große und das gotische Königreich in Italien*, ed. H. Um. Wiemer, Berlin 2020, 63-88.

Berger, Dict. Roman Law

= A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.

Bjornlie, Governmental Administration

= M. Shane Bjornlie, *Governmental Administration, A Companion to Ostrogothic Italy*, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016, 47-72.

Bjornlie, Cassiodorus

= M. Shane Bjornlie, *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople. A Study of Cassiodorus and *Variae* 527-554*, Cambridge 2013.

Bjornlie, Variae

= The Variae. The Complete Translation, tr. M. Shane Bjornlie, Oakland 2019.

Bond, Currency

= S. Bond, Currency and Control: Mint Workers in the Later Roman Empire, Work, labour, and professions in the Roman world - Roman Empire c. 200 B.C.–A.D. 476, ed. K. Verboven, C. Laes, Leiden-Boston 2016, 227-245.

Brandes, Finanzverwaltung

= W. Brandes, Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.-9. Jahrhundert, Frankfurt am Main 2002.

Brown, Needle

= P. Brown, Through The eye of a Needle. Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350–550 AD, Cambridge 2012.

Burgundian Code

= The Burgundian code. Book of Constitutions or Law of Gundobad, tr. K. F. Drew, Pennsylvania 1996.

Burns, Ostrogoths

= T. S. Burns, A History of the Ostrogoths, Indiana 1984.

Bury, History

= J. B. Bury, History of the later Roman Empire : from the death of Theodosius I to the death of Justinian, London 1923, vol. I.

Cameron, Late Ant.

= A. Cameron - The Mediterranean World in Late Antiquity AD 393-565, London New York 1993.

Cameron, *Medit. World*

= A. Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395–600*, London 2003.

Christie, *Archaeologies of Settlement*

= N. Christie, *Ostrogothic Italy: Questioning the Archaeologies of Settlement*, *Theoderich der Große und das gotische Königreich in Italien*, ed. H. Wiemer, Berlin 2020, 125-154.

Corcoran, *Law*

= S. Corcoran, *Roman Law in Ravenna, Ravenna. Its Role in Earlier Medieval Change and Exchange*, ed. J. Herrin - J. Nelson, London 2016, 163-197.

Cox, *Working*

= F. Cox, *The Dark Side of the Coin: Working Families in Urban Rome; A Thesis Submitted in Fulfilment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Classics*, University of Canterbury, 2016-2017.

Croke, *Historiography*

= B. Croke, *Latin Historiography and the Barbarian Kingdoms, Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century A.D.*, ed. G. Marasco, Leiden-Boston 2003, 352-358.

Deliyannis, *Ravenna*

= D. Mauskopf Deliyannis, *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge 2010.

Deliyannis, *Urban Life*

= D. M. Deliyannis, *Urban Life and Culture, A Companion to Ostrogothic Italy*, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016, 234-262.

Dixon, *Cities*

= P. Dixon, 'The cities are not populated as once they were', *The City in Late Antiquity*, ed. J. Rich, London - New York 1992, 145-160.

Downey, Antioch

= G. Downey, *A History of Antioch in Syria, From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1961.

Duncan-Jones, Structure

= R. Duncan-Jones, *Structure and Scale in Roman Economy*, Cambridge 2002.

Dušanić, Mines

= S. Dušanić, *The Roman Mines of Illyricum: Organization and Impact on Provincial Life, Selected Essays in Roman History and Epigraphy*, Belgrade 2010, 572-596.

Dzierzbicka, Wine

= D. Dzierzbicka, *OINOΣ Production and Import of Wine in Graeco-Roman Egypt*, Warsaw 2018.

Edmondson, Mining in L. R. Empire

= J. C. Edmondson, *Mining in the Later Roman Empire and beyond: Continuity or Disruption*, *The Journal of Roman Studies* 79 (1989), 84-102.

Ensslin, Theoderich

= W. Ensslin, *Theoderich der Grosse*, München 1959.

Erdkamp, Food supply

= P. Erdkamp, *The food supply of the capital*, *The Cambridge Companion to Ancient Rome*, ed. P. Erdkamp, Cambridge 2013, 262-277.

Erdkamp, Grain

= P. Erdkamp, The grain market in the Roman Empire. A Social, Political and Economic Study, Cambridge 2005.

Errington, Policy

= R. M. Errington, Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius, Chapel Hill 2006.

Ферјанчић, Константин

= С. Ферјанчић, Константин (306-337), Београд 2013.

Finley, Ancient Economy

= M. I. Finley, The Ancient Economy, Berkeley - Los Angeles, 1973.

Garnsey - Saller, Economy

= The Roman Empire. Economy, Society and Culture, ed. P. Garnsey - R. P. Saller, London 2014.

Goffart, Caput and colonate

= W. Goffart, Caput and colonate. Towards a history of late Roman taxation, Toronto 1974.

Grey, Rural Matters

= C. Grey, Concerning Rural Matters, The Oxford Handbook of Late Antiquity, ed. S. Fitzgerald Johnson, Oxford 2012, 625-666.

Gračanin, Dalmatia

= H. Gračanin, Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*, *Povijesni prilozi* 49, Zagreb 2015, 9-83.

Hadley, Roman Law

= J. Hadley, Introduction to Roman Law, New York 1902.

Harries, Law

= J. Harries, Law and Empire in Late Antiquity, Cambridge 2004.

Hawkins, Roman Artisans

= C. Hawkins - Roman Artisans and the Urban Economy, Cambridge 2016.

Heather, Goths

=P. Heather, The Goths, Oxford 1997.

Hendy, Byz. Monetary Ec.

= M. Hendy, Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450, Cambridge 1985.

Hendy, Coin Production

= M. Hendy, Aspects of Coin Production and Fiscal Administration in the Late Roman and Early Byzantine Period, *The Numismatic Chronicle* 12 (1972),117-139.

Herrin, Ravenna

= J. Herrin, Ravenna. Capital of Empire, Crucible of Europe, London 2020.

Heydemann, Ideologies

= G. Heydemann, The Ostrogothic Kingdom: Ideologies and Transitions. A Companion to Ostrogothic Italy, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016, 17-46.

Hodge, Aqueducts

= T. Hodge, Roman Aqueducts and Water Supply, London 2002.

Hodgkin, Cassiodorus

= The Letters of Cassiodorus. A Condensed Translation, with an Introduction by T. Hodgkin, London 1886.

Honoré, Law

= T. Honoré, Law in the Crisis of Empire (379-455 AD). The Theodosian Dynasty and its Quaestors, Oxford 2014.

Humphries, Senators

= M. Humphries, Roman Senators and Absent Emperors in Late Antiquity, *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia* 17, Rome 2003, 27-46.

Jones, Cities

= A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford 1971.

Jones, LRE

= A. H. M. Jones, The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey, Oxford 1964, vols. I-III

Kelly, Ruling L.R. Empire

= C. Kelly, Ruling the Later Roman Empire, Cambridge Mass. - London 2004.

Lafferty, Law

= S. D. W. Lafferty, Law and Society in the Age of Theoderic the Great; A Study of the *Edictum Theoderici*, Cambridge 2013.

A. Laiou, Trade

= A. E. Laiou, Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries, *The Economic History of Byzantium from the Seventh through Fifteenth Century*, ed. A. E. Laiou, Dumbarton Oaks 2002, 681-754.

Liu, Associations

= J. Liu, Professional associations, *The Cambridge Companion to Ancient Rome*, ed. P. Erdkamp, Cambridge 2013, 352-368.

Lançon, Life

= B. Lançon, *Rome in Late Antiquity. Everyday Life and Urban Change AD 312-609*, Edinburgh 2000.

Letki, Fabricae

= P. Letki, The state factories (fabricae) during the time of tetrarchy, *Studia nad kultura antyczna V*, Opole 2009, 49-64.

Lee, From Rome to Byzantium

= A. D. Lee, *From Rome to Byzantium AD 363 to 565. The Transformation of Ancient Rome*, Edinburgh 2013.

Lee, Latin Dict.

= *Oxford Latin Dictionary*, ed. G. M. Lee, Oxford 1968.

Liebeschuetz, Adm. of cities

= J. Liebeschuetz, Administration and politics in the cities of the fifth to the mid seventh century: 425–640, *The Cambridge Ancient History*, vol. XIV (Late Antiquity - Empire and Successors A.D. 425-600), Cambridge 2008, 207-237.

Liebeschuetz, City

= J.H.W.G Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford 2001.

Liebs, Law

= D. Liebs, Roman Law, The Cambridge Ancient History, vol. XIV (Late Antiquity - Empire and Successors A.D. 425-600), Cambridge 2008, 238-259.

Lo Cascio, Early Empire

= E. Lo Cascio, The early Roman empire: The state and the economy, The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World, ed. by W. Scheidel, I. Morris, R. Saller, Cambridge 2007, 619-650.

Matthews, Law

= J. F. Matthews, Laying Down the Law. A Study of the Theodosian Code, Yale 2000.

Matthews, Text

= J. Matthews, The Making of the Text, The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity, ed. J. Harries - I. Wood, London 1993, 19-44.

Marazzi, Ostrogothic Cities

= F. Marazzi, Ostrogothic Cities, A Companion to Ostrogothic Italy, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016, 98-120.

Merrills - Miles, Vandals

= A. Merrills, R. Miles, The Vandals, Oxford 2010.

Мирковић, Остроготи

= М. Мирковић, Остроготи у Панонији после 455. године, Зборник Филозофског факултета 10/1, Београд 1968, 119-128.

Mitchell, Empire

=S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire ad 284–641*, Oxford 2015.

Moorhead, Theoderic

= J. Moorhead, *Theoderic in Italy*, Oxford 1997.

Murray, Merovingians

= A. C. Murray, *The Merovingians. Kingship, Institutions, Law, and History*, London - New York 2022.

O` Donell, Cassiodorus

= J. O` Donell, *Cassiodorus*, Berkeley 1979.

Oman, Medieval War

= C. Oman, *A History of the Art of War. The Middle Ages from the Fourth to the Fourteenth Century*, London 1898.

ODB

= *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. P. Kazhdan, New York - Oxford 1991, vols I-III.

ODLA

= *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, ed. O. Nicholson, Oxford 2018, vols I-II.

Paterson, Trade

= J. Paterson, *Trade and Traders in the Roman World: Scale, Structure and organisation, Trade, Traders and the Ancient City*, ed. H. Parkins - C. Smith, London - New York 2005, 145-163.

Pharr, Theodosian Code

= C. Pharr, *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions. A translation with commentary, glossary and bibliography*, Princeton 1952.

Pitassi, Roman Navy

= M. Pitassi, *The Roman Navy. Ships, Men and Warfare 350 BC–AD 475*, Barnsley 2012.

PLRE

= J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol I (Cambridge 1971), vol II (Cambridge 1980).

Pryor-Jeffreys, Dromon

= J. H. Pryor, E. M. Jeffreys, *The Age of the Dromon. The Byzantine Navy 500-1204*, Leiden-Boston 2006.

Радић, Константин

= Р. Радић, *Константин Велики. Надмоћ хришћанства*, Београд 2010.

Rance, Exculcator

= P. Rance, *Sculca, sculcator, exculcator and proculcator: the Scouts of the late Roman Army and a disputed Etymology*, *Latomus. Revue d'Études Latines* 73 (2014), 474-501.

Rich, Dictionary

= A. Rich, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London 1874.

Rickman, Granaries

= G. Rickman, *Roman granaries and store buildings*, Cambridge 1971.

Rostovtzeff, Hellenistic soc.

= M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-II*, Oxford 1998.

M. Rostovtzeff, *Roman soc.*

= M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of Roman Empire vol. I*, Cambridge 1988.

Roucné, *Asia Minor*

= C. Rouché, *Asia Minor and Cyprus, The Cambridge Ancient History, vol. XIV (Late Antiquity - Empire and Successors A.D. 425-600)*, Cambridge 2008, 570-587.

Schilbach, *Metrologie*

= E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, München 1970.

Sessa, *Daily Life*

= K. Sessa, *Daily Life in Late Antiquity*, Cambridge 2018.

Sirks, *Colonate*

= B. Sirks, *The Colonate in the Roman Empire*, Cambridge 2024.

Sirks, *Food for Rome*

= B. Sirks, *Food for Rome. The Legal Structure of the Transportation and Processing of Supplies for the Imperial Distributions in Rome and Constantinople*, Gravenhage 2010.

Sirks, *Sources*

= B. Sirks, *The Sources of the Code, The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, ed. J. Harries - I. Wood, London 1993, 45-67.

Smith, *Dictionary of Geography*

= A Dictionary of Greek and Roman Geography, ed. W. Smith, vol. I-II, London 1872-1873.

Southern-Dixon, L. R. Army

= P. Southern - K. R. Dixon, The Late Roman Army, London - New York 2000.

Sukacic, Lex Iulia

= M. Sukacic, Consumer Protection in Ancient Rome – Lex Iulia de Annona and Edictum de Pretiis Rerum Venalium as Prohibitions of Abuse of Dominant Position?, 22nd International Scientific Conference on Economic and Social Development – "Legal Challenges of Modern World" (Book of Proceedings), Split 2017, 107-112.

Tchernia, Trade

= A. Tchernia, The Romans and Trade, Oxford 2016.

Tenney, Economic hist.

= F. Tenney, An economic history of Rome to the end of Republic, Baltimore 1920.

Thompson, ESHM

= J. W. Thompson, An Economic and Social History of the Middle Ages (300-1300), Chicago 1928.

Thurmond, Food

= D. L. Thurmond, A Handbook of Food Processing in Classical Rome, Leiden-Boston 2006.

Traina, Orientals

= G. Traina, Orientals in Late Antique Italy: Some observations, 249-259, Electrum 29 (2022).

Treadgold, Army

= W. Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford 1995.

Two Romes

= *Two Romes. Rome and Constantinople in Late Antiquity*, ed. by L. Grig and G. Kelly, Oxford 2012.

Utley, Guilds

= F. Utley, *Trade Guilds of the Latter Roman Empire*, Thesis at the London School of Economics, London 1925.

Vaccaro, Sicily 400-600

= E. Vaccaro, *Landscapes, Townscapes, and Trade in Sicily AD 400–600*, *Theoderich der Große und das gotische Königreich in Italien*, ed. H. Um. Wiemer, Berlin 2020, 89-124.

Ward-Perkins, Cities

= B. Ward-Perkins, *The cities*, *The Cambridge Ancient History*, vol. XIII (The Late Empire A.D. 337-425), Cambridge 2008, 371-410.

Wickham, Framing

= C. Wickham, *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400-800*, Oxford 2005.

Wiemer, Theoderich

= H. Wiemer, *Theoderich der Grosse. König der Goten – Herrscher der Römer*, München 2018.

Witschel, Die Städte

= C. Witschel, *Die Städte Nord- und Mittelitaliens im 5. und 6. Jahrhundert n. Chr.*, *Theoderich der Große und das gotische Königreich in Italien*, ed. H. Um. Wiemer, Berlin 2020, 37- 62.

Wolfram, Goths

= Н. Wolfram, History of the Goths, Berkeley-London 1988.

Зечевић, Готи

= Н. Зечевић, Византија и Готи на Балкану у IV и V веку, Београд 2002.

УВОД

ПОЗНОАНТИЧКИ ГРАД - ОСОБЕНОСТИ

Позноантички град (*civitas*, *πόλις*) обухватао је град у дословном смислу, као и његову сеоску околину. Град у ужем смислу био је одговоран како за управљање собом, тако и својом припадајућом сеоском околином. Није било законске разлике између градских и сеоских чланова града као заједнице. Законски, градови су били основне јединице од којих је Царство било састављено. Сви римски грађани припадали су неком цивитасу. Припадност њему није зависила од места резидирања или рођења, него од порекла (*origo*) тј. од чињенице да је његов отац био грађанин истог цивитаса (у случају колона, порекло се одређивало по патрону). Ако је резидирао у неком другом цивитасу, он је као домицилирани странац (*incola*) постајао подложен разним обавезама тог града у коме живи, али је остајао члан града свог порекла, који је задржавао право на његове услуге.¹

Поред градова, у позноантичком поретку постојале су и друге самоуправне јединице:

- поједина села (*κόμη*) у диоцези Истока, која су имала своје приходе и подизала своје зграде, а њихове масовне скупштине бирале су годишње магистрате и издавале декрете; овакво село се уздизало у град тако што би добило градску курију (*βουλή*)
- 10 демоса који су постојали у брдским областима Фригије и Памфилије
- *castra* у Галији, која постоје независно од цивитаса
- земљопоседи (*κτῆματα*, *χωρία*), региони (*regiones*), тракти (*tractus*) и *saltus*; ово су термини који се већ у III веку користе за дистрикте којима управљају прокуратори царске земље; групу региона у централној Кападокији А. Џонс идентификовао је са

¹ Ward-Perkins, *Cities*, 371, 376; Jones, *LRE*, 712; cf. Sessa, *Daily Life*, 47-74.

Domus Divina per Cappadociam; нешто од ових екстратериторијалних блокова царске земље је пореклом владарска земља припојених клијентских краљевстава - четири региона у Палестини били су 4 топархије Херодијског краљевства; групе regiones постојали су у унутрашњости Битиније и Кападокије.²

Велика већина цивитаса била је рурална, у смислу да су већи део прихода извличили из земљорадње. Њихови градови били су економски центри њиховог цивитаса, у који су сељаци долазили да продају аграрне производе и да купе оно што нису производиле сеоске занатлије. Такође, град је био административни центар цивитаса, седиште локалне скупштине и његов религијски центар у коме живи епископ. Изнад свега, он је био социјални центар где су земљопоседници ове територије резидирали.

Градске територије рапидно су варирале у величини, што је последица конзервативне политике царске владе готово кроз њену читаву историју. Када би припојила подручје, римска држава најчешће је признавала локалне заједнице и ретко правила неке значајније измене. Стварала је одређени број колонија ветерана на земљи узетој од побуњених градова или племена. Промене су вршене понекад, у смислу да се насељу које је постало велики град да муниципални статус, да се мање насеље припоји већем, или да се уједини више мањих јединица. Али и тада, политички статус области остајао је великим делом исти као у доба анексије. У већини случајева, административна структура одражавала је стање социјалног и политичког развоја у тренутку доласка под римску власт. Римска власт преферирала је да наметне индиректну владавину, остављајући локалну администрацију локалној заједници, и зато је обично ремоделивала краљевства којима се управљало преко централизованог бирократског апарата.³

Помпеј је поделио Понт на 11 цивитата. Тако су и Тракију Трајан и Хадријан поделили на цивитате. Кападокијско и Херодејско краљевство је подељено углавном на цивитате, али је остало неколико региона под директном управом. Септимије Север је у Египту разбио централизовану управу, увевши курије у метрополису сваке номе, а учинивши их одговорним за локалну администрацију, под надзором стратега. Диоклецијан је номе формално претворио у цивитате.

² Jones, LRE, 713; cf. Jones, Cities, 147-162, 174-190.

³ Roucné, Asia Minor 572; Jones, LRE, 714; cf. Cameron, Late Ant., 152-167.

Крајем IV века, Галија се састојала из 12 провинција, у којима је било укупно 78 civitates и 6 castra. Велика већина цивитата су територије идентичне племенима која су се борила против Цезара. Слично је било у Британији, где је у VI веку било 28 цивитата.

Позноантичка Африка имала је 500 епископских столица, али треба имати у виду да није свака столица имала седиште у цивитасу – неке столице су биле у вилама, а није ни сваки цивитас морао бити седиште епископије.

На територији Грчке и Македоније број градова био је велики, али су већину чинили мали градови. У VI веку постоји 21 град у диоцези Дакије, 55 у Тракији, око 40 у Македонији и Новом Епиру, око 100 у Грчкој (од тога око 70 у Ахаји).⁴

Територија диоцезе Азије грубо је одговарала селеукидским територијама у Малој Азији, и под њиховом толерантном и донекле неефикасном владавином, аутономија градова је порасла и цветала. У њој је било на стотине различитих градских насеља, од метропола до малих неразвијених градова, брдских тврђава разних примитивних брдских кланова, и села по којима живе расута племена.

Диоцеза Понтика одговарала је територији краљевина Битиније, Понта и Кападокије, са Пафлагонском кнежевином и територијом три племена Галатије. Краљевине су биле високо централизоване, и имале су мало градова у тренутку анексије. Основано је само неколико градова да би се преузела администрација земље, и сваки је имао под собом велика подручја.

У диоцези Ориента постојало је 180 градова, у шта је спадало и 25 углавном малих места у Исаврији, и 17 великих градова Киликије). У Арабији је добар део села био уздигнут у ранг градова.

У Египту је постојало укупно 54 нома, којима је Диоклецијан дао статус цивитаса. Од њега је тај ранг добило 15 малих лука и поштанских станица. До VI века у Египту се појавило само око 10 нових градова.⁵

Од Александра Великог опстала је традиција да владар оснива нове градове, и она је била јака нарочито у источним деловима Царства. Диоклецијан и Константин су

⁴ Jones, LRE, 715, 716; cf. Jones, Cities, 1-27, 295-348.

⁵ Jones, LRE, 717, 718; cf. Jones, Cities, 147-172, 174-190, 110-122, 301-339.

неколико села уздигли у ранг градова. Диоклецијан и Максимијан основали су на истоку око 10 градова којима су дали своја имена. Константин је основао пет градова којима је дао своје име (Цирта у Нумидији постала је Константина, кипарска Саламина постала је Констанција, Константин у Арабији је од села уздигнут у град). Јулијан је основао Јулианополис и Василинополис. Цареви Теодосијевог дома основали су барем 19 градова који су носили њихова имена или имена њихових супруга, не рачунајући по два града које су основали Маркијан и Пулхерија. Лав I је основао пет, а његова супруга Верина два. Постојала су четири Зенонополиса и девет Анастасиополиса. Јустинијан је основао најмање 15 градова који су носили његово име, а Теодора два.⁶

Међу њима су градови поново изграђени после земљотреса или рата, а остали су уздигнути у ранг града. Територија племена *Silbiani* у провинцији Азија уздигнута је у град Валентинијанополис. Констанција је пре тога била Мајума, лука Газе. Антарад, залеђе острвског града Арада, уздигнут је у ранг града и добио име Константин. *Regio* Лаганије постала је Анастасиополис, а трактус Дараналиса постао је Теодосиополис. Салтус Залихена постао је Леонтополис.

Оснивање града могло је подразумевати грађење бедема око места или села које га није имало, или подизање неких од јавних зграда. Могло је подразумевати и неки трансфер становништва – цареви су неретко пресељавали становнике околине у нови град, који је претходно био село. Али, најчешће је промена била само правне природе – добијање права на окупљање у градску курију (скупштину) и издавања декрета. Становници града имали су обавезу да бирају своје магистрате. Гувернер провинције морао је скупити чланове градске курије (декурионе). Град Тимандени, који је основао Диоклецијан, обавезао се цару да ће обезбедити довољно декуриона, а цар је наредио гувернеру да одмах упише 50 декуриона, изразивши наду да ће их бити још више.

Гдегод је био недовољан број земљопоседника који су живели у граду, цареви су пресељавали декурионе из суседног града. Јулијан је преселио декурионе из Никеје да формирају савет Василинополиса (који је дотад био *regio*). Валенс је наредио неким од декуриона Цезареје да се преселе у регион Поданд који је желео да претвори у град. Ово последње је вероватно изузетак, јер је већина земље у регију крунска.⁷

⁶ Mitchell, *Empire*, 142, 123, 188; Jones, *LRE*, 719.

⁷ Ward-Perkins, *Cities*, 384; Jones, *LRE*, 719, 720; cf. Duncan-Jones, 121-139.

Градови Царства усвојили су временом извесну униформност у свом уређењу. Од давнина, римска држава је утврдила одређена општа правила за управу провинцијских градова, што укључује број година, цивилни статус и минималну имовину, неопходну за држање магистратура и чланство у градској курији. Власт је повећала моћ курија давши њеним члановима доживотно чланство, које се губило само због лошег управљања или губитком имовинске квалификације. Сачували су се варијетети у мање утицајним питањима, као што су титуле и функције магистрата, посебно у хеленофоним провинцијама, где латинско право никад није било додељено и где је ретко био даван статус колоније. Али, униформни модел локалне управе је успостављен до III века.

Градске магистрате су именовали њихови претходници. Одлуке о њиховом именовању некад су читане у театру или циркусу. Ту је маса такође изражавала незадовољство због цене хлеба или изнуђивања магистрата. Константин је тврдио да ће ове акламације њему пренети преторијски префекти и *comites provinciarum* и да ће реаговати на њих. Поједини савременици сматрали су да ове акламације организоване интересне групе, преко преко потплаћених извикивача.

Грађани су били дужни да одређени период у години, по принципу ротације, бесплатно одржавају ноћну стражу, пожарни одред, чисте улицу и канализацију, а занатлије и радници да учествују у одржавању и подизању јавних здања. Избор грађана за ове различите дужности био је на западу Царства поверен колегијима занатлија у које је градска популација била организована. У Египту је град био подељен на филе (квартове), и ови су давали неопходне раднике сваке године, по принципу ротације. Организација у филе била је општа у грчким градовима, чему је слична подела на *curiae i vicis* на западу Царства, али се не зна да ли је ова подела имала исту сврху као у Египту.⁸

Градови су могли директно да комуницирају са централном владом путем слања делегације комитату. Градови су своје жалбе и захтеве цару најчешће слали преко

⁸ Jones, LRE, 721-724; cf. Liebeschuetz, City, 104-133.

провинцијске скупштине (*concilium provinciae*, које постоје још из доба републике), а чинили су је делегати градова провинције.⁹

Још у доба Принципата, централна влада делегирала је градским магистратима и већима, који нису били плаћани, већи део рутинског посла. Локалне власти скупљале су порезе, прикупљале регруте када се врши мобилизација, вршиле војне реквизиције хране, одеће и транспортних средстава; биле су одговорне за одржавање путева и мостова, и имале су обавезу да обезбеде животиње и смештај, потребне за царску пошту.

Временом је постајало све теже одржавати број чланова већа у неким градовима. Тако је цивитас Тергесте молио Антонина Пија да дозволи богатим члановима алпских племена, под влашћу града, да уђу у градски савет као едили, и тако попуне број чланова већа и распореде финансијски терет декуриона. Поменути проблем постао је временом масовнији, па су северијански правници констатовали невољност богатијих класа да преузму финансијске терете градских служби. У ово време, магистрати и декуриони морају да служе, осим ако не поднесу жалбу и не добију од гувернера законско изузеће. Правила порекла и домицилности, која су обавезивала човека да служи граду свог рођења и резидирања, детаљно су била разрађена.¹⁰

Тело које управља позноримским градом јесте савет (*ordo, curia, βουλή*). Његови чланови су куријали или декуриони, и ово звање је доживотно. Градска курија попуњавала се кооптирањем. Број чланова веома је варирао, према броју становника града. На западу Царства, 100 је био најчешћи број чланова, мада су неки имали и 600. На истоку су били уобичајени велики савети по угледу на атински, који је имао 500 чланова. Такви бројеви су се задржавали на истоку чак и кад се измени природа савета. У сиријским градовима стандардни број чланова курије био је 600. Мали градови имали су много мање савете (као Тиманд, који је започео са само 50 декуриона). Антиохија је имала 1200 саветника, од којих је пола испуњавало *municipia patrimonalia*

⁹ Liebeschuetz, *Adm. of cities*, 12,13; Jones, *LRE*, 763.

¹⁰ Mitchell, *Empire*, 193, 194; Jones, *LRE*, 12, 13, 20; cf. Liebeschuetz, *City*, 29-98.

(дужност имовине), а друга половина *munera personalia* (дужност личне службе). Већ до краја IV века, ове бројке су у пракси мање од предвиђених.¹¹

Квалификације за чланство у градској курији јесу:

- порекло или домицилираност у дотичном граду; дакле, неко је могао бити натеран да буде декурион и у граду свог порекла, и у граду у коме је домицилиран
- статус слободне особе тј. да куријал буде рођен као слободан (колонима је забрањено да буду куријали)
- поседовање земљопоседа; величина траженог земљопоседа варира је од града до града; декурионима је забрањено да избегавају своје дужности повлачењем на сеоске поседе; нису смели да без дозволе продају своју градску или сеоску имовину; трговац који је купио градску сеоску земљу може бити уписан у градску курију; у сваком случају, куријалска класа је пре свега класа земљопоседника, јер је земља најважнији извор прихода у Царству.

Конституција Констанција II прописује да нико ко поседује преко 25 југера земље не сме бити изузет из чланства у курији, па ни онај који има мање од 25, уколико закупује царску земљу. Треба имати у виду да је 25 југера сељачко имање, тако да се ова одредба вероватно није општеважећа, него се односи на неки конкретан случај. Конституција Валентинијана III тражила је да у курију буде уписан свако чија имовина прелази 300 солида (што је око 150 југера), што је вероватно општи модел.¹²

Чланство у градским куријама већ је у III веку принудно за све који се квалификују, осим ако имају имунитет. Чланство је практично наследно, јер су чланови савета најбогатији људи у граду, а њихови синови наслеђују њихову имовину. Синови декуриона су именовани чим напуне 18 година. Константин је потврдио овај број година, пошто је 331. сазнао да неки градови за куријале именују децу од седам година.¹³

Градови су имали своје цивилне службенике - *tabularii*, *scribae*, *logographi*, *diurnarii*, *sensuales*. О њима се мало зна, осим да је *tabularius civitatis* особа која води пореске процене града, па је у позицији да дарује незаконит имунитет или да

¹¹ Jones, LRE, 724; cf. Wickham, Framing, 596-601.

¹² Bury, Empire, 59-60; Jones, LRE, 738; cf. Liebeschuetz, City, 104-126, Banaji, Agrarian Change, 6-20.

¹³ Jones, LRE, 739.

распоређује порески терет непоштено. Он је проверавао скупљање пореза, писао је извештаје о примљеним порезима на свака 4 месеца (како би спречио да буду двапут скупљани), и давао је листу дугова егзакторима. Свима им је било забрањено да служе у војсци или било ком официју централне власти. Хонорије је забранио колонима и робовима да служе на овим положајима, али им је остало дозвољено да се, уколико имају довољно средстава, номинују за декурионе (као декуриони постају подложни тортури).

У градовима су служили и *stationarii* послати из провинцијских официја, који су хапсили прступнике, чували градску капију, проверавали поштанске дозволе и скупљали транспортне таксе.¹⁴

Основни посао градске курије био је да сваке године изабере магистрате, редовне и привремене, да води администрацију града, али и да изабере куријале потребне царској влади да сакупи регруте и намете, и да врши разнолике функције које царска власт делегира градовима. Курија је, дакле, постављала разне декурионе да врше дужности као *susceptores* (који су сакупљали порезе и дажбине), *praepositi horreorum* (који су надгледали државне житнице), чиновнике који врбују регруте за војску и занатлије и раднике за јавне радове, особе које управљају одржавањем јавних зграда, *manipes (conductores)* станица јавне поште, крунских земаља и царина, као и прокураторе рудника.¹⁵

Све до VI века градови су давали свечане игре (двоколице, такмичења атлета, позориште, борбе са дивљим зверима), и неке од њих су имале свој фонд (*agonotheticae possessiones*), али је већи део трошкова падао на декурионе. Водећи декуриони Антиохије су у другој половини IV века одржавали величанствене игре, купујући коње из Хиспаније и звери из Битиније, а били су социјално равни са великим сенаторима Цариграда.¹⁶

Декурионска *munera personalia* (које су личне, а не финансијске обавезе) обухватале су (по Диоклецијановим правницима Хермогенијану и Аркадију Харисију): давање регрута и коња, давање транспорта, теретних животиња, хране или одела,

¹⁴ Mitchell, *Empire*, 82, 473, 551; Jones, *LRE*, 600; cf. Liebeschuetz, *City*, 106-119, Cameron, *Medit. World*, 94-99.

¹⁵ Ward-Perkins, *Cities*, 378-379; Jones, *LRE*, 725, 727, 748; cf. Liebeschuetz, *City*, 109-134, Wickham, *Framing*, 596-602.

¹⁶ Downey, *Antioch* 439-40; Jones, *LRE*, 736, 737; Mitchell, *Empire*, 247, 293.

вођење јавне поште, дужност куповине жита или уља за град, загревање купатила, полицијску дужност, грађење путева, инспекцију продаје хлеба, сакупљање и дистрибуцију аноне, скупљање капитација у новцу, скупљање градских прихода, подизање или поправку јавних зграда, палата, докова, поштанских станица, давање игара. Сматрало се привилегијом ако неко ове дужности може да врши преко депутата, носећи и даље пуну финансијску одговорност.¹⁷

Градска курија постављала је већину градских чиновника. Изузетак је био *exactor civitatis*, надзорник опорезивања у сваком граду. Ова функција појавила се 309. у Египту, где је заменила стратега номе, који је раније скупљао порезе. Егзактора је најпре постављала царска влада, али од 386. налазимо да га поставља градска курија. Он је од средине IV века био водећи члан курије. Закон из 386. регулисао је његов избор, а упућен је преторијском префекту Истока, из чега А. Џонс изводи закључак да је очигледно био генерална апликација за све диоцезе под његовом јурисдикцијом.

Функцију егзактора није било лако попунити. Кандидат је морао да је прихвати, осим ако није имао посебно изузеће од ње. Његов предлагач за ту функцију, члан курије, био је законски одговоран за његове способности, исправно вршење дужности и његове финансијске обавезе. Када прихвати кандидатово именовање, и градска курија колективно преузима ове одговорности на себе. Ако магистрат проузрокује финансијски дефицит, он се надокнађује од свих чланова курије, пропорционално њиховој имовини. Влада се на крају увек "искаљује" на куријалним скупљачима пореза и нпр. управитељима служби са финансијском одговорношћу као што је пошта.

Декуриони су именовали и иренархе, уз одобрење провинцијског гувернера.¹⁸

На западу Царства, два дуовира су била на челу управе града, председавали су градском куријом и организовали су градске игре. Њима су била субординирана два едила који су управљали градским службама, одржавањем улица и јавних зграда, чишћењем улица и канализације, водоводом и тржницом. Едилима су била субординирана два квестора, који су надгледали локалне финансије. Неко време, у западним градовима били су присутни и *flamines* разних градских култова и колегијати *pontifices*.

¹⁷ Bury, *Empire*, 59; Jones, *LRE*, 749.

¹⁸ Jones, *LRE*, 727, 728, 729; cf. Finley, *Ancient Economy*, 123-139.

Стандардна група магистрата увођена је спорадично у грчке провинције, у градовима са рангом колоније или новооснованог града. На истоку Царства, хеленистичке магистратуре су преживеле у позноримско доба. У египатским градовима IV века постојао је један предесеник (πρότανς или πρόεδρος) курије. Остали чиновници који су овде опстали јесу гимназијарх (који је управљао гимназионом и његовим купатилима), космет (који је одговарао за ред у граду) и високи свештеник (који је надгледао цивилне култове).

Сваки град имао је своје полицијске официре. У Египту, сваки град имао је два рипарија (ῥιπαρίи), који су били одговорни за безбедност, и њима су била субординирана два команданта ноћне страже. У осталим источним областима Царства, рипаријима је одговарало звање Чуvara мира (иренарха).

Од почетка IV века, у источним провинцијама често налазимо официра праероситуса раги (παράρχης). Он је постојао за сваки дистрикт (пагус) на које се градска територија делила. Он је постављао поглаваре села и скупљаче пореза.¹⁹

На западу Царства, градске магистратуре морале су да се прођу редом квестор-едил-дуумвир. Само они који су прошли дуумвират, могли су очекивати неку вишу функцију, као што је куратор. На западу је регистар курије (album ordinis) прописивао стриктан редослед функција, и у социјалном смислу. Такав албум сачуван је за колонију Тамугади у Нумидији (по његовом редоследу, прво иду кларисими, потом еквити, потом свештеници, потом магистрати). Слична су се правила без сумње примењивала на истоку, али след магистратура није био тако ригидно фиксиран.²⁰

Конституција упућена 412. Дардану, преторијском префекту Галије, говори да принципалес градских курија треба да буду бирани од стране курија и да као такви треба да служе 15 година.²¹

Декуриони су имали имунитет од смртне и телесних казни (егзил је за њих био максимална законска казна), мада у IV веку провинцијски гувернери нису поштовали ово друго, па су то морали експлицитно да забране два закона Констанција и Теодосија I. У доба Теодосија их туку бичевима ојачаним оловом, што он најпре забрањује, а

¹⁹ Bagnall, Egypt, 61, 165; Jones, LRE, 725-726; ODLA, 1083.

²⁰ Ward-Perkins, Cities, 384; Jones, LRE, 730; ODLA, 1468.

²¹ Jones, LRE, 731.

затим 387. дозвољава уколико су присвојили јавни новац или лоше сакупљали порезе. Имунитет од ове казне дат је 436. као привилегија петорици водећих чланова александријске курије.

При свему овоме свакако треба имати у виду да су се обавезе декуриона разликовале од града до града, пошто су и најбогатији декуриони у малим градовима често скромног материјалног стања.²²

Константин Велики допустио је градовима да узимају имовину декуриона који умру без тестамена и наследника. Потоњим законима, поседе декуриона који трајно одбегну са територије града, такође су давани њиховом граду. Декуриони који уђу у клер, а немају рођаке, били су обавезни да предају две трећине имовине свом граду. Од 428. четвртина куријалског поседа који наследи аутсајдер припада граду, а Јустинијан је овај удео подигао на три четвртине. На овај начин, градови су акумулирали нове земље. Почетком V века, дозвољено им је да уводе нове локалне таксе.²³

Постепено се успоставио обичај да курије, које управљају овим градским земљама, њих дају под закуп сопственим члановима. Ови приходи могли су се законито користити да помогну куријале који сnose највеће финансијске терете. Јулијан је критиковао курију Антиохије због тога што је 3.000 југа напуштене земље дала онима којима није нужна, а коју је он као ослобођену од пореза дао граду. Стога је Јулијан дао 3.000 југа онима који годишње дају коње за трке. Либаније је молио да се закупи мањих градских имања дају његовим помоћним предавачима како би надопунили њихове мале плате. Приходи од локалних такси некад се преносе на поједине декурионе који преузимају на себе градске функције чије је извршење прескупо.²⁴

У Констанцијево доба појавили су се јасни знаци да се званичници провинцијских гувернера и преторијског префекта, путем изнуђивања, мешају у прикупљање пореза, што је била дужност сускептора кога је постављала курија сваког града. Јулијан је 357. поводом тога имао сукоб са преторијским префектом Галије

²² Ward-Perkins, *Cities*, 376; Jones, *LRE*, 750, 738; cf. Dixon, *Cities*, 145-158, Rich, *Dictionary*, 289.

²³ Ward-Perkins, *Cities*, 375; Jones, *LRE*, 733; cf. Grey, *Rural Matters*, 625-654.

²⁴ Jones, *LRE*, 734; cf. Duncan-Jones, *Structure*, 124-138.

Флоренцијем; Јулијан је забранио људима провинцијских гувернера да се мешају у скупљање пореза.²⁵

На почетку владавине, Валентинијан и Валенс забранили су дотадашњи принцип да скупљачи дажбина (*susceptores*) и управници складишта у којима су ове биле смештене (*praepositi horreorum*) буду декуриони, номиновани од градске курије; ове функције од сада је требало да врше повучени чиновници које номинује провинцијски гувернер. Ова реформа може се протумачити као покушај да се преоптерећени декуриони растерете дужности скупљања пореза, мада се пре радило о покушају да се декуриони лише могућности изнуђивања. Сам Валентинијан истакао је да нови скупљачи припадају поузданијим групама, па се можда радило о томе да су декуриони задржавали део пореза за себе. Ова реформа се тешко спроводила, јер није било довољно квалификованих да попуне положаје, а вероватно је било тешко и "ухватити" их. Готово од почетка, морали су да се праве изузеци - гувернеру Киликије дозвољена је стара пракса да декуриони буду сускептори, као и викару Африке, с тим да алкавост и варања декуриона треба да надокнади њихова курија.²⁶

Одређене социјалне групе су принудно уписиване у градске курије. Хонорије је 415. заповедио да они који нису чланови ниједне курије или колегија, морају бити уписани у курију или неки од колегија свог града. Синови ветерана, уколико би одбили да служе у војсци или су за то били неспособни, принудно су уписивани у курије, како показују одредбе од Константина до Грацијана. Ова пракса је без сумње ускоро напуштена када је влада престала да ветеранима даје земљу. Чиновници провинцијског гувернера, који су противзаконито напредовали у служби, обавезани су конституцијама 442. и 471. да буду одатле уклоњени и уписани у курије својих градова. Рашчињено свештенство је 408. обавезано да, у складу са величином своје имовине, буде уписано у курију или неки од колегија свог града.²⁷

У доба Диоклецијана, повећања финансијских потреба царске владе, увећала су терет декуриона, који су поред скупљања дажбина, сада морали и да надокнађују дефицит који се појави при скупљању пореза. Због тога су декурионски синови и финансијски квалификовани грађани избегавали номинације за место декуриона. Диоклецијан је изјавио да ни гувернерово даровање имунитета, ни 50 година старости,

²⁵ Mitchell, *Empire*, 80; Jones, *LRE*, 119.

²⁶ Liebeschuetz, *Adm. of cities*, 13; Jones, *LRE*, 147; *ODLA*, 214.

²⁷ Liebeschuetz, *City*, 188; Jones, *LRE*, 739, 740; cf. Dixon, *Cities*, 147-158.

ни гихт, нису валидни изговори за одбијање места декуриона. Задржао је стару забрану примања колона у курије. Његове конституције указују да је у неким градовима било тешко наћи задовољавајуће кандидате - утврдио је да неписменост није препрека декурионству, као ни *infamia* (која означава повреде као што је превара). Недостатак декуриона повећан је новим алтернативним каријерама које су отворене Диоклецијановим проширењима структура војске и управе. Зато је забранио улазак у војску декурионима, и уопште свих који избегавају цивилне терете. Ипак, ова забрана погађала је само најскромније куријале, јер нико богатији није желео да постане обичан војник.²⁸

На конзисторијуму на који су позвани *principales* (водећи декуриони) Антиохије, Диоклецијан је утврдио да је дао слобођење од личних и градских терета бившим протекторима и препозитима. Ово правило довело је до злоупотреба, будући да су многи не-војници до сада стекли формални ранг протектора. Константин је грмео да није природно да они, који никад нису видели битку, добијају истакнуте војне титуле; према њему, они који су добили ранг бивших протектора или препозита, не треба да имају привилегију оних који су заслужили овај ранг завршивши регуларни курс службе под оружјем.

Декурионима нису забрањени коњанички чиновни цивилне службе који су, као и официрски положај у војсци, доносили доживотни имунитет од градских терета. Међутим, постојала је потенцијална штета за државу уколико кандидат стекне коњанички чин пре него што је извршио своје куријалне дужности, јер би тако стекао доживотни имунитет на куријалске дужности. Штавише, појединци су могли путем мита стећи титуларно еквитско достојанство, без вршења икакве службе држави. Обе ове злоупотребе појавиле су се још пре 317, када су Константин и Лициније издали конституције против њих. Константин је инсистирао да ниједан декурион не постане гувернер провинције док не попуни све своје градске службе. Лициније је донео правило да декуриони, који су коруптивном праксом стекли кодициле *perfectissimatus*, *ducena*, *sentena* *ili* *egregiatus* (четири ступња коњаничке хијерархије), треба да плате глобу за њих, и да буду враћени у своје курије.²⁹

²⁸ Jones, LRE, 69; cf. Southern-Dixon, L.R. Army, 88.

²⁹ Jones, LRE, 70; cf. Southern-Dixon, L.R. Army, 17-20.

Ипак, вишегодишња служба декуриона у војсци постала је, током друге половине IV века, законски признат метод стицања имунитета на вршење куријалских дужности. Већ 357. пет година службе у комитатензу било је довољно да се добије имунитет од куријалске службе, 362. - 10 година службе међу лимитанејцима, а 382. и 383. - пет година службе међу протекторима и доместицима, односно 15 година службе међу обичним војницима. Све до Јустинијановог доба постојали су покушаји да се простим уласком у војску избегне макар један део времена служења куријалских служби. Поред тога, појединци су успевали да избегну куријалну службу незаконитим стицањем потврда одслужења година служби протектора. Централне власти су 397. озваничиле да је овакав имунитет незаконит.

Свакако, законит и неоспоран начин стицања имунитета на куријалске дужности било је и стицање статуса ветерана.³⁰

После победе код Милвијског моста, Константин је дао имунитет од куријалских дужности целокупном клеру, са образложењем да ће њихова служба Божанству донети небројене добити заједници. То је, изгледа, имало за последицу да су декуриони, и они квалификовани богатством да то постану, "нагрнули" да постану клерици. Десетак или петнаестак година касније, Константин је заповедио да се убудуће нови клерици постављају само да би се попуниле празнине настале смрћу, а да ниједна особа куријалске породице или богатства не сме постати клерик. Констанције је 361. изузео клерике од овог правила, под условом да су јавно изабрани у присуству и уз сагласност провинцијског гувернера и курије; само они који су тајно постали клерици, били су обавезни да се одрекну имовине у корист својих синова или две трећине исте у корист рођака који су спремни да преузму њихове куријалске дужности, или да је се у крајњем случају одрекну у корист курије. Валентинијан и Валенс су на почетку владе такође издали конституцију којом је куријал по преласку у клер обавезан да преда сву имовину сроднику који ће га заменити у вршењу куријалских дужности (или самој курији), и којом је забрањено заређење богатих плебејаца. Примена овог закона била је таква да се 389. Амброзије Милански жалио да клер са 30 и више година службе бива насилно враћен да служи у градским куријама. Међутим,

³⁰ Southern-Dixon, L.R. Army, 53, 88; Jones, LRE, 744, 635; cf. Southern-Dixon, L.R. Army, 14-15, 56-57, 35, 37, 43.

Аркадије је 398. сасвим забранио улазак куријала у цркву, а 439. Валентинијан III га је дозволио само под условом да куријал преда курији две трећине своје имовине.³¹

Појавио се и, по централну власт најопаснији, метод избегавања куријалских дужности - путем стицања сенаторског звања. Улазак куријала у Сенат је био опаснији него њихов улазак у еквитски ранг или комитат, јер су последње двоје биле личне почаси, које нису мењале статус примаочевих синова, док је сенаторски ранг био наследан. Већ 340. Констанс је поручио курији Цирте у Нумидији да је нико не сме напустити и ући у сенатски ред, пре него што одслужи градске магистратуре. Констанције II је 361. издао закон за цариградски Сенат, којим је забранио куријалима улазак у Сенат и наредио да сви ранији декуриони буду истерани из њега.³²

Валентинијан I и Валенс увели су нови принцип, по коме декуриони који постају сенатори могу оставити у наслеђе своје место у сенату само синовима рођеним после њиховог унапређења, а да морају имати барем још једног сина да настави њихове куријалске дужности у родном граду. Валенс је 371. ограничио право новог сенатора да свој сенаторски ранг остави само једном сину, и то оном који је рођен после очевог уласка у Сенат; при томе, почасни положаји који доносе звање сенатора, не доносе имунитет од куријалских дужности, него стварне службе.

На западу Царства, Хонорије је 397. попустио и дозволио имунитет свим синовима куријалских сенатора који су рођени после очеве промоције и синовима који стекну ранг илустрисима. На истоку, декурионима је 398. забрањено да ступају на места гувернера провинција, будући да ова носе сенаторски ранг кларисима. Пошто су декуриони наставили да стичу сенаторске рангове спектабила и илистриса, 436. је прописано је да убудуће декуриони који постану спектабили, морају остати лично одговорни за своје куријалске дужности, а декуриони који постану почасни илустри, морају да куријалске дужности врше преко депутата (декуриони који заиста држе звање илустриса, добијају имунитет од куријалских дужности за себе и своје синове рођене после очевог уласка у Сенат). Ускоро, 439. стављена је аполутна забрана да декуриони улазе у Сенат, али очито није поштована.³³

³¹ Thompson, ESHM, 46, 65; Jones, LRE, 80, 89, 119, 151, 166, 746

³² Liebeschuetz, City, 105; Jones, LRE, 136, 741.

³³ Jones, LRE, 144, 741, 181, 742; cf. Southern-Dixon, L.R. Army, 60, Humphries, Senators, 30-44.

О томе колико је поседовање сенаторског ранга сматрано ефикасним средством за доживотни имунитет за куријалске службе, сведочи Либанијева молба Тацијану, преторијском префекту Истока, да његовог ванбрачног сина Кимона, коме прети уписивање у курију Антиохије, да било коју од служби које носе сенаторски ранг, јер ће му било која од њих донети безбедност, макар је обављао само месец дана !³⁴

Покушаје да се имунитет од куријалских дужности стекне прибављањем кодицила почасног сенатора, држава је систематски денунцирала. Јустинијан је дозволио куријалима поседовање почасног кларисимата, уз напомену да их то не ослобађа куријалних обавеза.³⁵

Постепено, бављење адвокатуром постало је један од нових повода за тражење изузећа од куријалске службе. Наиме, декурионима није било забрањено да се баве адвокатуром. Ако су припадали метрополи провинције, то им је био начин да уђу у суд гувернера и тако напредују. Декурион је могао практиковати адвокатуру ван свог града само ако је испунио свој дуумвират. Већ у доба Констанција, куријали су покушали да стекну ослобођење куријалских дужности на име бављења адвокатуром, што им је овај одбио. Валентинијан III дао је 442. то ослобођење онима који су завршили службу у судовима преторијских и градских префеката, али се касније (451.) жалио да због те привилегије декуриони масовно улазе у судове и да неке градске курије остају празне. На истоку Царства, уколико декурион досегне положај *patronus fisci*, он добија стални имунитет од куријалног статуса за себе и своје синове. Овај принцип важио је барем од 436. године.³⁶

Међутим, постојао је привремено један законит и званичан начин да се неко ослободи куријалских дужности, а то је служба у важним огранцима централне царске власти. Тако, закон Констанција дао је имунитет од куријалских дужности за *agentes in rebus* који су служили 20 година, па су због тога многи куријали ступили у ову службу. Законом из 362, 15 година службе у *sacra scrinia* ослобађало је куријала обавезама према свом граду. За службу од 20 година у преторијској префектури, такође се

³⁴ Jones, LRE, 384; cf. Southern-Dixon, L.R. Army, 81, 82, 86, 171, 175-177.

³⁵ Barnish, Government, 176; Mitchell, 196; Jones, LRE, 547.

³⁶ Jones, LRE, 513, 514; cf. ODLA, 24.

добијао имунитет од куријалних дужности. Међутим, све ове могућности су поништене 436. године.³⁷

На западу Царства сачувано је оно што није за исток, а то је доказ да су градске курије наставиле да држе седнице до прве четвртине VII века. Једна од мањих функција курија била је да доказује тестаменте, региструје преносе стварног власништва, одобрава постављење старатеља, и врши друге квази-правне функције. Наследник се појављивао пред куријом, доносио тестамент и доводио сведоке, сведоци су верификовали своје печате и потписе, и тестамент се јавно отварао и читао. У случају преноса земље, купац је показивао тапије, оне су биле читане, курија је слала представнике продавцу да потврди да признаје трансакцију, па их је слала да посведоче формални *traditio* земље на лицу места, да би на крају наредила уношење измена у полиптисима (пореским регистрима). Сва ова заседања била су у целини записивана и њихови потписани примерци били би давани заинтересованим странама.

Велики број ових примерака сачуван је у италијанским црквеним архивима. Покривају период од 489. до 625. године. Већина су их записи заседања пред куријом Равене. Курије су за овакве поступке именовале два магистрата који су председавали, као и малу групу *principales* који су били присутни. Ова заседања сведоче да су курије и даље држале регуларне седнице све до раног VII века, и да су и даље сваке године (барем формално) били бирани дуовири као у претходних 700 година. Записници оваквих заседања курија укључени су у колекције нотаријалних формула VI, VII и VIII века у визиготским и галским градовима.³⁸

У Позној Антици, Рим није био ни трговачки ни занатлијски град, а чини се да му је Цариград у томе био веома сличан. Темистије говори да бродови из Азије, Сирије и Египта довозе у Цариград производе из свих делова света, а да је једини терет који одатле доноси грађевински отпад. Вандалско освајање Африке лишило је Рим сталних попиљки жита и уља.³⁹

³⁷ Jones, LRE, 581, 577, 593, 743; cf. ODLA, 34.

³⁸ Jones, LRE, 761.

³⁹ Themistii Orationes, IV.61a; Jones, LRE, 857, 710

Вино и уље за Цариград у IV веку увозени су из Антиохије. Селеукија је у то време слављена као лука где се скупљају бродови из целог Царства, носећи најбоље производе и ту међусобно тргујући. Велике луке за далеку трговину били су Арл и Ефес.

Александрија је била битан административни центар, као седиште Августалног префекта, комеса Египта, префекта аноне и рационала целог Египта, али и центар ходочасништва (због гробова св. Козме и Дамјана и св. Менаса), и универзитетски град познат по својој школи медицине. Александрија је била лука за производе Египта, али и центар трговине са Арабијом, Индијом и источном Африком. Уједно је била и производни град, познат по ланеним производима, стакленим и сребрним предметима, папирусу (којим је снабдевала цело Царство), парфемима и мастима направљеним од оријенталних импорта.⁴⁰

У IV веку, у Царству се од житарица највише гајила пшеница, док се јечам углавном давао животињама или се (у Египту, северној Галији и Илирику) од њега правило пиво, које је сматрано пићем нижих класа. Лан је гајен на истоку Царства. Земља је сејана углавном сваке друге године, са изузетком Египта, где је сејана сваке године. На Сицилији и у Киренаици сејано је шест модија по југеру (дупло више него у Египту), али је и ту сејано сваке друге године.

Од меса, највише је конзумирана свињетина. Свињска шунка и сланина били су нормални део јела војске у зиму. Шпанија и Кападокија биле су познате по коњима.

Агрикултура је давала већину прихода позноримске државе. Преторијска префектура се ослањала углавном на порез од земље. Једини порези који нису потицали од земљорадње били су *vectigalia*, *siliquaticum* и *collatio lustralis*. Прва два плаћали су сви купци, а само последњи плаћају трговци и занатлије (и доносио је незнатан приход).

Већина прихода самих градова потицала је од земљорадње. Ренте од 160 непокретности које су Константин Велики и други поклонили за 18 цркава у Италији доносиле су преко 37.000 солида годишње, али је скоро 90 одсто ових прихода долазило од земље, а мало више од 10 посто од градске имовине - кућа, башта, складишта, купатила и пекара.

⁴⁰ *Expositio*, par. 7, 8; Jones, LRE, 857

Приходи градова долазили су донекле од њихових *vestigalia*, али углавном од њихових јавних земаља које су давали под закуп.⁴¹

Будући да је већина прихода долазила од земље, било је уобичајено да и ситни градски трговци и занатлије поседују нешто земље на селу. У Хермопољу, током раног IV века, мале земљопоседе на селу имали су градски зидар, грнчар, ваљач одеда, вунар, мењач новца и водич магараца. Половина те градске сеоске земље тада је била власништво седморице становника Хермопоља. У Равени је у VI веку постојала слична пракса - сребрнар (*argentarius*) Флавије Базилије 504. продао је комад земље за 18 солида, сапунар (*saponarius*) Исак купио је 541. део фарме за 20 солида, а кројач панталона (*bracarius*) Бонус даровао је 572. пет осмина фарме равенској цркви.⁴²

У Цариграду је постојао колегиј тржишних баштована, који су закупљивали подградска имања ради узгајања поврћа и воћа. При враћању земље, они су били компензовани за урод, ђубрење и сађење новог дрвећа. Пошто су евалуатори били чланови колегија, земљопоседници су увек закључивали да је евалуација земље при узимању закупа врло ниска, а при враћању земље врло висока. Јустинијан је против овога прописао посебне мере.⁴³

А. Цонс је израчунао да су у VI веку Апиони, једна од најпознатијих велепоседничких породица позноримског Египта, само од урода жита са својих поседа око Оксиринха и Кинопоља, имали око 20.000 солида прихода годишње, а познато је да су имали и поседе око Хераклиопоља и Арсиноје. Приход од 20.000 солида уживали су на западу Царства сенатори осредњег богатства (најбогатији сенатори имали су 13 пута веће приходе).⁴⁴

У време Диоклецијановог едикта о максималним ценама (301), најбољим врстама вуне у Царству сматране су артебатска (северна Галија), тарентска, лаодикејска и астуријска.

Диоклецијанов едикт сугерише да је производња само висококвалитетне одеће била концентрисана у градовима, и то неколицини њих, одакле се превозила у све делове Царства. Код ланене одеће, само је пет локалних врста било признато, од којих

⁴¹ Liebeschuetz, *City*, 175; Jones, *LRE*, 769, 770; cf. Duncan-Jones, *Structure*, 123-138.

⁴² *Papyri Italiens*, no. 4-5; Jones, *LRE*, 772.

⁴³ Jones, *LRE*, 845.

⁴⁴ Alston, *City in Egypt*, 313, 108, 147; Jones, *LRE*, 784.

су најскупле скитопољска, тарсијанска, библоска, лаодикејска и тарсијска-александријска тј. текстил тарсијског стила произведен у Александрији. Свака од ових врста подељена је у три степена.

Најбоље душеке и јастуке производили су Антинополис, Трал, Дамаск и Кипар.

Од вунених тканих одеела, најчувенија су дарсанска, нервијска, таурогастријска, имитације нервијских које се праве у Лаодикеји, норичка, рипензијска, британска, арголидска, лаодикејска, канузијска, нумидска, ахајска, фригијска и афричка. Од fibulatoria (огртача са копчом) најпознатија су била ретска, тревирска, петовијска и афричка.⁴⁵

У Царство су из иностранства увожени свила (из Кине), сребрно и стаклено посуђе, накит и парфеми (из оријенталних земаља). Слатка вина Газе извожена су у остроготску Италију, визиготску Хиспанију и меровиншку Галију. Рим је платио 3.000 ливри бибера Алариху 408. као део откупа за град⁴⁶

Град (civitas), у значењу целине града у ужем смислу и његове аграрне околине, налазимо и у савременим изворима остроготске Италије.

Тако је Касиодорово писмо (формула) 6.24.⁴⁷ упућено хоноратима-посесорима (honoratis possessoribus) и куријалима града Напуља, јасно показујући и посесоре (земљопоседнике) и куријале као припадајуће граду. Истим социјалним групама, неименованог града, упућено је и Касиодорово писмо (формула) 7.27.⁴⁸ Његово писмо 2.17.⁴⁹ такође је упућено посесорима и куријалима града Тридента, а тиче се директно прерачунавања земље додељене Остроготима у солиде. Теодорихов одговор (тј. Касиодорово писмо 3.49)⁵⁰ такође је упућен посесорима и куријалима једног града (Катане), а односи се на поправку градских бедема. Теодорихов одговор комесу и илустрису Сенарију (Касиодорово писмо 4.11.)⁵¹ односи се на спор између посесора и куријала града Велије.

⁴⁵ Jones, LRE, 846, 848, 849; о овим производима биће детаљније речи у одељку о максималним ценама.

⁴⁶ Thompson, ESHM, 13, 14; Jones, LRE, 850

⁴⁷ Cass. Var, 6.24

⁴⁸ Cass. Var, 7.24

⁴⁹ Cass. Var, 2.17

⁵⁰ Cass. Var, 3.49

⁵¹ Cass. Var, 4.11

Као и цареви IV и V века, тако су и остроготски краљеви и врх њиховог административног апарата настојали да очувају класу куријала.

У том смислу, речита је формула (Касиодорово писмо 7.47)⁵² упућена преторијском префекту, којом се дозвољава продаја имовине куријала. Само постојање формуле овакве дозволе пружа индицију да ни у остроготско доба није била ретка појава да куријал покушава да прода своју имовину, и тако се ослободи куријалског статуса и пратећих обавеза. Формула каже да поседи куријала имају за циљ да му омогуће да обавља свој део јавних дужности. Међутим, уколико би куријал упао у велике дугове, и поднео петицију преторијском префекту да ради њиховог враћања добије дозволу да продао део својих поседа, краљ задужује преторијског префекта да испита чињенично стање и да, уколико је куријал заиста у великим дуговима, у складу са решењем која су за овакву ситуацију дала мудра древност, дозволи куријалу да прода део своје имовине.

У смислу заштите куријала, па и отимања око њих, говори Теодорихова порука (Касиодорово писмо 2.18)⁵³ епископу Гудили. Писмо помиње да је одређен број куријала града Сарсене прешао на поседе овог епископа, како би избегли своје градске дужности, и саветује епископу да их врати у њихов град, како не би дошло до судског спора којим би било утврђено чињенично стање.

У Касиодоровом писму 9.4,⁵⁴ које је краљ Аталарих упутио Абуданцију, преторијском префекту Италије, јасно се види да се и у остроготско доба дешавало да породица у целини жели да буде искључена из куријалског статуса, у овом случају на законит начин, путем усвајања петиције, а по основу здравствене немогућности обављања куријалских дужности. У писму, краљ каже да куријала ослободити вршења дужности ако га здравље спречава да врши дужност. Стога Аталарих налаже Абуданцију да из списка њене курије избрише Агенанцију, жену Кампанијана, која живи у Луканији, као и њене синове, тако да потомство никад не сазна да су некад били подложни куријалним дужностима. Писмо закључује да ће поменути од сада бити сведени на ранг посесора, и биће подложни истим захтевима које су некада потраживали од других - од сада ће се бојати од лица порезника. Последње речи писма

⁵² Cass. Var, 7.47

⁵³ Cass. Var, 2.18

⁵⁴ Cass. Var, 9.4

јасно истичу да је скупљање пореза и даље била дужност куријала, и у остроготско доба.

У Касиодоровом писму 8.31, које је Аталарих упутио спектабилису Северу, заповеда се посесорима и куријалима Брутија да се врате својим градовима. Подсећа се да колони обрађују земљу, али да људи које украшавају (краљ и држава) градским почастима, треба да живе у градовима; позова куријале да се врате у градове и нека одоле овим чарима села и закључује да су примерена посла племенитих - видети на форуму вештог занатлију како ради, борити се за своју ствар у суду, ићи у терме са познаницима - а не да живе стално на селу. На крају се заповеда да сви посесори и куријали, према својим средствима, дају јемства да ће већи део године резидирати у неком граду. Ово писмо јасно показује да је и у остроготској Италији наставила да постоји масовна пракса претходне епохе да куријали већи део године проводе на селу, како због избегавања барем једног дела непосредних куријалских обавеза у граду, тако и због традиционалне римске аристократске везаности за живот сеоске виле.⁵⁵

Куријали града Адријана поднели су Теодориху петицију да не плаћају готску дажбину, о чему се говори у Касиодоровом писму 1.19,⁵⁶ које је Теодорих упутио Сатурнину и Вербузију, који су овде означени као *viri sublimes*. Писмо дотичнима налаже да, када буду добили петицију куријала Адријане, приморају да поменути дажбину плаћа свако ко је способан да плаћа *fiscus gothorum*-у, а то одбије, а да пусти сиромаша који није у стању да допринесе. Ово писмо показује да су и у остроготско доба куријали наставили праксу претходне праксе да се повремено обрађају врху централне власти путем петиције, онда када им је потребно неко изузеће, што је у овом случају могло бити појачано околношћу да је адресат петиције био уједно вођа и владар оних за чију корист се поменута дажбина тражила.

Као главне скупљаче пореза и у остроготско доба, Касиодорово писмо 12.8⁵⁷ представља куријале и компулсоре. Писмо је Касиодор, у својству преторијског префекта Италије, упутио конзулару провинције Лигурије. У њему се говори о петицији (очигледно становника Лигурије), који се жале да им скупљачи пореза досађују потраживањима на рачун извесних фарми поменутих у приложеном писму, па због тога моле да износ који дугују директно доносе његовим (преторијским)

⁵⁵ Cass. Var. 8.31; за ово и претходна Аталарихова писма cf. Wiemer, Theoderich, 442-452.

⁵⁶ Cass. Var, 1.19

⁵⁷ Cass. Var, 12.8

ризничарима (arsarii). Писмо потом одобрава овај захтев, и налаже конзулару Лигурије да упозори све куријале, компулсоре и остале особе којих се то тиче, да уклоне за текућу индикцију сваку врсту правног процеса из горепоменутог имовине. Писмо, на крају, закључује да им (преторијском претору) прија кад год се порез плаћа без звања компулсора, и да би било добро уколико би сељак увек овако добровољно дочекао потребе државе. Дакле, у овом писму се назире и наставак праксе IV и V века да куријали и компулсори врше извесне злоупотребе при скупљању пореза.

ЦАРСКЕ КОНСТИТУЦИЈЕ IV И V ВЕКА И ПУТЕВИ ФОРМИРАЊА УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ ПОЗНОГ РИМСКОГ ЦАРСТВА

Да би се потпуноје разумела градска привредна политика остроготске Италије, о којој нам претежну већину савремених података дају Касиодорова писма, неопходно је упознати се са затеченим структурама градске привредне политике Позног римског царства, за које већину обавештења и представа црпимо из царских конституција IV и V века. Штавише, све време, прати нас утисак да је Касиодорова писма немогуће основано интерпретирати, а некада чак и разумети о чему уопште говоре, уколико се претходно не упозна релевантно римско државно законодавство поменутог периода.

При томе, треба нарочито имати у виду да су царске конституције IV и V века, окупљене пре свега у Теодосијевом кодексу, биле важеће у остроготској Италији. Тако, већ у првом сачуваном Касиодоровом писму (писмо 1.1),⁵⁸ које је краљ Теодорих упутио цару Анастасију I, остроготски краљ истиче да га је цар често подстицао да прихвата законе бивших царева. У Касиодоровом писму 3.43,⁵⁹ које је Теодорих упутио свом спатарију Унигису, особи свакако неримског порекла, готски краљ каже у своје име, а вероватно и у заједничко, да воле да живе по закону Римљана. У Касиодоровом писму 7.45⁶⁰ (формула опраштања пореза када обвезник има само једну кућу, претешко процењену тј. порески преоптерећену), остроготски краљ каже да му царски закони (*sacratissimae leges*) дају моћ да олакша (порески) терет човеку скромније имовине. У едикту Теодориховог наследника Аталариха (Касиодорово писмо 9.18),⁶¹ остроготски краљ каже да оне који су извршили узурпацију туђе земље препушта казни божанског Валентинијана, под чиме се подразумева 19. новела Валентинијана III,⁶² као и новим казнама (које прописује овим едиктом). У свом следећем едикту (Касиодорово писмо 9.19),⁶³ упућеном Сенату, Аталарих каже да му

⁵⁸ Cass. Var, 1.1

⁵⁹ Cass. Var, 3.43

⁶⁰ Cass. Var, 7.45

⁶¹ Cass. Var, 9.18

⁶² Hodgkin, Cassiodorus, 402

⁶³ Cass. Var, 9.19

је намера да претходним едиктом ојача старе законе, а не да ослаби њихово очување. Сам Касиодор, у едикту који је издао у својству преторијског префекта (његово писмо 11.8),⁶⁴ каже да је обичај предака да нови владар објави нови низ закона, али да је сада довољна хвала савесном владару што се придржава закона старине.

Сам Теодорих одржао је говор под сенатском златном палмом, обећававши да ће из Божју помоћ сачувати непрекршеним све што су претходни римски принцепси објавили (*se omnia, deo iuvante, quod retro principes Romani ordinaverunt inviolabiliter servaturum promittit*).⁶⁵ Јасно је да се под свиме што су римски принцепси објавили подразумевају, пре свега, конституције претходних принцепса, начелно и оне пре Константина Великог.

Уз све то, и А. Цонс је изрекао суд да су у остроготској Италији важили закони старих правника, кодекси и новеле.⁶⁶

Као и у претходним епохама, царске конституције (текстови са снагом закона) IV и V века имају мноштво форми.

Decreta су просуђивања или правила изречена усмено од цара када пресуђује у суђењу на високом суду. Неколико таквих одлука, ексцерпираних са седница конзисторија, сачувано је у Теодосијевом и Јустинијановом кодексу.

Rescripta су одговори или на питања (*relationes ili consultationes*) судија које замоле за појашњење питања које се појавило при суђењу, или на петиције (*libelli ili preces*) грађана који траже правило о неком правном питању које их се тиче (чини се да је уобичајена пракса стећи рескрипт пре издавања списка). Рескрипти се јавно постављају, и достављају се петиционарима. Врло велики број њих сачуван је из доба Диоклецијана и његових колега у Јустинијановом кодексу, и мора да су чинили већину материјала скупљеног у кодексима Грегоријана и Хермогенијана. Престали су да буду популарни у IV веку - последње сачуване издао је Валенс (када је реч о Теодосијевом кодексу).⁶⁷

⁶⁴ Cass. Var, 11.8

⁶⁵ Anon. Val., par. 65.

⁶⁶ Jones, LRE, 254.

⁶⁷ Liebs, Law, 243-244; Jones, LRE, 471; cf. Harries, Law, 26-30.

Разлог због кога је власт престала рескрипте да сматра ауторитативним јасна је из великог броја конституција које их проглашавају неважећим ако су противне општим законима. Царска власт не жели да попусти притиску утицајних парничара који желе да се закон измени тако да одговара њиховом случају. Аркадије 398. проглашава да чак и рескрипти као одговор на *consultationes* не треба да се користе као преседани. Сенат 438. узвикује 21 пут молбу да се ниједан закон не издаје као одговор на петиције. Међутим, Јустинијан обнавља права декрета и рескрипата као извора права.

Едикти су јавна обавештења упућена директно народу, а спадају у *leges generales*. Поред самих царева, могу их издати и преторијски префекти (који иначе немају легислативне моћи) као ауторитативне интерпретације закона. Едикти преторијских префеката обично се цитирају у судовима. Неколико њихових колекција сачињено је у VI веку, али је тек понеки сачуван у Јустинијановим новелама.⁶⁸ Сачуван је едикт Демостена, преторијског префекта Истока (521. и 529.), упућен гувернеру Лидије, који објашњава принцип по коме, уколико неко не може да плаћа таксе и напусти земљу, терет пада на онога од кога је купио земљу.⁶⁹ Едикте су могли издавати и префекти Града, као што је случај са едиктом градског префекта Турција Апронијана из 363, који је за текућу годину одобрио компензацију коју суарији треба у вину да добију за своје губитке при транспорту свиња.⁷⁰

Орације Сенату такође спадају у *leges generales*.

Leges generales, у ужем смислу, тешко је дефинисти, па је Валентинијан III 426. године безуспешно покушао да повуче разлику између општих и специјалних закона. Већина закона је упућена преторијским префектима, који треба да их проследи гувернерима провинција, а ови треба да их објаве у градовима. Многи закони су упућени другим министрима, јер се тичу њиховог ресора, и без сумње су од њих и предложени. Остали су упућени викарима, рационалима и гувернерима, обично као одговор на њихова питања о локалним проблемима. Преостали закони су упућени скупштинама провинција, градовима и корпорацијама, као одговор на њихове петиције. Последњима је Валентинијан III порекао статус генералних закона, али су многи уврштени у Теодосијев кодекс, па су пре тога свакако били прихваћени од

⁶⁸ Liebs, *Law*, 242-244; Jones, *LRE*, 472.

⁶⁹ Kelly, *Ruling L.R. Empire* 58; Jones, *LRE*, 815; cf. Matthews, *Law* 254-279

⁷⁰ Jones, *LRE*, 702 (CIL VI 1771)

судова као генерална акта. Питање је да ли је иједан закон био примењив на све случајеве, или има само локалну валидност.⁷¹

Даљу забуну изазивају поделе над управом Царства. Теоретски све законе издаје колегиј царева па су, ако су легес генералес, валидни широм Царства. Стварно су закони сваког цара проглашавани само у делу Царства којим влада. Либаније је био заинтересован за закон којим се регулише наслеђе поседа од стране ванбрачног детета, а он је имао само сина из конкубината. Валентинијан I променио је закон у корист ванбрачне деце, што Либанију није помогло јер живи у Антиохији, али је био усхићен када је Валенс издао сличан закон. Уобичајен је пут да судови једног цара игноришу легислацију другог, али је увек могуће да адвокат набави закон издат у другој половини Царства, и судови тада не могу одбити да признају његову валидност. Током ране владе Хонорија, Јевреји Апулије и Калабрије тражили су изузеће из курије на основу неког закона који је издат у источним деловима. Хонорије је прогласио да укида тај закон, ако постоји такав, уз образложење да је штетан за његове делове Царства.

Конфузију повећава метод публикавања конституција. Декрети се уопште не публикују; јавности постају познати кроз сертификовану копију *acta consistorii* који су издавани успешним парничарима по захтеву. Рескрипти се истичу на месту где су издати тј. у месту где се тада цар задесио, али се издају у тако великом броју да могу висити само данима, у најбољем случају недељама. Поједини правници дају да им се препишу они за које процене да су им од интереса. Међутим, најчешћи начин да постану познати професији јесте да буду цитирани од оних који су их набавили у потоњим правним процесима, и тако се појавили на запису издатом успешној парничној страни. Такође, и сами правници могу добити копију по захтеву. Едикти и генерални закони се истичу у свим градовима Царства, а они локалне примене у провинцијама или градовима којих се тичу, али не висе дуже од неколико месеци.⁷²

За владе Диоклецијана, правници Грегорије и Хермогенијан објављују збирке царских конституција. *Codex Gregorianus* издат је 291. и укључује све важеће конституције, од којих су неке и из Хадријановог доба. *Codex Hermogenianus* издат је

⁷¹ Liebs, Law, 243, 244; Jones, LRE, 472; cf. Harries, Law, 88-92, 93-95, 96-98.

⁷² Jones, LRE, 473; cf. Matthews, Law, 168-199.

295, а покрива године између. Оба кодекса су приватне збирке. У IV веку су допуњивани новим законима.

Царски двор их је прихватио. Конституције су у њима распоређене по називима питања, по традиционалном реду коментара класика права, а у оквиру сваког назива закони су сређени по хронолошком реду.⁷³

Захваљујући Јустинијановом кодексу и другим мањим колекцијама, сачувано је око 1300 Диоклецијанових конституција. Оне су углавном рескрипти појединцима по питању приватног права.⁷⁴

Теодосијев кодекс је збирка царских конституција која обухвата конституције од 312. до 438. године. Његовим компилаторима наређено је да у њега убаце све сачуване конституције цара од 312. на даље, без обзира на то да ли су још увек биле на снази или су застареле. До времена када је збирка сачињена, велики део закона Константина Великог није се више могао пронаћи, али је преко 400 закона или њихових фрагмената сачуван у Теодосијевом и Јустинијановом кодексу, који додуше доносе неке лакуне у текстове старијих збирки.⁷⁵

Компилатори Теодосијевог кодекса лако су набавили примерке конституција издатих током послдњих 40 година, и њихова збирка је вероватно скоро потпуна, уз један мали изузетак - кодекс не обухвата законе издате у западним деловима Царства после 432. За период после 438, сачувано је 46 новела (нових конституција) које је издао Валентинијан III у периоду 438-454, и 34 новела које је издао Теодосије II у периоду 438-447, и које је послао свом западном колеги. Ове новеле су од посебног интереса за историчара будући да су сачуване у целини са својим преамбулама, што често даје вредне податке о околностима које су изазвале њихово издавање и мотиве високих функционера централне власти који су их састављали. Новеле Теодосија нису сав његов правни опус - оне су само они закони које је он послао Валентинијану III и које је Валентинијан промулгирао у својим деловима Царства. Јустинијанов кодекс инкорпорира, у сумираној форми, 48 закона Теодосија II издатих у периоду 438-450, који нису сачувани у поменутој колекцији Теодосијевих новела.⁷⁶

⁷³ Matthes, Law, 71, 117, 169; Jones, LRE, 474

⁷⁴ Matthews, Law, 269; Jones, LRE, 37.

⁷⁵ Matthews, Law, 202, 268; Jones, LRE, 78; cf. Sirks, Sources, 45-67.

⁷⁶ Harries, Law, 24, 25; Jones, LRE, 171.

У саставу Теодосијевог кодекса, сачувани су неки елементи записника седница Сената. Аниције Ацилије Глабрион Фауст, преторијски префект Италије и редовни конзул за текућу годину, одржао је говор којим је обавестио Сенат да му је, када је (424.) пратио младог Валентинијана III у Цариград, приликом његове женидбе Еудоксијом (ћерком Теодосија II), Теодосије II предао кодекс, који је добио Валентинијанову сагласност. Тада је Фауст од Сената затражио сагласност да прочита царску конституцију из 429. којом је Теодосије II наредио компилирање кодекса. Сенат је одговорио акламацијама лојалности и захвалности, у којима се цареви хвале као Август и Августа, уништитељи доушника и лажних оптужби, и као они преко којих Сенат и народ држе своје части, имовину и све остало. Цареви су акламовани 352 пута. Фауст је такође добио своје акламације - пет слогана поновљених 95 пута. Ајеције је акламован 55 пута, а префект Града Павле 23 пута. Са овим акламацијама је комбиновано и 14 комплементарних акламација којима Сенат захтева да се кодекси испишу одједном како би се спречило интерполирање конституција (25 пута), да се кодекси чувају у јавним официјима и да се праве на јавни трошак (15 пута), да се кодекси шаљу у провинције, да префекти ударе печате како би се предупредило квариње текста, да се ниједан закон не проглашава као одговор петицијама (тј. да се не дозвољава *ad hoc* легислација). Потом је Сенат затражио да Фауст однесе њихове законе цару. Након тога, Фауст је најавио процедуру којом ће бити прављене будуће копије кодекса за потребе градског префекта и опште објављивање.⁷⁷

Аутор идеје организације Теодосијевог кодекса вероватно је био Антиох, бивши квестор и преторијски префект Истока, који је био председник неуспешне комисије за сакупљање конституција из 429. и друге комисије, која је успела да створи кодекс.

Покушај да се створи извешан ред у праву, учињен је неколико година раније на западу Царства, а резултирао је дугом конституцијом упућеном Сенату, од које су многа ексцерпта сачувана у кодексима. Она обухвата правила цитирања, дефиницију садржаја јавног права и два правила о валидности рескрипта.⁷⁸

Основни разлог за стварање Теодосијевог кодекса је то што, за период после 295, компетентне канцеларије врха централне власти (пре свега, канцеларије маистра официја) нису у континуитету поседовале примерке закона које су саставиле, нити је

⁷⁷ C.Th., GSR par.5; Jones, LRE, 331

⁷⁸ Jones, LRE, 349.

постојао списак проглашених закона. Комисија која је компилирала кодекс нашла је само материјал врло скорог датума у централним царским архивама, и морала је да црпи најразличитије изворе како би пронашла копије закона. Официји гувернера провинција и викара диоцеза, оних савеснијих и методичнијих, копирали су примљене конституције и чували их. Зато је комисија највећим делом црпла архиве најбоље вођених провинцијских и диоцезијских официја. Због тога, у кодексу има диспропорције по питању одређених провинција. Комисији је било од користи и то што су министри комитата / конзисторијума (преторијски префекти, комеси државне и владареве ризнице, војни магистри) такође чували конституције које су се тицале њихових ресора. Комисија је искористила и приватне колекције професора права, правних саветника и адвоката.⁷⁹

Наиме, током IV и у раном V веку судијама је проблем да открију које су све царске конституције издате о дотичном проблему, и ученији адвокати могли су изненадити суд и противника изненадним доношењем неке опскурне конституције, за коју су сазнали читањем старог случаја у коме је цитирана, или од колеге из удаљене провинције који је нашао у архиву локалног официја.

Царска влада дошла је 429. до закључка да се нешто мора учинити поводом масе царских конституција које су се сакриле од људског знања у густој магли. Комисија правника под председавањем преторијског префекта Истока и бившег квестора Антиоха, задужена је да скупи све сачуване едикте и генералне законе издате након 312. године. Кодификатори су овлашћени да избаце преамбуле и епиплоге, да појасне језик и уклоне неслагања. Нареджено им је да објаве све законе које нађу, били они важећи или не. Наложено им је да закони треба да буду распоређени по књигама и називима, и по хронолошком реду у оквиру сваког назива; уколико би се једна конституција бавила темама које спадају под више назива, њу је требало поделити и тако добијене реченице ставити под релевантне називе. Када ово заврше, комисионари су имали задатак да компилирају конституције из трију приватних колекција конституција и релевантне правне литературе, и да тако саставе један приручник. Пошто нису успели ни у основном задатку, 435. је створена нова и већа комисија са

⁷⁹ Harries, Law, 13, 21, 23, 110; Jones, LRE, 474; cf. Sirks, Sources, 45-67, Matthews, Law, 280-294.

задатком да компилира само законе. Њен задатак је проширен на законе објављене у провинцијама и градовима, као и на генералне законе.⁸⁰

Ова комисија није превише успешна у налажењу закона прве половине IV века, и налази велике тешкоће у тражењу датума раних закона. После две године рада, завршен је Теодосијев кодекс, који је 438. проглашен у обе половине Царства као збирка свих важећих царских закона од 312. Ниједан закон издат после тог датума, који није уврштен у кодекс, није могао бити цитиран. За раније периоде, и даље су смели да се користе приватне компилације конституција (Грегоријанов и Хермогенијанов кодекс). Од сада, закони које је издао један цар не треба да се примењују на другу половину царства, осим ако их цар друге половине не прогласи. Тако је, као што смо поменули, Теодосије II 447. послао 35 новела Валентинијану III, који их је прогласио на западу Царства. Тако је примљено на западу и пет Маркијанових новела. Лав I на захтев свог западног колеге Антемија издаје један закон. Ипак, упечатљиво је да ниједна новела западног цара није после 438. примљена на истоку Царства.⁸¹

Прву комисију постављену за састављање Теодосијевог кодекса чинили су преторијски префект Истока, квестор, три магистра скринија, два бивша магистра, један биши *comes consistorians* и један адвокат. Другу комисију чинило је седам *comites consistorians*, седам правних чиновника и два професора права.⁸²

Из Теодосијевог кодекса и ранијих римских дела намењених правницима, делимично је проистекла законодавна делатност германских краљева који су успоставили своје државе на појединим западним територијама Царства. *Lex Romana Burgundionum* је кратак преглед римског права који се тиче провинцијала, издат у раном VI веку. *Lex Burgundionum* је збирка краљевских прописа, објављена у слично време. Пошто је посвећена односима међу самим Бургундима, она се углавном бави питањима брака, наслеђа и новчаних компензација за наношење повреда.⁸³

Breviarium Alarici је избор списка римских правника и царских конституција из збирки Грегоријана и Хермогенијана, Теодосијевог кодекса, пост-теодосијевских новела, Гајевих Институција и Сентенција Јулија Паула, који је издао 506. Аларих II, по савету сабора епископа и провинцијских званичника. Сам избор закона даје

⁸⁰ Matthews, Law, 56, 66; Jones, LRE, 475; cf. Harries, Law, 59-64, Matthews, Text, 19-44.

⁸¹ Jones, LRE, 476.

⁸² Jones LRE, 507; cf. Matthews, Law, 200-253.

⁸³ Burgundian code, par. 2, 5, 7, 9, 14, 34, 43, 44, 53, 68, 70.

индиције о администрацији визиготске државе. *Leges Visigothorum* су резултат кодификације краља Рекцесвинда из далеке 654, али укључују законе из најраније збирке краљевских прописа коју је издао краљ Еурих (466-85). Значајно је да Аларихов бревијар инкорпорира многе пост-теодосијевске конституције, и источне и западне, и да су њихови текстови копирани у целини; њима су придодати и закони које су издали визиготски краљеви.⁸⁴ Међутим, о савременој градској привреди периода 493-535. поменуће бургундске и визиготске збирке закона готово и да не говоре, чиме излазе из круга интересовања нашег истраживања.

За обимни *Edictum Theodorici*, који је најпре био приписиван Теодориху II Визиготском, а потом Теодориху Остроготском, данас у науци мишљење иде у смеру да се заправо ради о римској компилацији око 154 одредби из Теодосијевог кодекса, Грегоријановог и Хермогенијановог кодекса, насталој у доба Јустинијана, али у Италији.⁸⁵ Овај текст бави се углавном кривичним, наследним и брачним правом, а већина његових одредби регулише односе на селу.⁸⁶ Због још увек нерешеног питања ауторства, карактера, времена и места настанка овог текста, као и због чињенице да не обухвата оно што би се директно могло назвати градском привредом (и градском привредном политиком), суздржаћемо се од његове анализе у овом раду.

Јустинијан I је иницирао скраћивање Теодосијевог, Грегоријановог и Хермогенијановог кодекса конституција и њихово обједињавање у један кодекс, заједно са новелама које су се накупиле од 438. Комисији је наложено да елиминише све неважеће законе, уз широку дискрецију да мења језик закона у циљу осавремењивања. Рад је завршен за годину дана - *Codex Iustinianus* издат је 529. Он је број конституција смањио барем на четвртину.⁸⁷

Треба имати у виду да су изворе права, у пракси судова, поред царских конституција, чинила дела класичних правних аутора. Већина правника ослањала се на стандардне текстове (Папијанова *Responsa* или Улпијанов *Ad Sabinum*). Сами велики правни писци се међу собом често нису слагали. Иритиран сталним свађама учењака, Константин Велики лишио је ауторитативног статуса Паулове и Улпијанове белешке о

⁸⁴ Jones, *LRE*, 239, 476; cf. Wolfram, *Goths*, 193-196.

⁸⁵ Corcoran, *Law*, 163-197; Burns, *Ostrogoths*, 172. подсећа да су (тада) скорашња истраживања бацила сумњу на традиционално приписивање едикта Теодориху Великом, и да га сада везују за Теодориха II Тулуског

⁸⁶ Lafferty, *Law*, 249-293.

⁸⁷ Hadley, *Roman Law*, 8, 9; Jones, *LRE*, 477, 478.

Папијану, за које је рекао да га чешће искривљују него исправљају. Дао је ауторитет Пауловим Сентенцијама. Валентинијан III 426. издаје закон о цитирању којим потврђује примарни ауторитет Папијана, Паула, Улпијана и Модестина, и у њихов ранг уздиже Гаја. Дао је ауторитет онима које су ова петорица цитирала - Јулијану, Сцеволи, Сабину и Марцелу. Прописао је да, где има конфликта ауторитета, ту треба да одлучи већина аутора, а кад их има подједнако, Папијан треба да има одлучујућ глас (само ако он није написао ништа о дотичном питању, судија треба да има одлучујућ глас). А. Џонс закључује да се овако могао снаћи сваки адвокат, осим ако противничка странка не пронађе царску конституцију која захвата проблем. Због свега поменутог, а и чињенице да су дела многих правних класика ретко доступна, Јустинијанови правници су у Дигестама сажели 2.000 класичних аутора, на 20 пута мање простора.⁸⁸ У Дигестама се новим актима превазилазе контрадикције, архаичности и непрецозности старијих аката. Комисија за Дигеста створена је 530. Дигеста су издата 533. Правне промене које су донела Дигеста примењене су на Јустинијанов кодекс, па је 534. издато друго издање кодекса, које сада имамо. У компилирању Дигеста, квестору царског двора Трибонијану асистирали су Константин, *magister libellorum* (главни официјал канцеларије магистра официја која је задужена за петиције упућене цару), четири професора права из Цариграда и Бејрута и 11 адвоката са суда преторијског префекта Истока.⁸⁹

У науци постоји претпоставка да је најрадикалнија реформа скупљања пореза у позноримско доба, при којој су чиновници били замењени декурионима, била планирана и наметнута одозго од стране Валентинијана и Валенса. Стварање нових пореза и укидање постојећих увек је иницирано од стране централне власти. За укидање пореза, народна жалба могла је припремити пут. Неоспорно је да је хрисаргирон на истоку Царства укинут и компензован искључиво на Анастасијеву иницијативу.⁹⁰

Ипак, цареви IV и V века углавном су иницијативу за формирање политике остављали својим министрима. Процес настанка царских аката јасно се види из новела V века - у готово свим случајевима иницијатива је дошла од министра у чију ингеренцију спада предмет. Он саставља *suggestio*, који се претвара у конституцију,

⁸⁸ Hadley, *Roman Law*, 8; Jones, *LRE*, 470, 471.

⁸⁹ Jones, *LRE*, 348, 477, 515; cf. Hadley, *Roman Law*, 1-24.

⁹⁰ Barnish, *Government*, 197; Jones, *LRE*, 351.

која је обично упућена њему. Магистер официја предлаже мере које се тичу факторија оружја (које су на истоку Царства прешле под његову ингеренцију), смештање чиновника у Цариграду, привилегија схола и агената *in rebus*. Комес *sacrarum largitionum* саставља предлоге који се тичу хрисаргирона и дисциплине његових палатина, а када привремено делује као комес *rerum privatarum*, саставља и предлоге везане за ову функцију. Комес *rerum privatarum* саставља предлоге везане за продају државне земље и за петиције за даровање конфисковане земље. Војни магистри предлажу закон о привилегијама њихових званичника. Велика већина предлога потиче од преторијског префекта, чији је опсег ингеренција највећи. Он предлаже законе о *praescriptio fori*, отпису дугова, о обавезама *fundi limitotrophi* (приватних пограничних земљопоседа), о декурионима, о адвокатима, о градском земљама и о реквизицији бродова како би носили анону; он такође врши апелације са свог сопственог суда цару.

Оваква процедура је директно посведочена само за Теодосија II, Маркијана, Валентинијана III и Мајоријана, чије су новеле у целини сачуване. Јустинијан у својим новелама далеко мање одаје признање својим министрима и обично посвећује преамбуле моралу, учености и својој слави. Пошто су у Теодосијевом и Јустинијановом кодексу преамбуле скраћене, има мало директног доказа о поменутој процедури.

Ипак, и међу њима се могу назрети примери овакве праксе - Исидор, преторијски префект Илирика, депешом се 424. жалио на жалосно стање градског савета Делфа, па је издата конституција којом су сви градови Илирика ослобођени контрибуција за игре у Цариграду.⁹¹

Вероватно су официји ти који иницирају конституције којима се потврђују или увећавају њихове привилегије и регулише процедура њиховог напредовања и висина плате. У Јустинијаново доба, између чиновника преторијског префекта и чиновника квестора настао је спор око расподеле посла и одговарајућих плата; одржали су заједнички састанак и постигли компромис, који је потом преточен у Јустинијанову 20. новелу. Слична позадина вероватно стоји иза низа конституција у Теодосијевом кодексу, где постоји спор око сакупљања такса између чиновника војног магистра и чиновника квестора.⁹²

⁹¹ Harries, *Law*, 47-49; Jones, *LRE*, 352..

⁹² Jones, *LRE*, 353.

У преамбули, цар обично саопштава да је конституција одговор на предлог релевантног државног функционера, који фактички репродукује, али никада не алудира да је то било дискутовано у неком савету или да је прошло кроз конзисториј. По А. Џонсу, то буди сумњу да више нема ефектног државног савета, што потврђује пракса шта се дешава када дође до конфликта различитих министара. Наиме, Теодосије II, на предлог Кира, преторијског префекта Истока, издао је 440. закон којим је укинуо *praescriptio fori*⁹³ који су досада уживали војници и званичници, и подредио их првостепено провинцијским гувернерима. Међутим, само два месеца касније, цар у новом закону упућеном Киру (у коме се не каже да га је Кир сугерисао) каже да је ранији закон био дезентерпретиран, и да никада није имао намеру да дира *praescriptio fori*. Након три месеца, у закону упућеном војном магистру Ареобинду, цар говори о другом закону са одобравањем, и на његов предлог чини ограничену концесију прескрипција фори званичницима војног магистра.⁹⁴

По тумачењу А. Џонса, овде се радило о томе да је преторијски префект, налазећи да је скупљање прихода (за које је одговоран) опструирано привилегијом војника и чиновника, предложио његово укидање цару, па је закон о томе био написан и проглашен. Џонс сматра да о овом закону сигурно није било дискутовано ни у каквом кабинету, јер би војни магистри сигурно приговорили. Када је закон проглашен, оно су очито приговорили и закон је драстично промењен у корист војника. Око привилегија војних званичника чини се да је било цењкања између магистара милитум и преторијског префекта, будући да последњи закон представља брижљиво балансиран компромис. У Теодосијевом кодексу је мање лако ући у траг таквим причама, јер преамбуле закона нису сачиване. Крајем 408. упућен је закон Антемију, преторијском префекту Истока, којим се забрањује да *palatini sacrae largitiones* и *palatini res privata* учествују у скупљању такса у провинцијама. Већ следеће године донет је закон упућен Антемију, којим је враћен стари ред ствари, укидајући претходни закон, за који је цар образложио да је био концесија непримереном захтеву делегације провинције Ахаје. Џонс претпоставља да је петиција ахајске делегације морала имати подршку преторијског префекта, и да је вероватно он предложио први закон; други закон очито су предложили *comites sacrarum largitionum* и *rei privatae*, бранећи интересе

⁹³ тј. могућност да се оптужени брани или тужилац да води спор на суду који је различит од суда који има јурисдикцију за место пребивалишта дотичног или за место на коме се догодила наводна повреда закона - Jones, LRE, 485; Berger, Dict. Roman Law, 645.

⁹⁴ Harries, Law, 106, 120; Jones, LRE, 339; cf. Matthews, Law, 10-30.

својих палатина. О првом закону није могло бити дискутовано ни у једном државном савету, будући да су комеси ту имали прилику да изложе своје примедбе, без чекања следеће фискалне године.⁹⁵

У Теодосијевом и Јустинијановом кодексу су одсечене преамбуле, тако да конституције бацају врло мало светлости на околности у којима су издате. Новеле из средине V века и Јустинијанове новеле, чији је текст у целини сачуван, много су информативније. Додуше, преамбуле су пречесто посвећене побожним генералијама у којима квестор показује своју реторичку виртуозност, али оне често показују на чију је иницијативу закон проглашен, а понекад и околности или разлоге које су довеле до његовог објављивања.⁹⁶

Површним читањем конституција, стиче се утисак да су цареви увек имали иницијативу за њихово издавање. Повремено, цареви и њихови саветници засигурно су иницирали политику. Свакако нису планирали превише, него су се бавили проблемима пошто се ови појаве, или чешће кад им се на њих скрене пажња. У том смислу, на власт највише утичу они који играју улогу њених извора информисања. Они често успевају да јој наметну своје виђење и да је наведу да донесе одлуке у њихову корист. Пажљива анализа Теодосијевог и Јустинијановог кодекса често открива које су групе биле у стању да овако врше утицај на царску политику у њиховом сопственом интересу.

Треба напоменути да се не прави формална разлика између административних аката и конституција које се баве приватним правом, али се у пракси различите процедуре примењују при састављању и проглашавању ова два типа легислације. У орацији учињеној Сенату 426, Валентинијан III мисли на приватно право. У овој орацији, он говори о законима који настају на његову тј. владину спонтану иницијативу, као и о законима проистеклим због петиција поданика (*precatio*), или због референце од судије (*relatio*), или због парнице (*lis mota*).⁹⁷

Неке мање реформе иницирала је понекад спонтана делатност члана владе. Захваљујући томе што је сачувана преамбула конституције Теодосија II којом се забрањује проституција у Цариграду, познато је ко је ову меру иницирао, иначе би могла бити приписана добро познатој побожности цара лично. Преамбула каже да је

⁹⁵ Jones, LRE, 340; cf. Harries, Law, 38-39.

⁹⁶ Matthews, Law, 260-261; Jones, LRE, 347; cf. Harries, Law, 42-46.

⁹⁷ Matthews, Law, 24; Jones, LRE, 348; cf. Sirks, Sources, 47-59.

Флоренције, преторијски префект Истока од 428-9. и 438-9, био тај који је највише желео ову реформу и да је он, да би превазишао финансијску замерку на њу, поклатио влади посед чија би рента могла да компензује губитак хрисаргирона који су до сад плаћали власници бордела у Цариграду. Закон је издат неколико недеља пошто је Флоренције завршио своју другу службу преторијског префекта, и упућена је његовом наследнику Киру, тако да се из њене преамбуле не види њено стварно ауторство. Ипак, знајући Флоренцијево интересовање за проблем проституције, може му се поуздано приписати заслуга за један други закон о истом проблему, који му је био упућен док је био преторијски префект Истока десет година раније.⁹⁸

Слично томе, у време када је Јован Лиђанин био чиновник у претокријској префектури Истока, знамо да је институција виндика настала иницијативом Марина Сиријца, преторијског префекта Истока под Анастасијем I.⁹⁹

Треба имати у виду да су, при формирању политике, и гувернери понекад могли имати иницијативу. *Officium* гувернера Хелеспонта обезбедио је прелаз своје провинције из домена викара Азијане у домен проконзула Азије. Официј Еуфратензиса иницирао је доношење правила да се конвоји звери, који се доводе са границе у Цариград, не задржавају ни у једном граду дуже од недељу дана.¹⁰⁰

Цареви повремено шаљу циркуларна акта свим провинцијским гувернерима, па су неке од сачуваних конституција појединим гувернерима без сумње тако настале. Ипак, локалне референце неких конституција показују да су упућене као одговор на писмо гувернера или информације из петиције која је послата из те провинције. На пример, не делује вероватно да би цар Јулијан издао правило о куријалским обавезама оца тринаесторо деце конзулару Палестине, осим ако га писмо није известило о овом интересантном случају.¹⁰¹

Правници из доба династије Севера поставили су правило да декрет Сената (*senatus consultum*) има снагу закона. У пракси је Сенат одавно изгубио моћ самосталног издавања закона - још од Принципата, царев квестор читао је говор у име цара, а Сенат издавао *senatus consultum* у коме је понављао готово дословно царев говор. У IV и V веку Сенат се служио другачијим методом како би постигао озакоњење

⁹⁸ Barnish, *Government*, 193; Bury, *Empire*, 442; Jones, *LRE*, 351.

⁹⁹ Kelly, *Ruling L.R. Empire*, 58; Jones, *LRE*, 350.

¹⁰⁰ Jones, *LRE*, 354

¹⁰¹ Jones, *LRE*, 375; cf. Harries, *Law*, 26-29, 47-52.

својих потреба - упућивањем петиције цару, ради добијања конституције од цара. Наиме, Сенат може предочити своје жеље цару преко депеша које шаље његов председник или префект града, а који би предочили резолуцију Сената. Чувена инстанца за ове процедуре је обезбеђена петицијама везаним за олтар Викторије. Садржина конституција објављених у Сенату показује да су често биле одговор на такве петиције. Већина се тиче привилегија сенаторског реда, избором претора, финансијама или традиционалним римским градским играма. Пошто су ове теме од примарног интереса Сената, и иницијатива често долази од њега. Остале конституције тичу се интереса града Рима, његовог снабдевања житом и његових јавних радова. Конституција Валентинијана I којом је потврдио да ће и даље толерисати харуспике, у светлу познатог верског сентимента Сената, вероватно је одговор на петицију тог тела. У већини случајева, можемо само читати између редова царских конституција. У једном случају можемо пратити обе стране - Симах у једној од својих депеша као префект града захваљује Теодосију I за конституцију тј орацију упућену Сенату која је зауздала трошкове за игре и затражила Сенату да постави прецизна правила за одржавање игара - декрет који икнкорпорира ова правила треба да буде поднет цару, који ће га потврдити конституцијом. У Теодосијевом и Јустинијановом кодексу су сачувана и два ексцерпта из орација, при чему један забрањује неке облике расипништва, а други теоријски дозвољава законску снагу сенатусконсултума, али изражава цареву намеру да га пропрати законом. Из ових докумената није јасно да ли је иницијатива дошла од цара или Сената, али је извесно да је детаљан нацрт био остављен Сенату, подложен царској потврди. Чак и о ствари од тако домаћег интереса, Сенат није могао да издаје законе самостално. Могао је само да по царским инструкцијама припреми декрет који ће цар валидирати.¹⁰²

Судија нижег суда могао је путем *relatio ili consultatio* да затражи правило поводом тешког случаја, и ово је цару могло сугерисати да закон тражи појашњење или измену. Као одговор на релациј Паладија, преторијског префекта Италије и Илирика, цар Маркијан је реинтерпретирао Константинов закон којим се забрањује брак људи високог положаја са женама ниског, утврђујући да су такви бракови валидни уколико је жена респектабилног карактера. На релациј конзулара Тусције, у коме се тражи царева инструкција за случај у коме је неки Амброзије наставио да чини неверство и после казне, Мајоријан је увео јачу казну за неверство -депортацију. Исто овако, и

¹⁰² Harries, *Law*, 51; Jones, *LRE*, 330, 333; cf. Humphries, *Senators*, 27-44.

преторијски префекти и гувернери провинција слали су цару питања у вези са тешким правним питањима.¹⁰³

Врло често су петиције, којима се тражи интерпретација или модификација закона у њиховом случају, те које постављају питања принципа и продукују легислацију. На петиција Аристократа, патера или куратора града Афродизије, издато је изузеће од закона за поклоњенае градске приходе, при чему се дуг укида када камате двоструко премаше главницу. Андрија, представник солунског епископа у Цариграду, жалио се да људи, који су оставили малу децу у црквама, потражују исту децу као робове пошто их црква одгаји о свом трошку. Ова жалба навела је Јустинијана I да уведе опште правило да се сва напуштена деца сматрају слободном.

Петиција два цариградска финансијера, Петра и Еулогија, за појашњење закона о бродовласничким залагањима, довела је до тога да се одржи скуп заинтересованих страна под председавањем преторијског префекта, па су правила око којих су се сложили одмах, претворена у конституцију. Када корпорација или група индивидуа подноси петицију, то се обично тиче законских привилегија или ограничења групе. Тако су позајмљивачи новца Цариграда (*argentarii*) водили дуге преговоре са Јустинијаном I о специјалним законским правилима, која се углавном тичу банкрота, а која ће се примењивати на њихову гилду. На бази петиције неких куријала Јустинијан је поједноставио законе који прописују наслеђе куријалне имовине. И иначе, цареви често алудирају, без спомињања имена, да су их жалбе потакле на издавање закона.¹⁰⁴

Адвокати често дају предлоге промена закона. Лав I је репродуковао у конституцији префекта Египта петицију адвоката из Александрије која детаљно регулише број, промоцију и привилегије адвоката. Анастасије I дао је статут адвокатима провинције Сирија II у складу са петицијом локалних адвоката. Из оваквих случајева је јасно да постоји дуга серија конституција које регулишу организацију и привилегије правне професије, усмерених од саме те професије.¹⁰⁵

Провинције, градови, диоцезе и скупштине провинција утичу на формирање државне и друштвене политике Царства преко изасланстава или појединаца које шаљу цару, преторијском префекту и другим утицајним функционерима, како би саопштили

¹⁰³ Harries, 36, 48, 50; Jones, LRE, 349; cf. Harries, Law, 47-51.

¹⁰⁴ Jones, LRE, 350; cf. Hadley, Roman Law, 262-293.

¹⁰⁵ Jones, LRE, 357.

своју петицију или предлог. Ради подношења жалбе или предлога цару, често се ангажују ретори да му се обратe путем панегирика, изјаве верности или отвореног писма. Синесије се тако обратио Аркадију да у име своје провинције упозори против употребе варварских федерата и корупције појединих функционера, а Либаније у више говора пријављује цару административне злоупотребе и тражи да их сузбије. Ови говори могу бити послати цару у писаној форми, као и другим људима на високим положајима.¹⁰⁶

Сенати Рима и Цариграда могу презентовати своје мишљење путем депеше свог председника тј префекта града и тако утицати на легислативу у питањима која их интересују, као што су привилегије сенатског реда, регулисање игара или снабдевање града житом.¹⁰⁷

Скупштине мањих градова неретко шаљу своје делегације на двор да траже услугу или исправку неправде, што понекад утиче на општу легислативу. Тако је петиција концила Епифанеје имала за последицу да Аркадије 398. изда опште правило о следовању младог и старог вина за трупе. Грађани Хераклеје користе 443. посету Теодосија II да му предају петицију за помоћ у поправци њихових акведуката и јавних зграда. Одговор је била конституција која наређује свим градовима реституцију градске земље која је била узурпирана од стране приватних лица. По савету делегата провинције Ахаје, палатинима *sacrarum largitionum* и *rerum privatarum* 409. је забрањено да скупљају таксе које припадају њиховим одељењима у провинцијама. Такође, 424. таксе свих провинција у диоцези Илирик драстично су смањене као резултат жалби изасланстава које су послале њихове скупштине преко преторијског префекта Илирика.¹⁰⁸

Често је могуће назрети делатност оваквих делегација на основу знатног броја конституција у Теодосијевом и Јустинијановом кодексу које су упућене појединим градовима, провинцијским скупштинама или народу одређене провинције. Царска влада могла је повремено имати разлога да изда такво писмо или едикт на сопствену иницијативу, али само изузетно, као што је Хонорије 413. позвао провинцијале Африке да денунцирају следбенике узурпатора Хераклијана; јасно је из садржаја конституција да су биле одговори на петиције. Мало је вероватно да је Валентинијан I упутио

¹⁰⁶ Harries, *Law*, 154, 156, 157; Jones, *LRE*, 354, 355; cf. Matthews, 12-27.

¹⁰⁷ Harries, *Law*, 40; Jones, *LRE*, 355

¹⁰⁸ Harries, *Law*, 52; Jones, *LRE*, 355, 356; cf. Brandes, *Finanzverwaltung*, 18-23, 32-37.

провинцијској скупштини Бизацине конституцију која се бави стварима као што су безбедност емфитеутских закупа државних земаља, коришћење конфисковане земље, статус декуриона, привилегије бивших провинцијских високих свештеника и подложност клера куријалним дужностима, осим ако су му делегати провинције уручили петицију о овим питањима.¹⁰⁹

Скупштине провинција и диоцеца чине декуриони и велепоседници (*honorati* и *sacerdotes*) који су стекли имунитет. Као и ове скупштине, тако и градска већа имају право да шаљу делегације и петиције влади. Понекад постигну смањење земљарине. Често успевају да издејствују конституције за закуп крунских земаља и за обуздавање потказивача који су земљу потраживали за потребе државе. Уопште, ове скупштине делују у корист земљопоседника, а против захтева државне благајне и изноуђивања војске и царских чиновника. Дobar део закона против злоупотреба војске вероватно су они инспирисали.¹¹⁰

Чак и адвокати провинција успешно шаљу влади петицији за признавање њихових права.¹¹¹

У корист градова понекад иступа пред световним властима и локална црква. Тако је Василије, епископ Цезареје, писао Модесту, Валенсовом преторијском префекту Истока, молећи га да смањи дажбину на гвожђе коју дају рудари Таура. Теодорет је протествовао против огромних дажбина свог града Кира, и то преторијском префекту Истока Констанцију, Августу Пулхерији, бившем војном магистру Истока Анатолију и архиепископу Цариграда Проклу. Сама царска влада се ослањала на епископе као чуваре против злоупотреба администрације. У VI веку законски су били обавезни да денунцирају цару кршење закона.¹¹²

Чини се да је гилда навикуларија слала петиције и делегације царевима. Ово делује прилично очигледно из садржаја конституција које су им упућене - кад им цар потврђује њихове привилегије, може се претпоставити да су они тражили ту потврду. Тако, 380. и 412. конституције упућене навикуларијима Африке потврђују њихове привилегије и садрже детаљна правила за одређивање одговорности за бродоломе. Вероватно је у оба случаја иста делегација, која је поднела петицију за одржавање

¹⁰⁹ Jones, LRE, 356; cf. Cameron, *Late Ant.*, 152-169.

¹¹⁰ Harries, *Law*, 169; Jones, LRE, 362; cf. Wickham, *Framing*, 596-602, Duncan-Jones, *Structure*, 121-142

¹¹¹ Jones, LRE, 364.

¹¹² Matthews, *Law*, 127; Jones, LRE, 355.

гилдиних права, такође замолила за појашњење правила о бродоломима, а можда и поднела нацрт регулација.

Гилде престоница такође шаљу делегације царској влади. Важна гилда банкара у Цариграду дуго је преговарала са Јустинијаном о посебним правилима банкрота којима се морају покоравати. Скромније гилде које су одговорне за давање бесплатних сахрана такође су упутиле петицију директно Јустинијану. У граду Риму, пошто царска власт није била на лицу места, гилде су саопштавале своје жалбе преко градског префекта. Потом би префекту цар упутио потврде привилегија гилди у виду детаљних конституција које регулишу њихово чланство и функције. Депеше Симаха као префекта града бацају светлост на начин на који су такви закони доношени. У једном писму (из 384.) он подржава захтев скупљача пореза за ревизију курсне стопе за размену између солида и денарија, и прослеђује њихову петицију. У другом, извештава о компликованим преговорима између *mancipes salinarum* (закупаца солана) и *navicularii annici*, и тражи царску потврду за договор који је постигнут о преласку чланова из другог у први колегиј (закупци солана Остије и Порта били су дужни да дају извесну количину дрвета за терме града Рима, које су били дужни да транспортују приобални навикуларији).¹¹³ Може се сумњати да је већина регулација римских гилди била овако израђена од стране самих гилди, па су формулисане у *suggestio* префекта града и потом озваничене од цара конституцијом.¹¹⁴

Има врло мало доказа у кодексима Теодосија II и Јустинијана I да су градске занатлије, продавци и трговци били у могућности да своје невоље обзнане влади. Једини изузеци су гилде Рима и Цариграда, чије невоље влада мора да размотри јер јавни ред у ова два града зависи и од њихове ефикасности. Међутим, и у Риму и у Цариграду, интереси потрошача су углавном важнији. Власници продавница у граду Риму извукли су од Валентинијана III протеривање њихових грчких ривала, али је цар ускоро повукао овај закон због реаговања јавности. Зенонови драстични закони против комбинација за дизање цена очито су диктирани интересима потрошача. Јустинијанов суров закон против злоупотреба гилде баштована у Цариграду је плод жалби земљопоседника који су их упослили.¹¹⁵

¹¹³ Symmachi Relationes, par. 44

¹¹⁴ Jones, LRE, 357; cf. Harries, Law, 47-51.

¹¹⁵ Harries, Law, 49; Jones, LRE, 359.

У законима се колони готово увек посматрају из аспекта латифундисте. Царска влада их понекад штити од изабљивања из хуманих или фискалних разлога. Једним законом, колони се могу ослободити после 30 година службе, али се из преамбуле види да је то уведено због палатинских званичника који су уцењивани на основу тога што су углавном потицали од колона.¹¹⁶

Стиче се утисак да се црква не труди много да за себе извуче судске или фискалне привилегије, можда и због својих унутрашњих подела. Редовни сабори епископа врше се на нивоу провинција, а општи сабор може сазвати само цар. Само је постепено стварана редовна хијерархија изнад митрополита провинција.

Закон из 407. којим се наређује уништење преосталих политеистичких олтара и храмова и конфискација њихових прихода, последица је петиције афричких епископа. Сенат је петицијом тражио враћање олтара Викторије, а Августин је на то поднео противпетицију, која се потом усваја. Закон против Манихејаца који издаје Валентинијан III, како показује преамбула, резултат је тога што је папа Лав изложио оптужбе против њих пред Сенатом. Међутим, није увек неопходна иницијатива цркве, јер цареви сматрају да им је дужност да казне јерес и многобоштво.

Привилегије цркве су углавном оне које је дао Константин Велики (велики комплекси латифундија широм Италије), а каснији цареви су се трудили да их не буде више. Једини општи захтев за додатна изузећа изнео је концил у Ариминију, и био је одбијен. Појединачна изузећа су ретко давана.¹¹⁷

Ипак, мало који други случај толико говори о упорности и методима који су понекад били потребни за царско прихватање петиције, као што је то делатност Порфирија, епископа Газе у доба цара Аркадија. Његова жеља била је да затвори политеистичке храмове Газе, у којима је многобожачки култ и даље слављен, отворено кршећи закон. Порфирије је 398. послао свог ђакона Марка (аутора његовог житија) са писмом цариградском патријарху Јовану Хризостому. Патријарх је отишао право Евтропију, тада свемоћном препозиту царског двора, па је за недељу дана издата царска конституција којом се затварају политеистички храмови Газе. Званичник који је постављен да то изврши показао се подмитљивим, па су га богати политеисти Газе наговорили да поштеди главни храм, Марнеум. Две године касније (400), Порфирије је

¹¹⁶ Matthews, Law, 209; Jones, LRE, 358; cf. Finley, Ancient Economy, 123-150.

¹¹⁷ Jones, LRE, 360, 361

отишао у Цариград, са својим митрополитом Јованом Цезарејским, као и Марком. Тамо им је Јован Хризостом рекао да је узалудно да иду цару, пошто је царица проузроковала свађу међу њима. Он их је потом повезао са једним од царичиних евнуха, Амантијем. Амантије је уредио сусрет са царицом већ за следећи дан. Августа Евдоксија обећала је да ће разговарати са Аркадијем. Међутим, цар се успротивио, јер је Газа имала врло добар извештај да плаћа своје порезе одмах, и рекао да може да изврши само учтив притисак на паганску аристократију града. Након тога, Порфирије је изјавио да ће Бог наградити царичину ревност тиме што ће дете које носи бити дечак, који ће дуго владати. Када се Теодосије II родио, и цар је почео да попушта. Евдоксија је рекла епископима да петицију предају човеку који буде дете износио из цркве после крштења. Човек је петицију ставио детету у руку и изјавио да је оно дало свој пристанак (будући да је Теодосије тада већ био Август). Потом је и Аркадије дао пристанак. Царица је позвала квестора да на лицу места састави конституцију у име два Августа, у тачном сагласју са петицијом. Како Џонс закључује, Порфирију није ни пало напамет да петицију пошаље званичним путем, да је приме *sacra scripta*, да је њени магистри или квестор проследе цару, или да буде прочитана у конзисторију.¹¹⁸

Утицај војске у конституцијама се осећа само у ранијем периоду. Ветерани, отпуштени после победе над Лицинијем, водили су разговор са Константином, питали га каква је сврха бити ветеран без привилегија и жалили се на терете јавних служби. Цар им је на то одобрио њихове традиционалне привилегије. Одлуке са овог састанка су објављене широм Царства (сачуван је примерак у провинцији Белгика). Војни магистер Ореат и његов син Ромул Августул пали су јер су одбили да федератима дају земљу какву су добила федератска племена у Галији. Ипак, већина легислације о војсци није инспирисана војним жалбама. Напротив, највећи део закона посвећен је спречавању војничких изнуда и барем делом инспирисан петицијама провинцијала, будући да војници често присилно извлаче храну од провинцијала код којих су распоређени за хоспитовање.¹¹⁹

Коначно, треба имати у виду да и у позноримско доба, сваки поданик има право да пише цару, да му се жали или да му поднесе неки предлог. Један човек је послао анонимно писмо двојици царева, вероватно Валентинијану и Валенсу, у коме им је предложио употребу нових техничких инвенција у војсци, као и реформу војне

¹¹⁸ Jones, LRE, 345, 346; cf. Harries, Law, 42-46.

¹¹⁹ Bury, Empire, 406; Jones, LRE, 359, 360; cf. Southern-Dixon, L.R. Army, 49.

организације. Вероватно је био официр скромнијег статуса. Писмо је сачувано у истом рукопису у коме се налази *Notitia dignitatum*, па је вероватно да је дошло до конзисторија и да га је примикирије нотарија похранио.¹²⁰

Као засебно питање намеће се да ли је, и у којој мери, примењивано остроготско обичајно право у Италији под њиховом војном управом. Проблем лежи у чињеници да ниједан засебан текст, са законском снагом, намењен само Остроготима, није сачуван. У многобројним Касиодоровим писмима, ниједан едикт или рескрипт није упућен само Остроготима. Чак је и спорни *Edictum Theodorici* намењен и Римљанима и Остроготима.

Т. Бернс сматра да су у доба остроготске власти, судови провинцијских гувернера (који се јављају у Италији, Галији, Панонији и Далмацији), као и судови викара и преторијских префеката, изрицали правду према Теодосијевом кодексу.¹²¹

На другом месту, Бернс истиче да су провинцијски гувернери (*iudices*) саслушавали остроготске случајеве и решавали их на основу обичаја и едиката Теодориха и његових наследника. Традиција тврди да је Теодорих издао много едиката којима успоставио правду за Остроготе. Т. Бернс сматра да је већи део Теодориховог законодавства изгубљен. Он сматра да је Теодорих увео нови систем по коме су Остроготи могли да се на одлуке јудекса жале готским комесима, а потом конзисторију, али само у посебним случајевима. Бернс сматра и да се уопштено може рећи да су Римљани следили Теодосијев кодекс и новеле, а Остроготи своје обичајно право и краљевска акта. Подсећа да по Касиодоровој формули постављења готског комеса, спор између Острогота и Римљанина решава готски комес, уз консултацију са римским правним саветником. Бернс констатује да су право на апелацију монарху користили обично остроготски племићи.¹²²

Тако је стари и ослепели остроготски војник оптужио сународнике Гудилу и Опаса да су покушали да га претовре у роба. Локални готски комес Питије није успео или хтео да ослободи ветерана, па је петиција упућена Теодориху за заштиту (523-6).

¹²⁰ Southern-Dixon, L.R. *Army*, 2; Jones, LRE, 354.

¹²¹ Burns, *Ostrogoths*, 172

¹²² Cass. Var. 7.3; Burns, *Ostrogoths*, 172-173.

Дукс Гудуј оптужен је да је претворио Острогота-сународника у роба. Ситуација се погоршала после Теодорихове смрти.¹²³

На крају, независно од исхода поменутих Бернсових хипотеза, треба поменути једну анегдоту коју је сачувао Јован Малала. По њој, Римљанка Јувеналија чекајула је 30 година да се реши тужба, коју је поднела против патриција Фирма; потом је поднела апелацију Теодориху да убрза парницу. Он је на то дао правницима још само два дана реше случај, што су они и учинили. Када је Јувеналија дошла да захвали краљу, он их је упитао како су за два дана могли да реше оно што нису могли за 30 година, па их је погубио.¹²⁴

¹²³ Cass. Var. 5.29, Burns, Ostrogoths, 173, 132.

¹²⁴ Malalae Chronographia, 15.10; Burns, Ostrogoths, 172.

КАРИЈЕРА И ПИСАНА ДЕЛАТНОСТ КАСИОДОРА

Magnus Aurelius Cassiodorus Senator припадао је сенаторској велепоседничкој породици из провинције Луканија и Брутиј, која је генерацијама имала Брутиј за свој завичај и где су се налазиле њене главне латифунције.

Кратки описи каријера и заслуга Касиодоровог истоименог прадеде, деде и оца налазе се у писмима која је он у име краља Теодориха написао поводом уздизања свог оца у достојанство патрикија.

Његов прадеда имао је сенаторски ранг *illustriis*-а и истакао се одбраном Сицилије и Брутија од напада Вандала.

Касиодоров деда био је нотар за владе Валентинијана III, али и пријатељ и сарадник Ајеција. Заједно са Ајецијевим сином Карпилионом путовао је као изасланик Атили, при чему његов потомак истиче да је његова реторска вештина умирујуће утицала на хунског краља.¹²⁵

Касиодоров отац био је под Одоакром најпре *comes rerum privatarum*, потом *comes sacrarum largitionum*. После успостављања остроготске власти, управљао је Сицилијом, успевши да помири становнике острва са новом влашћу. Потом је био гувернер Луканије и Брутија, да би потом његова каријера под остроготском влашћу доживела зенит тиме што је постао Теодорихов преторијски префект Италије, и тиме што му је Сенат, на Теодорихов предлог, доделио достојанство патрикија.¹²⁶

Писмо 1.4 истиче да су Касиодори у сродству са Хелиодором, за кога каже да је на истоку сјајно вршио дужност префекта чак 18 година, како и сам Теодорих може да посведочи. Касиодор је стога закључио да породица, истакнута и на истоку и на западу, има два ока којима подједнаким сјајем светлуца у оба Сената. У науци постоји претпоставка да је Хелиодор заправо био преторијски префект Илирика (а не Истока); пошто се сматра немогућим да је било коју преторијску префектуру држао 18 година,

¹²⁵ Cass.Var. 1.4

¹²⁶ Cass.Var. 1.3, 1.4, Hodgkin, Cassiodorus, 4

постоји претпоставка да су у ову бројку убројане и друге префектуре (не нужно преторијске) које је евентуално држао. Сматра се и да помен Теодориховог савремеништва са Хелиодоровим дуготрајним вршењем дужности треба интерпретирати у смислу да је Хелиодор вршио дужности у време Теодориховог дуготрајног боравка на Балкану.¹²⁷

Магнус Аурелије Касиодор Сенатор је рођен у Скилацијуму око 480. или између 484. и 490. Припада роду Аурелија, чији је члан конзул Квинт Аурелије Мемије Симах. Касиодор је вероватно когномен. Реч Сенатор је постала део његовог личног имена док је био дете (постоји још примера овакве праксе). Скилацијум је сам Касиодор сматрао првим градом Брутија.¹²⁸

Када је његов отац постао преторијски префект Италије, поверио је сину положај *consiliarius*-а тј. правног саветника на свом преторском суду у Риму. Касиодору је запало једном приликом да изнесе орацију (панегирик) у славу Теодориха, и да ју је он тако елоквентно изнео, да га је овај одмах поставио за квестора.¹²⁹ Ово се десило око 501. или 507-11.¹³⁰ Квестор је вршио коначну ревизију закона који су добили владарев потпис и проверавао је да ли су у сагласности са претходним актима (тек потом би били преточени у одговарајућу форму). Такође, квестор одговара у владарево име на петиције које су му упућене. Сам Касиодор каже да је имао аудијенције са изасланицима страних сила, којима је упућивао пригодне говоре или којима је давао писмене одговоре на писма која су донели (увек им је говорио или писао у име свог господара).¹³¹

Касиодор је 514. постао конзул *ordinarius*, што је и даље био сан сваког римског племића, будући да је и даље давао своје име години. Те године није именован колега са-конзул са истока који би с њим поделио то достојанство, можда због узурпације Виталијана, војног маистра Тракије.¹³²

¹²⁷ PLRE, 531, 532, Cass.Var. 1.4

¹²⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 6 сматра да је Касиодор рођен око 480, док се O`Donell, Cassiodorus, xv залаже за годину рођења између 484. и 490.

¹²⁹ Cass.Var. 9.24

¹³⁰ Hodgkin, Cassiodorus, 14 залаже се за око 501, а O`Donell, Cassiodorus, xv за 507-11. као годину Касиодоровог постављења за квестора

¹³¹ Hodgkin, Cassiodorus, 14

¹³² Hodgkin, Cassiodorus, 25; са овом годином конзулства слаже се и O`Donell, Cassiodorus, xv

Убрзо потом (вероватно 515), Касиодор је добио достојанство патрикија, вероватно на основу конзулства.¹³³

Служећи доследно на путу правника централне администрације, Касиодор је потом досегао њен зенит оличен у функцији маистра официја. Т. Хоцкин сматрао је да је Касиодор на овај положај могао доћи још око 518. (као што сугерише писмо 9.24), а да је на њему засигурно био 526, након Теодорихове смрти.¹³⁴

На највиши положај позноримског државног функционера, преторијског префекта Италије, Касиодора је поставио 533. краљ Аталарих.¹³⁵ Касиодор је остао на овом положају барем до 538, или годину-две дуже.¹³⁶

Касиодор је узео учешћа у одбрани обала Италије онда када су их, при самом почетку Аталарихове владавине, напали неименовани непријатељи. Тада је о свом трошку издржавао готске ратнике који су бранили обале Италије.¹³⁷ Т. Хоцкин претпоставља да се овде радило о нападу Вандала.¹³⁸

Рат са Византијом Касиодор је провео као цивил, водећи државну администрацију као преторијски префект. Судећи по датумима писама, највероватније је да се 538. или 539. повукао из јавног живота; када је Велизар ушао у Равену, Касиодор више није био у њој, него у Брутију.¹³⁹

Хоцкин сматра да је Касиодоров животни сан био да створи независну италијанску државу и да вероватно зато није ушао у цареву службу.

Након повлачења са положаја преторијског претора Италије, Касиодор код Скилација, између планине Аспромонта и мора оснива манастире Вивариј и Монтекастело.

У Вивариј доводи монахе-преписиваче да сачувају хришћанске свете списе и велика дела класичне Антике. Овај манастир добио је име по својим добро наводњеним

¹³³ Hodgkin, Cassiodorus, 27; O'Donell, Cassiodorus, 43, сматра да ову годину није могуће утврдити.

¹³⁴ Hodgkin, Cassiodorus, 36; O'Donell, Cassiodorus, xv, сматра да је на овај положај Касиодор дошао у периоду 523-527.

¹³⁵ Cass.Var. 9.24

¹³⁶ Hodgkin, Cassiodorus, 41; Bjornlie, Cassiodorus, 17, слаже се са Хоцкиновом годином доласка Касиодора на овај положај.

¹³⁷ Cass.Var. 9.25

¹³⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 38

¹³⁹ Hodgkin, Cassiodorus, 51; Bjornlie, Cassiodorus, 17, одласка Касиодора са положаја преторијског префекта смешта у период 538-40.

баштама које су добиле име по vivaria (рибњацима) које је Касиодор повезао са реком Пеленом (на самој реци је подигао купатила за болесне). Правило своје монашке заједнице, Касиодор је извео из дела Јована Касијана. Препоручујући монасима да проучавају Касијанове списе, Касиодор их упозорава на склоност полу-пелагијанској јереси и моли да сами раздвоје добро од зла у њима. Касиодор ни у једном свом делу не помиње св. Бенедикта.

Монтекастело је смештен испод Монткастелија, а Касиодор га је наменио монасима-усамљеницима.¹⁴⁰

Касиодор је оснивач и патрон ова два манастира, али изгледа да формално никада није постао њихов опат. Вероватно је још увек имао дужности као велики земљопоседник у Брутију.

Успео је да наговори папу Агапета (535-6) да оснује школе теологије и хришћанске књижевности у Риму, по угледу на школе Александрије и Низибиса, али је рат спречио спровођење тог плана.¹⁴¹

Особит значај Вивариј стиче благодарјећи околности да више нема робова-библиотекара римских племића, који су преписивали класична античка дела. Касиодор од Виварија ствара центар за преписивање светих отаца и коментара Јеванђеља, али и великих писаца политеистичке Антикe.¹⁴²

Касиодор у Виварију обезбеђује да се рукописи кориче у раскошне кодексе; такође обезбеђује довољно уља да ноћу могу да горе механичке лампе, како би скрипториј радио и ноћу. За свој манастир додао је и сунчеве и водене сатове (за мрачне дане и ноћ). Монасима Виварија наложио је да се моле у капели и певају псалме онда када не преписују. Лично је преписао Псалтир, књиге Пророка и своја писма.¹⁴³

Према Т. Хоцкину, Касиодор је преминуо 575, а по Ц. О`Донелу између 584. и 590.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Hodgkin, Cassiodorus, 54, 55; O'Donnell, Cassiodorus, 195, 177-222.

¹⁴¹ Hodgkin, Cassiodorus, 56; Bjornlie, 24.

¹⁴² Hodgkin, Cassiodorus, 57; Bjornlie, Cassiodorus, 15, 22.

¹⁴³ Hodgkin, Cassiodorus, 58-59.

¹⁴⁴ Hodgkin, Cassiodorus, 66; O'Donnell, Cassiodorus, xvi

Није без значаја околност да су на месту манастира Виварија, археолози су пронашли базилику из Јустинијановог доба, као и две мање цркве, маузолеј и зграде за свакодневну намену. Једну миљу одатле налази се тврђава са двоструким бедемом, за коју Т. Ходкин претпоставља да би могла бити *Castra Hannibalis*, градска лука Скилација.¹⁴⁵

Свакако најважније Касиодорово дело јесу његове *Variae*, збирка државних аката које је саставио за време своје вишедеценијске службе остроготским краљевима и римској државној управи у Италији, најпре као квестор, потом као магистер официја и на крају, као преторијски префект Италије. Акта која сачињавају *Variae* у науци се најчешће једноставно називају писмима, пошто по својој техничкој форми, стилу, тону и дужини најчешће то и јесу, иако су заправо, као што ћемо на многим примерима видети, најчешће конституције (нарочито рескрипти, едикти и тумачења општинских закона). Касиодорове *Variae* уједно јесу најобимнији и најпоузданији извор за реконструисање градске привредне политике остроготске Италије. Само по себи, ово Касиодорово дело у начелу најчешће испуњава два основна услова које историјска наука поставља да би историјском извору признала веродостојност, а то су могућност и интерес аутора извора да саопшти истину. Као квестор, магистар официја и преторијски префект, Касиодор је често сведок, а још чешће један од твораца градске привредне политике остроготске Италије, уз то стручно компетентан да разуме догађаје и процесе које описује у својим писмима. Када је реч о његовом интересу да саопшти истину, треба поменути да га за време његове вишедеценијске државне службе ниједан савременик није оптужио за корупцију или било који други вид злоупотребе; но, интерес личне сујете и амбиција да ствара равнотежу између Римљана и Острогота (пре свега, остроготског краља и римског велепоседничког слоја, удомљеног у Сенату), могу отворити могућност да је Касиодор при образлагању одређених мера градске политике вршио одређена "штимовања" у корист готског краља или Сената, и сл.

Касиодорове *Variae* подељене су на 12 књига, а ове на појединачна писма, при чему:

¹⁴⁵ Hodgkin, Cassiodorus, 71.

-књига прва садржи 46 писама која је Касиодор написао у име Теодориха; Т. Момзен је ова писма датовао у период од 507. до 511. године.¹⁴⁶

-књига друга садржи 41 писама која је Касиодор такође написао у име Теодориха; Момзен је ова писма такође датовао у период од 507. до 511. године.¹⁴⁷

-књига трећа садржи 53 писама која је такође написао Касиодор у име истог краља; Момзен ова писма датује такође у период између 507. и 511. године.¹⁴⁸

-књига четврта садржи 51 писмо које је написао Касиодор у име истог краља; Момзен дотична писма датује такође у период 507-11. године.¹⁴⁹

-књига пета садржи 44 писама која је написао Касиодор у име истог краља; готово сва ова писма Момзен датује у период између 523. и 526. године.¹⁵⁰

-књига шеста садржи 25 формула за постављење високих државних функционера; Момзен не датује велику већину ових формула, осим првих неколико у 511. години.¹⁵¹

-књига седма, садржи 47 формула за постављење високих државних функционера; Момзен не датује ниједну од ових формула;¹⁵²

-књига осма садржи 33 писама која је Касиодор написао у име краља Аталариха, осим једанаестог, које је написао у име готског заповедника и сенатора Тулума; Момзен већину ових писама датује око 527. године, док нека смешта у 526.¹⁵³

-књига девета садржи 25 писама, сва написана у име краља Аталариха; Момзен нека од ових писама датује око 526. године, нека око 527, поједина у 533-534, нека око 533, а поједина у 533. годину.¹⁵⁴

-књига десета садржи 35 писама која је Касиодор написао - 4 у име Амалсвинте, 22 у име краља Теодахада, 4 у име његове супруге Гуделине, 5 у име краља Витигиса;

¹⁴⁶ Cass.Var, p. 10-42.

¹⁴⁷ Cass.Var, p. 46-73.

¹⁴⁸ Cass.Var, p. 78-109.

¹⁴⁹ Cass.Var, p. 114-139.

¹⁵⁰ Cass.Var, p. 143-171.

¹⁵¹ Cass.Var, p. 174-196.

¹⁵² Cass.Var, p. 201-227.

¹⁵³ Cass.Var, p. 231-263.

¹⁵⁴ Cass.Var, p. 267-293.

Момзен многа од ових писама датује у 535-536. и 536-537, а поједина у 534. и 535. годину.¹⁵⁵

-књига једанаеста садржи 39 писама која је Касиодор написао у своје име као префект преторија Италије, и једно у име Сената (за ово писмо Т. Хоџкин сматра да није састављено одмах по Касиодоровом доласку на положај преторијског префекта, него да је морало бити написано после смрти франачког краља Теодориха, између ране 534. и октобра исте године; Хоџкин сматра да је ово писмо један од најбољих извора за историју Амалсвинтиног регентства); Момзен већину писама из ове књиге датује у 533-537, 534-535, 537-538, а многа у 533. и 534. годину.¹⁵⁶

-књига дванаеста садржи 28 писама које је Касиодор написао у своје име као преторијски префект Италије;¹⁵⁷ Момзен највећи део ових писама датује у период 533-537, као и у године 535-536, 536-537, 537-538.¹⁵⁸

Т. Хоџкин је закључио да је могуће датовати врло мали број Касиодорових писама. По њему, писмо 12.20 вероватно је из 536, писма 12.22, 12.23, 12.24, 12.27 и 12.28 из 537, а 12.15 из 538. године.¹⁵⁹

Говорећи о настанку његових *Variae*, Касиодор каже да су га учени људи, који су му постали пријатељи кроз разговоре или добротинства која им је учинио, убеђивали да сакупи у једно дело различите исказе које му је била дужност да направи док му је трајала служба, како би објаснио различите ствари. Даље образлаже да су хтели да он ово уради како би наредне генерације могле препознати болне напоре које је прошао за јавно добро, и дела његове неподмићене савести. Касиодор каже да им је одговорио да би то могло да се преокрене на његову штету, јер писма која је њихова добра воља препознала као прихватљива, могу будућим читаоцима да изгледају неукусно; каже, такође, да их је подсетио и на речи Хорација који је упозорио на опасности брзог публикавања. Уз то, Касиодор каже да их је подсетио да сви траже од њега брзе одговоре на њихове петиције, и поставио им (пријатељима) питање да ли мисле да је изразио те одговоре речима код којих нема накнадно за чиме да зажали. Стога, каже Касиодор, његова дикција понегде мора бити неучтива када нема довољно

¹⁵⁵ Cass.Var, p. 297-321.

¹⁵⁶ Cass.Var, 326-355.

¹⁵⁷ Hodgkin, Cassiodorus, 133.

¹⁵⁸ Cass.Var, 359-385.

¹⁵⁹ Hodgkin, Cassiodorus, 50.

времена да изабере речи које прецизно одржавају своје значење, јер је говор украс који разликује учене и неуче. Уз то, Касиодор подсећа на препоруку да писац треба да чува за себе свој спис девет година да би му видео одраз, а он тешко да има сате, ако не и тренутке; јер чим почне са послом, петиционар га збуњује својом галамом и збрзава га тако да не може опрезно да заврши посао - један му досађује својим прекидањима и наговештајима, други тужном причом о својим невољама, трећи виче бунтовно. У таквим условима, пита Касиодор, како се може очекивати елеганција језика, када речи не можемо ставити заједно по било ком стилу. Жалећи се даље, он каже да се чак и ноћу неописиве бриге скупљају око његовог кревета, јер га пустоши страх да ли ће градовима недостајати њихово снабдевање храном, на којој обични људи инсистирају више него на било чему другом, бринући више за своје стомаке него да своје уши задовоље елоквенцијом. Та помисао га, каже Касиодор, обавезује да у својој машти лута кроз све провинције и да се брине чак и након извршавања његових наредби, јер није довољно да свом особљу каже шта да изврши, него вредни администратор мора да провери да ли је то урађено.

На то су му учени пријатељи одговорили да су га сви људи знали као префекта преторијанског трона, достојанство које сви јавни запосленици дворе као лакеји. Од ове високе службе, траже се средства за војску, храна за народ, на њу се баца осговорност судије. Али, закон га је почаствовао ставивши скоро све под његову контролу. Време одмора може отети нешто од његових јавних послова, кад из једног његовог издисаја излази захтев који може бити на добро свих.

Када је био задужен квестуром, ленствовање које је могао уживати одузела му је његова одговорност за јавно добро. Владари су му за то време стављали на плећа и дужности других служби, чији носиоци нису били у стању да их извршавају. Све ове дужности је вршио са потпуном слободом од корупције, следећи пример свог оца да прима само обавезу да служи, и дајући петиционарима све оно што имају право да траже без трговине или награде.

Касиодор даље каже да су му пријатељи рекли да људи знају да су разговори са краљем узимали велики део његових дана, а и да његово дело може бити водич недовољно образованим особама које нису припремљене елоквенцијом и искуством за службу држави. Уз то су му, каже, поручили да не сме дозволити да потомство не зна

бројна добра која је учинио његов краљ, односно да ће пропасти добронамерна жудња с којом је обично одобравао Касиодорове захтеве.

Пријатељи су му, каже, поручили да не дозволи да се у мрак одвуку они који су, док је изговаро њихове еулогије, деловали достојним да приме племенита достојанства, будући да их је тада описивао истинитим похвалама; уколико остави наредним генерацијама да оне пишу панегирике о овим људима, лишиће те људе, који су умрли часном смрћу, погребног говора који им припада по обичају предака. Што је нарочито значајно, Касиодор овде истиче да су га пријатељи подсетили да је компилирао 12 књига о историји Гота.

Касиодор на крају закључује да, тако измољен од својих пријатеља, није могао да одолева даљим молбама, па је писма, која је био у стању да нађе у разним јавним архивама, а која је диктирао као квестор, магистар или преторијски префект, овде скупиио, сложене у 12 књига. Саопштава да је као наслов за 12 књига сам изабрао реч *Variae*, нарочито зато што се обраћао разним врстама особа, различитог степена образовања и различите пажње.

Прецизира да се не опредељује ни за скромни ни за супериорни начин излагања, него средњи, односно онај који није обузет сопственим значајем и избегавањем елковенције, нити умањивањем себе и превисоком фразеологијом. Подсећа да се мора узети у обзир да се у писимима некад обраћа краљевима, некад дворским званичницима, а некад најскромнијим људима, па да је последњима понекад упутио речи са извесним степеном журбе, док су остале адресе биле дубоко осмишљаване пре слања, и да супериорни стил пристаје само краљевским едиктима.¹⁶⁰

У прологу 11. књиге, Касиодор каже да не треба очекивати исти степен квалитета од заузетог и доконог човека, односно да човек на високом положају не може бити докон, а његове сопствене одаје одзвањају од буке парничара. Изражава свесност да ће га неко критиковати због журбе, недовољно украшеног језика или за то што но говори у свом лицу, али сматра да заузет човек, у нужди диктирања једном човеку и одговарања другом, неће стављати овакве примедбе, јер ће га савесност омекшати у судовима. Закључује да уколико у његовим писмима нема елоквенције, то

¹⁶⁰ Cass.Var, p. 3,4,5.

треба приписати његовој презапослености, која га је спречила да чита у мери у којој је то желео, и да се мора поштовати онај ко пише док је заузет и нема времена за читање.

Пошто му је деловало бесмислено да ћути о свом новостеченом достојанству (преторијског префекта Италије) и пошто је тако често говорио уместо других, Касиодор је, каже, додао две књиге, у којима лично говори у својству (преторијског) префекта, на 10 њих у којима је говорио устима краља.

Након што је завршио ових 12 књига, каже да су га пријатељи навели да дискутује о суштини и моћима душе.¹⁶¹

Као преторијски префект, Касиодор је написао писма у име остроготских краљева која се налазе у књигама 10 и 12. Т. Хоџкин примећује да у њима Касиодор не говори о ратним збивањима, тада преовлађујућој свакодневици, него о покушајима Теодахада и његове супруге (уједно сопственим покушајима) да путем преписке са Јустинијаном и Теодором склопе мир.¹⁶²

Своја писма, Касиодор је вероватно редиговао. Већ Т. Хоџкин поставио је питање у којој мери Касиодорова писма заиста репродукују стварне документе које је Касиодор оригинално издао. На пример, он поставља питање да ли су цитати из Плинијеове Историје природе заиста били укључени у оригинална писма, која је издала краљевска канцеларија и била слата по Италији. Са друге стране, Хоџкин има утисак да је Касиодор на овај начин врло мало проширио оригинална државна документа. Већина писама била су пуномоћја изасланицима или наређења чиновницима. Хоџкин сматра да је Касиодор своју збирку државних докумената формирао или од грубих нацрта из свог личног поседа, или из копија сачуваних у државним архивима.¹⁶³

Касиодор је аутор још неколико дела, која треба поменути пре свега због стицања комплетније слике о ширини његове ерудиције, интересовања и обавештености.

Пет година после свог конзулства, Касиодор у част Теодориховог зета Еутариха написао је своју светску хронику, која је сезала до 519, године конзулства цара Јустина I и Еутариха. Хроника је углавном заснована на делима Евсевија и Проспера из

¹⁶¹ Cass.Var, p. 326, 327.

¹⁶² Hodgkin, Cassiodorus, 41, 48.

¹⁶³ Hodgkin, Cassiodorus, 52.

Аквитаније. Касиодор у њој покушава да комбинује рачунање по конзуларним годинама и годинама царева; пошто греша за 2-3 године у рачунању првих, он последично поједина конзулства једног цара убацује у владу његовог претходника. Ово дело показује одређене видове пристрасности - слави Готе и умањује њихове "грехе": Аларихову "милост" при заузећу Рима увеличава, заслугу за победу на Каталаунским пољима приписује Готима, а име Еутариха ставља пре Јустиновог у конзулским листама.¹⁶⁴

Недуго после хронике (око 520.), Касиодор је компилирао своју готску историју (и њу је поделио је у 12 књига). У писму, којим се краљ Аталарих обраћа Сенату поводом његовог постављења за преторијског префекта Италије,¹⁶⁵ каже се да је Касиодор проширио свој рад на његове даље претке и да је вратио Амале на њихово место, доказујући да амалска породица има 17 генерација краљева, и да порекло готског народа припада римској историји.

У својој историји Гота, Касиодор приписује Готима све што је код класичних аутора пронашао о Гетима и Скитима. Али, он није први Римљанин који је поистоветио Готе и Гете. Када су почетком V века Хонорије и Аркадије желели да прославе победу над Готима, на своду победе дали су написати да су победили народ Гета. У песмама Клаудијана и свој савременој латинској књижевности његовог доба, редовни термин за Готе јесте *Getae*. Грчки историчари термин "Скити" користе онако слободно како то чине од времена Даријевог похода - за све варварске народе који живе преко Дунава и Кимеријског Боспора. Међутим, Касиодор је можда уткао у своју историју Гота делове песама и сага које су кружиле међу Теодориховим старијим сапутницима.

Преко речи Скитија, Касиодор са готском историјом повезује битке између Скита и Египћана, приче о Амазонкама, Херкуловом сину Телефу, Томириној победи над Киrom, Даријевим походом, трачким краљем Ситалком и легендарним дачким краљем-филозофом Дикенејем. На тај начин, Касиодор попуњава период између готског одласка са Балтика до доласка на Црно море и њихових упада на исток Царства

¹⁶⁴ Hodgkin, Cassiodorus, 29

¹⁶⁵ Cass.Var. 9.25

средином III века. Он претпоставља да ће Римљанин бити поносан када од њега сазна да су се Теодорихови преци борили у Тројанском рату.¹⁶⁶

У Касиодоровој генеалогiji предака младог Аталариха, први именом познати предак зове се Gaut, очито епонимски јунак готског народа. Неки од следећих предака носе имена Амал, Острогота, Атал. На крају генеалогije се без сумње налазе историјски преци Теодориха. Међутим, већина краљева из стварне ране историје Гота није укључена у ову генеалогiju, што може бити околност која иде у прилог веродостојности већег дела ове генеалогije, јер, како је приметио Т. Хоџкин, у случају да је Касиодор само дао машти на вољу, било би му лако да укључи сваког истакнутог готског краља међу Теодорихове претке. Осим тога, чини се више него вероватним да се при састављању ове генеалогije, Касиодор доста ослањао на саму остроготску традицију владарских генеалогija,¹⁶⁷ која је морала постојати, и то не нужно само у усменом облику, с обзиром на то да су Готи поседовали сопствену писменост барем већ један и по век.

Касиодорова готска историја није сачувана, али је сачуван Јорданесов трактат о пореклу Гота (*De rebus Geticis* или *De Gothorum origine*), скраћена копија која чува неке црте оригинала. Јорданес за себе каже да је готског порекла и да је нотар. Касније се замонашио и вероватно постао епископ Кротона. Јорданес каже и да је на захтев свог пријатеља Касталија сабио 12 Касиодорових књига *De origine actibusque Getarum*, доносећи историју по краљевима и генерацијама од старог до свог доба. Јорданес тврди, вероватно нетачно, да је Касиодорову историју добио на позајмицу на само три дана од Касиодоровог надзорника, и да је писао на основу присећања свог ужурбаног прелиставања. Тврди и да је додао неколико подесних пасуса из грчких и латинских писаца. Јасно је да је његов видокруг прочитаних историјских дела крајње сужен.¹⁶⁸

Ускоро пошто је завршио *Variae*, Касиодор је (поново због жеља својих пријатеља) саставио кратак филозофски трактат о природи душе (*De anima*). У њој саопштава да је апсурдно бавити се границама Земље, узроцима бура и земљотреса, и природом ветрова, а не разумети душу. Овај трактат има 12 поглавља у којима се бави питањима зашто се душа зове *anima*, шта је њена дефиниција, шта је њен суштински квалитет, да ли има неки облик, шта је њено порекло, где је њено седиште у телу, по

¹⁶⁶ Hodgkin, Cassiodorus, 31, 32; Bjornlie, Cassiodorus, 109-113.

¹⁶⁷ Hodgkin, Cassiodorus, 33

¹⁶⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 34

чему су душе грешника специфичне, шта је стање душе после смрти и како ће васкрсење утицати на њу.¹⁶⁹

Касиодор је написао и обимне коментаре на Псалме, који у модерној штампи заузимају око 500 страница. Уз ово, треба поменути и његов коментар апостолских посланица (*Complexiones in epistolas apostolorum*).¹⁷⁰

Касиодор је познат по свом образовном трактату који је остао упамћен под називом *Institutiones divinarum et humanarum lectionum*. То је заправо приручник о Светом писму и секуларној литератури за неуке монахе - препричава садржај Старог и Новог завета, помиње имена главних коментатора, набраја хришћанске историчаре (Евсевија, Орозија, Марцелина, Пропсера) и говори о карактеру црквених отаца (Иларион, Кипријан, Амброзије, Јероним, Августин). Као колегу у својим књижевним подухватима, помиње монаха Дионисија Понизног, који уводи рачунање година по Христовом рођењу. У овом делу описује Вивариј и његову околину, и приповеда о свом неуспелом покушају да оснује теолошку школу у Риму.

Други део трактата зове се *De artibus disciplinis liberalium litterarum* и садржи оно за шта је Касиодор сматрао да монах треба да зна о четири Слободне вештине - граматичари, реторици, логици, математици (при чему се математика дели на аритметику, геометију, музику и астрономију). Овај, други део трактата има тридесетак страница¹⁷¹

Касиодор је успео да наговори свог пријатеља Епифанија да преведе црквене историје Сократа, Созомена и Теодорета, а затим их је сам спојио у једно дело (*Historia tripartita ecclesiastica*) која покрива период од Константина Великог до 439. У овом делу постоји мноштво Епифанијевих погрешно преведених места која Касиодор није исправио.¹⁷²

У последњим годинама живота, Касиодор је за своје монахе написао трактат *De orthographia*, у коме каже да га је саставио јер су му се ови жалили на проблеме при изговарању и преписивању патристичких дела. Овај трактат је компилација дела 12 граматичара, и доноси правила изговора. Њиме је Касиодор оставио монасима правила

¹⁶⁹ Hodgkin, Cassiodorus, 53; O'Donnell, 103-130.

¹⁷⁰ Hodgkin, Cassiodorus, 60, 61; O'Donnell, Cassiodorus, 131-176.

¹⁷¹ Hodgkin, Cassiodorus, 62-64 сматра да је дело настало око 543, док O'Donnell, Cassiodorus, xvi заступа мишљење да се дело појавило 562; Bjornlie, Cassiodorus, 22-24.

¹⁷² Hodgkin, Cassiodorus, 61; O'Donnell, 215-217.

преписивања. Ово дело уједно показује еволуцију у вулгарни латински и грешке које су људи тада најчешће правили при изговору. Чак четири поглавља посвећена су мешању Б и В. Дело помиње "гутање" слова којима се префикс завршава (m у improbus).¹⁷³

За потребе даљег излагања, вратимо се Касиодоровим писмима. Као што ћемо у даљем излагању видети, сама садржина Касиодорових писама показује да су она по свом изворном карактеру била најчешће рескрипти, које је у име остроготских краљева писао он. Касиодорово писмо 5.19 изричито назива рескрипима претходна писма (5.17 и 5.18, од којих је прво Теодорих упутио преторијском префекту Абуданцију, а друго сенатору Вилији), као што и писмо 9.14 (Аталарихово писмо комесу Сиракузе) помиње рескрипте које је Теодорих издао за управљање Сицилијом. Касиодор своје писмо 12.5¹⁷⁴ изричито назива рескриптом, а ово је од посебног значаја, јер га је издао у своје име, у својству преторијског префекта Италије, што показује да су у остроготској Италији преторијски префекти наставили са римском праксом да и сами издају рескрипте.

Неоспорно је и да су нека од Касиодорових писама била едикти остроготских краљева. Писмо 2.25 себе изричито назива едиктом краља Теодориха, као што писма 9.2, 9.18 и 9.19 себе називају едиктима краља Аталариха; такође, писмо 9.16 назива писмо 9.15 Аталариховим едиктом и заповеда префекту Града да га уреже у мермерне табле. Писмо 11.9,¹⁷⁵ које је Касиодор издао у својству преторијског префекта, себе назива едиктом, што указује да су и у остроготско доба преторијски префекти задржали своје право да издају едикте.

Да бисмо били свеснији поузданости и прецизности Касиодорових писама као историјског извора, подсетићемо и на компетенције функције квестора царске палате и магистра официја, које је Касиодор заузимао дуги низ година, а које су га, по природи ствари, ставиле у позицију да буде сведок и компетентан тумач унутрашње и спољне остроготско-римске политике свог доба, а у многоме и учесник у формирању унутрашње политике.

Magister officiorum, функција коју је увео Константин Велики, као главну компетенцију има да контролише квестора свете палате, а овај да руководи над sacra

¹⁷³ Hodgkin, Cassiodorus, 65, 66

¹⁷⁴ Cass. Var, 5.19, 5.18, 9.14, 12.5

¹⁷⁵ Cass. Var, 2.25, 9.2, 9.18, 9.19, 9.16, 11.9

scrinia тј. секретаријатима за memoria, epistolae i libelli; сва три scrinia постојала су још под Диоклецијаном, као цареви главни правни службеници. Главна дужност квестора царске палате је да прави концепте царских конституција (leges dictandae), у чему му асистирају магистри три скринија; обично је адвокат, правник или ретор. Главни чиновници три sacra scrinia носе наслов proximi. Магистри одељења memoria, epistolae i libelli јесу цареви главни секретари. Magister memoriae чини се да је царев главни правни саветник и министар спољних послова, а саставља рескрипте (adnotationes) тј. одговоре на петиције (preces) које су поданици упутили цару; ако петиција покаже непрецизност или аномалију закона, онда се у царском конзисторију води дебата у циљу промене закона. Судије шаљу царевима relationes, захтеве за правилима о питањима која су се поводом појединих закона указала током суђења, а на ова питања одговоре саставља magister epistolarum. Magister libellorum припрема спорове (cognitiones). Три скринија примају и апелације од vice sacra iudicantes, против неправедних одлука претопрефеката. Чиновници три царска скринија називају се сваки понаособ memoriales, epistulares i libellenses. Осим својих правних дужности, три scrinia примају и класификују редовне извештаје састављене за централну владу (о снази војске, о студентима Рима, о седницама Сената, о снабдевању Рима житом од аноне), издају документа о примању у службу (probatoria) чиновника и војника целог Царства; ипак, не може се направити потпуно јасна разлика између функција трију скринија. Многе сличне функције има примикерије нотарија, који издаје кодициле службе свима који су постављени на административне положаје (dignitates, honores, administrationes) од управника провинције навише; на истоку Царства, он издаје и задужења већини официра (на западу, војни магистри издају та задужења). Tertioserius нотарија саставља посебна правила као одговор на петиције, нарочито кад се питањем бави царски конзисториј. Сам магистер официја на располагању, осим sacra scrinia, има officium admissionum (преко кога регулише аудијенције код цара), царске телохранитељске регименте схола, agentes in rebus, scrinium dispositionum, разне мање палатинске официје као што су admissionales, decani, cancellarii, lampadarii i mensores, као и корпус преводаца свих народа. Он на истоку Царства (од 390.) контролише и државна постројења за израду наоружања тј fabricae, која су изворно била у надлежности преторијског префекта. Curiosi тј. инспектори поште у провинцији бирају се из реда агената-ин-ребус и одговарају такође магистру официја (надгледају да нико не користи пошту без дозволе, шаљу извештаје о стању провинције и контролишу поморски саобраћај у лукама). За владе Констанција II, агенти-ин-ребус стичу функцију

обавештајаца - њихови принцепси размештени су у официјима преторијског префекта, да потпишу сваки документ и обавесте магистра официја о свакој незаконитости. Такође, *agentes* све чешће носе цареве инструкције гувернерима, викарима, војним магистрима и удаљеним преторијским префектима.¹⁷⁶

У науци је уочено да је Теодорих своје готске сајоне користио често као агенте-ин-ребус. Наиме, Теодорих као краљевске гласнике и агенте користи како римске чиновнике зване *comitaci*, тако и остроготски корпус *saiones*. Први су вероватно чланови официја *comes* и *magistra militum praesentalis*, чије је функције апсорбовала круна (на његовом челу је *princeps cardinalis* на двору, који има викарија у Риму), а међу њима су и скринарији за финансије. Иако су сајони пратиоци Теодориха као германског краља, и једни и други су коришћени онако како су цареви користили агенте-ин-ребус: да преносе владарске команде, да врше владарске пресуде, и подрже администрацију против неправди (нпр. један је упућен да надзире морнаре, други да конфискује дрво за новоуспостављену флоту, а остали да контролишу јавну пошту и спроводе скупљање прихода). Поред овога, они сазивају Остроготе за војну службу и брину се за њихов транспорт и снабдевање. Некад им се поварава заштита петиционара који тврде да су у опасности од моћних непријатеља.¹⁷⁷

Служба цару сваке врсте обично се зове *militia*. Под њом се подразумева, у ужем смислу, свака служба која није висока. Она се додељује поменутом *probatoria*, потврдом, док се више службе (*dignites, honores, administrationes*) додељују се писмом или кодицилом који је потписао цар, а издао га примикерије нотарија. *Militia* обавезује добитника да служи држави док не досегне највише звање у свом официју или јединици (осим у случају прекршаја или болести). Напротив, достојанства се држе кратко, али обично у континуитету секвенца. Примикерије нотарија одржава *laterculum maius* tj *noticia omnium dignitatum et administrationum tam civilium quam militarium* tj листу свих носилаца виших служби, и вероватно издаје кодициле за њихово постављење. *Laterculum minus* води квестор, а у њега се уносе постављења помоћних одреда лимитанејаца (кохорте и але). Виши нотар (*tertioscribus*) бави се привилегијама (*pragmaticae*). *Probatoria* се од стране *sacra scrinia* издаје за накнаду од 5 солида (до времена Јустинијана, она расте на 29 солида), а уобичајена су и плаћања од 15 до 20

¹⁷⁶ Jones, LRE, 103, 104, 143, 368, 369, 387, 504, 505, 575, 578, 128, 402; ODLA 1257-58, 943-944, 34.

¹⁷⁷ Burns, Ostrogoths, 69; Jones, LRE, 255.

солида надлежном начелнику у царском скринију. За војску, probatoria издају дуксеви и војни магистри.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Kelly, Ruling L.R. Empire, 20, 134; Jones, LRE, 378, 604, 574-575.

ОПШТЕ ЦРТЕ ИСТОРИЈЕ ОСТРОГОТА (493-535)

Након што је гепидски краљ Ардарих подигао устанак против Хуна, и заједно са припадницима других источно-германских племена која су до тада признавала власт Хуна (Херули, Руги, Скири, Свеви, можда и Остроготи) потукао 454. Атилиног сина Елака, већина Острогота, под својим краљевима из лозе Амала - Валамером, Теудмером и Видемером - отишла је (455.) у Панонију, ослободивши се поданичког, донекле полу-савезничког статуса, који је више деценија имала у хунској заједници. Валамеров рођак Теодорих Страбон отишао је ка Тракији, а део Острогота ступио је у војску цара Мајоријана која је 458. послата против Вандала.¹⁷⁹

Валамер се са Остроготима у Панонију населио у споразуму са Византијом, по коме је од цариградске владе добијао и годишње контрибуције у злату. Због царског фаворизовања Теодориха Страбона и кашњења контрибуција, Валамер је започео рат против Византије. Овај рат је прекунут новим споразумом (462.), којим су контрибуције повећане на 300 фунти злата, али је Валамеров брат Теудмер обавезан да свог осмогодишњег сина Теудериха (у грчким и латинским изворима - Теодориха) пошаље у Цариград као таоца. Током боравка у Панонији, Остроготи су гајили стоку, а придружило им се хунско племе Битугера. Дошло је до више остроготских пљачкашких похода на Византију, од којих су се поједини завршили готским поразом и насељавањем дела Острогота на територијама источног дела Царства.

Хунимунд, краљ Свева, напао је 469. Остроготе и отео им део стоке, али су га ови потукли. Теудмер је успео да зароби Хунимунда, али га је ослободио и усвојио као сина. У савезу са Скирима, тренутно смештеним у Мезији, напао је потом Валамера, који је око 471. погинуо, борећи се на коњу.¹⁸⁰

Војни магистар Тракије, Ардабурије Аспар (аланско-готског порекла), иначе супруг тетке Теодориха Страбона, вршио је притисак на цара Лава I да његовог сина ожени својом ћерком Леонтијом и узвиси га на достојанство Цезара. По царевој вољи,

¹⁷⁹ Iordanis, *Getica*, par. 260-262; Burns, *Ostrogoths*, 52; cf. Wiemer, *Theoderich*, 84-98.

¹⁸⁰ Burns, *Ostrogoths*, 54; Wolfram, *Goths*, 262; cf. Ensslin, *Theoderich*, 14-32; Мирковић, *Готи*, 119-128; Herrin, *Ravenna*, 89.

Аспар је 471. убијен, што је Готе који су служили у Цариграду, навело да приђу Теодориху Страбону. Страбон је потом од цара тражио за себе положај војног магистра Тракије; видећи у томе покушај обнављања готске доминације, Лав I је Теодориха (који је тада имао 18 година) послао његовом оцу Теудмеру (такође 471).¹⁸¹

Теодорих је свој повратак искористио да од оца узме део војске и да освоји Сингидунум (такође 471), који су до тада држали Сармати и Скири.¹⁸²

Суша из 473. приморала је Теудмера да у потрази за храном нападне Наис, а његовог брата Видемера да оде код Визигота у Галији. Након тога, Лав I је Теудмеру понудио земље близу Пеле да на њима насели Остроготе. Улпијана и Стоби му отварају капије. Овај процес предаје градова надгледа патрикије Хиларијан, командант гарнизона у Солуну. На овај начин, Остроготи су (474.) преузели Кир, Пелу, Метону, Пидну, Верију и Дион. Теудмер је исте године преминуо, одредивши свог сина за наследника. Лав I именовao је Теодориха Амала за магистра *militum praesentalis* (тј. војног магистра без територије, непосредно на располагању цару).¹⁸³

Нови цар Зенон желео је да Теодориха Амала стационира близу Маркијанопоља, како би ојачао позадинску одбрану дунавског лимеса, али је овај то одбио.

Зенон је престао да плаћа контрибуције Теодориху Страбону, будући да је Лав I учинио Теодориха Амала војним магистром, и затражио од њега да се одрекне вођства над трачким Готима, пошаље сина у Цариград и повуче се на своје поседе.¹⁸⁴

Теодорих Страбон је на ово одговорио тако што се са војском придружио Василиску, шураку Лава I, када је овај започео побуну против Зенона. Током 475. Василиск и Страбон су успели да Зенона истерају из Цариграда.

Потом је Зенон наговорио Теодориха Амала да се јужно од Маркијанопоља придружи војном магистру Тракије, како би заједно отишли у Адријанопољ, где би им се придружили гарнизони трачких градова (20.000 пешака и 6.000 коњаника). Међутим, војни магистар Тракије се није појавио, па су се два Теодориха сами суочили код Сондиса. Теодорих Амал је у овај поход пошао само са делом својих

¹⁸¹ Wolfram, *Goths*, 267; Burns, *Ostrogoths*, 55; cf. Ausbüttel, *Theoderich*, 17-24.

¹⁸² Wolfram, *Goths*, 267; Burns, *Ostrogoths*, 56.

¹⁸³ Wolfram, *Goths*, 269; Burns, *Ostrogoths*, 123.

¹⁸⁴ Wolfram, *Goths*, 270; Burns, *Ostrogoths*, 57.

снага. После узајамне крађе стоке, Теодориси су разменили увреде. Амалови Готи одбили су да се боре против других Гота и да гину због личне свађе, додавши да њихови стомаци и породице траже храну и земљу.

Теодорих Амал потом је затражио од Зенона нову земљу за насељавање. Овај је то одбио и понудио Страбону Амалов положај војног магистра, а заузврат је затражио да овај поведе у борбу 13.000 одабраних Гота о трошку Царства. Немоћан да им се супротстави, Теодорих Амал убија сељаке у Родопима и отима им стоку. Становници Солуна збацили су своју управу и предали власт свом епископу, који је потом склопио споразум са Теодорихом. Остроготи су се расули по Солуну и околини, у потрази за храном. Један одред Острогота спаљује Стоби. У Хераклеју је у међувремену стигла храна од епископа, што омогућује Теодориху да више не пљачка села. Након престанка ових пљачки, Зенон му је понудио земљу за насељавање код Пауталије (потоњи Велбужд), уз обећање да би тамо добио 200 фунти злата да купи храну, док се не обави жетва, али је Теодорих ово одбио, сматрајући да је земља у Илирику боља.¹⁸⁵

Зато су Остроготи окренули своја кола у том правцу. Теодорих је послао свог човека Сидимунда, који је некад живео у Епидавру, да заплаши његове житеље. Потом је краљ са својом коњицом пожурио да заузме напуштени град; већи део војске оставио је под својим дуксем Соасом и братом Теудимундом. Потом је Теодорих обновио преговоре са Зеноном о насељавању у плодној а ненасељеној Дарданији.¹⁸⁶

За то време, Орест, војни магистар и патрикије у Италији, збацио је 475. са власти цара Јулија Непота, који је потом одбегао у Далмацију, па је на власт у Италији довео свог малолетног сина Ромула "Августула". Потом је Одоакар, вођа Херула, Руга и Скира у римској војној служби (а син Едека, хунског принца Скира), збацио 476. са власти Ромула Августула. Њему је дозвољено да живи у Кампанији, где је и умро после 507, са годишњом пензијом од 6.000 солида. Потом је Зенон Одоакру признао достојанство патрикија, али га је пожурио да тражи признање од Јулија Непота. Одоакар је на новцу заиста приказивао Зенона и Непота, све док Непот није 480. убијен.

¹⁸⁵ Burns, Ostrogoths, 58; Wolfram, Goths, 273; cf. Ensslin, Theoderich, 39-46; Wiemer, Theoderich, 133-141.

¹⁸⁶ Burns, Ostrogoths, 59; cf. Зечевић, Готи, 185-186. неоспорно примећује да је Теодорихова у провинцијама Илирика пратио путању која веома личи на Аларихову из 397. (Македонија-Нови Епир-Дарданија) ; cf. Herrin, Ravenna, 80-85.

Под Одоакром, Сенат је задржао своју дотадашњу улогу дома који окупља највеће велепоседничке породице. Велике фамилије, као што су Фаусти, Проби, Флавији и Симахи наставили су своју улогу - њихова имена као добротвора и даље су се појављивала на натписима око Колосеума и у црквама. Они су подржавали Одоакра, а заузврат су и даље држали најважније официје. Преторијски префект Италије се и даље налазио на челу фискалног система. Златни, сребрни и бронзани новац под Одоакром се ковао у Риму, Равени, Милану и Арлу, при чему су златници носили главу источног Августа, док је на сребрном и бакарном новцу Одоакар стављао своје личне монограме (при томе, пратећи римску праксу V века - такви монограми су се појавили у доба Теодосија II). Међутим, Зенон је одбијао да потврди Одоакра као краља, третирајући га само као војног команданта под царском контролом. Зато је Одоакар управљао Италијом тако што су његове одлуке ратификовали Сенат, Зенон и Непот. Касније (488) заповедио је свом брату Онулфу да евакуише Римљане из Норика у Италију.¹⁸⁷

Теодорих Амал је потом преговарао са Зеноном да врати на власт у Италији збаченог цара Јулија Непота (кога је Цариград и даље сматрао јединим легитимним царем на западу Царства, премда је Одоакар признавао власт Зенона и Непота), да преда мајку и сестру као таоце и да обезбеди 6.000 људи за борбу против Страбона. Заузврат, Теодорих је тражио да буде постављен на место Страбона и да у Цариграду буде признат за римског грађанина. Док су још трајали преговори између Теодориха и византијског изасланика Адамантија, римске трупе напале су остроготска кола под Теудимундом - у Кандавији, војни магистар Тракије Сабијан и Одоакров брат Онулф (војни магистар Илирика) заробили су 2.000 кола и 5.000 Гота. Остроготи су на то одговорили пљачком по Илирику. За то време, Норик се предао ругијском краљу, а његово становништво се на позив Одоакра преселило у Италију. Међутим, 481. десио се далекосежни обрт - Теодорих Страбон погинуо је током покушаја да помогне Зенону у гушењу побуне генерала Ила.¹⁸⁸ Следеће године, Теодорих Амал је опљачкао Ларису.

Будући да је Теодорих Страбон био мртав, Зенон је сада желео да обнови савез са Теодорихом Амалом.

¹⁸⁷ Wolfram, *Goths*, 278; Burns, *Ostrogoths*, 74, 75, 77; cf. Wiemer, *Theoderich*, 163-179.

¹⁸⁸ Burns, *Ostrogoths*, 63; Wolfram, *Goths*, 276.

Зенон је 483. поставио Теодориха за војног магистра *praesentalis* и заповедника Приобалне Дакије и Доње Мезије и именовao га за конзула за наредну годину; до овог времена је Теодориха Зенон усвојио за сина "по оружју". Теодорих је сместио свој главни логор у Нове, на средини јужне обале Дунава. Амал је 484. године свечано дочекан у Цариграду, а потом му је додељен положај патрикија и подигнута је његова коњаничка статуа. Током исте године, на Зенонов подстицај, Теодорих је погубио Страбоновог сина Рецитаха, чиме је постао вођа свих Гота на Балканском полуострву; Амалу је тада пришло Страбонових 30.000 људи. Остроготи су сада желели да се боре против Ила, али их је Зенон зауставио у Никомедији (вероватно се бојећи да не пређу Илу) и уместо њих је послао Руге под Аспаровим сином Ерманарихом. Током 484. исавријски генерал Леонтије прогласио се за цара, али су га комбиноване снаге Ромеја и Острогота убрзо потукле.

Ипак, незадовољан добијеним, Теодорих је 486. и 487. опљачкао Тракију и Мезију, а потом претио да ће освојити Илирик. Зенон је на њега послао Руге, али их је он потукао, па су му се они придружили. Како би га донекле смирио, цар је Теодориху потом вратио његову сестру.¹⁸⁹

У међувремену, Одоакар и Онулф су подржали побуњеног Ила, и тиме окренули Зенона против себе. Зенон је сада сложио да Остроготи крену у Италију и у његово име збаце Одоакра.¹⁹⁰

Коначно, Остроготи су са својим многобројним колима 488. кренули на Италију. Градови на путу су им затварали капије, због чега су почели да гладују. На мочварној реци Улка, Гепиди су напустили Теодориха уз увреде. Међутим, Теодорихови људи успели су потом да отму Гепидима кола пуна житом. У зиму 488/9. Остроготи су прошли уз долину Драве. У Италију су стигли у позно лето 489. Р. Heather сматра да су Остроготи у Италију дошли са око 100.000 људи, рачунајући жене и децу. Н. Wiemer сматра да је то било 25.000 мушкараца са њиховим фамилијама.¹⁹¹

Одоакар се пред Остроготима повукао у Верону. Крајем септембра 489, Теодорих је успео да истера Одоакра из Вероне, па се овај током 490. повукао у

¹⁸⁹ Wolfram, *Goths*, 230; Burns, *Ostrogoths*, 64; Jones, *LRE*, 227-229; Зечевић, *Готи*, 191; cf. Ausbüttel, *Theoderich*, 25-42; Herrin, *Ravenna*, 94.

¹⁹⁰ Wolfram, *Goths*, 279; Burns, *Ostrogoths*, 77.

¹⁹¹ Burns, *Ostrogoths*, 65-66; Wolfram, *Goths*, 280-281; Heather, *Goths*, 236; Wiemer, *Theoderich*, 198.

Равену, укључивши у њу гарнизон Милана. Без флоте, Теодорих није био у стању да спречи снабдевање Равене морским путем.¹⁹²

Користећи рат Теодориха и Одоакра, Бургунди су раних месеци 490. упали у Италију, опљачкали Лигурију и одвели бројне зеробљенике, оставивши да жетва труне. Касније, Теодорих им је као изасланика послао Епифанија, епископа Павије, да откупи 6.000 заробљеника.¹⁹³

После победе код Вероне 489, Остроготи су заузели Милано и Павију. У Павији су разорили читаве делове града, како би направили места за логоре и да би обезбедили грађу за брзу оправку бедема, будући да Теодорих није желео да направи логор у отвореном пољу, и то зими. Енодије у житију св. Епифанија приказује свађе између Гота и Римљана око простора у граду - Теодорих је поставио све људе на бедеме, и објавио да ће сви Римљани који га не буду снабдевали изгубити своја права на тестамент и продају имовине.¹⁹⁴

Преко св. Епифанија, као свог гласноговрника, Римљани су успели да убеди Теодориха да свој гнев ограничи на активне присталице Одоакра. Теодорих је поверио свом саветнику Урбикусу да његову одлуку пренесе у римску правну терминологију. Т. Бернс сматра да је ово један од најранијих знакова постојања Теодориховог комитатуса, а да је Урбикус овде фактички поступао као квестор царској палација.¹⁹⁵

На крају, Теодорих је на кратко прихватио Одоакра за савладара, али га је 493. за време заједничког ручка мачем пресекао "на пола", хвалећи се да су потврђене његове сумње да Одоакр нема кичму.¹⁹⁶

Ускоро потом, живот је изгубио и његов брат Онулф, тражећи азил у цркви. Фелетеј, краљ Руга, опљачкао је Павију, коју му је Теодорих поверио на чување.¹⁹⁷

За преторијског префекта Италије и патрикија именован је 493. Либерије, који је до тад служио у Одоакровој администрацији. На овом положају остао је до 500.¹⁹⁸

¹⁹² Burns, *Ostrogoths*, 72; Wolfram, *Goths*, 282-283.

¹⁹³ Wolfram, *Goths*, 281; Burns, *Ostrogoths*, 84.

¹⁹⁴ *Vita Epiphani*. par. 109, 111, 122; Burns, *Ostrogoths*, 79.

¹⁹⁵ Burns, *Ostrogoths*, 80.

¹⁹⁶ Anon. Val., par. 50; Burns, *Ostrogoths*, 72; cf. Wiemer, *Theodorich*, 180-192, Ausbüttel, *Theoderich*, 52-64.

¹⁹⁷ Burns, *Ostrogoths*, 77; Wolfram, *Goths*, 283.

¹⁹⁸ Wolfram, *Goths*, 295-296; Burns, *Ostrogoths*, 213.

Теодорих је још 490. послао конзула Феста у Цариград да затражи од Зенона да му призна титулу рекса. Зенон је ово игнорисао. Исто је Фауст 493. безуспешно покушао, овог пута као магистер официја. Теодорих је 497. Феста поново послао у Цариград, са истим циљем. Нови цар Анастасије је Теодориху послао регалије царева са запада Царства које је Одоакар својевремено послао у Цариград, уз поруку да је од сад један цар довољан за цело Царство. Теодорих је после овога почео да носи пурпурни царски огртач, али не и круну и скиптар, што Ц. Херин тумачи као знак да је Анастасије у Рим вратио само неке царске инсигније, а не круну и скиптар.¹⁹⁹

Флавије Аниције Проб Фауст припадао је роду Аниција, једном од два најмоћнија сенаторско-велепоседничка рода Италије у Одоакрово и остроготско доба. Његово име јавља се двапут на седиштима Колосеума у Риму (између 476-83). Под Теодорихом, био је конзул на западу Царства (490), магистер официја (492), квестор царског палација (503-506) и преторијски префект Италије (509-12). Постао је патрикије убрзо после квестуре. Пао је у немилост, можда 511. када је Касиодор, пишући за Теодориха, наредио сајону Тривили да истражи тужбу извесног Касторија против Фауста за нелегално узимање имовине.²⁰⁰

Уследио је велики потез (и процес) Теодорихове социјалне, војне и аграрне политике, један од оних који су обележили његову целокупну владавину, а у веома различитим варијацијама били карактеристични за социјалну и војну политику осталих германских народа који су успели да заснују своје државне творевине над деловима Царства на западу - насељавање Острогота у појединим деловима Италије.

О почетку овог процеса веома много говори Касиодорово писмо 2.16, које је Теодорих упутио Сенату. У писму се најпре хвали лојалност и доследност (Петра Марцелина Феликса) Либерија, аристократе који је служио под Одоакром и одбио да ступи у службу Теодориха, након смрти Одоакра (кога ово писмо назива принципсом). Писмо даље каже да краљ њега сада поставља за преторијског префекта Италије, будући да је пре тога добро водио финансије, односно да је повећао приходе, а није повећавао порезе. Потом краљ истиче да се нарочито сећа како је у одређивању (остроготских) трећина (*in tertiarum deputatione*) удружио срца Гота и Римљана, будући да гдегод су људи дошли у сукоб као суседи, заједничко држање њихових фарми,

¹⁹⁹ Anon. Val., par. 64; Burns, Ostrogoths, 86; cf. Ensslin, Theoderich, 74-79; Ausbüttel, Theoderich, 68-76; J. Herrin, Ravenna, 98-99.

²⁰⁰ Cass. Var. 3.20; Burns, Ostrogoths, 84; cf. Wiemer, Theoderich, 232-251.

показало се на делу као разлог слоге. Потом, Теодорих констатује да сада, када народи живе заједно, они имају и исте жеље, и да се пријатељству господара придружила и подела тла; каже и да је пријатељство порасло из губитака провинцијала, а да је земљом добијен бранилац, чије заузимање дела гарантује мирно уживање целине. Краљ наглашава да их један закон обухвата и да једнака управа влада над њима, будући да је неопходно да љубав расте међу онима који чувају границе које су им додељене. Теодорих писмо закључује да све ово римска држава дугује Либерују, који је двома народима усадио узајамну љубав, и да ово не треба да остане ненаграђено.

Из писма се јасно види да се у овом, првом таласу насељавања Острогота, радило о дословном насељавању Гота на трећинама поседа (фарми) Римљана. Међутим, јасно је и да се ово насељавање не односи ни на читаву Италију, него на неко погранично подручје.²⁰¹

Т. Бернс сматра да је многобројне Одоакрове Германе, распрострањене по већем делу Италије, Теодорих инкорпорирао у остроготско племе и везао их директно за себе путем посебне церемоније и давањем трећине.

Када је реч о дељењу земљопоседа на трећине, Бернс заузима став да је у случају поделе земље без разматрања типова земље и расподеле снаге, незамисливо за Остроготе и било које Германе, и да је у већини случајева једино решење била продаја или подела прихода. Он констатује да се физичко насељавање Острогота десило у три области - у провинцији Лигурији (углавном око Павије), доњем делу долине Поа (пре свега, око Равене) и у провинцији Фламинија и Пицен. Остроготски гарнизони су успостављени у кључним градовима широм Италије и у пограничним подручјима на северу и североистоку, док су мале јединице стациониране дуж главних путева. Насељавање и гарнизонирање проширено је 509. на Провансу како би се подручје стабилизovalo услед распада бургундског краљевства и непријатељског притиска Франака.

Гдегод су Остроготи концентрисали своја насеља, сматра Бернс, вратили су се агрикултури. Велики готски господари тежили су да заокруже своја имања, па су

²⁰¹ Cass. Var. 2.16; Burns, Ostrogoths, 80; cf. Wiemer, Theodorich, 199-205.

откупљивали доста земље. Продаја је била једини начин да се спречи фрагментација имања.²⁰²

Барем на северу, где је река По дозвољавала употребу земље у малим јединицама (јер је земља овде била јако плодна), Остроготи су очито поделили своје уделе у породичне јединице зване *condamae* (*57). Бернс сматра да је остроготском племићу дозвољено да узме пола имања по основу два закона о *hospitalitas*-у из Јустинијанових Институција. Он сматра да је доказ такве поделе пронашао у 13. папирусу из Равене. Наиме, у Равени је 4. априла 553. богата жена звана Ранило учинила поклон цркви и потврдила дар свог оца Адерита (који је овде насловљен као *vir gloriosus*). Према Бернсовом прорачуну, његов дар поклапа се са оним што Гот његовог ранга добија као удео у насељавању - дао је 50 фунти сребра, 100 солида прихода и 6/12 маса земље са кућом у Фирмидиани код Урбина и 6/12 масе земље код Луке, што је половина имовине поменуте масе са опремом и робовима.²⁰³

Преписка Магна Феликса Енодија, као ђакона у Милану (потоњег епископа Павије), говори о притисцима утицајних Римљана преко суда, у вези са настањивањем Острогота. Када је његов нећак Лупицин затражио да му помогне у побољшању насељивања, Енодије је писао Танцили, локалном комесу *Gothorum* (који је очито представљао Остроготе насељене у дотичној области у време када је Либерије спроводио насељавање). Теодорих је резервисао за себе и за Фауста, новог преторијског префекта Италије, све случајеве који се тичу редистрибуције при насељавању Острогота.²⁰⁴

Треба имати у виду да је насељавање Острогота вршено и на другим територијама које су ставили под своју контролу. Тако су се 509. населили у околини Арла, такође под Либеријевим надзором.²⁰⁵

Гдегод се Остроготи нису населили (на село), њихова трећина (*tertia*) ускоро је постала део *tributum*-а, општег пореза који пада пре свега на Римљане.

Све нове земље које би Гот стекао (куповином, кроз брак са Римљанком или на неки други начин) постајале су подложне порезу. Изворни удео у насељавању, као и

²⁰² Burns, *Ostrogoths*, 81, 125

²⁰³ *Papyri Italiens*, P. 13; Burns, *Ostrogoths*, 82; cf. N. Christie, *Archaeologies of Settlement*, 125-154.

²⁰⁴ Ennodius *Epist.* 2.23; Burns, *Ostrogoths*, 83.

²⁰⁵ Ennodius *Epist.* 9.23; Burns, *Ostrogoths*, 83

свугде, очито је ослобођен опорезивања. Идеја да Гот плаћа порез свом краљу била је непозната пре доласка у Италију.

Остроготима се сваке године плаћају донативи, или преко Равене, или преко миленарија у локалној средини. Стопе за размену римског и готског новца, који је Теодорих прописао за остроготски новац, тако су успешне да су се задржале у византијској Италији.²⁰⁶

Теодорих је 500. посетио папу Геласија и град Рим, да прослави повратак римске управе, обележен повратком царских инсигнија из Цариграда. Папа Симах, Сенат и народ дочекали су га испред града. Потом се појавио у Сенату, а затим је изашао пред народ и одржао говор под сенатском златном палмом, обећававши да ће из Божју помоћ сачувати непрекршеним све што су претходни римски принцепси прогласили. Током прославе своје деценалије, ушао је у палату у тријумфалној процесiji, и приредио игре у циркусу.²⁰⁷

Т. Бернс сматра да је Теодорих можда хтео да обележи свој улазак у Рим онда када је издао медаљон од три солида у духу царске традиције (са натписом *rex theodoricus pius princeps invictus semper*). Р. Хеатер сматра да је Теодорих овим медаљоном хтео да обележи своје победе и успехе у Галији и Хиспанији.²⁰⁸

Током 489. две различите црквене факције изабрале су свака сопственог папу, Симаха и Лауренција. Када је постало јасно да Лауренције и даље има претензије на папство, Теодорих је наредио да се синод састане 502. да пресуди. Конклав се састао и потврдио валидност Симаховог избора.

Потом је 506. Диоскур, саветник папе Симаха, наговарио Теодориха да интервенише. Теодорих је потврдио неквалификовану подршку Синода из 502, уз образложење да је Симах био први по реду изабран, па је заповедио Лауренцијевом заштитнику Фесту да напусти цркве у граду Риму које је држао под својом контролом (у ово време, већина цркава у граду признавала је Лауренција за папу, при чему је виши клер био махом породично везан за аристократију).

²⁰⁶ Burns, *Ostrogoths*, 128; Wolfram, *Goths*, 290, 296; cf. Ausbüttel, *Theoderich*, 65-67.

²⁰⁷ Anon. *Val.*, par. 66-67; cf. Burns, *Ostrogoths*, 89-90; cf. Ensslin, *Theoderich*, 107-112; Behrwald, *Stadtlandschaft Roms*, 63-88; cf. Wiemer, *Theoderich*, 22-32.

²⁰⁸ Burns, *Ostrogoths*, 90; P. Heather, *Gots*, 235.

Папа Симах преминуо је 514. Он је поставио своје људе на све свештеничке положаје у граду Риму, што је имало за последицу да су његова постављења одредила папску политику за следеће четири генерације папа. Његови наследници Хормизд, Феликс IV и Агапит дуговали су му своје ђаконате.²⁰⁹

Поделе у цркви нашле су одраза и у сукобима циркуских факција. У Великом циркусу избили су 509. нереди, при чему су се Зелени и Плави окупили око својих шампиона, варварина Теодона и Грка Хеладија. Теодорих је на то именовао патроне Зеленима (који до тада нису имали патроне) два брата, чија су остала браћа међу Зеленима, ставивши тако ову факцију под одређени степен државне контроле. Т. Бернс сматра да се иза овог факцијског сукоба можда налазила жеља аристократије да поврати земље које је дала цркви.

Као ригорозан халкедонац, цар Јустин замолио је папу Хормизда да пошаље изасланике да поврате јединство. После само три дана дискусије (519), акакијевска схизма завршена је уз осуду Акакија, Зенона и Анастасија. Јустин и Хормизд обавештавали су Теодориха о сваком кораку ових преговора.

Остроготи су, на путу за Италију, 488. заузели Сирмиј, којим су до тада владали Гепиди, а који Готима нису дозволили да пређу преко њихове територије. У годинама које су следиле, Хун Мунд окупио је уломке разних германских и негерманских племена из Паноније, у жељи да заузме територије јужно од Сингидунума. Цариградска влада је 505. против њега послала Сабинијана Млађег, војног магистра Тракије, и своје нове савезнике Бугаре. У међувремену, пошто су Гепиди поново заузели Сирмиј, Теодорих је послао ка овом граду свог војсковођу Пицију; по Јорданесу, Пицијина војска бројала је 2.000 пешака и 500 коњаника. Сабинијан и Бугари су потукли Мунда, па се он придружио Пицији. Потом су Пиција и Мунд код Ноггеum Margi-ја потукли Сабинијана и Бугаре, и Пиција је ушао у Сирмиј. Ромејима у Сирмију, Пиција је вратио њихова традиционална права, дозволио им да поново успоставе своје институције и да обнове пољопривреду на напуштеној земљи. Теодорих је у Сирмију дао ковати свој новац (полусиликва са његовом и

²⁰⁹ Burns, Ostrogoths, 90, 91; Wolfram, Goths, 328; cf. Ensslin, Theoderich, 113-127; Ausbüttel, Theoderich, 92-106; Herrin, Ravenna, 126-128; Wiemer, Theoderich, 513-531.

Јустинијановом представом). Тек 535. Гепиди су поново заузели Сирмиј, уз помоћ Словена као савезника, признајући врховну власт цара Ромеја.²¹⁰

Теодорих је 519. номиновао свог зета Еутариха да буде конзул са царем Јустином. Еутарих важи за Теодориховог престолонаследника, као муж Теодорихове кћери Амалсвинте, и отац Аталариха и Матасвинте. Он је такође Амал, син Веретиха, и живео је у Хиспанији међу Визиготима, којима је његов отац побегао од Хуна (око 450.)²¹¹

Вероватно у ово време, ковница града Рима издала је три нове бронзане серије којима је на реверсу орао раширених крила, који Т. Бернс тумачи као стари симбол готског племства. На аверсу од 40 и 20 нума налази се биста са натписом INVICTA ROMA. Новчић од 20 нума приказује на реверсу два орла са обе стране палминог дрвета, можда због Теодориховог обраћања код палминог дрвета, при чему орлови представљају остроготску подршку римској традицији. На реверсу новчића од 10 нума налази се орао окренут удесно, између две звезде, а на аверсу биста и легенда FELIX RAVENNA (што Бернс сматра остроготском инвенцијом). Еутарих је преминуо 522.²¹²

Пошто је 507. Хлодовех потукао код Вујеа Алариха II Визиготског, Теодорих је у помоћ Визиготима, а и као превенцију даљег продора Франака у правцу Италије, послао војску под остроготским племићем Тулумом. Тулум је 508. потукао Франке и Бургунде који су опседали Арл. Потом је (509.) Теодорихов дукс Мамон освојио Провансу и упао у Бургундију. Након тога, Теодорихов војсковођа Иба (510.) потукао је Франке и Бургунде (наводно је погинуло 30.000 Франака). Тек тада, подигнута је опсада Арла, која је трајала две и по године. Остроготи су 511. водили походе на долину Роне, којима су Франци коначно изгубили плодове победе код Вујеа. Остроготи су се из јужне Галије потпуно повукли тек 534, да би се борили у Италији.²¹³

Теодорих је, путем бракова, покушавао да стекне превласт над свим другим германским краљевским породицама на западу Царства. Сам Теодорих се око 500. оженио Аудефледом, ћерком Хилдерика, краља Франака (сестра Хлодовеха), а своју

²¹⁰ Iordanis, *Getica*, par. 300-301; *Panegyricus Regi Theodorico*, par. 60-69; Burns, *Ostrogoths*, 195, 174, 175; cf. Ensslin, *Theoderich*, 244-259.

²¹¹ Anon. *Val.*, par. 80; Burns, *Ostrogoths*, 92; cf. Ensslin, *Theoderich*, 302-305.

²¹² Wolfram, *Goths*, 329; Burns, *Ostrogoths*, 93; cf. Wiemer, *Theoderich*, 538-543; Ausbüttel, *Theoderich*, 129-131.

²¹³ Burns, *Ostrogoths*, 98, 198; Hodgkin, *Cassiodorus*, 127.

обудовелу сестру Амалфриду удао је за Трасамунда, краља Вандала. Зетови су му постали краљеви Тиринжана (Херминифрид, супруг Амалберге, ћерке Теодорихове сестре Амалфриде), Бургунда (Сигисмунд, супруг Теодорихове кћери Острогото) и Визигота (Аларих II, супруг Теодорихове кћери Теодеготе). Поменуте Теодорихове две кћери рођене су у Мезији, из његовог првог брака.

Херминифрид је убио своја два брата и ушао у савез са Теодорихом Франачким. Када је Теодорих Франачки погазио савез и освојио Тирингију, Херминифрид је 532. умро, а Амалберга побегла оцу. Када је Велизар 540. освојио, она и њен син су заједно са осталим готским заробљеницима одведени у Цариград. Тамо је млади Амалафрид постао војни магистар под Јустинијаном.

Када је Трасамунд 523. преминуо, нови вандалски краљ Хилдерик се окренуо склапању савеза са Византијом. Амалафрида је зато покушала бекство, али је умрла у вандалском затвору убрзо након свог брата.

Сигисмунд је умро 523, а његов жена коју годину пре њега. Са њом, Сигисмунд је имао сина Сигириха, кога је 522. убио да задовољи љубомору своја два сина из другог брака, и ћерку Суавегото, која се удала за Теодориха, краља Аустразије (511-34), који је истерао Амалбергу из Тирингије.²¹⁴

Теодорихова друга ћерка Теодегота у браку са Аларихом II Визиготским добила је сина Амалариха кратко пре Аларихове погибије код Вујеа 507. Визиготи су потом за краља изабрали Алариховог ванбрачног, али старијег сина Гесалиха, будући да је Аларих био дете. Теодорих је 511. збацио Гесалиха и постао краљ Визигота, чувајући визиготски престо за свог унука Амалариха, као наследника у Хиспанији. Ово је једини случај да су Остроготи профитирали из једног од Теодорихових брачних савеза. Теодорих је послао остроготског племића и свог спатариа Теудиса (из своје личне телесне страже) да у његово име влада визиготским краљевством. После смрти свог деде, Амаларих је успео да са Аталарихом уговори престанак плаћања трибута Италији и повратак визиготске ризнице из Италије у Хиспанију, као и да избори право за децу из мешовитих остроготско-визиготских бракова да бирају своју народност. Такође, после смрти Теодориха, Амаларих се оженио Хлодовеховом ћерком Клотилдом. Он је желео да је преведе у аријанство, што је она одбила, због чега ју је визиготски двор

²¹⁴ Wolfram, *Goths*, Appendix 3, Genealogical Chart of the Amali; Burns, *Ostrogoths*, 95; cf. Herrin, *Ravenna*, 116-120.

сматрао само краљевом конкубином. Њен брат Хилдеберт упао је у визиготски део Септиманије. Амаларих је побегао из Нарбоне у Барселону, где су га 531. убиле његове трупе. После убиства Амалариха, Теудис је постао краљ Визигота. По моди многих остроготских племића, Теудис се оженио богатом Римљанком и издржавао пратњу од 2.000 људи од прихода њених имања, а и многи његови људи нашли су жене међу Римљанкама. Теудис је једини остроготски племић који је одбио позив да дође у Равену да поздрави Теодориха. И поред тога, Теудис је послушао Теодорихову наредбу да нападне Франке, и редовно је слао годишњи "трибут" Хиспаније. Убијен је 548.²¹⁵

У Равени је избио сукоб између хришћана и Јевреја - Јевреји су тврдили да хришћани желе силом да их покрсте, а хришћани - да Јевреји бацају у реку воду свету воду која им је понуђена. У таквим околностима, неки од хришћана су запалили синагоге у Равени и Риму. Јевреји су потом пожурили у Верону, у којој је краљ тренутно боравио, и срели коморника (кубикуларија) Тривилу, који им је као аријанац био наклоњен. Он је наводно наговарао краља на акцију против хришћана. Краљ је наредио да целокупно римско становништво обезбеди новац за поновну изградњу равенских синагога, а да буду бичевани они који немају шта дадају у ову сврху. Ово наређење извршили су Етарих и епископ града Петар.²¹⁶

Кипријан, референдарије на Теодориховом двору, саставио је 523. оптужбу да се бивши конзул Албин (из рода Деција) у писмима изјаснио за успостављање директне царске власти у Италији, а против Теодориха. Оптужба је прочитана пред двором који се тада налазио у Верони. Боеције, магистар официја, дошао је брани свог пријатеља и рекао да је оптужба лажна, и да јесу криви и он и Сенат ако је оптужба тачна. Теодорих је на то затражио да се у оптужбу укључи и Боеције.

Боеције је ухапшен под оптужбом за издају, због верске преписке коју је водио са царем Јустином. Био је припадник рода Аниција (Аниције Манлије Северин Боеције); Симах га је одгајио, пошто је рано изгубио оца, а затим га и оженио својом ћерком Рустицијаном. Он је превео на латински Питагору, Птоlemeја и Еуклида; сам Теодорих хвалио је његове преводе. Његова велика знања из науке виде се из писама у

²¹⁵ Burns, *Ostrogoths*, 98, 99; Wolfram, *Goths*, 351, 357.

²¹⁶ Cass.Var. 4.43, Anon. Val, par. 81, 82; уништење ових синагога, према Момзеновом датовању спадало би у период 507-11, мада га Аноним ставља у последње године Теодорихове владавине; cf. Ausbüttel, *Theoderich*, 107-110; Wiemer, *Theoderich*, 532-537.

којима га Касиодор консултује око варања која чине официри ковнице, око воденог сата који треба да се пошаље Гундобаду Бургундском и харфисте кога треба наћи за краља Франака. За конзула је именован за годину 510. Теодорих и Јустин 522. номиновали су Боецијеве синове, Боеција и Симаха, за ко-конзуле, што је обично било резервисано за царску породицу. Боеције им је за то пред Сенатом упутио говор, у знак захвалности.²¹⁷

Када је двор био у Павији, Теодорих је затражио да префект града Рима Еузебије утаначи са Сенатом пресуду. Боеције је без суђења прогнан на имање у Калвенцији. Теодорих је потом наредио папи Јовану I да са Цариградом разреши проблем прогона аријанаца, и да врати у аријанство оне који су прешли у правоверје. Јустинијан је пристао на прво, али не и на друго. Теодорих је послао папу да преговара са епископом Равене Еклесијем и провизантијским сенаторима (Теодор, Импортун, Агапит), али није постигао ништа. Теодорих је ускоро потом оптужио папу за заверу са царем и дао да се баци у тамницу, где је овај убрзо умро. Након тога, Теодорих је заповедио да се Боеције и Симах погубе. Боеције је наводно био мучен врпцом, док му очи нису испале.²¹⁸

Кипријан је 524. унапређен у комеса *sacrarum largitionum*. Касније (527.), постао је магистер официја. Важио је за човека који уме да чита готски. Кипријанов брат Опилион био је комес *sacrarum largitionum* током 527-528. Био је ожењен припадником велике породице Базилија.²¹⁹

Кратко пре смрти, Теодорих је наложио свом преторијском префекту Абуданцију да иницира градњу флоте од 1.000 бродова и и врбовање морнара. Бродари и рибари су ослобођени овога. Сам Теодорих ове мере је објаснио потребом да се земља заштити од потенцијалне инвазије. Т. Бернс сматра да је само византијска морнарица била у стању да угрози његову државу; Вандали су у то време били у расулу, а њихова флота годинама запуштена. Колика год да је била снага остроготске флоте, она је одиграла врло малу улогу у остроготско-византијским ратовима.²²⁰

²¹⁷ Burns, *Ostrogoths*, 101. Hodgkin, *Cassiodorus*, 79, 80.

²¹⁸ Anon. *Val*, par. 85-87; Burns, *Ostrogoths*, 103; Herrin, *Ravenna*, 133-134; Wiemer, *Theoderich*, 544-550. Ausbüttel, *Theoderich*, 132-141.

²¹⁹ Wolfram, *Goths*, 324, 336; Burns, *Ostrogoths*, 104.

²²⁰ Burns, *Ostrogoths*, 105.

Теодорих је преминуо 526. По традицији, умро је од дизентерије, мучен сликама унакажених глава Боеција и Симаха, не успевши да оствари свој наводни план, који се појавио након сукоба са делом сената и цркве, да Аријанци запоседну храмове правоверних.²²¹

По узору на позноримске царе, Теодорих је имао свој конзисториј (који сачињавају преторијски префекти, магистер официја, квестор палација, комеси *sacrarum largitionum* и *regum privatarum*, војни магистри и поједини гувернери провинција. Као и цареви, Теодорих је њима придружио један број људи који нису нужно били високи функционери, али су били његови људи од поверења. Сви заједно, чланови конзисторија и Теодорихови људи од поверења, и даље су називани принципсовим комитатом, као у случају царског комитата. Под Теодорихом, квестор практично игра улогу владаревог секретара. Многи истакнути Остроготи постали су чланови Теодориховог комитата, као што је случај са Гудилом, који је постао комес првог реда (задржана је подела царска чланства чланова комитата на комесе првог, другог и трећег реда). Комитат је, у присуству краља, доносио одлуке о хитним питањима.

Теодорих је преузео цареву личну ризницу (патримониј, односно *res privatae*). Т. Бернс сматра да је патримониј очито преузео царске земље, али је добио и нове изворе прихода - таксе са Сицилије (Касиодорова писма 8.23, 9.3, 12.4), Хиспаније (5.39), Далмације (9.9.), Савије (5.14) и Паноније (4.13). Такође сматра да су наслеђа (без наследника) и конфискована добра такође ишла у ову ризницу. Познати су именом њени комеси Бергантин и Сенарије, можда и Јулијан и Вилија.²²²

Енодије у свом панегирику хвали Теодориха због његовог племенитог порекла, часног понашања и праведности. За Теодориха каже да је носио пурпурну одећу, украшену многобојним драгим камењем, која је одударала од његове обичне коже и висине, али да није имао потребу за дијадемом, јер му је Бог дао величанствену природу (за шта Т. Бернс оставља места могућности да се овде ради о алузији на његову косу).

²²¹ Anon. Val., par. 95-96; Burns, Ostrogoths, 103; cf. Ensslin, Theoderich, 317-323; Ausbüttel, Theoderich, 142-148; Wiemer, Theoderich, 572-573.

²²² Burns, Ostrogoths, 170, 171.

Савремени Римљани поредили су Теодориха са Валентинијаном I, видећи у првом најбоље и најгоре квалитете другог. Енодије, хвалећи га у панегирику, очигледно многе елементе преузима из Симаховог Панегирика Валентинијану I. Равенски Аноним чак тврди да је Теодорих моделирао своју владу на Валентинијановој. Т. Бернс сматра да је утицаја на формирање оваквог поређења имала чињеница да су се многе велике породице Италије из доба Теодориха уздигле у доба Валентинијана.²²³

Теодориха је наследио његов унук Аталарих, син његове најмлађе кћери Амалсвинте и Еутариха. Амалсвинта је фактички постала регенткиња.

Због своје младости и незаинтересованости за ратну вештину, десетогодишњи Аталарих није поседовао јак ауторитет међу Остроготима. Због умањеног краљевског ауторитета, Аталарих је морао да поново успостави позноримски положај патрикија *praesentalis*-а (заповедника целокупне војске, који је у IV и V веку постављан само на привремен период, у веома кризним ситуацијама)²²⁴

Ипак, Аталарих је покушавао да изгради свој ауторитет, нарочито када су у питању терети куријала и корупција високих државних функционера. У једном од својих најранијих едиката, Аталарих је заповедио комесу патримонија да штити куријале од опресије сајона и других званичника који изнуђују порезе (*90).²²⁵ Аталарих је усвојио молбу чланова једне куријалске породице да буду уклоњени са куријалске листе тј. да буду ослобођени куријалских дужности, али уз услов да поново плаћају порезе.²²⁶ Млади краљ нарочиту пажњу посветио је борби против корупције државних функционера и чиновника на Сицилији. Двојици скупљача пореза (*sensitores*) на Сицилији, спектабилима Виктору и Витигизду, тражио је да се појаве пред краљем да се суоче са оптужбама за изнуђивање од провинцијала. Када су ови одбили да се појаве пред краљем, он им је запретио локалним судским процесом.²²⁷ Комес Сиракузе Гилдија, позивајући се на потребу за поправком бедема, подигао је порезе а да их није поправио. Оптужен је и за конфисковање имовине мртвих, чак и

²²³ Anon. Val., par. 57; Panegyricus Regi Theodorico, pp. 203-214; Burns, Ostrogoths, 151, 68.

²²⁴ Jones, LRE, 262.

²²⁵ Cass.Var. 9.2.

²²⁶ Cass.Var. 9.4

²²⁷ Cass.Var. 9.12

оних са тестаментима, као и да присилно откупљује робу поморских трговаца по цени коју он намеће, имајући при томе похлепне амбиције.²²⁸

Аталарих је око 526. издао амбициозни едикт којим је осудио присвајања туђе земље од стране моћнијих, локално преправљање краљевских (његових) декрета, присилне дарове моћнијима, злостављање особа под краљевом заштитом (*tuitio*), ширење чаробњаштва. Сам је рекао да је он, упркос бројним постављењима судија (гувернера) у провинцијама, стално преплављен суђењима.²²⁹

Остроготско племство инсистирало је да Аталарих буде образован уз младе остроготске племиће, да учи руковање копљем и мачем, а не латински језик. Неки од готских племића су га навикли на опијање алкохолом. Амалсвинта је потом наредила да се погубе три главна племића који су њој и Аталариху били главна опозиција. Потом је Јустинијана упитала да ли би јој пружио азил ако би јој затребао.

Потом је Амалсвинта у Драч послала брод са краљевском ризницом (40.000 фунти злата) да чека њено могуће бекство (који је касније, након њеног свргавања, враћен у Италију). Пошто је Аталарихово здравље слабило, Амалсвинта је почела да се боји да ће после његове смрти и њен живот бити у опасности, па је са Јустинијаном започела тајне преговоре о томе да му преда целу Италију, под условом да има издржавање на цариградском двору. Ови преговори су маскирани онима јавног карактера, у којима је Јустинијан тражио предају тврђаве Лилибеума, инсистирао на предаји групе Хуна (дезертера из византијске војске) и тражио бештећење за мезијски град Грацијана који су Остроготи опљачкали. Ове захтеве Амалсвинта је јавно одбила.

Аталарих је преминуо октобра 534. Амалсвинта се потом удала за Теодахада, сина Теодорихове сестре Амалфриде, као Теодориховог најближег мушког наследника. По Прокопију, пре удаје, она га ја натерала да положи заклетву да ће, уколико га изабере за краља, оставити њој сву моћ коју је до тада имала и да ће бити задовољан самом краљевском титулом.

Као и Амалсвинта, Теодахад је знао грчки и латински језик, и био је пасионирани проучавалац Платона и колекционар његових дела. Био је опседнут откупљивањем и узурпирањем нових земљопоседа, па су се поседи које му је Теодорих

²²⁸ Cass.Var. 9.14; cf. Vaccaro, Sicily 400-600, 89-124.

²²⁹ Cass.Var. 9.18; Burns, Ostrogoths, 180, 132.

поклонио на крају проширили на целу тосканску равницу. У писмима 4.39 и 5.12 види се да је Теодорих двапут упослио Касиодорово перо да прекори грабљивост нећака. При крају Аталарихове владе, Амалсвинту су Тосканци измолили да пошаље комисију да испита Теодахадове поступке. Комисија је утврдила да Теодахад јесте крив за разне отмице земље и натерала га да је врати.²³⁰

Прокопије говори о томе да је Теодахад волео и чаробњаштво и прорицање, па је једном (када је био на власти) позвао познатог јеврејског пророка, који му је саветовао да једној групи од 10 свиња да римска имена, следећој готска, а последњој имена царевих војника, па да их затвори у колибе. Када је на означени дан погледао колибе, Теодахад је видео да су скоро све свиње из прве и треће групе преживеле (али су ове из прве групе изгубиле длаку), док су оне из друге скоро све помрле. Краљ је то протумачио у смислу да ће Римљани изгубити половину људи и поседа, а Остроготи скоро све.²³¹

Пре него што је постао краљ, Теодахад је са Јустинијаном започео преговоре да преда све своје земље у Тоскани за велику суму, тако да би могао да се повуче у Цариград.²³²

Уз помоћ рођака тројице погубљених племића, Теодахад је успео да погуби краљичине најјаче присталице. Потом, априла 535. дао је да се она затвори у затвор на острву, на језеру Vulsinii.

Након тога, Теодахад је послао сенаторе Либерија и Полиона Јустинијану да се извине за утамничење Амалсвинте и да дају обећање да неће бити повређена. За то време, царски изасланик Петар, бивши конзул и ретор, послат је из Цариграда да заврши трансакцију са Амалсвинтом ради предаје Италије, и да купи од Теодахада његове поседе у Тоскани. Када је дошао у Равену, са писмом којим јој јустинијан обећава заштиту, Амалсвинта је већ била у тамници. Охрабрени од стране Теодахада, рођаци тројице племића убили су Амалсвинту у кади. Због тога је Петар у име свог господара рекао Теодахаду да ће цар водити рат док не освети Амалсвинту.²³³

²³⁰ Cass. Var. 4.39; Hodgkin, Cassiodorus, 44.

²³¹ Prokop BG V.9; Burns, Ostrogoths, 203.

²³² Prokop BG V.3; Burns, Ostrogoths, 205.

²³³ Prokop BG V.4; Hodgkin, Cassiodorus, 45-46.

На то је Теодахад је цару понудио 3.000 ратника, плаћање годишњег трибута у злату, примање на себе обавезе да тражи од цара сагласност за одређивање патриција и сенатора и обавезе да народ акламира цара пре краља у свим јавним церемонијама, као и давање имунитета од краљевских пореза сенаторима и клерицима. Теодахад је Петру предложио да ће направити још уступака ако цар одбије ову понуду. У том случају, Теодахад би се одрекао целе Италије у замену за поседе и дворско достојанство у Византији. На то је Јустинијан наложио својим људима да нађу поседе за Теодахада. Велизар је послат да у Равени преузме власт од Теодахада.²³⁴

Док су трајали преговори између Теодахада и Јустинијана, Остроготи Асинарије и Грипас су из Салоне напали РOMEЈЕ под вођством Мунда, сада ромејског војног магистра Илирика. Тиме је започео Остроготско-византијски рат. Мунд је марта 535. заузео Салону, али је Грипас потом успео да протера ромејске трупе из Далмације, при чему је Мунд погинуо. Касније, ромејски командант Константин освојио је Салону, па се Грипас повукао у Равену.²³⁵

У другој половини 535. Велизар је напао Сицилију. Велизар је брзо заузео Сиракузу, а до краја године и Панормо. Прокопије је описао како је Теодахадово расположење осцилирало између ароганције и бојажљивости²³⁶ - тресао се при успесима Велизара, а обуставило га усхићује поводом било ког успеха својих војсковођа у Далмацији; након пораза и погибије Мунда прекинуо је све преговоре и бацио у затвор изасланика Петра.²³⁷

Велизар је јула 536. заузео Напуљ. Остроготски племићи су се августа 536. састали, прогласили збацивање Теодахада и за краља изабрали Витигиса, ветерана опскурног порекла. Овај је наредио да се Теодахад погуби, а затим се оженио Амалсвинтином ћерком Матасвинтом.²³⁸

Када је реч о организационим, унутар-етничким и војним поделама међу Готима, чини се да је међу њима постојала основна подела на племена (*fara*), као сродничке и војне јединице. Евнапије описује *φυλαί* као основне такве. Ова реч код Гота обично означава групу уједињену сродством и животом на истом подручју. Свака

²³⁴ Burns, *Ostrogoths*, 205

²³⁵ Burns, *Ostrogoths*, 205, 194.

²³⁶ Prokop BG V.6

²³⁷ Hodgkin, *Cassiodorus*, 48.

²³⁸ Wolfram, *Goths*, 344; Hodgkin, *Cassiodorus*, 49.

фила има своје култне обејкте и светог човека који их носи, и филе су се идентитетски међусобно разликовале превасходно по свом племенском култу.

Грчки извори вођу филе називају архонтом или хегемоном, а латински *regulus*, *ducator* или *dux*. Готски текстови их називају *reiks*. Поједини грчки извори за високе готске вође користе термин βασιλίσκος (мали краљ).²³⁹

Филе су пре коначног настањивања Острогота и Визигота стварале привремене конфедерације ради специфичне сврхе. нису територијално него верски дефинисане.

Први привремени вођа племена кога су Тервинзи (језгро будућих Визигота) себи изабрали 346. носио је готску титулу *thuidans* (латински: *iudex*-а). Атанарих је био први стални вођа конфедерације изграђене око Тервинга. Реч *василевс* у готској Библији преводи се као *thiudans*. Међутим, он није био у стању да контролише свог ривала Фритигерна када је овај почео преговоре са Валенсом. Фритигерн такође није био у стању да контролише своје племиће, који са својим пратњама иду и пљачкају по жељи, као што је случај одреда Колиаса и Суерида који су опседали Адрианопољ, док их Фритигерн није позвао да престану.

Вође фила деловале су аутономно, осим у случају велике опасности. Фарнобије, готски оптимат, склопио је 377. свој споразум са Таифалима. Цар Теодосије I је са вођама фила склопио засебне споразуме, да би потом њихове вође окретао једне против других - Фравиту против Ериулфа. Атанарих је у своју пратњу укључио слободне ратнике, рођаке и племиће, заједно са сопственим људима.²⁴⁰

Особености фаре познатије су код Бургунда и Лангобарда, код којих је она такође основна јединица поделе. Код њих, на челу фаре налазио се фараман. Њихове фаре састојале су се од рођака, слугу и личних пратиоца вођа. Као и код Гота, оне су биле основне сродничке и војне јединице. Код Лангобарда, вођа фаре често је додавао реч фара на своје име.

Познате су по имену барем три остроготске фаре - Сенафара (помиње се у Дертони 541), *Theudafara* и *Wilifara* (помиње се у *Civitavecchia* 557), *Stafara* (помиње се у Ређо-Емиљи).

²³⁹ Wolfram, *Goths*, 29-35, 72, 133; Burns, *Ostrogoths*, 165, 167.

²⁴⁰ Burns, *Ostrogoths*, 166; cf. Wolfram, *Goths*, 89-112.

Треба поменути и констатацију Т. Бернса да је Јорданес имао велики проблем да забележи готска племенска имена у Гетици.²⁴¹

Као пример вођа фара у Теодорихово доба (или њихових делова), у науци се обично наводи Бесас, готски племић из Тракије, који је одбио да прати Теодориха у Италију, и који је остао у Панонији, да би се у Јустинијановим ратовима борио против Острогота у Италији. На крају се побунио, па је погубљен. Други пример је Острогот Радагај, који је 405. опљачкао Италију.²⁴²

Дуксеви су били највиши војни заповедници код Острогота, и након насељавања у Италији. Обично су били смештени у граничним зонама. Понекад су им повераване и неке цивилне дужности - Вилитанку је наложено да се побрине да се изврши правда у случају једног браколомства (док се остроготски војник борио у Галији, његова жена је починила браколомство). Дукс Гудуин оптужен је од стране Теодориха за нешто што је Т. Бернс препознао као претварање остроготских војника у робове (Касиодорово писмо 5.30). Дукс је могао бити послат као заповедник војног похода, као што смо видели у случају Мамона који је 509. освојио Провансу. Такође, Рути су имали своје дуксеве, као што је случај са Ерарихом, који је био подплеменски дукс Руга, који су се придружили остроготској федерацији под Теодорихом.²⁴³

Подручја на којима се населио велики број остроготских заједница захтевала су регионализованог комеса *Gothorum*, понекад комеса на провинцијском нивоу, *comes provinciae*. Дуж граница и удаљених провинција, они су командовали остроготским трупама. Провинцијски комеси били су врховни званичници власти гдегод су присутни. У пограничним подручјима, комес је имао судску јурисдикцију, осим ако дукс није присутан као командант (у том случају, дукс је имао судску власт).²⁴⁴

У Италији, Остроготи су створили своје гарнизоне у Напуљу, Павији и Сиракузи. Ови градови су имали сваки сопственог комеса Гота, који је заповедао локалним гарнизонам. Од круцијелног значаја био је остроготски гарнизон у тврђави Верућа, која се налазила на реци Адиђи и чувала пут изнад Тридента, а за коју се говорило да је кључ који откључава Царство. Постојао је и остроготски гарнизон у Аости, који је чинило 60 људи (који су овде смештени са својим породицама) где су

²⁴¹ Burns, *Ostrogoths*, 167.

²⁴² Wolfram, *Goths*, 356, 110, 153, 154; Burns, *Ostrogoths*, 168, 169.

²⁴³ Wolfram, *Goths*, 291-292; Burns, *Ostrogoths*, 199, 200.

²⁴⁴ Burns, *Ostrogoths*, 174; cf. Wiemer, *Theodorich*, 210-216.

редовна плата (обично у натури) и снабдевање били главна брига команданата, уз чување трговаца на путевима и кроз бернарске пролазе.²⁴⁵ Центар одбране Јулијских Алпа био је остроготски гарнизон у *Fogum Iulii*. Остроготски гарнизон постојао је и у Аквилеји.²⁴⁶ У Сиракузи, комесу Гилдији наложено је да се побрине за редовно снабдевање његовог гарнизона како остроготски војници не би пљачкали суседне фарме.²⁴⁷

У Далмацији, комес је командовао Остроготима и био је надређен римском гувернеру, коме су се овлашћења све више сужавала на дужност скупљања пореза, као и принципсима Далмације, који су одржавали римску управну структуру. Т. Бернс сматра да су се ови принципси можда налазили на челу појединих градова. Главни град Далмације остала је Салона, у којој су резидирали комес и остроготски гарнизон.²⁴⁸ У Далмацији, Остроготи су створили свој гарнизон на *Insulae Curicta* (Крк).²⁴⁹ У Далмацији је било разбацаних остроготских насеобина.²⁵⁰

Savia, област средњег басена Саве и Драве, имала је свог готског комеса, али је остала панонска, са врло мало Острогота.²⁵¹ У њој су и даље постојале римске градске скупштине, гувернери су злоупотребљали своје право на три дана бесплатног издржавања у сваком граду, а Остроготи и други неримљани су се женили богатим Римљанкама како би повећали своје поседе, али су потом одбијали да плаћају порезе на тако стечена имања. Поједини Остроготи су једноставно натерали Римљане да им продају земљу. Ово је проузруковало мноштво парница пред готским комесом. Теодорих је практиковао да позове овакве случајеве у Равену, и да их уклони из њихових база моћи у провинцији. Аталарих је ујединио Савију и Далмацију под комесом Осиуном.²⁵²

Од територија које су Остроготи освојили у јужној Галији, власти из Равене су обновили преторијску префектуру Галију. Први преторијски префект обновљене префектуре Галије био је Либерије. Он је овај положај држао од 510. до 534, и као такав је представљао Теодориха при насељавању Острогота, одржавању правоверних

²⁴⁵ Cass. Var. 2.5; Burns, *Ostrogoths*, 199, 197.

²⁴⁶ Burns, *Ostrogoths*, 192.

²⁴⁷ Cass. Var. 9.14; Burns, *Ostrogoths*, 176

²⁴⁸ Cass. Var. 1.40; Burns, *Ostrogoths*, 174; cf. Gračanin, *Dalmatia*, 9-83.

²⁴⁹ Burns, *Ostrogoths*, 176.

²⁵⁰ Burns, *Ostrogoths*, 193.

²⁵¹ Burns, *Ostrogoths*, 174; Wolfram, *Goths*, 298.

²⁵² Cass. Var. 9.9; Burns, *Ostrogoths*, 175.

локалних сабора, и у ратним походима. Званично је обновљен и положај викара преторијске префектуре Галије, са Гемелом као првим викаром обновљене вијенске диоцезе, и непосредно субординираним Либерију. Гемел је обављао административне послове, бринуо о снабдевању остроготских трупа и гарнизона дуж реке Дуранс, надгледао сакупљање пореза за откуп за заробљенике и вршио откуп заробљеника.

У Прованси, службу комеса провинције обављао је Острогот Марабад. Он је радио у тесној сарадњи са Гемелом на тешким судским процесима, а заједно су се борили и против глади и франачких инвазија. Франци су 510-11. опустошили Провансу, због чега је Теодорих смањио провинцијски порез. Када је Хлодовех уништио летину, жито је послато из Италије у Арл да олакша глад. Остроготском команданту гарнизона у Авињону наложено је да дисциплинује своје људе који су пљачкали Римљане. За све то време, Остроготи су сачували римски управни апарат у Прованси. Пошто је постало јасно да за одбрану остроготске Галије није довољан дотадашњи комес, Теодорих је поставио сталног дукса (по имену Вилитанк).²⁵³

На територији јужне Галије, највећи остроготски гарнизони налазили су се у Арлу и Масилији (где је готски комес такође командовао посадом).²⁵⁴

Посебну целину насељавања Острогота чинио је Ducatus Raetiarum. Dux Raetiarum постављао се сваке индикције са сенаторским рангом спектабила. Функција овог дукса, односно његовог дуката, била је довољно специфична да захтева за себе посебну формулу постављења. Општа слика за Рециј је слична онима за друге пограничне провинције, као што су Савија и Сувоземни Норик, са гувернерима који скупљају порезе и готским комесима који командују гарнизонима. Теодорих је успоставио гарнизоне у кључним пролазима и раскрсницама Реција.

Рециј је био угаони камен одбране територије под непосредном влашћу Острогота, са званично прокламованим задатком да задржи дивље и сурове народе одпрекопута, и заштитит цивилизоване, док им Остроготи не притекну у помоћ. Ипак, мора се напоменути да се не могу утврдити тачне границе остроготског Реција.

У Рецију је пронађено мноштво остроготских фибула, новца и одеће.

²⁵³ Cass. Var, 5.33; Burns, Ostrogoths, 176, 98, 198, 199, 213

²⁵⁴ Cass. Var, 3.44, 3.34; Burns, Ostrogoths, 176.

Простор између горње Драве и Дунава гарнизониран је малим остроготским насеобама дуж река Глана и Гурка у Крањској. У овим предстражама, Остроготи су подигли куће, као и римски лимитанејци пре њих.²⁵⁵

Алпске прелазе Теодорих је настојао да сачува од франачких упада стварањем тампон-краљевстава (као што је случај са Аламанима и Тиринжанима). Он је населио аламанске избеглице у источну Швајцарску, вероватно да би је ови чували од упада Франака.²⁵⁶

Швајцарски град Chug многи идентификују као Теодорикополис, који помиње равенски анонимни географ (око 500). Ископавања нису показала да је на територији овог града било остроготских насеобина.²⁵⁷

Мањи званичници са звањем приора (priores) помагали су провинцијским комесима. Аталарих је око 526. становницима Рете и Нурсије, по њиховој жељи, поставио Квидилу, сина Сибије, за приора над оба града.²⁵⁸

Дешавало се да остроготски краљ понекад пошаље на пут комесе који треба да обаве неку важну мисију, па Т. Бернс сматра да се овде вероватно радило о посебној врсти комеса, различитој од градских и провинцијских.

Ови комеси, послати на посебне задатке, добијали су деликатније и компликованије мисије, које су често укључивале римску управу и сенаторе. Када је Венанције (син Либерија) надгледао насељавање Острогота, и при томе био оптужен за лоше владање, комес Аригерн послат је да поведе истрагу. Комес Анабилис координисао је бродове дуж целе западне обале Италије када је Теодорих покушавао да олакша глад у Галији. Готски комес Јулијан водио је посебне војне вежбе, за које је сајон Татон упозорио Абуданција, преторијског префекта Италије, да спреми залихе.²⁵⁹

Ипак, стварни краљевски "ватрогасци" били су saiones, чије су одговорности остале недефинисане. Гдегод су ишли, добијали су наредбе само од краља. Сајони су, пре свега, одржавали везу између краља и његових готских поданика.

²⁵⁵ Cass. Var. 1.11; Burns, Ostrogoths, 197

²⁵⁶ Cass, Var. 2.41; Burns, Ostrogoths, 198.

²⁵⁷ Burns, Ostrogoths, 136, 196, 197

²⁵⁸ Cass. Var. 8.26; Burns, Ostrogoths, 177.

²⁵⁹ Cass. Var. 5.23; Burns, Ostrogoths, 178, 179.

Већина сајона позната је само по имену. Сајону Нанду 508. Теодорих је наложио да сакупи трупе за освајање Галије. То је први познати помен сајона код Острогота. Сајон Тривила постао је препозит владареве ложнице, и на тој позицији је остао до 523. Сајон Тезуцат постао је заштитник безбедности спектабилиса Петра. Аталарих је поставио сајона Квидилу за приора Рете и Нурсије. У сваком од три поменута случаја, сајони су заузимали положај за време кризе (Тезуцат и Квидила) или су га држали унутар палатинских структура (Тривила).

Теодорих је око 507-11. послао неименованог сајона да помаже при скупљању такса од монопола и силикватикума. Скупљање јавних пореза је као једна од обавеза сајона поменута везано за сајоне који су додељени канцеларијима. Сајон Фруирарит је замољен од стране Теодориха да пресуди у случају који се тиче римског дворског званичника. Сајон Унигилис управљао је снабдевањем Теодориховог двора. Сајон Гренода испитивао је оптужбе против бившег преторијског префекта Фауста. Сајон Леодифрид надгледао је градњу нових фортификација Веруће, премда је званично палатински архитекта био шеф градње тих утврђења.²⁶⁰

Сајон Гесила је послат у Пиценум и Тоскану да присили извесне Остроготе да плаћају порезе. Сајон Дуда покушао је да судски реши случај Теодахада, тада дукса у Лигурији. Дуда је пренео проблематични случај на одговарајући суд, а потом надгледао пљачку гроба да би осигурао да благо дође до круне. Сајон Веран надгледао је кретање Гепида кроз Венецију и Лигурију, када је Теодорих покушавао, на крају своје владавине, да ојача границу са Францима. Сајон Думерит је послат у Фавенцију да казни пљачкаше малих фармера, без обзира да ли су преступници Остроготи или Римљани. Последњи помен сајона јесте онај кога је Аталарих послао да упозори комеса Гилдилу у Сиракузи (око 533). Једини извор којим располажемо за остроготске сајоне, јесу Касиодорова писма.²⁶¹

Сајони су постојали код разних германских народа у Раном средњем веку. Међутим, као што је закључио Т. Бернс, нико од остроготских сајона није досегао статус комеса или дукса, из њега он изводи претпоставку да су били нижег социјалног порекла.²⁶²

²⁶⁰ Cass. Var. 2.4, 2.13, 2.20, 3.48; Burns, Ostrogoths, 178

²⁶¹ Cass. Var. 4.14, 4.32, 5.11, 9.14; Burns, Ostrogoths, 179

²⁶² Burns, Ostrogoths, 178.

Када је реч о свакодневном животу са којим су Остроготи дошли у Италију, треба најпре навести речи Јорданеса, који за њих каже да имају велика стада стоке и велике пашњаке, и да млеко воле више од вина. Рани Готи поред говеда, узгајали су овце, коње, свиње и живину. Од житарица, узгајали су пшеницу, овас и хмељ. И на Балкану, сточарство им је била главна грана производње, јер су ретко били у прилици да купују жито,²⁶³ а земље које су им додељене за боравак на Балкану, биле су им додељене привремено, а велико је питање да ли је иједна од ових земаља располагала било са довољно пашњака, било са довољно обрадиве земље, да би задовољила њихове потребе за прехраном и репродукцијом стоке и коња (нарочито ако се има у виду околност да је бар половину њихових ратника традиционално чинила оклопљена коњица, о чему ће бити речи о једном од наредних поглавља, а која подразумевала да земља за насељавање мора располагати ресурсима далеко скупљим од пашњака и плодне земље).

Остроготи, који су се у Италији населили у селима, живели су у малим селима у којима су се бавили пре свега земљорадњом, али настављају да гаје стоку. Потомци неких од Теодосијевих готских насељеника постојали су у Мезији и у VI веку.

На југу Италије, готске куће постају мале и са једном просторијом (пре тога су користили куће балтичког типа - велику кућу са две собе и шталом). Остроготска села у Италији су разбацана уз обале река, јер им то погодује за фарме.²⁶⁴

Када је реч о Остроготима који су се населили у градовима, треба имати у виду да су у њима најчешће створили своје препознатљиве четврти, над којима су визуелно доминирале њихове аријанске цркве.²⁶⁵

Теодорихова палатинска црква је посвећена Христу Искупитељу. Њу су Ромеји убрзо после освајања Равене преименовали у цркву св. Мартина, да би је касније папа Ангелије посветио св. Аполинарију Новом (средином IX века). На западном крају брода, некада је био представљен Теодорих испред своје палате, окружен са обе стране својим помоћницима; краљ и двор су постављени уз Христа који седи на трону и окружен је анђелима на источном крају. Дуге процесије светаца и мученика на обема странама повезивале су владаре неба и земље. Наспрам овога се налазио мозаик који је

²⁶³ Iordanis Getica, par. 27, 267; Burns, Ostrogoths, 110.

²⁶⁴ Burns, Ostrogoths, 110, cf. Wolfram, Goths, 103-105.

²⁶⁵ Wolfram, Goths, 325; Burns, Ostrogoths, 129; cf. Wiemer, Theoderich, 473-488.

приказивао Теодориха и Богородицу. Р. Heather чак сматра да је садашњи Јустинијанов портрет у овој цркви настао преправком првобитног Теодориховог портрета. Овде се такође појављује натпис FELIX RAVENNA, за који Т. Бернс сматра да је остроготска иновација.²⁶⁶

У Равени, Остроготи су имали барем још две цркве - св. Теодора (аријанска епископска црква) и св. Андреје Готског (конгрегациона црква).²⁶⁷

Међу Остроготима је и пре доласка у Италију било правовераца. Сама Теодорихова мајка Херелеува прешла је у правоверје пре доласка у Италију, вероватно и пре Теодориховог рођења, добивши име Еузебија.²⁶⁸

Треба напоменути да је и остроготска аријанска црква имала своје епископе, па чак и учењаке који су коментарисали Свете списе.²⁶⁹

Остроготи су имали своју специфичну одећу, носили су дугу косу и особен накит. Остроготско племство и сиромашни Остроготи су такође имали своје засебне ношње.²⁷⁰

Остроготи и Гепиди имали су сличан начин живота и језик. Теодорих је послао један број Гепида да служе у јужној Галији.²⁷¹ Напротив, Руги су одбијали да се брачно мешају са Остроготима и чували су своје обичаје.²⁷²

Када је реч о одевању, Готи су на Теодосијевом обелиску приказани са крзненим плаштovima. Барем од краја IV века, Готи су користили римску моду копчања фибула код рамена. Тек после насељавања у Панонији, Остроготи су почели да носе одело по расеченом принципу.²⁷³

Чини се да је Равена центар остроготских златара, чији производи долазе до Франака и Аламана. Нарочито су популарне златне женске фибуле у облику лука и шпенгенхелмови које користе Теодахад (на бакрењаку од 4 нума) и многи северногермански краљеви. Ови радови вероватно су из равенских радионица

²⁶⁶ Wolfram, *Goths*, 326; Burns, *Ostrogoths*, 151; cf. Herrin, *Ravenna*, 105-108; P. Heather, *Goths*, 224.

²⁶⁷ Burns, *Ostrogoths*, 129.

²⁶⁸ *Iordanis Getica*, par. 269; Burns, *Ostrogoths*, 158; Wolfram, *Goths*, 261, 327.

²⁶⁹ Burns *Ostrogoths*, 161.

²⁷⁰ Wolfram, *Goths*, 114, 232; Burns, *Ostrogoths*, 159, 174..

²⁷¹ Cass. Var., 5.11; Burns, *Ostrogoths*, 196

²⁷² Burns, *Ostrogoths*, 199, 200.

²⁷³ Burns, *Ostrogoths*, 113.

Остроготски накит, шлемови и новац завршавају и у Скандинавији и балтичким земљама.²⁷⁴

Петокрака фибула у облику лука карактеристична је у V веку за Остроготе, док су копче појасева у облику орлове главе карактеристичне за Гепиде (такође у V веку).

И код Острогота, и код Визигота, мушкарац је носио фибулу код десног рамена, а жене на оба. За разлику од њих, аламанске и франачке жене носиле су две или више фибула како би спреда затвориле одело.²⁷⁵

У Крањској и Подравини, појасне копче и фибуле у облику лука сматрају се доказом о присуству Острогота у раном VI веку.²⁷⁶

Пошто су Остроготи у Италији живели са Ругима и Гепидима (који су се Остроготима придружили на Балкану), сви они су и даље користили своју одећу. Копче са орловим главама биле су популарне код Гепида и Острогота, али су ретке у Италији. Дакле, и Гепиди у Италији су правили фибуле, сличне остроготским. Орао је код Германа симболизовао племенито порекло. Орла су, као декоративни елемент, радо користили и визиготски племићи.²⁷⁷

У Десани (Италија) пронађене су позноримске сребрне гравирание кашике, као и велика фибула у облику лука.²⁷⁸

Крајем V и почетком VI века, имитативни стилови фибула и личних украса еволуирали су у компликованији анимални стил који археолози називају салински стил 1. Пример овог стила су налази из Аквасанте - фибуле, игле и наушнице, којима се додају алмандин и бојено стакло.

Златни орао, који је служио као копча, нађен је у Домањану. Велика фибула из Домањана састоји се од орла који на грудима носи круг са уписаним крстом (копча је са друге стране). Ово је уопште један од најбољих готских радова.²⁷⁹

У Фенекпушти, у северној Панонији, пронађена је вила, која је у IV веку ограђена зидовима са кулом. Поред ње су пронађена два гробља. Једно од та два

²⁷⁴ Wolfram, *Goths*, 421, 513; Burns, *Ostrogoths*, 129.

²⁷⁵ Burns, *Ostrogoths*, 115.

²⁷⁶ Burns, *Ostrogoths*, 192

²⁷⁷ Wolfram, *Goths*, 421, 503; Burns, *Ostrogoths*, 139, 155.

²⁷⁸ Bierbrauer, *Grabfunde*, 322-327; Burns, *Ostrogoths*, 130, 136.

²⁷⁹ Bierbrauer, *Grabfunde*, 272-281; Burns, *Ostrogoths*, 136, 155.

гробља је германско. По студијама костију и крвних група, ово налазиште је из периода 500-525. и није лангобардски, нити аварско. Гроб једне жене садржи мноштво златних и сребрних наушница, златни обруч за главу, украсе за косу, стаклене перле и прстен византијским крстом на округлом штиту. Богатији су сахрањени близу базилике или у њој.²⁸⁰

Копча за појас из Vecchiazano-а носи на себи крст и драго камење, а околу су лица животиња. Четири демонска лица појављују се на диск-фибули из Удина. Слично лице се појављује на две појасне копче из Аквасанте. Широм германске Европе, појасне копче имају форму демонских маски.²⁸¹

Важно је напоменути да су анимални стил остроготских занатлија наставили Лангобарди.²⁸²

Речи у готској Библији показују велику разноврсност занатлија и појмова везаних за трговину. Сеоска тржница (mathl) главно је тржиште и јавно место за дискусије о свакодневним проблемима. Помињу се речи за дуг (dulgis), дужник (dulgiskula), кредитор (dulgahaitia), гаранција (wadi), слободни људи (fralets), село (weihs), град (baurg), род (kuni), породица (sibja), незаконит (unsibja), сусед (garazna), обрађиваћи метала (aiya-smitha), најамник (anseis), дружбеница (kalkjo) и сл.²⁸³

Треба имати у виду да су германски војници примали команде на војном латинском, што је свакако утицало не само на продор латинских утицаја на језик Гота, него и на стварање индивидуалног познавања латинског језика код појединих војника (тзв. "војнички латински", у смислу грубог и минималног познавања језика Римљана).²⁸⁴

На овај, или неки други начин, дошло је до тога да Готи својим именицама почињу да додају латинске суфиксе - mota (путарина) - motareis (скупљач путарине), вока (књига) - bokareis (писар).²⁸⁵

Значајно је поменути и закључке последње генерације истраживача остроготске Италије, окупљених у зборнику *A Companion to Ostrogothic Italy* (2016).²⁸⁶ У самом

²⁸⁰ Burns, 137, 138.

²⁸¹ Bierbrauer, Grabfunde, 332-334; Burns, Ostrogoths, 156.

²⁸² Burns, Ostrogoths, 218.

²⁸³ Wolfram, Goths, 90, 95, 101-103, 113-114; Burns, Ostrogoths, 117, 119.

²⁸⁴ Burns, Ostrogoths, 119.

²⁸⁵ Burns, Ostrogoths, 121.

уводу, уредници су подсетили да се крај остроготског отпора Византији може тражити тек у 562., будући да су Остроготи држали тај град све до ове године. Закључили су да је број становника града Рима, након византијско-остроготског рата, пао са 500.000 (из око 400.) на 50.000. Конастатовани је и да је у остроготском периоду приметно напуштање великих вила (као аграрних целина) и прелажење ка сточарству. Док су (судећи по керамици) Рим, Равена и Напуљ и даље увозили уље и вино из Африке, градови у унутрашњости морали су да се ослоне на сопствену производњу. Речит је и закључак уредника да је Теодорих у разним видовима привилеговао правоверне цркве у Италији и Галији, и да правоверни извори не називају Теодориха јеретиком. Уз то, уредници подсећају се у време Острогота појављују прва монашка правила у Италији (Регула Магистри и Регула св. Бенедикта) и регулација приватних вила и цркава на приватним поседима. Коначно, подсећају да су у Равени истовремено постојале палате Теодориха и Валентинијана III.²⁸⁷

У свом поглављу о идеологијама Остроготске краљевине, G. Heydemann подсећа да је Теодорих постао римски грађанин и прихватио конзулство и титулу патрикија, а да је уз титулу краља користио *gentilicium* Флавије. Прославивши петстогодишњицу града Рима играма, и одржавши говор пред Сенатом, Теодорих је посетио и цркву св. Петра. Посебан значај Г. Хајдеман види у чињеници да је Теодорих давао новац за градњу цркава, и да је посредовао у доктринарним дебатама и сукобима око црквених достојанстава. Упечатљив је приказ, који ауторка види на основу аката римског синода држаног 499, у коме окупљени латински епископи дају акламацију Теодориху као да се ради о цару. Она не одолева да овоме придода добро познати случај натписа бившег градског и преторијског префекта Маворита Базилиа Деција, у коме овај Теодориха назива Августом, као ни констатацију Прокопија да је Теодорих делима показао да је био прави цар над Римљанима и Готима, а да је тиранин био само по имену. Није без значаја да га је већ цар Анастасије назвао рексом, нити то што је цар Јустин I Теодориховог првог зета и престолонаследника Еутариха изабрао за свог са-конзула и усвојио га за сина по оружју; овде ауторка констатује да у науци постоји сумња у Еутарихово амалско порекло и оспорава га као Касиодорово генеалогско фабриковање, будући да га је Теодорих пронашао у Шпанији и да би његово шпанско порекло наводно олакшало наслеђивање и уједнињене готских краљевина у Италије и

²⁸⁶ A Companion to Ostrogothic Italy, ed. by J. J. Arnold, M. S. Bjornlie, K. Sessa, Leiden - Boston 2016.

²⁸⁷ Arnold-Bjornlie-Sessa, Introduction, 1-16, нар. 3, 9, 10, 12.

Шпанији. Величанствене конзуларне игре које је Еутарих одржао у Риму такође припадају општем идеолошком спектру римско-остроготском спектру о коме је реч. Особени идеолошки елементи виде се и у пракси да је, по доласку на трон, Аталарих послао писма Сенату и народу Рима, Италије, Далмације и Галије, у којима је тражио заклетву верности од свих својих поданика, укључујући Сенат, а заветујући се заузврат да ће подржавати владавину закона и права која је доделио Теодорих; при томе се истицало да га је за наследника одредио Теодорих, уз пристанак магната двора. У складу са праксом, устаљеном на Западу Царства, за врховног заповедника војске на Западу (*patricius praesentalis*) постављен је истакнути остроготски војсковођа Тулуин. Идеолошка димензија види се и у околности да су у сукобу измешу Амалсвинтиних римских саветника и остроготске елите, романизовани Остроготи држали страну римских саветника, док је остроготска елита углавном показивала одбојност према романизацији.²⁸⁸

У студији коју је посветио владиној администрацији остроготске Италије, М. Shane Vjornlie, дошао је до прорачуна да су годишњи порески приходи остроготског двора вероватно износили око 940 фунти злата. На основу Прокопијеве тврдње да је Амалсвинта имала на располагању 400 центенарија злата, прерачунао је да се ради око 40.000 фунти. Аутор сматра да постоје докази да је остроготски двор имао путовалачки карактер, будући да Равенски аноним и познији Фредегар говоре о томе да је Теодорих користио краљевска *palatia* у Равени, Верони и Павији; он подсећа да се Касиодороцо писмо 10.28 Вариа бави снабдевањем краљевских кућа у Риму и Равени, али и поседа близу Павије и Пјаченце. Пошто се у овом писму доста говори о намирницама, аутору се чини јасним да су итинерар двора и управљање краљевим личним ресурсима били узајамно уско повезани. У том светлу, аутор претпоставља да је вероватно за време Аталариховог боравка у резиденцији у Верони Касиодор наредио каноникарију да снабде двор вином којим се истиче тај крај (*asinaticium*), и подсећа на житнице Амала у Павији. Овоме треба додати ауторову интерпретацију да су преко житница у Павији и Тортони, Амали контролисали главну зону војног насељивања Острогота). Коначно, аутор подсећа да је више новца исковано у Милану, него у Равени. Слично Бернсу, и он сматра да сајони нису имали строго дефинисан видокруг дужности, него да су обављали задатке које је у име владара требало хитно извршити - мобилисали војнике, физички штитили скупљаче пореза, хапсили нередовне платише пореза и оне који су

²⁸⁸ Heydemann, *Ideologies*, 17-46, нар. 21-24, 30, 32-34.

оптужени за кривична дела, окупљаљали бродове за транспорт жита, истраживали порекло власништва, надзирали утврђивање нових насеобина, надгледали опроштај пореза, истраживали случајеве закопаног блага, управљали над *cursus publicus*-ом, учествовали у управљању особљем и ресурсима флоте, штили парничаре, истраживали разнолике жалбе провинцијала, хапсили поједине званичнике. Аутор сматра да је сајоном могао постати само Гот у служби краљевског двора, али примећује и да сличне задатке као сајони, обављају и римски агенти послати са остроготског двора (*comitiaci* и *apparitores*), или агенти преторијског префекта (*cancellarii* or *canonicarii*). Мишљења је да се сајони на задатак шаљу уколико агенти преторијског префекта већ нису послати на задатак, и примећује да су сајони обично људи са рангом патриција, илустриса или спектабилиса. Као што је било уобичејено у читавој епохи, тако и у доба остроготске владавине већина осталих задатака административне и сродне природе бива поверена "друштвеној елити" (сенаторској класи) - производња скувих добара и грађевинског материјала, решавање спорова око имовине, принудна наплата пореза од несавесних платиша, стишавање градских немира везаних за игре у Риму, истрага проневера јавних средстава, арбитража у правним споровима, истрага кривичних случајева, помоћ у оправци тврђава и градске инфраструктуре, одржавање реда, управљање стварима везаним за локалну анону и *cursus publicus*; примећује да су чак и епископи могли бити ангажовани при поправци акведуката, у оваквом својству.²⁸⁹

У својој студији о администрацији и идеологији у остроготским провинцијама, J. Arnold, подсећајући да су почетком VI века у састав Теодорихове државе ушле провинције Далмација и *Pannonia Savia*, којима је потом из Салоне управљао остроготски комес са титулом *comes Dalmatie et Saviae*, прихвата мишљење Ж. Дема да је у Сиску Теодорих имао своју ковницу новца.²⁹⁰ Значајно је да је аутор помене грчких и римских комеса пронашао у Сиску, Салони, Крку и Цресу. Везано за гвожђе које је Теодорих намеравао да црпи у рудницима Далмације, аутор подржава у науци постојеће мишљење да су државне *fabricae* оружја опстале и функционисале у Теодорихово доба. Сматра да се може поуздано говорити и о постојању организације остроготске власти у Рецију и Норику, будући да се њихови дуксеви и даље помињу, а око 507. издата је наредба провинцијалима Норика да тргују стоком са избеглим Аламанима. У Срему, остроготска управа је у извесној мери успостављена 504. када су

²⁸⁹ Bjornlie, *Governmental Administration*, 47-72, нар. 52-56, 66-67

²⁹⁰ Demo, *Ostrogothic Coinage*, 168.

готски комеси Пиција и Хердуих заузели Сирмиј, истеравши Гепиде из њега; тим поводом, J. Arnold подсећа на тврдњу Енодија да је Теодорих отео Гепидима Срем како би ту обновио провинцију Pannonia Sirmiensis и царску резиденцију, а да је то учинио као наследник царева. У сваком случају, Теодорих није заокружио своју власт над целом провинцијом сремске Паноније, будући да је, ради смањења напетости изазваних његовим освајањима у сремској Панонији, 511. предао град Bassianae Византији. Аутор прихвата констатацију Ж. Дема да је у Сирмију Теодорих почео да кује новац,²⁹¹ и подсећа да је Сирмиј добио свог готског комеса. Привремено, Витигес је касних двадесетих успео Херулима да преотме Сингидунум, а напао је и византијски град Грацијана. Аутор подсећа да је заузимање Сингидунума похвалио Касиодор, говорећи да је захваљујући Амалсвинти Дунав поново постао римски. Подсећајући на успостављање остроготске власти у јужној Галији (после пораза Визигота 507. код Вујеа од стране Франака, Теодорих је 508. послао готске дуксеве Ибу и Мамона који су потукли Франке и заузели Провансу, а сам Иба заузео визиготску престоницу Нарбону и послао њену ризницу у Равену). J. Arnold сматра да је чувени Теодорихов троструки солид (сада познат као Senigallia Medallion) настао да обележи његове победе у Галији и Хиспанији, тим пре што је на њему Теодорих приказан са глобом и палмом, која симболизује победу. Уз ово, аутор констатује да је Теодорих ковао новац и у Галији, вероватно у Нарбони. Теоријски, стварањем остроготских области у јужној Галији, Теодорих је обновио преторијску префектуру Галију, са Либеријем на челу. Аутор истиче у идеолошком смислу занимљив детаљ, да се након Теодорихове смрти, Либерије у својству преторијског префекта Галије заклео Аталариху на верност, као и провинцијали галске префектуре. Констатује да су се Остроготи 536. повукли са свих територија у Галији како би их уступили Францима (и тако учинили неефектним савез који су Франци и Византија претходно склопили против Острогота), а како би и појачали своје снаге у ратној Италији.²⁹²

У студији коју је посветио градовима Италије под влашћу Острогота, F. Marazzi износи претпоставку да је Тренто једини град у Италији који су Остроготи можда основали. Аутор доноси значајну констатацију да су Остроготи саградили мали број аријанских цркава у Италији. Од круцијелне је важности његова процена да су насељеност градова у остроготској Италији премашивали можда само градови у

²⁹¹ Demo, *Ostrogothic Coinage*, 136–8, 140–1.

²⁹² Arnold, *Administration and Ideology*, 73–97, нар. 76, 77, 79–87, 92.

Сирији и Палестини, док су Египат и Анадолија имали релативно мали број градова. F. Marazzi примећује да већ након губитка Африке, археолошки докази показују на све стране опадање градске инфраструктуре у Италији, и да локални богати поседници све више инвестирају у цркву као нову врсту јавног патронства, а ово обухвата цркве у градовима, градске резиденције за епископе, црквене болнице, спаваонице за вернике, винске подруме и сл. Аутор сматра да је Теодорих препознао градове као кичму административног система, а то аргументује чињеницом да Касиодорова писма укључују 40 градова (односно њиховим куријама или дефенсорима) међу адресама писама која су слали централни официји у Равени. Аутор констатује да су чланови курија у остроготско доба углавном остали посесори (земљопоседници), чија је главна дужност такође остала да за потребе централне власти скупљају порезе. За *defensor-a civitatis* аутор сматра да је биран од стране куријала и посесора, с тим да је његов избор потврђивао преторијски префект. Његов функцију, у остроготско доба, оцењује пре свега као судијску, али и као функцију надзорника *gesta municipalia* (поменути регистар свих права над земљопоседима, у коме се одржава листа пореза и пореских обвезника). За *comes-a civitatis* аутор сматра да је искључиво Острогот кога поставља директно краљ; осим неоспорне компетенције готског комеса да држи војну команду над градом, аутор подржава мишљење да он суди у узајамним споровима Гота, уколико у том граду има Гота. он суди у њиховим узајамним споровима. Пошто сматра да у јужној Италији и Сицилији готово да нема остроготских насеља, аутор сматра да у оваквим случајевима готски комес има војну команду над целом провинцијом. Даље, аутор сматра да је у науци скоро дефинитивно доказано да су Остроготи (као сталну компензацију за своју војну службу) добили стварну земљу, а не пореске приходе, уз образложење да су последње конфисковале присталице Одоакра, а и уз подсећање да је једном приликом (између 506. и 511.) Теодорих заповедио свим Готима и Римљанима да на својим пољима скупе камење подесно за поправку бедема. F. Marazzi чак стиче утисак да је Теодорих градове сматрао идеалним местом за конструисање братства Гота и Римљана. Аутор формулу за постављење готских комеса у појединим градовима, као и Касиодорове похвале Либерију (из око 510, где Теодорих хвали Либерија за то што је омогућио мирно насељавање Гота након њиховог доласка у Италију), сматра јасним доказима за чињеницу да Римљани и Остроготи живе једни поред других у градовима. Аутор подржава скептицизам који је објединила С. La Rossa поставивши питање у којој су мери реализовани јавни грађевински пројекти остроготске владе у градовима Италије) и закључује да их треба интерпретирати као

добро оркестрирану пропаганду, са циљем да покаже да је краљ у стању да одржава функционисање градова као што су у стању некада били цареви; аутор при томе и наводи неколико примера у којима је Теодорих наредио да се мермер и камен са урушених и напуштених здања из других градова употребе за обнову зграда и подизање нових у Равени и Риму (укључујући обнову Херкулове базилике у Риму). Аутор подсећа на Теодорихову наредбу (из периода 523-526) куријалима-посесорима из Фелтре да допринесу изградњи потпуно новог града. Marazzi корисно подсећа да анонимни аутор Космографије из VII века тврди да је постојао Теодорикополис у алпском пределу Реција, и оставља могућност да је такав град постојао, као војна предстража. Када је у питању подизање нових цркава у градовима остроготске Италије, аутор се најпре осврће на Теодорихову палатинску цркву посвећену Исусу Христу, која је након нестанка остроготске власти била посвећена св. Мартину, а касније преименована у базилику di Sant`Apollinare Nuovo. Аутор претпоставља да је вероватно за узор имала цркве св. Крста и св. Јована Јеванђелисте у Равени, задужбине Гале Плацидије и Валентинијана III, те истиче да је украшена скулптурама нарученим из Цариграда. У доба остроготске владавине, епископи Еклесије и Виктор започели су градњу цркве св. Виталија (познате по портрету Јустинијана са пратњом, двадесетих и тридесетих година VI века), а папа Феликс IV подигао је двадесетих година VI века у Риму цркву св. Козме и Дамјана. Аутор констатује да је, од око 250 епископија, колико их је у Италији постојало око 450, у доба остроготске владавине постојало барем 171. Подсећа да је у граду Каноси, епископ Сабин (од 531) био највећи донатор обнове јавних грађевина. Коначно, Marazzi упозорава да борбу Симаха и Лауренција треба гледати и у светлу чињенице да један део сенатске аристократије није био вољан да се победом противничког кандидата одрекне контроле над великим инвестицијама и приходима које је донирао цркви, односно папском патримонију.²⁹³

У својој студији о градском животу и култури остроготске Италије, D. M. Deliyannis заузима став да археологија и натписи дају некада супротну слику о идеалима и градовима које су Теодорих и његови наследници желели да промовишу, а о којима говоре многи писани извори. Ауторка сматра да Касиодор промовише слику да је Теодорих обновио и чак унапредио римске градове, а да археолошки материјал показује да је тако донекле заиста била у Равени и Риму, али да материјал из осталих градова пружа доказе да се то није догађало. Она децидирано констатује да нема

²⁹³ Marazzi, *Ostrogothic Cities*, 98-120, нар. 98, 101-106, 110-115.

материјално препознатљивих промена између V и раног VI века; неке од њих је могуће узети за остроготски период помоћу натписа који су пронађени близу њих, али већина материјала (као што су грађевине, накит, грнчарија) уопштено су датовани у V или рани VI век и уопште не морају бити из остроготског доба. Она примећује да писани извори наглашавају континуитет остроготске Италије са њеном римском прошлошћу, и да су се модерни научници с тим сложили, барем у случају већих градова Италије; прецизира да се историчари и археолози слажу да се једна значајна промена десила у III веку, а друга након византијско-остроготског рата и лангобардског освајања. Док су градови настали у раном царском периоду заиста улепшани поплочаним улицама, форумима са зградама управе, статуама, портицима, храмовима, јавним купатилима, канализацијама и местима јавне забаве, у IV веку ове структуре већ пропадају у већини градова Италије; многи градови у северној Италији су разорени инвазијама у III веку и никада нису били обновљени. Истиче да свугде у Италији археолошка ископавања показују функционисање града до IV века (форум, театар, елитне куће), а да у V веку јавне зграде излазе из употребе. Зато, по суду ауторке, није могло бити много материјалне разлике између градова остроготске Италије и непосредно претходног периода, осим у реторици о градовима коју су промовисали Теодорих и његови пропагандисти. D. Deliyannis сматра да је Теодорих промовисао себе као обновитеља инфраструктуре римске Италије, посебно кроз Касиодорову тврдњу да је највреднији краљевски подухват поновна градња старих градова (писмо 1.28). Ауторка истиче мишљење С. La Rossa-е да је Теодорихова реторика о оживљавању и обнови Старине пропаганда која га, заједно са другим стварима, ставља у контраст са његовим непосредним претходницима који су дозволили да градови пропадају. Ауторка подсећа да је и у римској историји током последња два века практиковано подизање натписа о обнови, између осталог, да би садашњост била похваљена на рачун прошлости. Међутим, и поред свега овога, D. Deliyannis признаје да остаје чињеница да су градови били централни у Теодориховом концепту римског друштва и културе. Ауторка такође признаје да је Теодорих подржао обнову јавних зграда у Албану, Катанији, Сполету и Парми (ван Италије, у Арлу). Више од Касиодорових писама, ауторки као сумњивост и претеривање делују Енодијеве тврдње да види како се сјај уздиже из пепела градова и да се кровови палата сијају свугде под обиљем *civilitas*-а. Ауторка посдећа и на изјаву равенског анонима да је Теодорих био љубитељ градње и обновитељ градова (уз набрајање његових градњи у Равени, Павији и Верони), али не коментарише засебно тврдње овог извора. Подсећа и на натпис из 484. или 508. о обнови Колосеума, након

земљотреса. Особено и дословно сведочанство Теодорихових грађевинских радова у граду Риму јесу цигле печатиране Теодориховим именом, коришћене да се поправе Basilica Aemilia, храм Весте и друге грађевине на римском форуму, као и Каракалине терме. Ауторка подсећа и на случај статуе у Фаенци, коју је срушио земљотрес, а о свом трошку га поправила особа германског порекла, по имену Гундила. Истиче савремене помене Теодориховог мозаика на форуму у Напуљу. Такође, подсећа да се (460-их) Сидоније Аполинар жалио да у Равени није могао да утоли жеђ због оштећеног акведукта, а да равенски аноним касније каже да је Теодорих обновио акведукт у Равени, који је подигао Трајан, па је овај поново доносио воду, после много времена, као што Касиодор саопштава да је у овом конзулству господар краљ Теодорих довео воду у Равену, чији је акведукт обновио, који је био ван употребе јако дуго. Ауторка констатује да ову реконструкцију акведукта потврђује откриће (из 1938.) у Равени оловне водоводне цеви са натписом D[ominus] N[oster] Rex Theodericus civitati reddidit. Подсећа да Парма раније вероватно није имала свој акведукт, и да га је добила од Теодориха. У току византијско-остроготског рата акведукти Рима и Напуља били су пресечени, из чега ауторка јасно закључује да су до тада функционисали. Ауторка примећује и то да је у Сполету Теодорих субвенционсао присутне таксе за јавна купатила, ради здравља људи, а да је у Албану, где су постојали природни врели извори, краљ послао новац да плати поправку купатила која су постојала око њих. Овome треба додати терме које је Теодорих саградио у Верони и Павији (о чему говори равенски аноним) и терме Поморске капије у Остији, које су под овим краљем обновљене (ископавања ове терме открила су цигле печатиране његовим именом). Поред поменутих аспеката грађевинске делатности, D. Deliyannis признаје и очување појединих институција традиционалног римског друштвеног живота. Она из списка равенског анонима издваја сведочење да су, поводом игара одржаних у (Великом) циркусу и амфитеатру (у Риму), савременици поредили Теодориха са Трајаном и Валентинијаном (I); када је Еутарих 519. изабран за конзула, раскошне игре одржане су у Риму и Равени. Раскошне игре одржане су и у част Боецијевих синова када су 522. постали конзули. Ауторка констатује да су од поменутих игара, одржаних у остроготско доба, биле заступљене трке кочијаша (које су постале најпопуларније у V веку, након привременог укидања гладијаторских игара на западу Царства), али и игре са зверима, борбе гладијатора и наступи глумаца и плесача. Ауторка подсећа да је Теодорих саградио амфитеатар у Павији, а да је Аталарих 527/8. финансирао игре у њему. За Колосеум констатује да је и даље био у употреби, јер су између 470. и 520.

урезана имена седелаца високог ранга. Познато је и да је Теодорих финансирао поправку Помпејевог позоришта. Такође, ауторка констатује да су као зграде из остроготског периода поуздано идентификовани кастелум (који је саградио Теодорих) и епископска палата у Поречу; обе су једносратне зграде, са складиштима и портицима у приземљу, и салама за пријем и канцеларијама на горњем спрату. Од државних житница, ауторка констатује да су у остроготској Италији опстале оне у Павији, Дертони, Тревизу, Тренту, Риму и Равени (изван Италије, опстала је у Масилији). Синагоге у остроготској Италији постоје у Равени, Риму, Ђенови и Милану, а у Напуљу је постојала значајна насебина Јевреја). Када је реч о готским црквама у Италији, ауторка примећује да је, поред Теодорихове базилике посвећене Христу (у Равени), ван бедема постојала и готска црква св. Еузебија. Подсећа и на то да у науци постоји хипотеза о томе да су Остроготи насељавали северноисточни део Равене, и да је то била њихова "зона".²⁹⁴

Треба поменути и неколико особености Равене у доба остроготске владавине, које је, на основу релативно ретких археолошких остатака из овог доба, уочила D. Deliyannis. Она сматра да је, под Теодорихом, Равена доживела врхунац броја становника, можда око 10.000 људи. Истиче да је Равену пресецао велики канал, који је водио у градску луку; у средини канала налазило се острво пуно продавница и места са којих су трговци продавали храну. Ауторка прецизира да је под Теодорихом главна улица преобликована и систематизована у виду континуираних портика; на једној страни улице налазили су се портици и складишта, а на другој велика пећ за стакло. На поменутом острву и улици пронађена је грнчарија из Африке, Сирије, Египта, Мале Азије и Хиспаније, која је садржала најчешће вино, а често уље и мед.²⁹⁵

²⁹⁴ Deliyannis, *Urban Life*, 234-262.

²⁹⁵ Deliyannis, *Ravenna*, 114, 116-118.

ГРАДСКА ПРИВЕРДНА ПОЛИТИКА ОСТРОГОТСКЕ ИТАЛИЈЕ (493-535)

СНАБДЕВАЊЕ ДВОРА У РАВЕНИ

Већ до доба Константина Великог, капитациј је сједињен са југацијем и наплаћује се у натури односно анони.²⁹⁶ Финансије царства наставиле су током IV века да буду углавном базиране на дажбинама у натури, и постепено су, углавном током петог века, биле прерачунаване у злату.²⁹⁷ Курс је 445. фиксиран на 4 солида за сваку

²⁹⁶ Изједначавање југума са капутом у фискалне сврхе јесте пракса у већини делова Царства од раног IV века. Један од ретких изузетака био је Египат, где су се земљарина и главарина и даље плаћали одвојено. (Jones, LRE, 454, 108). У Диоклецијаново доба капитациј је и даље новчани порез, али је после његовог времена укедињен са југацијем и плаћан у натури (Ibid. 441). Конституција из 366. упућена гувернеру Триполитаније налаже да земљовласници сељацима не траже новчану, него натуралну ренту, осим ако обичаји поседа то не налажу. Трећина египатских папируса о закупу прописује новчану ренту, а већина је у фиксираним износима производа (у VI веку се овоме додају сир, вино, прасе одојче и др.). (Ibid. 803). У IV веку плате се исплаћују у натури. Састоје се од оброка (annonae), сточне хране (capitus) и cellaria (вероватно скупља храна). Плате се и на крају 4. века плаћају у натури, или се бар тако рачунају. (Jones, LRE, 397). У I и II веку влада је уобичајено обезбеђивала снабдевање за војску принудном куповином преко градских власти. Северијански правници говоре о реквизицији (indictiones) као терету за земљоседнике аналогном регуларном опорезивању (Ibid., 30). У Диоклецијаново доба, као компензацију, официри и виши званичници добијају вишеструка следовања оброка и сточне хране (annonae i capitus). Чак и у шестом веку основна плата августалног префекта Египта и дукса Либије била је само педесет следовања у храни (50 анона), и 50 капутуса (следовања у сточној храни) (Ibid., 31), прерачунатих у 400 солида (Ibid., 398); cf. Duncan-Jones, Structure, 199-210, Goffart, Caput and colonate, 31-40, Cameron, Medit. World, 94-100, Banaji, Agrarian Change, 6-22, Lee, From Rome to Byzantium, 234-235, Wickham, Framing, 265-275, Cameron, Late Ant. 83-84.

²⁹⁷ Utley, Guilds, 1.4; Jones, LRE, 109; током IV века злато је углавном користила влада да плаћа петогодишње донативе трупама, ретко за редовне трошкове. Једини познати пример овог последњег у доба Константина јесте закон из 334 који фиксира возарину плативу навикуларима Источне диоцезе по тарифи која се већ плаћа бродарима Египта, 4 посто од пренетог жита и један солид на хиљаду модија.

анону.²⁹⁸ У приватним трансакцијама, солид је брзо ушао у општу употребу када се ради о великим сумама, као код куповине реалног власништва или робова; али, за свакодневне сврхе, златници су били сувише вредни.²⁹⁹ У закону из 458. јасно се види да је земљарина у Италији тада сасвим плаћана у злату.³⁰⁰ На истоку, земљарина је и даље процењивана у натури, а већина ње очито је и даље плаћана у натури.³⁰¹ За римске сенаторе у V веку сматрано је да убиру 3/4 својих ренти у злату, а преостало у житу, вину и уљу.³⁰²

Анона је, осим у житу, узимана у оним производима којима је дотична провинција богата. Пошто Египат снабдева Цариград житом, већи део његове аноне се наплаћује у житу, а мањи у вину и уљу који се мање производе него у Азијани која се специјализовала за маслине и уља. Провинције Скитија и Мезија, као и већи део трачке диоцезе, давале су анону великим делом у одећи (униформама). У субурбикаријским провинцијама, анона се великим делом наплаћује у вину.³⁰³

²⁹⁸ Utley, Guilds 1.3, 1.4; Jones, LRE, 208, 630. Валентинијан III у конституцији којом регулише финансије афричких провинција 445. алудира на замену аноне и капитуса као устаљени обичај, при чему фиксира вредност аноне на 4 солида годишње

²⁹⁹ Jones, LRE, 109; cf. Brown, Needle, 3-30.

³⁰⁰ Utley, Guilds, 1.2; Jones LRE, 397, 460; Пре напада Вандала, Нумидија је све порезе плаћала у злату.

³⁰¹ На истоку Царства, рачунање пореза у злату била је посебна концесија учињена појединим земљопоседницима, и била је процењивана по просечним ценама на период од пет година. Ова концесија чини се да је ретко давана - од 62.000 југа код Кира, само 15.000 рачунано је у злату (435) (Jones LRE, 397, 208). Тек је Анастасије претворио земљарину у злато, али је задржао поједине дажбине у натури (Ibid, 460). На истоку Царства, аноне палатинских чиновника рачунају се у злату од 423, а официра ранга спектабилис и кларисимус 439 (Ibid., 460). У неким провинцијама лимитанејци су плаћани потпуно у злату - ово је већ било правило у Палестини до 408 (Ibid., 208). У Јустинијаново доба, плате свих војника и чиновника и даље су рачунане у анонама, али је за нове положаје, које је увео, Јустинијан одредио плате у солидима или фунтама злата (Ibid., 397, 461); cf. Lee, From Rome to Byzantium, 234-235, Wickham, Framing, 265-275.

³⁰² Utley Guilds, 1.1; Jones, LRE, 805, 841; cf. Brown, Needle, 3-24.

³⁰³ Од становништва сваког града поменутих провинција анона је такође узимана у облику одеће. Пошто нису имали сопствену производњу одела, многи становници градова, села и велепоседници куповали су одело како би га дали у анону, или су давали злато уместо ње, како би колектор града купио одећу уместо њих. (Jones, LRE, 456, 849) Конституција из 377. даје стопе за источне диоцезе. У Тракији једно одело се плаћа на сваких 20 југа или капита, осим у пограничним провинцијама Мезији и Скитији где је стопа нижа (једно одело на 30 јединица). У Азијани и Понтици узима се једно одело на 30 јединица, у Египту и Оријенту једно на 30 југа. У Египту папируси дају детаљније податке - једна хламида на 234 аугае, један стихариј на 175, један палијум на 1925. Овде скупљач вероватно узима новац, за који потом купује одећу коју шаље влади. Као и код сваког другог скупљања аноне, скупљање се врши преко градских савета који бирају *susceptores vestium* међу собом (Ibid. 433); Валентинијан I изричито каже да вино у субурбикаријским провинцијама мора бити наплаћено у натури. (Jones, LRE, 704.)

Вредност аноне рачунала се по преовлађујућим локалним тржишним ценама или по ценама које је префектура одређивала једном годишње за сваку провинцију у свом *particularis delegatio*. На западу Царства, преторијска префектура Италије рачунала је земљарину у солидима или анонама (по фиксној стопи од 4 солида). Претварање у злато упростило је скупљање и дистрибуцију прихода, смањило губитак кварљивих добара и искључило непотребни транспорт тешких терета. Све ово омогућило је преторијској префектури да створи резерву (*arca praefectoria*, први пут поменута 382) која је временом постала највећа државна ризница.³⁰⁴

У Позном римском царству, официј преторијског префекта сваке године је рачунао вредност аноне за сваку провинцију у саставу преторијске префектуре. Префект преторија примао је сваке године извештаје на основу којих је вршио процену укупних потреба своје претуре у следовањима (анонама):

- 1) детаљне финансијске извештаје официја гувернера провинција (на свака четири месеца, *quadrimenstrua brevia*) који су показивали колико је пореза скупљено, колико још преостаје да буде скупљено и колико је исплаћено локално (ови извештаји треба, по конституцији из 410, да садрже детаље сваког давања за локалне сврхе)
- 2) извештаје дуксева (такође на свака четири месеца) о храни подељеној трупама
- 3) извештаје лимитанејаца (такође на свака четири месеца)
- 4) извештај комитата (једном годишње)
- 5) извештаје војних магистара о резервама хране (по конституцији из 398, ови извештаји треба да буду послати магистру официја)
- 6) извештаје војних магистара (једногодишње, *breves*) о снази јединица под њиховом командом
- 7) извештаје дуксева (четворомесечне), такође о бројчаном стању њихових јединица³⁰⁵

³⁰⁴ На западу Царства, плате се тада рачунају у анонама и капитима, по фиксној вредности. Jones, LRE, 461; cf. Cameron, *Medit. World*, 94-100.

³⁰⁵ Треба напоменути да је официј преторијског префекта за сваку провинцију рачунао и курс по коме су плате војника и чиновника прерачунаване у злато. Тако су 439. аноне и капитус свих војних и чиновничких званичника ранга спектабила и кларисима биле прерачунате у злато, по курсу који је претопрефектура утврдила за сваку провинцију. (Jones, LRE, 397, 405, 453)

На основу поменутих извештаја, официј преторијског префекта сабрао би укупан број намирница потребан за војнике и чиновнике, за сваку провинцију у префектури (број модија жита, фунти меса, секстарија вина и уља, број огртача и туника). Потом би добијени број потребних анона сваке провинције поделио са бројем јединица пореских обвезника дотичне провинције (најчешће означиваним термином југум) и тако добио стопу износа аноне за дотичну годину и дотичну провинцију.³⁰⁶ Израчунавши стопу аноне за дотичну годину, преторијска префектура би утврдила колико сваки југум мора платити. За изаручунату стопу аноне преторијски префект мора добити цареву сагласност. Након што добије царев потпис, преторијски префект шаље бројке гувернерима провинција. Порески обвезници морају бити благовремено обавештени о износу аноне. У Египту, где индикција (у смислу финансијске године) почиње првог јула, *praedelegatio* (према конституцији из 436) мора да буде истакнута у главним градовима пре 1. маја. У другим провинцијама, где индикција почиње 1. септембра, стопе морају бити истакнуте пре 1. јула. У случају да се процењена стопа аноне покаже као нереална, прављене су додатне процене - супериндикције. Њих су иницирали гувернери провинција и викари, а понекад и сам преторијски префект. Констанције је забранио викарима и гувернерима провинција да састављају супериндикције, уз обавезу да се у таквом случају обратe преторијском префекту за одобрење, под условом да накнадно за то добије цареву дозволу. Уз то, цар је био једини који може дати опроштење или одлагање наплате пореза, а имао је право да од гувернера провинције тражи процене пореза за сваког обвезника годинама уназад.³⁰⁷

У вредност југума (као јединствене јединице опорезивања) урачунавани су:

³⁰⁶ као регионални називи јединствене пореске јединице јављају се и *iugum*, *centuria*, *millena*, *iulia*, *caput*. (Jones, LRE, 455); cf. Sessa, *Daily life*, 21-46; Jones, LRE, 65, 456; Brandes, *Finanzverwaltung*, 48-58, 103-114; Kelly, *Ruling L.R.Empire*, 18-104.

³⁰⁷ у Јустинијаново доба, преторијски префект мора да објави индикцију у јулу или августу, а гувернери провинција током септембра или октобра. *Delegationes particulares* одређују стопе за сваки град, као и укупне суме. Потом *tabularius civitatis* прави белешке о потраживањима за појединачне обвезнике на основу локалних регистара или полиптиха (Jones, LRE, 457); Валенс је чак покушао да забрани супериндикције (Ibid. 451). Валентинијан I вршио је честе супериндикције међу земљопоседницима, ради убирања додатне земљарине, због којих су многи земљопоседници побегли у суседне провинције. Тек када је Валентинијан 375. посетио Илирик, отвориле су му се очи када је из провинције Епира стигла је делегација, чији је члан, философ Ификле, рекао цару да су многи његови пријатељи побегли у суседне провинције, или су бичевани до смрти, или су извршили самоубиство. (Ibid. 148); Хонорије је 401. наредио свим гувернерима провинција да пошаљу процене пореза за сваког пореског обвезника за године 387-95, да би влада могла да процени коме од њих да опрости пореске дугове (Jones, LRE, 404)

1) број становника југума (*capita*)³⁰⁸, у шта спадају власник поседа, одрасли чланови његове породице, робови, колони и животиње, али њихова вредност варира по провинцијама³⁰⁹

2) количина, намена, најчешће и квалитет земље³¹⁰; у принципу, не опорезују се објекти на земљи.³¹¹

Број становника као и количина и намена земље³¹² утврђивани су, у Позном римском царству, путем периодичних цензуса. Аристије Оптат, префект Египта, 287. говори о томе да су се због дотадашње праксе неједнаке расподеле пореских терета међу провинцијалима, четири цара решила да издају едикт, по коме таксе треба да буду фиксирани. Потом, одржан је низ цензуса широм царства, да би се на основу њих створио основ за расподелу. У Галији је цензус завршен 311. (пописивани су земља, стока и сеоско становништво, ропско и слободно). У Сирији и Египту је пописан само сеоски плебс. У Никомедији су пописиване целе породице, сеоско и градско

³⁰⁸ Bury, Empire, 47; Jones, LRE, 453, 63; При рачунању броја становника на пореској јединици, јављају се велике регионалне варијације. У Египту се рачунају само мушкарци, а у Сирији и Илирику рачунају се и мушкарци и жене, по једнакој вредности. У Азијани и Понтици, жена се рачуна као пола мушкарца тј. пола *caput-a*. Ова стопа се 386. мења у неким градовима Понтике на четири жене за *caput*. Уз то, постоје различите животне границе за пореску обавезу, зависно од области - у Сирији за мушкарце износи 14-65 (за жене 12-65), а у Египту за мушкарце пореска обавеза почиње од 12. године. Животиње се рачунају као делови *caput-a*. Валентинијан I укида капитацију у Илирику, а Теодосије I у Тракији.

³⁰⁹ Bury, Empire, 47-48; Jones, LRE, 455; cf. Goffart, *Caput and Colonate*, 41-65.

³¹⁰ У Сирији, процена се врши у идеалним јединицама *iuga*, који су еквивалент за 20 југера најбоље обрадиве земље или 40 југера другокласне или 60 југера трећекласне оранице, или за 5 југера винограда или 220 *perticae* старих маслинових дрвета, или 450 *perticae* планинских маслинових дрвета (*iugerum* засађен маслиновим дрветом рачуна се као 5 југера винограда или 20 југера најбоље обрадиве земље); поред тога, засебну вредност имају пашњаци. У Азијани, једина разлика прави се између маслињака, винограда, оранице и пашњака, без класификације по квалитету. У Египту, систем југума никад није био уведен, па је процена вршена у традиционалним арурама, са различитим стопама за обрадиву земљу, винограде и воћњаке. У Африци, земља се опорезује по центуријама од 200 југера, без прављења разлике у квалитету и типу култивације. У субурбикаријској Италији, јединица је *millena*. Све су ове јединице у каснијем законодавству назване југама, који се користи као општи термин да означи локалне фискалне јединице земље, какве год конституције и величине. Чини се да је процена типа култивације и квалитета земље вршена у плоднијим провинцијама, а у мање плодним није (Jones, LRE, 62, 768, 821).

³¹¹ изузетак је случај из 405. када је Хонорије наредио због нужде дажбину у износу једногодишње ренте на све житнице, купатила, радионице, радње, куће и собе и солане (Jones, LRE, 464)

³¹² Bury, 407; Jones, LRE, 818; Као засебно питање остаје то колико је лица у реалности настањивало односно обрађивало један југум. Листе пописа из раног IV века из Трала, Магнезије на Меандру и Астипалеје (који иначе бележе југациј фарми и капитациј робова и колона уписаних на њима) бележе просечно један капитус по једном југуму. Веома далеко од тога стоји традиционално римско схватање подразумевало је да је 8 мушкараца довољно да обрађује фарму од 200 југера, а 15 да обрађује виноград од 100 југера.

становништво, укључујући робове. Галерије је 305. наредио да се почне попис плебса Рима; овај потез изазвао је устанак Максенција, и више никад није поновљен. А у Африци је још пре 374. градски популус био укључен у цензус.³¹³

Процене имовине и броја лица, везане за сељачка имања, обједињују се у регистрима села. Промене имовине бележе градски савети, потом и полиптиси. Нема систематске и регуларне ревизије земљишних вредности и броја популације. Из египатских папируса се види да су описи из 302. важили 348. Ревизију може тражити скупштина диоцезе или провинције, градска скупштина или појединачни обвезник (последњу праксу забранили су Теодосије II и Анастасије). Ревизију потом спроводи *sensor* тј *inspector* кога поставља царска влада. Бројке о популацији на којима је капитација заснован, често се одржавају на оригиналном нивоу, без обзира на промене стварног броја на поседу. Регрутовани колон престаје да плаћа капитациј и после пет година службе добија имунитет за родитеље и жену, али господару његове земље не дозвољава се смањење пореза, који он плаћа уместо њих, уколико надокнади број својих регистрованих закупаца (*censiti*) из млађе генерације са посуда (*ad crescentes*). Импликација закона је да земљопоседник може имати више особа опорезивог доба од броја регистрованог у књигама (може дати регрута који није регистровани закупца него из млађе генерације) него плаћа порез само на регистровани број. Ако је његов стварни број испод броја регистрованих, он при регрутацији може тражити надокнаду. Али, ако се колони крију, земљопоседник је дужан да их нађе, и у међувремену он плаћа таксу, али може да тражи њен повраћај од земљопоседника који их крије.³¹⁴

Периодичне цензусе имовине и становништва налазимо у Египту. У Египту је била општа административна пракса да, када се врши цензус, популацији буде наређено да се врати у своје место (*origo*). Људи су дужни да се врате у свој дом, у свој домицил. Попис је вршен од куће до куће. Циљ је био да се осавремене листе на којима је заснована главарина и земљарина, али је влада искористила цензус да позове сељаке да се врате на земљу (нпр. 307. препозит петог пагуса арсинојске области помиње

³¹³ Jones, LRE, 62 (Галија); cf. Cameron, *Medit. World*, 94-100; Као особитост треба истаћи да је Максимијан 311. у конституцији гувернеру Ликије рекао да је у доба Диоклецијана градски плебс Оријента био ослобођен главарине и да исто треба учинити за градски плебс Мале Азије. То је на истоку од тада остало правило (Jones, LRE, 63.); Jones, LRE, 63 (Африка); cf. Sirks, *Colonnate* 292-315.

³¹⁴ Liebeschuetz, *City*, 105, 127; Jones, LRE, 455; Села оних који имају закупце заједнички су одговорни за своју регистровану популацију - закон дозвољава пренос одговорности са једног села на друго, уколико је у првом одрастао а у другом одбегао.

наредбу августа да странци пронађени у селима треба да буду враћени својим кућама, и помиње конкретне сељаке који треба да буду враћени у свој пагус; генерацију касније, из једног села траже од префекта Египта да врати сељаке који су отишли из њиховог села). Дакле, за сеоско становништво је постало незаконито, јер су само они у Египту регистровани у цензусу, да напусти свој регистровани домицил (регистрован у записима цензуса).³¹⁵

Скупљање аноне вршено је (од доба Валентинијана I) у три интервала на четири месеца. Практиковано је да држава пусти да се порески приходи акумулирају, а да дугове периодично отпише путем опште индугенције, док би се дефицит покривао додатним наметима. Укупан износ годишњих потраживања државе од пореских обвезника је имао тенденцију раста. Већ 364. сматрано је да је за последњих 40 година овај износ удвостручен на истоку царства. Валенс је успео да износ смањи за пола.³¹⁶

Скупљање аноне спроводе декуриони за то задужени (прокуратори, односно сускептори), које бира градски савет. Они обично раде у групама, при чему је свака група одговорна за посебну робу (месо, вино, јечам). Они не скупљају директно од сељака, него од села, која постављају сопствене скупљаче под надзором препозита *ragorum*. Током прве половине IV века, скупљањем у сваком граду у Египту управља *exactor civitatis* кога именује влада, али га касније поставља и бира градска курија. Држава 383. узалуд покушава да скупљање пореза од велепоседника повери гувернеру, а сиромашних дефенсору града. Да помогну у скупљању пореза, шаљу се *compulsores* из реда гувернерових људи и *sanoniarum* из реда префектових људи (*praefectiani*). Мајоријан објашњава да су каноникари могли направити себи профит претњама како обвезницима, тако и куријалним и гувернеровим званичницима - немогуће је одбранити се од њихових изнуђивања осим код њиховог шефа, преторијског префекта, што подразумева пут у комитат и високе судске трошкове. Неки од њих праве профит од скупљања пореза тако што комбинују функције скупљача и позајмљивача новца, и

³¹⁵ Alston, *City*, 70, 72; Jones, *LRE*, 68-69; У Египту, рурална популација је регистрована по селима и човеков правни ориго било је његово село. И свугде другде слободни поседници били су регистровани у својим селима, али су закупци у многим провинцијама регистровани по својим фармама, под поглаварством земљопоседника - овај систем нађен је у епиграфским записима цензуса Мале Азије. То у пракси значи да је купац везан за своју фарму и тако за свог земљопоседника. Ова везаност је била наследна, јер је *origo* одређен очинством а не резиденцијом. У записима цензуса, регистрована су и деца, иако она не плаћају порез, са очитом импликацијом да припадају месту регистрације својих родитеља и да ће једном ту плаћати главарину.

³¹⁶ Jones, *LRE*, 457-458 (интервали); Jones, *LRE*, 120 (индугенције); cf. Banaji, *Agrarian Change*, 39-88; Jones, *LRE*, 110, 147 (Валенс)

претварају потраживања пореза у приватне дугове, на које узимају високе камате, још уз наду да ће та потраживања влада можда обрисати.³¹⁷

У пракси, избегавање плаћања једног дела аноне вршило се на различите начине. Један начин била је пракса да *tabularii* градова доносе процене ниже од стварне вредности земље када су у питању богати и утицајни, а да бацају терет на мале земљопоседнике. Велепоседници највише профитирају од регуларне фискалне праксе периодичног брисања дугова, јер имају довољно утицаја могу да оставе скупљача пореза да их чека, док су ситни порески обвезници приморавани да отплате дуговања у потпуности. Сенатори најрадије прибегавају осигуравању умањених стопа пореза и ниских прорачуна њихове земље и популације која живи на њој. Теодосије II 430. дозвољава имунитет за половину када смањење обрачуна не прелази 400 југа или капитала, а када је већи од 400, првих 200 југа или капитала остају имуни.³¹⁸

Треба поменути и да су постојала, додуше веома ретко, законита ослобођења од плаћања аноне. У конституцији упућеној 311. Илирику, ветерани се ослобађају од плаћања аноне. У конституцији упућеној 325. диоцези Истока, војник добија ослобођење за четири капитала тј. за себе, своју жену, оца и мајку, а у случају смрти некога од њих, има право на ослобођење за еквивалент од своје имовине.³¹⁹

У ретким случајевима да преостане вишак намирница прикупљених наплатом аноне, држава је практиковала да их распрода по цени нижој од тржишне и да тако добијени новац усмери на задовољење неке од круцијелних тренутних потреба. Најчешћа намирница, убрана у виду аноне, од које је остајао вишак, јесте вино. Валентинијан I прописао је да се државно вино продаје 25 одсто јефтиније од тржишне цене. Део вишка вина држава је давала уместо плате појединим групама занатлија и трговаца у својој служби, као што су *suarii* и произвођачи креча (*суари* годишње добијају 25.000 амфора годишње). Новац од продатог вина ишао је у *agca vinaria*, а добијан је углавном у бакарним денаријима, па их је влада давала колегију *collectarii* (мењачи новца). Ова би их заменила за солиде, купујући солиде на

³¹⁷ Bury, Empire, 49; Jones, LRE, 457-458; cf. Brandes, Finanzverwaltung 103-112.

³¹⁸ Liebeschuetz, City, 197; Jones, LRE, 774 (злоупотребе табуларија); Jones, LRE, 466 (имунитет); cf. Arnheim, Senatorial Aristocracy in LRE, 143-154; Јулијан је одбио да издаје индугенције управо образлажући да од њих имају користи само крупнији порески обвезници, који имају довољно утицаја да одложе плаћање, док је мали човек сурово теран да плати све. Стога је смањено главарину у Галији са 25 на 7 солида годишње. (Ibid. 120)

³¹⁹ Jones, LRE, 64; cf. Goffart, Caput and Colonate, 41-58.

отвореном тржишту по актуелним стопама. Новац из винске ризнице трошена су на јавне радове, а сваки вишак је ишао у официј комеса *sacrarum largitionum*.³²⁰

Треба поменути да је, поред рачунања вредности аноне за сваку годину, преторијски префект званично носио највишу одговорност и за њено убирање, било да се ради о следовањима у намирницама намењеним чиновницима, било намирницама намењеним војсци. Ова је одговорност била, наравно, тим већа јер су намирнице током IV и V века чиниле замашни део војничких и чиновничких прихода. Највишу инстанцу одговорности преторијски префект је носио и за снабдевање житом Рима (преторијски префект Италије) односно Цариграда (преторијски префект Истока), али и неких од водећих градова Царства (премда је, у пракси, ову дужност најчешће вршио префект аноне). Уз то, улога преторијског префекта као врховног надзорника снабдевања огледала се и у његовој дужности исплата накнада навикуларима, набавки вучних животиња за јавну пошту и хране за њих, снабдевању државних ковница оружја сировинама и храном, те обезбеђењем материјала и средстава за оне јавне радове који не спадају у дужност самих градова (путеви, мостови, поштанске станице, житнице).

321

Поред преторијског префекта, већ по природи своје функције и карактера, одређену улогу у финансирању снабдевања владарске резиденције у Позном царству имале су *res privatae*.³²² Њихов управитељ, *comes rei privatae* (*comes sacri patrimonii*, *magister rei privatae, rationalis*), надзирао је и контролисао скупљање ренти са свих царских имања и зграда широм Царства. Њему подређени били су магистри (по диоцезама), а овима прокуратори појединих провинција. Његов официј делио се на пет *scrinia* (на челу са примикеријима), од којих треба истаћи *scrinium canones* (који је се бавио рентирањем царске земље и имовине), *scrinium beneficia* (који се бавио

³²⁰ Utley, *Guilds*, 7.1; Jones, *LRE*, 704; У доба Грацијана, у *arca vinaria* појавио се велики дефицит од 11.400 солида, при чему су део дефицита покрили гувернери Кампаније и Тоскане.

³²¹ Bury, *Empire*, 28, 29, 48, 51; Jones, *LRE*, 449; cf. Brandes, *Finanzverwaltung*, 48-58, 103-114, Kelly, *Rul L.R. Empire*, 18-92.

³²² Bury, *Empire*, 52; Jones, *LRE*, 20; *Res privata* изграђене су у доба Септимија Севера конфискацијама поседа богатих сенатора. Као синоними за *res privata* користе се *sacrum patrimonium*, *domus nostra* и *domus divina* (*Ibid.* 416); cf. Brandes, *Finanzverwaltung*, 32-35.

даривањем царске земље) и *scrinia securitates* (која су спроводила продају царске имовине из *res privata*).³²³

Језгро *res privata* сачињавају поседи екстремно богатих породица које су заузимале престо. Томе се стално придодаје имовина завештана царевима од стране рођака, пријатеља и следбеника. Стални извор нових поседа и имовине за *res privata* јесу она која по закону припадају цару, а то су добра осуђених тј. *bona damnatorum* (посебно оних осуђених за издају), *bona vacantia* тј. поседи оних који нису одредили наследника и *bona caduca* тј. поседе који су остављени невенчаним особама или онима без деце (што је богат извор поседа и имовине за *res privata*, с обзиром на преовлађивање брака без деце код припадника аристократије). У царски патримониј инкорпорирани су и поседи побуњених градова, владарске земље анектираних краљевина, земље паганских храмова, па чак и земљопоседе појединих градова. Последица свега овога је разасутост имовине *res privata* по целом Царству, али и њена разноликост - *res privata* добијају чак и појединачне њиве и куће, а после конфискације земље храмова и градова, тешко да је било града у Царству у коме *res privata* нису имале имовину. Сенатска аристократија Италије и Африке тежила је да консолидује своје поседе, па је држава, када их конфискује, добијала велике целине. Засебне и велике целине у оквиру *res privata* биле су и земље конфисковане од храмова (*fundi iuris templorum*) и од градова (*fundi iuris reipublicae*).³²⁴

Готово сва земља која припада *res privata* издаје се у парцелама (*fundus*) или блоковима земље уговарачу или главном закупцу (*conductor*), првобитно у закуп на пет година (*lustrum*). При овом типу закупа, купац је могао бити избачен ако неко понуди већи закуп по истеку петогодишњег циклуса (при томе, постојећи купац имао је предност у случају да је вољан да плати висину закупа коју је понудио конкурент). Пошто су закупци склони да исцрпе имања, па их потом врате држави, влада (од доба Константина Великог) даје сталне (*ius perpetuum*) или емфитеутске закупе (*ius*

³²³ Jones, LRE, 50, 370, 412. Помињу се прокуратори Италије, Сицилије, Рима, субурбикаријских области, док се ван Италије прокуратори се називају по провинцијама. Прокураторима су подређени *actores rei privatae*, који на терену спровode закон на царским земљама. *Res privata* поседују сопствену транспортну службу, *bastaga privata*, којом управљају препозити. (Jones, LRE, 413-414) Чиновници *res privata* називају се колективно *privatiani* или *palatini*. (Ibid. 412); cf. Brandes, *Finanzverwaltung*, 32-37; Jones, LRE, 412,585. (пет скринија)

³²⁴ Liebeschuetz, *City*, 175; Такав случај је у проконзуларној Африци где држава има 18.5 посто целокупне земље (Jones, LRE, 416); cf. Arnheim, *Senatorial Aristocracy in L. R. Empire*, 143-154; *fundi iuris reipublicae* чине земље око градова и куће у градовима, и њима управља посебан комес (Jones, LRE, 131)

emphyteuticum). Стални закуп се наслеђује кроз генерације, може се продати или поклонити, а не доноси обавезу побољшања земље. Емфитеутски закуп даје се за запуштене земље са обавезом да их закупац врати у пристојно стање. За њега се обично добија отпис или смањење ренте за првих неколико година. Овај закуп може бити доживотан. До краја IV века ови термини постају синоними - сви закупци земље која припада *res privata* дају се за стално, уз право отуђења, и не односе се више само на запуштену земљу. Пошто се пречесто појављују људи спремни да дају више закупе за царску земљу која припада *res privata*, цареви често прописују да се не истерују закупци који редовно плаћају оригинално фиксирану цену закупа и да се њихова рента не сме повећавати. И поред тога се дешавало да *comes rei privatae* изда земљу бољем понуђачу. Влада је створила нову врсту закупа, *ius privatum salvo canone*, којим земља постаје закупчева својина, подложна сталној ренти. По конституцији Валентинијана I из 368, уколико нови власници ове земље буду дуговали закуп, извршиће се конфискација на рачун њихове остале имовине, а уколико банкротирају, земља ће се вратити држави.³²⁵

Закуп за земљу која припада *res privata*, након реформи Константина Великог, плаћа се у новцу, обично сребрном. Рента је годишња и плаћа се у до три рате, у било које доба фискалне године, која се због овога завршава јануарским идама. Приходи *res privata* служе за издржавање царског личног домаћинства (*sacrum cubiculum*), мада их у изузетним и ретким случајевима цар може трошити и за државне потребе. Сама имовина *res privata* периодично се продаје, као што је нпр. случај из 378, када је Валентинијан I заповедио да се на аукцији продају све зграде у царском власништву које су небригом рационала запале у рушевно стање.³²⁶

Прво међу Касиодоровим писмима, које доноси податке о начину снабдевања остроготског краљевског двора у Равени, али и самог града Равене, јесте писмо 2.20.³²⁷ које је краљ Теодорих упутио сајону Вигили. У њему, Теодорих је заповедио сајону *Vviligis* да у граду Равени пронађе колико год може трагача (*exculcatorias*) и да му

³²⁵ Liebeschuetz, *City*, 174; Jones, *LRE*, 417-419, 789; cf. Duncan-Jones, *Structure* 121-142.

³²⁶ Jones, *LRE*, 420, 424; cf. Brandes, *Finanzverwaltung*, 39-47.

³²⁷ *Cass. Var.*, 2.20

донесе фискално жито (*frumentis fiscalibus*) које је већ натоварено. Краљ сајону потом поручује да не дозволи да се задржава та јавна средства за живот (*alimonia publica*), знајући колико су она неопходно да се надокнаде мањкови (*inopiae*). Потом Теодорих сајону прецизно заповеда да врати Равени обиље Лигурије, који је (Равена) сама од себе навикла да прихвата. Одмах потом, краљ образлаже да оно (обиље Лигурије) издржава (*sustinet*) његово присуство, такође његов комитат (*comitatus poster*) и трупе (*catervas*), али и *populus* који захтева обиље као добротинство.

Термин *exculcatorias* Хоџкин је протумачио као врсту брода.³²⁸ Међутим, колико је у историографији познато, тај термин у изворима никада није употребљен за брод, него за подврсту лаке пешадије.³²⁹ Зато нам се чини да Вигила овде није послат да сакупи бродове, него изванредан број лаких пешака, који би му били војна пратња, будући да сајони при извршавању својих задатака обично имају војну пратњу (о чему је већ било речи). Можемо претпоставити да је таква пратња сајону била потребна да преузме натоварено жито и да га безбедно спроведе до Равене, било као пратња колима копненим путем, било као пратња чамцима који би пловили рекама северне Италије. Под фискалним житом се по свој прилици подразумева жито које је у натури прикупљено на име наплате пореза у Лигурији. Краљево наглашавање да је Равена сама од себе навикла да прихвата обиље Лигурије, чини нам се да треба протумачити као последицу управо чињенице коју је сам Теодорих одмах потом истакао, а то је околност да обиље Лигурије издржава боравак у Равани троје чинилаца - краља, чланова владе (конзисторија) који га прате (краљев комитат; подразумева се са припадницима својих официја) и краљевих пратећих трупа. Мањкови, које краљ помиње, и журба са којом шаље сајона по натоварено жито, такође могу бити објашњени готово сталним присуством поменути три чиниоца у Равени, тим пре што се у писму не помиње никаква неродица, коју Касиодор у другим писмима неретко помиње као повод и оправдање за покретање одређених мера помоћи централне власти. Од посебне је важности Теодорихово признање да лигурско жито служи и за добротинство популусу Равене, будући да, подсетимо, за разлику од Рима, Цариграда, Александрије и Картагине, Равена није имала законом гарантовано снабдевање житом. На неки начин, овде се може назрети идеолошко опонашање царског добротинства везаног за дељење жита, уз немогућност да се из ове изјаве утврди да ли је лигурско

³²⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 182.

³²⁹ P. Rance, *exculcator*, 474-501.

жито равенском популусу дељено бесплатно, или је продавано по привилегованим ценама. Из констатације да се Равена сама од себе навикла да прихвата обиље Лигурије, може се стећи утисак да се ради о постепено устаљеном процесу у коме су потребе Равене апсорбовале натуралне дажбине Лигурије (или барем њихов велики део), које су теоретски припале централној власти као таквој (ризници преторијске префектуре Италије, пре свега), али су владар и преторијски префект овакву праксу дозвољавали и спроводили из практичних разлога (релативна географска блискост Равене и провинције Лигурије). Преусмеравање на Равену жита, скупљеног званично за централну власт, краљ је оправдао чињеницом да се од тога жита издржава у Равени владара и пратећи део владе (дакле издржава највећи део врха те исте централне власти), као и околношћу да популус Равене захтева добротинство од обиља Лигурије. Нека врста засебног оправдања налази се и у самој констатацији да се Равена сама од себе навикла на обиље Лигурије, дакле да је то постала устаљена пракса, ако не и нека врста неписаног права града Равене на лигурско жито. Чини се да се сличан случај законски неозваниченог, али устаљеног, преусмеравања пореских прихода у природу једне провинције на равенски двор може препознати и у случају провинције Истрије, о чему ће ускоро бити речи. Само писмо упућено је у краљево име вероватно не само због важности задатка који је у њему описан и околности да се тиче саме Равене и владара непосредно, него и због чињенице да су сајони били директно потчињени остроготском краљу.

Иначе, у још неколико Касиодорових писама, Лигурија је приказана као провинција које своје порезе плаћа у житу. У истим писмима централна власт иницира разне мере помоћи лигурским градовима, што се може протумачити као део опште краљевске бриге за процват градова, али делимично и као последица интереса владара и централне власти да се осигура стабилна производња жита у Лигурији, које издржава краља, његову војну пратњу и официје комитата у Равени. У писму 10.27,³³⁰ које је краљ Теодахад упутио Касиодору, као преторијском префекту, налаже се да се провинцијама Лигурији и Венецији врати жито које је влада од њих примила, да обрађивач не би умро. Пошто је на почетку писма краљ истиче, да својим поданицима, платиоцима пореза, враћа оно што је примио, и да је обрађивач земље препуштен будућој суши уколико му се у нужди не помогне, стиче се јасан утисак да се овде ради о житу које је узето на име пореза. Констатујући да су државне житнице пуне, краљ

³³⁰ Cass. Var, 10.27

налаже Касиодору да осиромашеним Лугурцима прода трећину жита складиштеног у Тицинуму и Дертони, по стопи од 25 модија за солид, па да трећину залиха у складиштима Гарвизиума и Тридента прода Венецијанцима, по истој стопи, како би им (краљу и народу) Небеса дала добру жетву. Чини се да је враћањем жита које је наплаћено за ту годину, као и продајом државног жита по привилегованој цени, централна власт желела да од надолazeће суше заштити провинцију "чије је обиље Равена навикла на прихвата". Враћено и продато жито, по свој прилици, није требало само да спречи глад појединаца, него и да повећаним бројем посејаних семена донесе обилнију жетву. Посебно инетересантан јесте део писма у коме краљ истиче да је Касиодоров официј уведен за брзу прехрану народа из накупљених државних резерви. Уз прихватање Хоцкинове интерпретације³³¹ да се овде ради о алузији на Јосифа, кога Касиодор у писму 6.3.³³² (формула за постављење префекта преторија) помиње као првог преторијског префекта, који је фараону предложио најмудрије мере против суша, додали бисмо да краљ овде свакако алудира и на поменуту, позноримску праксу да преторијски префект сноси највишу одговорност за убирање и распоређивање аноне, али и највишу одговорност за снабдевање владарских резиденција (будући да је, у овом случају, снабдевање Равене свакако у знатној мери зависило од тога да ли ће избити суша у Лигурији, "чије је обиље навикла да прихвата"). Даље, у писму 11.14. које је Касиодор, у својству преторијског префекта Италије, упутио Гаудиозу, канцеларију провинције Лигурије, истиче се да се обрађивачи земље у околини града Кома жале да су исцрпљени реквизицијама за поштанске коње, због чега Касиодор налаже да буду ослобођени обавезе ове обавезе према јавној пошти. Касиодор истиче и да се на југу од града Кома налази плодна пољана са путевима спреман за транспорт намирница. Иначе, последњи навод може ићи у прилог да је жито, прикупљено на име пореза, транспортован у правцу Равене сувоземним путем, као у ситуацији описаној у писму 2.20. У писму 11.15,³³³ које је Касиодор, у својству преторијског префекта, упутио Лугурцима, префект констатује да су извесни градови у Лигурији преоптерећени, а да се појединци налазе у нужди. Стога су њихови (Касиодорови и лигурски) најславнији господари (под којима се по свој прилици подразумевају принцепа Амалсвинта и краљ Аталарих), узимајући у обзир потрештине за њихову верну Лигурију, послали 100 ливри злата, тако да Лигурци сами одреде како треба потрошити новац, указујући које

³³¹ Hodgkin, Cassiodorus, 438.

³³² Cass. Var, 6.3

³³³ Cass. Var, 11.15

су особе у највећој нужди. Како су господари обавештени да је град Асти теже оптерећен него остали, њихова (господара) је жеља да он буде највише помогнут. Потом се Лигурцима поручује да њих (господаре) одмах обавесте колико мисле да сваки порески обвезник треба да добије, тако да то могу да суспендују од првог наставка пореза на земљу. На крају писма, Лигурцима се поручује да се моле за своје владаре, да од Небеса могу да добију назад милост коју им (Лигурцима) дају. Повод за слање поменуте помоћи Хоџкин хипотетички проналази у неком од упада Франака,³³⁴ премда немогућност прецизнијег датовања писма (Момзен га датује око 534.)³³⁵ онемогућује потврду овакве претпоставке. У писму 11.16,³³⁶ које је Касиодор у својству преторијског префекта Италије поново упутио Лигурцима, каже се да се ови (Лигурци) жале да су оптерећени неправедним мерама и тежинама. Због тога, Касиодор каже да та неправда треба да престане и да ниједан *exactor* и *susceptor* не сме да користи предуго меру или претешку тежину. Учени преторијски префект обећава да ће њихови извештаји бити брзо усаглашени, а да ће свака превелика наплата, која буде откривена, бити одмах враћена. Касиодор констатује да их (Лигурце) је уверио да своје контрибуције неће плаћати за приватне и преварантске добити. Подсетимо, *exactores* и *susceptores* били су у IV и V веку углавном декуриони (у одређеним случајевима, и гувернер провинције је имао своје *susceptores*) чије је главно задужење било да убиру порезе у природи од сеоског становништва.³³⁷ Помен коришћења мера (средстава за мерење) и тежина од стране *exactora* и *susceptora* чини се да додатно потврђује да се у писму говори о порезима који се наплаћују у природи. Коришћење претешких мера, у том смислу, вероватно је био начин да скупљачи одмере више пореза у природи него што обвезник дугује, да би вишак задржали за себе. Коначно, у едикту, упућеном Лигурцима (писмо 12.28),³³⁸ Касиодор говори о томе да је глад задесила провинције градове Италије, али су се оне показале снабдевенијим пре него што су добиле дар свог краља. Наиме, када су Бургунди упали у Емилију и Лигурију, одједном је слава увређене *praesentis imperii* засијала као сунце и непријатељ је зажалио када је сазнао да је владар од готског рода, чију је вредност окусио док је био обичан војник, те су се повукли без битке, чим су сазнали за краљев долазак у ове провинције. Краљ их је потом гонио и нанео им велике губитке. Поводом тога, Касиодор каже да Лигурија

³³⁴ Hodgkin, Cassiodorus, 475.

³³⁵ Cass. Var., 343

³³⁶ Cass. Var, 11.16

³³⁷ Jones, LRE, 433,434, 457

³³⁸ Cass. Var, 12.28

треба да се радује мноштву мртвих тела ("жетви непријатеља"), пошто јој је жетва жита ускраћена. Даље, Касиодор каже да, желећи да одбрани Емилију и Лигурију од глади, краљ решио да опрости половину пореза ових провинција. Потом префект прецизира да је сељак изгубио свој урод (очито мислећи на упад Бургунда) и да ће стога бити фиксирана цена за откуп којом ће обрађивачи земље бити задовољни тј. дарежљивост државе ће продати 25 модија жита по цени по којој се обично продаје 10 модија. Можемо претпоставити да су за овај откуп биле предвиђене државне житнице у самој провинцији, као што је случај у писму 10.27, тим пре што Касиодор наглашава да су у овом новом рату, тврђаве (провинције) уједно и добро снабдевене житнице. Касиодор додаје да је баш сада, када је сељак спреман да им (држави) понуди увећану цену за храну, њима (преторијском префекту Италије) је наложено да је њему (сељаку) понудимо по нижој, и прецизира да је сам краљ као очевидац видео њихову невољу и даровао им ову милост. Учени преторијски префект овде врши поређење са Јосифом (које се овог пута односи на краља), подсећајући да је Јосиф Египћанима продао жито под таквим условима да су изгубили личну слободу, а да ће у овом случају жито бити продано човеку који остаје слободан, па ће му тако бити олакшани порези због сиромаштва. Потом, Касиодор на крају овог едикта закључује да краљ сваком пореском даје обвезнику већа доброчинства него сопственој браћи, надмашивши и у томе Јосифа, који је дао новац од куповине жита својој браћи, показујући већу љубав према свом роду него према поданицима.

На основу писма 12.27, Т. Хоџкин датовоао је последње писмо у 537, уз то подсећајући да су царске трупе након марта 538. ушле у Лигурију (чиме је поставио *terminus ante quem* за настанак писма). Почетак инвазије Бургунда хипотетички је датовоао у рано лето 536, а напад Бургунда образложио је жељом да се искористи промена на остроготском престолу, настала избором Витигиса. Хоџкин је тим поводом подсетио и да су франачки краљеви спремали напад на Витигиса, од чега их је он одговорио уступањем Провансе и плаћањем субсидија. Међутим, Хоџкин на крају закључује, на основу садржине писма 12.28, да је бургундски напад извршен не много раније од лета 536. када је Витигис дошао на престо и примећује да је интересантно да Касиодор говори о самосталној инвазији Бургунда, иако су они 534. уклопљени у франачку државу.³³⁹ Штавише, чини нам се да се о немогућности напада Бургунда на

³³⁹ Hodgkin, Cassiodorus 523-527.

Лигурију може говорити већ од 532. године, односно након битке код Отана,³⁴⁰ мада је тешко у краљу који је одбио напад Бургунда препознати Аталариха, имајући у виду његов релативно слаб утицај на политику уопште. Наравно, имајући у виду карактер бургундске државе, а нарочито невезаност већине Бургунда за градове и гарнизоне,³⁴¹ чини нам се да није немогуће да су и после франачког запоседања највећих градова Бургундије, многи Бургунди били у стању да изврше напад на Лигурију, у периоду који обухвата Теодахадову и део Витигисове владавине (534-538).

Целокупан коментар који смо изнели поводом писама 2.20 и 10.27, чини нам се да јасно показује да је Лигурија била снабдевач житом Равене и равенског двора у остроготско доба, у смислу да како писмо 2.20 и дословно каже - да се жито из Лигурије допрема у Равену и да су Равена, краљев комитат, војска и популус у њој, навикли на обиље Лигурије тј. да је то постало стална пракса. Насупрот, томе, Т. Бернс је писмо 2.20 једном реченицом интерпретирао готово супротно, рекавши да је "сајон Унигилис управљао снабдевањем Теодориховог покретног двора на једној од његових посета Лигурији",³⁴² у смислу да је Теодорих, у маниру типичном за многе касније средњовековне владаре, водио свој "двор" у поједине провинције и ту боравио, исцрпљујући њихове аграрне залихе. Против овакве Бернсове интерпретације, осим целокупног коментара који смо дали за писмо 2.20 и неколико наредних, по проблематици сродних писама, стоји и чињеница да писмо 2.20 уопште не помиње Теодорихов одлазак у Лигурију, него, напротив, одлазак његовог сајона; такође, стоји чињеница да ниједан од градова у којима је Теодорих имао свој палациј (Верона и Павија) није се налазио у провинцији Лигурији, него у провинцији *Alpes Cottiae*.³⁴³ Уз то, ни у свом једином другом писму које се односи на Лигурију, Теодорих се обраћа не дајући никакве индикације да се налази у Лигурији (5.11). Наравно, то не значи да Теодорих није у неким другим ситуацијама боравио у својим палацијама у Верони и Павији - познато је да је у Верони боравио у тренутку избијања сукоба између правоверних и Јевереја, а да је у Павији изрекао своју пресуду Боецију.³⁴⁴

О томе да је преторијски префект Италије имао главну улогу у снабдевању владареве резиденције у Равени у доба остроготске владавине, директно сведочи

³⁴⁰ за франачко бургундске односе в. Murray, *Merovingians*, 85, 167, 280, 295.

³⁴¹ Mitchell, *Empire*, 223-226.

³⁴² Burns, *Goths*, 178.

³⁴³ ODLA, 912, 55.

³⁴⁴ Anon. Val., par. 82, 87.

Касиодорово писмо 6.3³⁴⁵ (формула преторијске префектуре). Ту се дословно каже да промишљеност преторијског префекта храни палату, и да он набавља оброке краљевих слугу. Штавише, Касиодор овде каже да је (старозаветни) Јосиф први посветио инсигније достојанства преторијског префекта, јер је предложио фараону најмудрије мере против суша, и да је он увео званичну кочију свог достојанства, какву и сада користе преторијски префекти.³⁴⁶

Структура снабдевача равенског двора у доба остроготске власти може се делимично сагледати из Касиодоровог писма 10.28, упућеног од стране краља Теодахада Касиодору, као преторијском префекту Италије. У њему краљ истиче да треба да потврди оно што су пресудиле поштене судије, нарочито оне за које се зна да нису под сумњом да су примале мито, па стога потврђује у њиховим официјима снабдеваче (*prorogatores*) жита, вина и сира, продавце меса, скупљаче прихода из житница и крчми (*capitularios horreariorum et tabernariorum*), трговце сена и трговце општег снабдевања (*cellaritas*) који припадају граду Риму или краљевској резиденцији у Равени (*mansionem ravennatem*) и оних који држе јавна задужења овог описа дуж река Тицинум или Плаценција, или у било којим другим местима за која краљ зна да их је преторијски префект поставио. Краљ истиче да пресуде судија пригрљује и жели да их се придржава као да су његове сопствене, и зариче се да неће дозволити да зло преовлада против оних особа које су избором преторијског префекта преузеле ове јавне функције (*publicos titulos*). Владар обећава да ће сви поменути снабдевачи држати своје официје пет година без страха од ометања. Потом прети да ће свако, ко путем петиције будео тражио да стекне место једног од ових законито постављених снабдевача, морати да плати преторијском префекту казну од 30 либри злата; уколико дотични не будео био у стању да плати ову казну, претрпеће телесну казну и биће означен као сраман. Краљ закључује да се ништа не може сматрати безбедним или стабилним ако су људи стално изложени замкама завидних супарника. Уз то, због тренутне неплодности земље, Теодахад тражи од Касиодора да наведе њих (вероватно снабдеваче) да фиксирају такве цене за различите врсте жита какве би изгледале разумне преторијском префекту. На крају писма, владар све горе изнето назива

³⁴⁵ Cass. Var, 6.3

³⁴⁶ Cass. Var. 6.3.

законом, и налаже преторијском префекту да га донесе к знању свих људи тј. да га јавно објави.³⁴⁷

Из писма се јасно види да све поменуте снабдеваче поставља преторијски префект Италије. Посебни снабдевачи били су потребни вероватно као стални гарант снабдевања владарских резиденција у житу, вину, сиру и месу, јер је било неплодних година када убрана анона није била довољна, а уз то су поједини остроготски владари показивали потребе за ретким врстама вина и сира, које се нису могле набавити путем уобичајеног убирања аноне, него путем посебних трговаца (овакве потребе за деликатесима видећемо код самог Теодахада, у каснијим Касиодоровим писмима). Чињеница, да је мрежа снабдевача обухватала и Тицинум, чини ми се да се може објаснити околношћу да је један од Теодорих дворова био у Тицинуму, у коме је саградио за себе палату; своју благодатност према овом граду Теодорих је показао изградивши у њему нове терме, амфитеатар и бедеме.³⁴⁸ Тицинум је остао Теодориху у добром сећању као други по реду град који је освојио након своје победе над Одоакром 489. код Вероне (први је био Милано); након заузимања Тицинума, Теодорих је у њему сместио свој логор, учинивши га тиме својим првим резидентним градом у Италији (уз то нашавши иза градских бедема заштиту за своју војску од непријатеља и наступајуће зиме).³⁴⁹ У географском смислу, из писма се назире да су снабдевачи били концентрисани на појединим деловима река По и Тичино, што је чинило могућим да се намирнице, набављене од снабдевача из Тицинума и Плаценције, транспортују речним путем до Равене. Из писма се види да су око места краљевских снабдевача морали да се воде судски спорови (чије је пресуде потврдио владар као највиша инстанца) што сугерише да су ова места била виђена као лукративна. Подношење петиција за места краљевских снабдевача, које се помиње у писму, односи се свакако на подношење петиција владару, и као такво по свој прилици представља вид покушаја заобилажења компетенције преторијског префекта да именује краљевске снабдеваче. И док се такав покушај могао теоретски оправдати положајем владара као врховног арбитра, тешко је и претпоставити са каквим образложењем су петиционари могли тражити да им буду

³⁴⁷ Cass. Var. 10.28.

³⁴⁸ Anon. Raven. Хоџкин је у коментару писама претпоставио да се у овом писму говори о снабдевању Павије и Пјаченце због тога што су оба града била тврђаве, што се свакако чини као основан аргумент, али не узима у обзир и околност постојања Теодориховог двора у Павији (Тицинуму). Хоџкин је овде изнео занимљиву претпоставку да је мандат краљевских снабдевача трајао пет година да би ови на тај начин били донекле заштићени од владине политике фиксирања цена, и поставио питање да ли су поменути снабдевачи били монополисти у својим микро-срединама (Hodgkin, Cassiodorus, 440)

³⁴⁹ Burns, Ostrogoths, 79.

поверена места снабдевача којима није истекао петогодишњи мандат. Имајући у виду искуство царског законодавства IV и V века, стиче се утисак да је ова Теодахадова одлука настала под утицајем онога коме је упућена (Касиодора као преторијског префекта), а да је Касиодор овакве мере предложио под утицајем многих жалби краљевских снабдевача, уз то сматрајући да се нарушавају компетенције њега, као преторијског префекта, да именује снабдеваче.

У писму 12.12.³⁵⁰ Анастасију, канцеларију³⁵¹ провинције Луканије и Брути, Касиодор каже да се након свог уобичајеног ручка са Теодахадом (кога овде назива *dominus*), разговор окренуо деликатесима различитих провинција, те да су похвалили вина из Брутија и сир *Silapum* из области око планине Сила. Даље, Касиодор приповеда да тај сир подсећа својим укусом на мирис биљака којим се стока храни, а грађом подсећа на мекост уља, од кога се разликује белом бојом. Прецизирајући да овај сир очвршћује у широком бурету, Касиодор закључује да због тога задржава округли облик. Други деликатес на коме се задржао разговор краља и преторијског префекта била јесте вино *Palmatiana*. Касиодор прецизира да оно мора бити справљено не од грубе него од слатке врсте грожђа. Додаје да, иако последњи спада у вина из Брутиј, по општем мишљењу рачуна се у најбоља вина, равна онима из Газе, слична Сабинским - умерено густа, јака, оштра, веома бела. На крају, Касиодор оставља поручује канцеларију Луканије и Брутија да што брже обезбеди залихе од оба ова производа наше земље, и да их бродовима поашље у краљевску резиденцију. Преторијски префект објашњава да је (равенски двор) за привремено снабдевање сведен на сопствене подруме, али се у њега узда да ће одабрати узорке истинског квалитета за краља. Упозорава да не могу бити преварени они (он и краљ) који заржавају истински укус у свом патриотском сећању, а да ће на свој ризик набавити било који инфериорни артикл за њихове (краљеве) подруме.

³⁵⁰ Cass. Var, 12.12

³⁵¹ *Cancellarii* у Позном царству означавају некада функционере палате, мада се чешће под њима подразумевају личне помоћнике званичника високог ранга. У VI веку канцеларије је често припадник високорангираног особља постављен ван регуларног система напредовања по принципу сениоритета. ODLA 285. Канцеларе има већина високих функционера који имају судске функције, од преторијског префекта, до гувернера. Након престанка службе, канцелари су били обавезни да остану 50 дана у провинцији да би провинцијали могли да их судски гоне ако су их нечим оштетили. До краја IV века било је уобичајено да магистрат доводи канцеларија изван свог официја. Од краја IV века постаје уобичајено да магистрат изабере свог канцелара из официја. Теодосије II 423. наређује гувернерима да канцелари морају бити бирани од стране официја. Али, и даље, напредовање канцелара зависи од воље гувернера, а не од сениоритета. (Jones, LRE, 603)

Приметићемо да за оба производа - Силанум и Палмацијану Касиодор необично наглашава да њему и краљу остају у патриотском сећању. Ово, у случају Силанума, можда можемо објаснити чињеницом ³⁵² да су још од Принципата, међу аристократама Италије, најпопуларнији били ван-италски сиреви, пре свега они из јужногалских места Nemausus (Ним), Lesura (Лозер), Gebalis (Жеводан) (сва три искључиво у младом облику), потом они из динарских области, по имену Доклеат (из области Доклеје) и Ватузијан (из области тарентских Алпа) и битинијски сиреви. У самом Риму, справљани су по угледу на галске, блаже димљени козји сиреви. Међу сиревима справљаним у Италији популарни су били Кобанум из Лигурије, Lunі са граница Тоскане и Лигурије, као и Сарсинат из Умбрије (Луни је наводно стављан под пресу тешку 1.000 фунти). У том смислу, не чуди што Касиодор сматра патриотским потезом то што за набавку двора тражи сир са поручја Италије. На сличан начин, можда се наглашавање патриотског сећања поводом вина Палмацијана може објаснити чињеницом да су још током Принципата, у Италији ван-италска вина постала популарна приближно колико и домаћа - Меонијско кувано вино (из Лидије), Златно Атичко вино, поменуто вина из Газе и Amineum (вино пореклом из Италије, али се понајвише узгајало у Хиспанији, Галији и Сирији); од вина са подручја Италије, у самој Италији остали су популарни пиценско, тибарско, сабинско, Setinum (са брдског града Setia), Surrentinum (сорентинско вино), Falernus (са обронака брда Фалерна). Од поменутих вина са подручја Италије, готово сва се помињу у спису (у форми путописа) *Expositio totius Mundi et Gentium*, који је настао током IV века. ³⁵³

Из писма остаје нејасно по ком је основу канцелар провинције Луканија и Брути могао да сакупља Силанум и Палмацијану. Пошто се не помиње никаква свота за откуп ових намирница (као у осталим сличним ситуацијама које се помињу у Касиодоровим писмима), а писмо није упућено некоме од људи комеса *regum privatarum* (дакле, поменути деликатеси се не сакупљају са владареве земље, са које се порези ионако и плаћају у новцу, а не у натури), чини се да као једина могућност у овом случају остаје скупљање ових деликатеса на име и у форми аноне, под надзором канцеларија провинције.

³⁵² Thurmond, Food, 194-204.

³⁵³ *Expositio*, par. 55; Dzbierbicka, Wine, 358.

Чини нам се да претпоставку о природи наплате Силанума и Палмацијане можемо извести већ из наредног писма (12.14.)³⁵⁴ које је Касиодор, у својству преторијског префекта Италије, упутио Анастасију, канцеларију провинције Луканија и Брути. У њему каже да се грађани Регијума жале се да их узнемиравају скупљачи пореза. Даље, као очевидац, Касиодор потврђује истинитост њихове изјаве да њихова територија не доноси онолико хране колико се тврди. Преторијски префект истиче да је то је кршна и планинска земља, пресува за испашу. Наглашава да је толико лоша за гајење жита, да се жито се мора заливати ручно, као биљке у саксији, па се ратар ретко можете видети како се, савијен под теретом, враћа из вршидбе. Касиодор признаје да је повољна за винограде и маслине. Помиње да је ова провинција богата у дубинама, јер се у овим водама налази *exormiston*, краљ међу рибама, млечно слатког укуса и уједно најслађа од свих риба. Пошто су ово сви производи поменуте провинције, Касиодор закључује да не треба убирати трибут у житу или масти од његових становника под именом *соептрио*. Чини нам се да овде можемо извести претпоставку да је преторијски префект овим увео праксу да анону у провинцији Луканија и Брути, уместо у уобичајеном житу и масти, којим ова провинција оскудева, треба наплатити у деликатесима Силануму и Палмацијани, којима оскудева двор у Равени. Осим практичне стране оваквог поступка, упадљиво је да је извршење обе мере (набавка деликатеса и ненаплаћивање аноне у житу) поверена истом човеку (канцеларију Анастасију) и да су писма 12.12 и 12.14 очигледно хронолошки узајамно веома блиска, уз то као да сачињавају органску целину једног истог процеса. На крају писма 12.14., Касиодор износи мишљење да би становници поменути провинције требало да буду ослобођене трибута већ на основу тога што их узнемирава стални пролазак путника који иду у Италију и обратно³⁵⁵, премда ово делује као споредни аргумент.

Од важности за снабдевање краљевског двора је и писмо 12.18,³⁵⁶ које је Касиодор упутио Константину, а који је насловљен као *vir experientissimus*. Константину се овде најпре налаже да изврши поправке и направи проширења на Фламинијевом путу (за који каже да је избраздан деловањем бујица), очисти дрвеће које заклања обе стране пута, набави утврђен број поштанских коња и сакупи аноне назначене (*annonarum designatarum*) у пропратним писмима без плачкања посесора;

³⁵⁴ Cass. Var, 12.14

³⁵⁵ Т. Хоцкин сматра да се овде се мисли на дужности популације везане за *cursus publicus* (Hodgkin Cassiodorus, 501-503.

³⁵⁶ Cass. Var, 12.18

потом Касиодор Константину налаже да такође сакупи и *species* који се спремају на краљевој трпези (*mensa regis*), поставивши питање шта вреди имати задовољну војску, ако кралева трпеза мањка. Овде се, по свој прилици, због помена сакупљања назначених анона и алузије на војску која ће бити задовољна због скупљених намирница, вероватно подразумева скупљање "војне" аноне.³⁵⁷ Пошто је Касиодор за сакупљање *species* за краљеву трпезу употребио глагол *exigo*, који подразумева значење "извући, узети", јасно је да под сакупљањем *species* он не подразумева никакву форму откупа, него узимање без накнаде. Имајући то у виду, као и околност да се *species* помињу у својству нечега што се спрема за краљеву трпезу, чини нам се да се под сакупљањем *species* за краљеву трпезу ради о убирању у природи (дакле, нечему што би такође одговарало убирању у анони). Под термином *species*, Хоџкин је овде препознао зачине.³⁵⁸ Оваква интерпретација није немогућа, будући да су у Италији до V века били у продаји присутни многобројни зачини (односно зачинске биљке), било домаће производње, било увезени - анис, асафетида, босиљак, лавор, капари, ким, кардамон, касија, семе целера, цимет, семе коријандера, кумин, копар, коморач, бели лук, ђумбир, рен, исоп, бобица клеке, мастика, нана, планинска метвица, семе горушице, црни лук, першун, бели и црни бибер, мак, бухач, шалотка, тимијан, куркума и др.³⁵⁹ Међутим, мало је вероватно да је било који део Италије производио домаће зачине у тако великој количини, да би они могли бити узети на име аноне. Напротив, чини нам се вероватнијим да *species* овде треба превести у њеном општијем значењу тј. "врсте", односно "врсте у природном, појавном облику",³⁶⁰ тако да би при нашој интерпретацији *species* које се спремају за краљеву трпезу заправо биле многобројне врсте намирница од којих се припремају јела за краљевску трпезу. Убирање овако ширег круга намирница у форми аноне, свакако је далеко вероватније него убирање самих зачина. Географски оквир убирања намирница за двор у писму није експлицитно поменут, али се стиче утисак да је убирање намирница за двор и војску вршено у овом случају у областима дуж Фламинијевог пута, чија је оправка била главни задатак Константина и његове пратње.³⁶¹

³⁵⁷ ODLA 79-80.

³⁵⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 508.

³⁵⁹ Thurmond, Food, 264.

³⁶⁰ Lee, Latin Dict., 1799.

³⁶¹ Касиодор у писму наглашава свој надзорни положај над оправком Фламинијевог пута, набавком намирница и скупљањем *species* за двор тиме што Константину и његовим људима поручује да треба да сматрају да он (Касиодор) пресуђује њиховим делима, и да ће он бити оптужен на двору за њихове

У Касиодоровом писму 12.22 ³⁶² истиче се круцијална важност провинције Истрије за снабдевање града Равене и њеног двора. Ово писмо Касиодор је, у својству преторијског префекта Италије, упутио провинцијалима Истрије. У њему, Касиодор истиче да је прави начин да се спречи да потребе јавног прихода постану опресивне, јесте тај да се свакој провинцији нареди да пошаље оне производе којима је природно најбогатија. Преторијски префект даље каже да је кроз разговор са путницима сазнао да је провинција Истрија ове године посебно благословена уродом вина, уља и жита, па стога налаже да се Истрији поменуте *species* прерачунају у толиком броју солида датих за трибут, на име текуће прве индикције (*in tot solidos datae pro tributaria functione vobis de praesenti prima indictione reputentur*). Међутим, пошто је потребна већа количина поменутих (*species*), Касиодор шаље солиде из *arca postra* за њихову куповину, како би ове потрештине могле бити сакупљене са што мање одлагања. Даље, Касиодор истиче да је боље покорити се потребама својих господара, него снабдевати странце, а и плаћати своје дугове у плодовима тла, него чекати каприце купца. Образлаже да они (преторијска префектура и владар) могу приуштити себи да буду дарезљиви у погледу цене (откупа) јер нису преоптерећени плаћањем превоза. ³⁶³ Касиодор истиче да је Истрија за Равену оно што је Кампанија за Рим, провинција богата житом, вином и уљем, такорећи *cella repagia* главног града. Осим тога, Истрија располаже језерима богатим остригама, као и многобројним *garismatia*. ³⁶⁴ Коначно, преторијски префект каже да сви производи Истрије налазе пут за краљевски град, и нека ова одана провинција, која је често нудила услуге и када су биле мање потребне, сада слободно пошаље своје залихе. Како би се спречило било какво погрешно разумевање Касиодорових наредби, он шаље Лауренција, чије су инструкције садржане у додатом писму. На самом крају писма, каже се да ће објавити тарифу умерених цена када им се следећи пут буде обратио, а када буде утврдио величину приноса постојећих усева, јер би његова одлука била донета сасвим наслепо без тог обавештења (о величини приноса). ³⁶⁵ Пошто Касиодор овде тарифу цена откупа додатних намирница означава

евентуалне неуспехе. Касиодор у писму истиче и да је награда за оне који ефикасно служе краљевима велика онолико колико је сурова казна за оне који занемарују дужности према њима (*Cass. Var. 12.18.*)

³⁶² *Cass. Var. 12.22*

³⁶³ Хоџкин је ову последњу реченицу интерпретирао као алудирање близине провинције Истрије према Равени, што нам се чини као неоспорно тумачење (*Hodgkin, Cassiodorus, 515.*)

³⁶⁴ Хоџкин претпоставља да је *garismatium* место које снабдева сосом гарумом (*Hodgkin, Cassiodorus 515*)

³⁶⁵ Касиодорова похвала Истрије не завршава се њеним значајем у снабдевању Равене. Он истиче да палате, нанизане као бисери дуж обала Истре, показују колико су њихови преци ценили њене ужитке. За

као умерену, а не минималну, чини ми се да се овде не може говорити о принудном откупу додадних намирница по минималним ценама, него о слободном откупу намирница, од земљоподесника и трговаца који су за то заинтересовани.

У овом писму, чини се да можемо препознати две различите врсте набавки - убирање аноне од пореских обвезника и докупљивање намирница од појединаца.³⁶⁶ Убирање аноне у Истрији можемо јасно препознати у више поменутих навода. Када Касиодор каже да је прави начин да се спречи да потребе јавног прихода постану опресивне тај да се свакој провинцији нареди да пошаље оне производе којима је природно најбогатија, под тим овде јасно можемо препознати праксу да се порези наплаћују у натури, али и распрострањени позноримски принцип (о коме је било речи у уводним редовима овог поглавља) да се анона наплаћује у оним сировинама или производима који доминирају у локалној привреди сваке дотичне провинције. Поменути принцип убирања аноне у доминантним локалним производима видимо и у Касиодоровој инструкцији да се Истрији вино, уље и жито, којима је ова провинција посебно благословена текуће године, прерачунају у толиком броју солида датих за трибут, на име текуће прве индикције. Овде се уједно ради и о већ поменутој позноримској пракси да се понекада анона узима у натури према номиналном износу пореза у солидима. О томе, да је поменуто вино, уље и жито Касиодор намеравао да узме у натури, сведочи то што је убрзо потом нагласио да је своје дугове боље плаћати плодовима тла. Другу набавку - откуп додатних *species* - можемо препознати у Касиодоровим речима да је поред поменутог, потребна већа количина поменутих (*species*), те да стога шаље солиде из *arca nostra* за њихову куповину. Пошто је писмо и наредбе у њему написао у својству преторијског префекта, нема сумње да се под *arca nostra* подразумева благајна преторијског префекта. Да су обе набавке усмерене на град Равену и краља видимо из Касиодорових речи да сви производи Истрије налазе пут за краљевски град, да је Истрија за Равену оно што је Кампанија за Рим (као провинција-испоручилац жита, вина и уља), да је Истрија *cella repagii* Равене, те из мисли да је боље покорити се потребама својих господара, него снабдевати странце.³⁶⁷ Директан

околна острва каже да чине леп ланац који пружа уточиште морнарима. Истине да резидирање двора у овој области одушевљава племиће и богати нише редове. (Cass. Var. 12.22.)

³⁶⁶ обе врсте набавки препознао је Хоцкин, али није образложио њихову идентификацију (Hodgkin, Cassiodorus 515)

³⁶⁷ када је реч о томе коме су намењене дажбине које треба прикупити у Истрији, Хоцкин се, мање одређено, изјаснио да се ради о ономе што је намењено централној власти; када је реч о намирницама које треба купити у Истрији, он сматра да су оне намењене Равени; аргументи за овакво тумачење нису изнети (Hodgkin, Cassiodorus, 515)

доказ да су ове набавке послате за краљевски двор у Равени видећемо и у једном другом писму (12.24., упућеном поморским трубунима) где Касиодор каже да је наредио да се вино и уље из Истрије, који су ове године тамо обилно родили, пошаље у равенски двор (ad Ravennatem feliciter mansionem). Из целине Касиодорове препоруке да је боље покорити се потребама својих господара, него снабдевати странце и чекати каприце купца, а и околности да у Истрији, поред убирања пореза, преторијски префект има намеру да изврши откуп намирница, јасно се види да је у овој провинцији постојао одређен број прозвођача чији су вишкови били довољно велики да постану предмет откупа не само државе, него и странаца. У Касиодоровој најави (с краја писма) да ће објавити тарифу умерених цена када се следећи пут буде обратио провинцијалима Истрије, а пошто буде утврдио величину приноса постојећих усева, чини нам се да треба препознати најаву прописивања откупних цена за жито Истрије, за неки наредни откуп додатних species.

Треба додати и то, да се из овог писма јасно види да Касиодор под species подразумева жито, вино и уље, што (чини нам се) додатно смањује вероватноћу да је под истим термином у писму 12.18 могао подразумевати зачине.

Хоџкин је на основу помена прве индикције као текуће претпоставио да је писмо настало 537, будући да ова индикција обухвата период од 1. септембра 537. до 1. септембра 538. Он претпоставља да је мера откупа вишкова из овог писма последица несташнице које су Велизарове операције већ изазвале у Равени.³⁶⁸ Прихватајући ову могућност, тим пре што се прва година индикције великим делом поклапа са Витигисовом опсадом Рима (март 537 - март 538), а следи након византијског заузимања Напуља (536), задржавамо утисак да је прва врста набавке поменута у овом писму - сакупљање аноне из Истрије за потребе града Равене - одраз устаљене праксе снабдевања овог града из мирнодопског периода. Овакав утисак устаљености стичемо из Касиодорове "изреке" да је Истрија за Равену оно што је Кампанија за Рим (у смислу провинције која град снабдева житом, уљем и вином), као и сликовите алузије да се Истрија може назвати cella penaria Равене.

Наредно Касиодорово писмо, 12.23,³⁶⁹ као што је Т. Хоџкин већ приметио, очито је додатно (пропратно) писмо које се најављује у писму 12.22.³⁷⁰ Упутио га је

³⁶⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 515.

³⁶⁹ Cass. Var, 12.23

³⁷⁰ Hodgkin, Cassiodorus, 515.

Касиодор, у својству преторијског префекта, Лауренцију, најављеном у претходном писму, а овде насловљеном као *vir experientissimus*. У писму Касиодор каже Лауренцију да је знак је његовог поверења у његово (Лауренцијево) искуство и ефикасност то што га бира за ову службу у ово доба оскудице. Прецизира да га шаље у провинцију Истрију да се побрине да сакупи као у броју (*tot*) солида вино, уље и жито, *species de tributario solido*, а друге (*species*) да откупи правим (*vero*) солидима, које си преузео од нашег ризничара (*arcarius*), од трговаца и посесора, као што су му (Лауренцију) нумерарији дали инструкције у notiцији. Потом преторијски префект наређује Лауренцију да за њега сачини веран извештај о приносу долазеће жетве, по питању жита, вина и уља, како би они (Касиодор и преторијска префектура) могли фиксирати тарифу цена које неће бити оптерећујуће ни за провинцијале нити за јавну службу.

Чини се да садржина писма 12.23 укратко, али прецизно потврђује утисак стечен у претходном писму - о томе да се основна набавка жита, вина и уља у Истрији врши у натури, нарочито тиме што наглашава да ће додатне *species* бити откупљене "правим" солидима. Помен оскудице делује као потврда Хоцкинове претпоставке да је рат са Царством навео Касиодора на докупљивање намирница у Истрији. Нумерарији, поменути у писму, свакако су нумерарији преторијског префекта (премда своје нумерарије имају и комес патримонија, викари диоцеза, гувернери провинција и војни магистри). Као што је познато, финансијски део преторијске префектуре био подељен је у *scrinia*, а над сваким од ових стајао је *numerarius*. У најпотпунијем моделу, постајао је скриниј за сваку диоцезу, као и један за јавне радове у префектури, један за ризницу (*arca*), један за војне трошкове тј исплату анона и капитала, и један за наоружање (тј. за снабдевање сировинама државних ковница оружја).³⁷¹

Касиодорово писмо 12.4³⁷² упућено је каноникару провинције Венеције. Ово писмо увелико допуњује списак риба и вина који су набављани за остроготски краљевски двор у Равени. Наиме, учени преторијски префект каже да добро опремљена краљевска трпеза (*mensa regalis*) представља похвалу за државу, и да приватно лице може јести производе само из своје околине, али је слава краља да на свом столу окупи деликатесе свих земаља. Стога, Касиодор каноникару заповеда да им Дунав пошаље свог шарана, Рајна свог *anchorago*, Сицилија *exormiston*, а Брути своје слатке *aserniae*.

³⁷¹ Jones, LRE, 589, 257, 450, 597.

³⁷² Cass. Var, 12.4

Касиодор сумира наредбу да укусна јела буду скупљена са свих обала и да на гозби треба да делује да краљ поседује скоро све. С обзиром на то да су каноникари, у име преторијског префекта, помагали куријалима у скупљању превасходно аноне, а да се у овом писму (за разлику од претходних) не помиње никакав новац намењен откупу намирница, могуће је испоруку све четири врсте рибе Касиодор очекивао у облику аноне, тим пре што је Остроготско краљевство излазило на све четири поменуте реке (укључујући Алпску Рајину).

Даље, у овом писму, Касиодор благо упозорава да не треба запостављати домаћу храну (у смислу италијанске хране), па у то име препоручује домаћа вина, за која каже да је Италија у њима нарочито богата. Тим поводом, преторијски префект констатује да га извештај комеса патримонија обавештава да је залиха *acinaticium*-а пала ниско у краљевским подрумима. Стога каноникару наређује да посети узгајиваче из Вероне, и понуди им довољну цену за овај њихов производ, за који додаје да произвођачи треба да понуде свом владару без цене. Ово наглашавање да поменуту врсту вина култиватори треба да испоруле владару бесплатно можемо тумачити у смислу да је ова врста вина обично убирана као анона, не само зато што су каноникарији, у име преторијског префекта, надгледали убирање аноне, него и због чињенице да смо у претходним писмима већ видели убирање дажбаина у виду вина. Међутим, треба имати у виду и могућност да је Касиодор сматрао да произвођачи треба да понуде вино без цене у смислу да би требало да им причињава част чињеница да краљ и његов двор набављају и пију њихово вино. У сваком случају, Касиодор се у случају овог вина одлучио за откуп, који је поверио каноникару. Помен извештаја комеса патримонија о стању залиха вина у краљевским подрумима јасно показује да је комес патримонија, као у доба царске управе, и даље играо значајну улогу у снабдевању владаревог двора, премда се из овог писма стиче утисак да је комес патримонија (у погледу снабдевања двора) имао подређену улогу у односу на преторијског префекта Италије (у неку руку, као да је у пракси инкорпоран у префекторву мрежу снабдевања краљевског двора), као што се на основу свих горе поменутих писама стиче утисак да је преторијски префект неоспорно имао доминантну улогу у организацији снабдевања остроготског краљевског двора у Равени.

На завршетку писма, Касиодор за *acinaticium* закључује да се ради о заиста племенитом вину, којим се Италија може поносити. Подругљиво додаје да неславна Грчка може поправљати своја вина страним мешавинама, или их прерушавати

парфемима; овде нам се чини да Касиодор мисли на грчку праксу додавања разних прахова и зачина својим винима, чија ће се историја наставити и у византијској средини.³⁷³ Констатујући да *asinaticium* нема потребе за таквим процесима, Касиодор додаје да због своје пурпурне боје оно јесте вино краљева. Трудећи се да остави што убедљивији утисак о свом великом искуству дегустирања овог вина, Касиодор још прецизира да је ова врста вина слатка и јака, да оставља све гушћи утисак што се више пије, у тој мери да се човек пита да ли се ради о течној храни или јестивом пићу. Иначе склон доказивању своје гастрономске и енолошке ерудиције, Касиодор није одолео да прецизира начин справљања ове врсте вина. Он појашњава да се гроздови, скупљени у јесен, каче за кров куће, како би се осушили до децембра; оно се не газии ногама, нити му се додаје било каква мешавина, него се само цеди. Преторијски префект додаје да га треба служити у пехарима млечне белине, јер се тај начин у оку бива послужено задовољство сједињења љупкости љиљана и ружа. На крају писму, каноникарију се даје у задатак да након откупа овог вина, обезбеди и посуђе и транспорт за њега.

Горе помињана писма јасно су приказала доминантну улогу преторијског префекта Италије у организовању снабдевања равенског двора остроготских краљева. У последњем поменутом писму, комес патримонија приказан је пре свега као известилац о стању барем једног дела залиха краљевског двора. Ипак, треба додати да је Касиодор у писму 6.9³⁷⁴ (формула официја комеса патримонија) описао неке од дужности, садржину и значај функције комитиве патримонија. У формули се за комеса патримонија каже да он уређује наше (краљевске) гозбе брижно и по реду и да је он (комес патримонија) судија толике хране и гозби. Формула³⁷⁵ комесу поручује да, при приређивању гозби, не сме бити бљештав само у њиховој (краљевској) палати (*palatio*), него и међу страним народима, будући да изасланици, који долазе из готово свих делова света, постају задивљени обилношћу њихових (остроготских краљевских) банкета (*convivium*), знајући да је обилност хране у њиховим отаџбинама нешто најређе. Формула истиче да су страни изасланици бивају задивљени обилношћу хране на једном једином столу. Препоручује комесу да многобројне слуге непрекидно уносе храну, тако да изасланици стекну утисак да храна израста непрекидно, и предвиђа да ће ови својим родитељима испричати шта су видели. На крају, формула закључује да ће

³⁷³ ODB, 2199.

³⁷⁴ Cass. Var, 6.9

³⁷⁵ Као што ћемо касније видети, ове формуле постављења магистрата саставио је Касиодор, на основу дотадашње праксе и сопствене ерудиције, али су све подразумевале да постављења магистрата која се у њима помињу, званично врши краљ, као што се то у неким од њих дословно каже.

најславнијим у целом свету биће сматран онај који је храном опремљен као ми (остроготски двор). Као својеврсну привилегију комеса патримонија истиче то што, за време банкета, комес може да приђе краљу поводом посла, што никоме другом није дозвољено, као и то што захваљујући свакодневном разговору са нама (тј. краљем) не мора да добија дуге спискове инструкција, као што је случај са удаљеним субординатима. Дакле, ово писмо-формула подвлачи две посебне, специфичне функције комеса патримонија - као особе која утврђује састав гозби (а самим тим одређује структуру намирница које се набављају за двор за двор) и као организатора церемоније послуживања на дворским гозбама.

Т. Хоџкин препознао је у овој формули препоруку да банкети за стране изасланике буду опремљени ретким деликатесима,³⁷⁶ али нам се чини да се *rarissimum*, поменут у формули, једноставно односи на *copiosus* остроготских дворских банкета, у смислу да је овакво богатство храном дворских банкета крајње ретко у земљама страних изасланика. (*legati enim paene ex tota orbis parte venientes cum nostris cooperint interesse conviviiis, ammirantur copioso repertum, quod in patria sua norunt esse rarissimum*).

Није без очекивања то што су и у остроготско доба *res privata* задржала своју функцију да својим приходима финансирају владара. У писму које је краљ Теодорих упутио Јулијану, комесу патримонија (Касиодорово писмо 1.16)³⁷⁷ каже се да су апулијски кондуктори њима (краљу) описали са сузама да су њихови усеви спаљени од освајача.³⁷⁸ Стога, краљ овлашћује комеса патримонија да током следеће индикције одбије оно што буде изгледало као поштена пропорција за ове губитке од износа који им (краљу) припада, под условом да се потруди да њихов (краљев) приход не претрпи непотребне губитке. Краљ закључује да је ганут губицима петиционара, али да он треба и да има удела у њиховим зарадама. Из околности да је писмо упућено комесу патримонија, и да говори о дажбинама које апулски кондуктори уобичајено дају краљу, стиче се закључак да се ради о дажбинама које закупци краљевске земље у Апулији уобичајено дају владаревом патримонију на име коришћења владареве земље у тој провинцији.

³⁷⁶ Hodgkin, Cassiodorus, 306.

³⁷⁷ Cass. Var, 1.16

³⁷⁸ Хоџкин претпоставља да се овде ради о византијском нападу на Апулију из 508. (Hodgkin, Cassiodorus, 153.

На сличан начин, интересантно је и писмо које је краљ Теодорих упутио Јовану (Касиодорово писмо 5.7), ³⁷⁹ који је овде насловљен као *vir clarissimus* (очито означавајући његов сенатски ранг) и *arcarius*. Писмо говори о томе да *vir honestus* Тома дуго није плаћао према индикцијама за извесне фарме које је држао под *Domus Nostre* у Апулији. Писмо прецизира да је дуговање сада досегло суму од 10.000 солида. Даље се каже да у својој петицији Томин зет Јован предлаже да плати дуг ако му буду предате дотичне фарме и сва имовина његовог таста. На крају писма, краљ каже да ово последње спроводи у дело, остављајући Томи право да плати дуг пре календи септембра и да тако искупи "своју" имовину; ако то не буде урадио, имовина ће остати у Јовановим рукама, чим буде платио 10.000 солида комесу патримонија. Дакле, и у овом писму јасно се види принцип да се за закуп краљевских фарми у Апулији, које припадају краљевском *Domus*-у у Апулији (комплексу владарских земаља у Апулији) редовно плаћа фиксна новчана свота краљевом комесу патримонија.

Донекле је интригантно Касиодорово писмо 1.35, ³⁸⁰ које је краљ Теодорих упутио "РРО" Фаусту (сиглу "РРО", која код Касиодора и многих других писаца означава префекта преторија, Хоџкин је протумачио као *Praepositus*). ³⁸¹ Писмо каже да је изузетно суво доба године уништило наду у жетву, па се намирнице морају хитно набавити из иностранства. Краљ додаје да је постао узнемирен када је сазнао да није стигла жетва коју Фаустов канцеларије обично шаље са обала Апулије и Калабрије у лето, иако је близу јесен. На крају, краљ поставља писмо зашто Фаустови бродови не плове, упркос повољним ветровима, и упозорава да може настати глад уколико Фауст не реши овај проблем.

Уколико прихватимо тумачење да је Фауст овде назван препозитом, није јасно да ли се радило о препозиту *sacri cubiculi* или о препозиту *thesaurorum* (управник ризница у провинцијама, у којима се скупљају новац, дажбине и оружје, а које припадају *sacrae largitiones*), или препозиту *horreorum* (управник житница у којима се складишти скупљена анона), или војном препозиту (командант одреда нижег ранга или заповедник тврђаве), или се можда може говорити да су и Остроготи, попут Визигота имали свог препозита *hostis* (командант Гота у гарнизонима, коме ови нпр. могу да се

³⁷⁹ Cass. Var, 5.7

³⁸⁰ Cass. Var, 1.35

³⁸¹ Hodgkin, Cassiodorus, 163.

жале уколико нису примили анону, о чему овај потом извештава краља).³⁸² Уколико се прихвати Хоцкиново читање сигле, поменуто писмо 1.35 може теоријски дозволити да је Фауст био препозит *sacri cubiculi*, будући да се писмо односи на пошиљку из Апулије, а из претходних писама знамо да је Теодорих имао своје крунске поседе у овој провинцији (ово све и под претпоставком да је држао положај управника домуса краљевске земље Апулији).³⁸³ Међутим, проблем овакве интерпретације лежи у чињеници да су дажбине на владаревим поседима у пракси V века наплаћиване увек у новцу, а не у житарицама, за које ово писмо каже да се уобичајено шаљу из Апулије. Приметићемо да је проблем из писма 1.35 (допремање аноне из провинције у неки од већих градова Царства), када су у питању традиционалне компетенције римских државних функционера IV и V века, понајпре спадао у јурисдикцију преторијског префекта, евентуално комеса патримонија. У случају још пет писама, упућених Фаусту, Хоцкин је сиглу PPO испред Фаустовог имена протумачио као "praepositus", што додатно компликује тумачење писма 1.35, али и осталих пет писама. Тако, у Касиодоровом писму 1.14,³⁸⁴ краљ Теодорих обавештава "препозита"³⁸⁵ Фауста да он (краљ) нема приговора да одобри петицију становника Каталије да њихове *tertiae* буду скупљане у исто време као обични трибут. Надзором времена (у години) када се сакупљају готске трећине (*tertiae* су овде очигледно готски удео у приходима, а не уступање трећине локалних римских имања), од препозита се могао теоријски бавити само препозит *thesaurorum*, мада је од њега по једном таквом питању свакако био компетентнији официј преторијског префекта, као највиша инстанца за сваку врсту контроле скупљања пореза. Даље, у Касиодоровом писму 1.26,³⁸⁶ које је краљ Теодорих упутио "препозиту"³⁸⁷ Фаусту, говори се о томе да је у време патрикија Касиодора слобода од опорезивања дарована цркви Верцелија (*Vercelli*). Потом је истој цркви даровано још имовине, очито од стране војника. Краљ се жали да је учињен покушај да се ова касније стечена имовина представи као ослобођена пореза, и констатује да је погрешно проширити је на нешто што никад није обухватала. Теодорих потом констатује да приватна лица не смеју чинити даривања на штету наше ризнице, да трибут припада пурпуру, а не војном огртачу, и да новостечени поседи

³⁸² За ове остале функционере чије је звање садржало реч препозит в. Jones, LRE, 66, 147, 259, 429, 641, 644.

³⁸³ О оваквој пракси в. Jones, LRE, 567.

³⁸⁴ Cass. Var, 1.14

³⁸⁵ Hodgkin, Cassiodorus, 152.

³⁸⁶ Cass. Var, 1.26

³⁸⁷ Hodgkin, Cassiodorus, 159.

морају плаћати порезе. Будући да се ово писмо тиче права државе да и даље наплаћује порезе земљу даровану цркви (у одређеној провинцији), Фауст је ту теоријски могао вршити функцију препозита *thesaurorum*, будући да су овом функционеру у IV и V веку предавали своје извештаје, између осталих, и скупљачи прихода, и да би му као таквом краљ имао разлога да повери надзор над будућом наплатом дажбина са имања која су војници даровали поменутој цркви. Међутим, дуг је низ државних функционера који су у римском државном поретку IV и V века били компетентнији за надзор наплате пореза у провинцији од препозита *thesaurorum*, почевши од самог преторијског префекта и његових префекцијана. У Касиодоровом писму 1.34,³⁸⁸ Теодорих "препозиту"³⁸⁹ Фаусту поручује да треба извозити само вишак жетве било које провинције, који премашује потребе снабдевања својих потреба. Потом, краљ Фаусту заповеда да размести људе по лукама да пазе да страни бродови не однесу жито док јавни снабдевачи не узму све што је потребно. С обзиром да непосредно претходи писму 1.35 и такође се бави проблемом несташице жита, чини се да је мера, предузета писмом 1.34 (забрана продаје провинцијског жита странцима) имала за циљ да спречи општију несташицу жита због суше, али да као таква није била довољна, па се морало приступити куповини страног жита (о којој се говори у писму 1.35). У сваком случају, и у писму 1.34 чини се да је теоретски могло бити упућено Фаусту као препозиту *thesaurorum*. Међутим, оваква крупна и глобалнија питања спољне и унутрашње трговине житом, о којима се говори у писму 1.34, била су, пре свих других функционера, у компетенцији префекта преторија. У Касиодоровом писму 2.5,³⁹⁰ које је Теодорих такође упутио "препозиту" Фаусту,³⁹¹ краљ каже да је увек великодушан, да понекад због своје благости дарује особе које му ништа нису тражиле, и да је још прикладније када слуге државе добију његове дарове одмах. Стога краљ моли Фауста да се побрине да 60 војника који стражаре у удаљености Аосте добију своје аноне без одлагања, подсећајући на тежак живот који војници воде у тим граничним тврђавама ради општег мира, затварајући капију варварским народима. Стиче се утисак да се у овом писму радило о кашњењу анона гарнизонским војницима на крајњем северозападном рубу територија под Теодориховом контролом, а да се под великодушношћу подразумева сама краљева интервенција у корист ових војника. Дужност исплате аноне у гарнизонима у Царству IV и V века падала је на локалну

³⁸⁸ Cass. Var, 1.34

³⁸⁹ Hodgkin, Cassiodorus, 163.

³⁹⁰ Cass. Var, 2.5

³⁹¹ Hodgkin, Cassiodorus, 173.

провинцију, вршили су је куријали за то задужени, а дозволу за њу давао је локални препозит *horreorum*; ³⁹² тако је теоретски, у овом случају, Фауст могао бити препозит државних житница дотичне провинције. Међутим, компетентност и одговорност за само планирање снабдевање гарнизона имали су преторијски префект и војни званичници дотичне провинције, који су преторијском префекту слали извештаје о процењеним потребама гарнизона по питању аноне. Коначно, у Касиодоровом писму 2.9, ³⁹³ Теодорих "препозиту" Фаусту поручује да ће додати још један солид на месечно следовање кочијашу Сабину, коме је давно доделио месечно издржавање од једног солида. Краљ овде прецизира да се ради о његовој личној великодушности, а да је разлог додатне великодушности то што је сазнао дао је Сабин погођен сиромаштвом. Обавештење о оваквом даровању појединца, од владаревих средстава, барем у позноримској пракси, владар је могао да упути низу функционера, али је од препозита то могао бити пре свих других препозит *sacri cubiculi*.

Уколико се прихвати Хоџкиново тумачење да је у поменутих писмима Фауст назван препозитом, произлазило би да је Теодорих Фаусту поверавао задатке који се не могу ни теоретски сви обухватити под компетенцијама препозита *sacri cubiculi*, нити под јурисдикцијом препозита *thesaurorum*. Наравно, теоретски је могуће да је решавање проблема поменутих у свих шест писама (1.35, 1.14, 1.26, 1.34, 2.5, 2.9) Теодорих поверио порепозиту *sacri cubiculi*, будући да се дешавало да кубикларијима, као и припадницима владаревих гардијских регименти (протектори и доместици), као особама из њихове непосредне околине и људима од поверења, владари поверавају извршење деликатнијих задатака. ³⁹⁴ Међутим, морамо приметити, када је у питању компетентност за извршење задатака поменутих у свих шест писама, постоји само један "заједнички чинилац" који је у позноримском државном поретку био надлежан за решавање проблема поменутих у свих шест писама, а то је преторијски префект. Ово се нарочито односи на инструкције и наредбе из писама 1.34 и 1.35 - доношење процене да ли провинције имају довољно залиха домаћег жита, доношење процене колико се од евентуалног вишка може продати странцима, увођење забране продаје странцима уколико у одређеној провинцији нема вишка жита, давање дозволе за куповину жита од страних трговаца уколико нека провинција нема довољно домаћег жита - све су ово мере које су, како по позноримској пракси, тако и по Касиодоровој

³⁹² Jones, LRE, 459, 627.

³⁹³ Cass. Var, 2.9; Hodgkin, Cassiodorus, 175

³⁹⁴ Jones, LRE, 402

формули за постављење преторијског префекта - могле спадати само у надлежност преторијског префекта, а не некога од препозита; ово тим пре што се из писма 1.34 јасно види да су поменуте мере упућене свим провинцијама (а не само Апулији), што је могло бити учињено само са позиције преторијског префекта. Коначно, сама чињеница да, у свих поменутих шест Касиодорових писама, испред Фаустовог имена стоји РРО, сигла која код њега увек означава преторијског префекта, требало би да заокружи питање да ли је Фауст у писму 1.35 био насловљен као препозит или преторијски префект.

У овом писму се не прецизира ком граду или областима су намењени жито, послато из Апулије, као и оно које треба купити од страних трговаца. Хоцкин је претпоставио да је ово жито било намењено Риму,³⁹⁵ не наводећи аргументацију за ову тврдњу, а вероватно полазећи од претпоставке да је поменута несташица највише погађала највећи град Италије. Чини нам се да само писмо има тон као да се ради о томе да глад прети Теодориховој непосредној околини, а чињеница је да ће се не много касније, у писму 2.20, Теодорих жалити да мора да покрива мањкове хране у Равени, и образлагати зашто у том граду постоје изразито повећане потребе за житом. Треба додати да писмо 1.34, које му хронолошки и непосредно претходи, такође говори о мерама за спречавање несташица жита, али одаје тон бриге ширих географских размера, као да се ради о томе да одређен број провинција у том тренутку има мањак жита. Овај утисак нарочито је појачан заповешћу да се у лукама стационирају људи који ће спречити странце да извозе жито док год се не задовоље локалне потребе, као и наглашавањем владара да се мере забране извоза односе на било коју провинцију која не успева да задовољи своје потребе локалним житом. С друге стране, из писма 1.35 јасно се види да је у дотичној ситуацији било и провинција са вишком жита, као што је случај са Апулијом, као што се у писму 1.34 оставља могућност да поједине провинције имају вишак жита. У сваком случају, чини нам се радило о суши која је погодила само један број провинција (међу којима се могла наћи и нека од провинција које снабдевају Равену), али су неке провинције успеле да постигну вишкове (било да је суша различито погодила различите провинције, било да су постојали вишкови од прикупљања аноне од претходних година), па су у дотичној ситуацији снабдевале погођене провинције, као што је случај са Апулијом у писму 1.35.

³⁹⁵ Hodgkin, Cassiodorus, 18.

Интересантно је да у Касиодоровим многобројним писмима нема помена допремања сицилијанског жита у Равену. Будући да је Касиодор сам начинио избор својих писама која ће као целину учинити "доступним јавности", тешко би се могло рећи да су писма о допремању сицилијанског жита у Равену можда постојала, па су изгубљена, или да је Касиодор имао неког посебног интереса да их објави (колико је из осталих савремених дела и самих његових писама познато, Касиодор нпр. није био повезиван са корупцијском делатношћу комеса Сиракузе). У суштини, чини се могућим да је током већине година остроготске владавине, Равена своје потребе у житу задовољавала из Истрије и Лигурије. Ипак, није немогуће да су поједине допунске количине сицилијанског жита стизале у Равену, па их Касиодор није поменуо, будући да је круцијелну улогу у снабдевању Равене житом приписао Истрији и Лигурији. Само привредно стање Сицилије Касиодор приказује као веома напредно (премда праћено јаком корупцијом администрације острва), па се чини мало вероватним да Равена није барем понекад имала удела у снабдевању сицилијским житом. У Касиодоровом писму 9.10, које је краљ Аталарих упутио свим посесорима и дефенсорима града Сиракузе илити свим провинцијалима, краљ каже да је његов деда (Теодорих), разматрајући велико повећање земљорадње и популације које је донела његова дуга и мирна владавина, сматрао мудрим да повећа порезе које плаћа провинција Сицилија. Аталарих констатује да је тако њега, као наследника, припремио за давање неочекиване милости, јер им опрашта цело повећање (*augmentum*) које је процењено за њих (провинцијале Сиракузе) за четврту индикцију, а све што су већ платили под проценом за пету индикцију (526-7)³⁹⁶ налаже скупљачима пореза да однесу на њихово име (име провинцијала). Краљ ова опраштања додатно образлаже речима да својим приходом сматра само оно што посесор весело плаћа. Потом, позива посесоре да се одмах жале директно њему (краљу) ако над њима врши опресију гувернер провинције, уз подсећање да је његов деда често жалио због спорости гувернера да се покоре писмима опозива, знајући да они одуговлаче (са повлачењем са положаја) у провинцији, сигурно не за његово (Теодорихово) или њихово добро (добро посесора). На крају писма, краљ најављује да ће провинцијалима послати сајона Квидилу, да им пренесе конкретна наређења о свему поменутом. Дакле, у овом писму је просперитет сицилијанске пољопривреде под остроготском влашћу приказан у таквом степену као велики, да је Теодорих могао повећати порезе на острву, а да је Аталарих потом могао

³⁹⁶ Хоцкинов прорачун година индикта уједно даје оквир за датовање овог писма - Hodgkin, Cassiodorus, 393.

да "опрости" односно добровољно смањи део пореза чак за две пореске године за редом. Наравно, теоријски се може поставити питање да ли је ова галантна мера била последица краљеве самоиницијативности, као што то Касиодор приказује, или је проистекла као одговор на предлог провинцијала у облику петиције, будући да из богате позноримске праксе знамо да су конституције упућене провинцијалима најчешће биле одговор на њихове петиције. У једном од следећих Касиодорових писма (9.12) краљ Аталарих скупљачима пореза (*censitores*) Сицилије, спектабилима Виктору и Витигисклу, поручио је да су прекорени за опресију провинцијала и недолазак на двор Теодориха онда када су били позвани. Аталарих им замера што нису дошли да двор да га поздраве онда када је ступио на престо. Овде писмо прецизира да су они и комес Сиракузе Гилдија обавештени о краљевој одлуци да опрости увећани порез за четврту индикцију, о чему је било речи у писму 9.10. На крају, краљ упозорава обојицу цензитора да, ако су угњетавали или повредили било ког провинцијала, имају у виду да је краљ свим Сицилијанцима дао право на апелацију њему лично за све случаје опресије. Касиодорово писмо 9.14,³⁹⁷ краљ Аталарих упутио је спектабилису Гилдији као комесу Сиракузе. У њему, краљ Гилдији поручује да од Сиракужана чује велике жалбе на њега. Наиме, краљ је чуо да је Гилдија од Сиракужана изнудио велике суме под изговором да ће поново сазидати бедеме, што није учинио; тим поводом, Аталарих му је поручио да им врати новац или да сагради бедеме. Писмо се великим делом бави Гилдијиним незаконитим поступцима, као што је та да за *fiscus caducus* потражује поседе умрлих (не обраћајући пажњу на закон, који треба да се примењује само на странце који умру без наследника).³⁹⁸ и нарочито његовим злоупотребама у париницама и његовој пракси да суди у споровима за које није компетентан (прецизира се да су то судски спорови између двојице Римљана, за које краљ истиче да треба да остану у јурисдикцији *iudices ordinarii*); краљ је Гилдији поручио да он треба да брани државу оружјем, Инетересантно је да краљ ово писмо дословно назива конституцијом, а да праксу да судски спорови Римљана остану у јурисдикцији *iudices ordinarii* приписује едиктима и прескрипцијама које је Теодорих направио за управљање Сицилије. Ипак, у писму се, за ово поглавље, чини се занимљивом једна оптужба на рачун Гилдије коју Аталарих такође преноси. Краљ, наиме, каже да комеса оптужују да купује терете бродова који долазе у луку по његовој (Гилдијиној) личној цени и да је сама сумња на такву праксу опасна за официјала. Краљ даље каже да ако Гилдија жели

³⁹⁷ Cass. Var, 9.14

³⁹⁸ у начелу, *res privata* добијају поседе оних који би умрли без деце; о овоме в. Jones, LRE 416.

да избегне сумњу за ово дело, нека епископ и народ града изађу као сведоци у његову корист. Краљ закључује да цене треба да буду уврђене заједничким разматрањем и да нико не воли трговачку трансакцију која је наметнута. О природи праксе за коју је праксу Гилдија био оптужен биће речи касније, али је за ово разматрање битно да Касиодор приказује Сиракузу као луку и даље веома посећену од стране теретних бродова, и као место где се и даље обављају велики откупи и продаје бродских терета, међу којима су се свакако налазили и терети сицилијанског жита.

У савременим изворима, сачувано је неколико веома конкретних и значајних података о снабдевању Равене водом у доба Теодориха, односно о променама које је његова владавина донела по том питању.

Равенски аноним истиче да је Теодорих поправио акведукт Равене, који је подигао принцепс Трајан, и после много времена увео у њега воду; ту је палациј учинио савршеним, и додао му кружни портик. Додаје да је исто тако у Верони подигао терме, палациј, нове кружне бедеме, и додао портик палацију а врата (граду), а да је акведукт, који је много пута био разаран, обновио и пустио воду у њега. Исто тако је у Тицину подигао нови палациј, терме, амфитеатар и бедеме.³⁹⁹ Овде треба подсетити да су сва три поменута града била Теодорихове омиљене резиденције, а Равена фактички и његова краљевска престоница, па је обнова акведуката у њима само била део мера обнове градова у којима је проводио највише времена.

Равенски акведукти помињу се и у Касиодоровом писму 5.38, упућеном свим посесорима (Равене). У њему краљ Теодорих изјављује да су акведукти предмет његове посебне бриге, и због тога посесорима заповеда да одмах почупају жбуње које прети да постане велико дрвеће, а које квари чистоту воде равенског акведукта и прети да оштети акведукт. Тим поводом, Касиодор каже да је вегетација миран освајач грађевина, опсадни ован који их сравњује са земљом. Потом истиче да ће, након чупања жбуња, Равењани поново моћи да уживају у својим термама, да им поглед на прљаву воду за пиће више неће кварити апетит и да више неће морати да се купају двапут.

³⁹⁹ Anon. Val., par 70.

НАВИКУЛАРИЈИ

Транспорт великих пошиљки у позноримско доба, како државних, тако великим делом и приватних, вршио је колегиј бродовласника (*navicularii*). Навикуларији су, по дефиницији, били земљовласници од чије је земљишне ренте власт очекивала да граде и одржавају своје бродове, и покривају евентуалне губитке. Уз то, власт им је и плаћала за превоз државних терета.⁴⁰⁰ Током Принципата, влада је охрабривала богате грађане да јој стављају своје бродове на располагање, давањем имунитета од градских магистратура. Декуриони и велепоседници, желећи да избегну да служе у куријама, тако су улазили у гилду навикуларија. Заузврат им је, као услов поменутог имунитета, још тражено да уложи добар део свог богатства у бродове. Након уласка у гилду навикуларија, од бродовласника се очекивало да уложи своје профите и у земљу. Пошто су навикуларији желели да предају имунитет синовима, служба им је постала наследна. Ипак, пракса уласка у колегиј навикулара временом је постајала и предмет злоупотребе - познати су покушаји Хадријана, Антонина Пија и Марка Аурелија да спрече праксу богатијих појединаца, који су ушавши у гилде навикуларија и добивши на име тога изузеће од магистратура, потом избегавали да уложе значајнији део своје имовине у посао са бродовима.⁴⁰¹ Иначе, А. Џонс сматра да служба навикуларија, сама по себи, никада и није била нарочито профитабилна, јер у супротном не би било потребно "намамљивати" бродовласнике поменутиим имунитетом. Како он примећује, са инфлацијом III века, реална вредност транспорта је пала, па је служба навикуларија постала терет; ипак, влада је успела да натера навикуларије да наставе са својом службом, сматрајући њихове привилегије довољном компензацијом за губитке.⁴⁰²

Константин Велики је прописао да посед навикуларија који без тестаментa умре без наследника, треба да наследи његов колегиј, а не државна ризница (на шта би држава иначе имала права на основу *bona vacantia*). На овај начин, требало је да се имовина колегија навикуларија остане вечито везана за њу, како би колегиј био у

⁴⁰⁰ Utley, *Guilds*, 1.4; Jones, *LRE*, 722.

⁴⁰¹ Sirks, *Food for Rome*, 80, 82, 99; Jones, *LRE*, 13; cf. Paterson, *Trade*, 156-159.

⁴⁰² Jones, *LRE*, 829; cf. Finley, *Ancient Economy* 153.

стању да пружа своје услуге (слично принципу да имовину декуриона, који без тестаментa умре без наследника, наслеђује курија). Као што се терме финансирају поверавањем монопола експлоатације соли надзорницима солана (*mancipes salinarum*), колегиј од 60 навикуларија има обавезу да превози дрво за грејање терми (при томе, дрво се као намет узима од тачно прописаних градова). Дешава се да се терет обавеза које падају на *mancipes salinarum* увећава умножавањем изузећа, коруптивно стеченим од цара, па ови траже да се нови чланови узимају из других гилди или да навикуларији поделе са њима одговорности; навикуларији су се противили оваквим предлозима, али су показивали вољу да уступе надзорницима солана неколико својих чланова.⁴⁰³

Навикуларији су били организовани у колегије (*collegia*) или ти тела (*corporatio naviculariorum*) која контролишу преторијски префекти или префекти аноне Африке и Александрије, који су одговорни преторијским префектима Италије и Истока. Навикуларији су организовани по диоцезама - знамо за колегиј Хиспаније, Африке, Оријента, и за александријску и карпатијску флоту, које представљају Египат и Азијану). Чланство у њима је наследно у смислу да зависи од власништва земље подложне *navicularia functio*. Ако *navicularii* ту земљу продају или поклоне, нови власници су обавезни да постану чланови гилде или да учествују у њеним трошковима. Ово правило примењивано је чак и када земља пређе у власништво *res privata* или цркве (стога не чуди да је блажени Августин одбио да прихвати за своју цркву посед који је оптерећен са *navicularia functio*). Ово правило је често заобилажено, па је влада периодично враћала колегијима земљу чији су чланови одбијали да дају допринос. Власт периодично обнавља чланство гилде принудним уписивањем лица која поседују довољно земље.⁴⁰⁴

Уколико носе државни терет, навикуларији су били плаћени за то по стопи који држава пропише. Стопа за навикуларије Оријента 334. за транспорт жита из Египта у Цариград износила је један солид и један одсто жита за 1.000 модија, а толико је износила и за александријску флоту. Пошто се за солид тада могло купити 30 модија жита, то је укупна накнада вредела 4 одсто терета, што је једна трећина комерцијалне стопе коју је Диоклецијан својевремено фиксирао за исти пут (12 денарија по модију, при чему овај кошта 100 денарија, тако да Диоклецијанова стопа износи 12 одсто). Уз ову накнаду, навикуларији су били компензовани привилегијама које владу не коштају

⁴⁰³ Utley, *Guilds*, 1.8; Jones, *LRE*, 420, 705; cf. Liu, *Associations*, 352-368.

⁴⁰⁴ Utley, *Guilds*, 1.4; Jones, *LRE*, 827; cf. Dee, *From Rome*, 236-237.

ништа, а то су ослобођење од куријалских дужности, од царина (чак и за робу коју носе за себе), од старатељства над малолетнима и сл. На пример, када је *corpus Orientis* обновљен 371, члановима је на име поправке и замене њихових бродова дат опрост земљарине у житу (не и у оделу, коњима итд.) по стопи од 50 југа на сваких 10.000 модија бродског капацитета који поседују.⁴⁰⁵

Навикуларији се у IV и V веку помињу углавном као превозници жита из Африке у Рим и из Египта у Цариград, али се од њих се тражи и да превозе терете за снабдевање база војске (*expeditionales portus*). Били су у обавези да прихвате терете између 1. априла и 10. октобра (будући да се зима сматра преопасном за морски превоз), а Константин им је дозволио рок од две године да донесу потврде о испоруци. Потом је 396. утврђено да они користе овај рок да тргују житом које носе, па је рок смањен на једну годину (осим ако кашњење могу да докажу лошим временом). Судским путем се истражују наводни губици од олуја и кварења терета од воде, па уколико суд утврди овакве губитке, влада их надокнађује. *Corpus Orientis* 371. је обновљен тако да је преторијски префект од сада имао задужење да међу навикуларије овог корпуса уписује куријале, одслужене чиновнике провинцијских официја (*primipilares*), па чак и бивше гувернере.⁴⁰⁶

Од самих навикуларија се не очекују да возе сопствене бродове, него од капетана (*magister navis*) које они поставе. Ови капетани, заједно са морнарима, бивају испитивани при истрази штете од олуја. На навикуларијима остаје да финансирају градњу, поправку и пловидбе њихових бродова. А. Џонс претпоставља да су гилде навикуларара сигурно имале и успаване чланове, власнике *praedia naviculariorum*, који су само плаћали намете за трошкове гилде. Он закључује и да је овим системом, влада одржавала државну трговачку флоту, финансирану од ренти од извесних земаља. Независно од тога, влада има право да користи било који приватни брод капацитета од преко 2.000 модија, без обзира на ранг власника.⁴⁰⁷

Бродови навикуларара грађени су директном радном снагом, при чему се дрво реквирира (једини изузетак у томе су кипарис и бор, за који се земљовласници компензују). У дромонима су распоређени веслачи (*dromonarii*) које унајмљује преторијски префект и који имају ранг *milites* и примају аноне; дромонарији могу бити

⁴⁰⁵ Jones, LRE, 828.

⁴⁰⁶ Utley, Guilds, 1.4; Jones, LRE, 828, 829; cf. Paterson, Trade, 145-159.

⁴⁰⁷ Jones, LRE, 829.

слободни или робови, изнајмљени, или купљени од власника као робови па потом ослобођени.

Када је реч о речном транспорту, позноримска држава контролише колегиј сплавара (*caudicarii*), који носе жито преко Тибра, из Остије у Рим, и колегиј чамција (*lintriones*) чијих 60 чланова снебдева римске терме горивом. На Нилу постоје сплавари државних чамаца, мада су чешћи приватни. Они примају трибутарно жито од градских власти (од којих добијају и новац за превоз), па га испоручују државним житницама у Неаполису преко Александрије. А. Џонс претпоставља да је ова служба вероватно била принудна.⁴⁰⁸

Од суштинске је важности подсетити да се у позноримској поморској трговини и транспорту прави разлика између бродовласника (*navicularius*, *ναύκληρος*), капетана (*magister*, *κυβερνήτης*) и трговца (*mercator*, *negotiator*, *ἐμπόρος*) и његовог агента (*πλοτικός*). Ове улоге често су уједињене у једном човеку, власнику пловила којим сам управља и чији терет сам купује и продаје, за разлику од навикуларија, који не навигирају своје бродове. Трговачки превозник може поседовати флоту бродова којом управља преко агената и капетана. Такође, црква је могла поседовати флотилу бродова за превоз. Тако је Црква Александрије поседовала неколико великих морских бродова, којима је извозила вишак жита са својих поседа, и којима је увозила дрво. Ови бродови су једном приликом били захваћени буром на Јадранском мору, па је са њих у нужди бачен у море терет који је обухватао сушено воће, одело и сребро (губитак је процењен на 34 центенарија тј. око 25.000 солида, а одговорни агенти и капетани су по повратку у Александрију потражили уточиште у цркви). Такође, Црква Александрије имала је флоту чамаца који су пловили по Нилу.⁴⁰⁹

Већина бродских превозника носи свој терет, али и трговце са њиховом робом. У том случају, превозници и трговци деле губитке између себе, уколико се део терета мора бацити у море. Поред трговаца, на теретним бродовима путују и обични, појединачни путници. Неки бродски превозници и трговци спајајау целу трговину, купујући робу у центрима производње и продајући их у центрима потрошње, или купујући и продајући терете на једном од великих трговачких вашара. Постоји годишњи сајам ове врсте у Егама у Киликији који траје 40 дана, а који је ослобођен

⁴⁰⁸ Utley, *Guilds*, 1.5; Jones, *LRE*, 830; cf. Pryor-Jeffreys, 15-16.

⁴⁰⁹ Utley, *Guilds*, 3.1; Jones, *LRE*, 866, 841; cf. Paterson, *Trade* 145-158, A. Laiou, *Trade* 685-687, Erdkamp, *Food Supply*, 273-274.

путарине. Познато је да су у првој половини V века на овај сајам долазили бродски превозници, капетани и трговци са запада Царства. Многи мали трговци, поготову они који путују на туђим бродовима, носе своју робу у малопродају од луке до луке. То је, на пример, у првој половини V века, био случај са трговцима оделом из Атине који су ишли у Птолемеиду. Трговци на велико такође унајмљују путујуће продавце, којима поверавају робу за продају и резервишу им место на броду, уз упутство у којим лукама (кроз која брод буде пролазио) треба да покушају директну продају одела, било појединачним обичним купцима, било локалним трговцима; потом путујући продавци треба да зараду пошаљу директно крупном трговцу, од кога заузврат обично добијају годишњу плату.⁴¹⁰

Бродски превозник се ретко ослања само на свој капитал; он радије да узима поморске зајмове који би га делимично покрили од штете од олује. За такве зајмове, пошто је кредитор изложен ризику потпуног губитка, стопа камате није подложна законском лимиту (све док Јустинијан 528. није фиксирао максимум на 12 посто годишње, насупрот 8 посто за обичне комерцијалне зајмове и 6 посто за приватне зајмове). У првим деценијама VI века, барем на истоку Царства, постоје људи који живе од давања поморских зајмова, од којих су неки узимали 10 посто (али би заузврат накрцали брод једним модијем жита или јечма по солиду зајма), док су други узимали 12,5 посто, и то не годишње, него по дужини трајања пута (што иде на корист превозника ако га задржава лоше време, али се исплати зајмодавцу ако је време нормално).⁴¹¹

Када је реч о социјалној структури бродских превозника, иако су велепоседници имали велику улогу у настанку навикуларија, чини се, судећи према аргументацији А. Џонса, да су крупни земљопоседници релативно ретко поседовали бродове или ангажовали агенте да тргују за њих. Џонс један од аргумената за свој утисак налази у Хоноријевој забрани особама које су племенитог рођења, носе државне части или су напросто богати, да тргују на штету градова, како би куповина и продаја била лакша између обичног човека и трговца. Други аргумент Џонс види у чињеници да позноримски сенатори и декуриони иначе сматрају занатство и трговину нечим испод своје части, и подсећа да чак и цариградски банкар и трговци свилом имају аспирације само на ситне дворске синекуре. Пример таквог преовлађујућег типа

⁴¹⁰ Jones, LRE, 867; cf. Finley, *Ancient Economy*, 144-147.

⁴¹¹ CJ 4.32.26; Jones, LRE, 868.

велепоседника - који не поседује своје теретне бродове, него свој терет транспортује плаћеним бродом - Цонс налази у сенатору Лаурицију, Хоноријевом некадашњем препозиту *sacri cubiculi*, који је агенту својих сицилијанских поседа наложио да преко неког од бродова који плови за Равену отпрати намирнице за његову кућу у Равени, или да их (уколико не наиђе неки од бродова) пошаље копном за Рим и складишти у његовој житници.⁴¹² Он закључује да велику већину *negotiator*-а чине плебејци који могу, ако купе довољно земље или робова, да буду уписани у курију мањег града или да уђу у провинцијски официј.⁴¹³

Осврнућемо се на то, шта конкретно о навикуларијима прописују царске конституције Теодосијевог кодекса, и даље важећег на територијама остроготске Италије. У конституцији, коју је Константин Велики 314. упутио префекту града Рима Волусијану,⁴¹⁴ прописује се да уколико иједан навикулариј рођењем постане капетан лакшег брода (*levantemarius*), остеће у истом колегију у коме су били и његови родитељи. Овим прописом је осигурано да уколико неко наслеђем стекне брод мањи од уобичајене величине бродова навикулара, остаје у колегију навикуларија, будући да су његови родитељи били чланови поменутог колегија. На тај начин, онемогућено је да прелазак на коришћење мањег брода буде повод за напуштање колегија и обавеза навикуларија. У конституцији, коју је Константин 315. упутио Амабилијану, префекту аноне, прописује се да навикуларији који су одређени за колегиј Градских *pistores* (термин који обухвата пекаре и млинаре заједно), а нису подложни овој обавези путем наслеђивања, морају бити ослобођени ове принудне јавне службе; ако буду задржани међу писторима по праву наслеђа, имаће право да врате колегију пистора наслеђе или да га пренесу следећем рођаку, по било ком степену сродства, како би сами могли бити ослобођени из колегија пистора; уколико прихвате наследство, обавезни су да приме принудну јавну службу пистора и да од њихове личне имовине подносе терет навикуларија.⁴¹⁵ Чини се да се ова конституција бави случајевима особа које су, путем имовине које су наследили, теоријски били у обавези да испуњавају дужности према два колегија истовремено - колегију навикуларија и колегију пистора. Конституција даје право да дотични напусте колегиј пистора, уколико се одрекну имовине која их обавезује да врше обавезе пистора; пошто није прописана оваква могућност уколико

⁴¹² Jones, LRE, 841.

⁴¹³ Jones, LRE, 871.

⁴¹⁴ CTh 13.5.1; cf. Honoré, Law, 59, 62, 68; cf. Sirks, Food for Rome, 133, 150.

⁴¹⁵ CTh 13.5.2; cf. Sirks, Food for Rome, 150, 163, 164.

поседник навикуларске и писторске имовине жели да напусти колегиј навикуларија, стиче се утисак да је власт у тренутку издавања конституције сматрала очување броја навикуларија приоритетнијим у односу на писторе. Само решење, да онај ко задржи писторско и навикуларијско наследство, мора вршити јавну службу пистора, а од своје имовине сносити терете навикуларија, одраз је реалне разлике у испуњавању ових принудних јавних дужности - док је пистор дужан да лично ради, навикуларије је дужан да врши финансирање.

Конституција, коју је исти Август 319. упутио Амабилијану, префекту аноне,⁴¹⁶ забрањује навикуларијима да издејствују себи изузеће (од своје јавне службе) у било ком облику. Иста прописује да уколико ико стекне патримониј који носи обавезе принудне јавне службе навикуларија, за то неће имати никакве привилегије, колико год да је високог ранга, али ће дотичне јавне принудне службе испуњавати за цели посед или део њега, будући да није праведно да све особе носе заједнички терет у једнаким деловима. Ова конституција оставља, наравно, утисак да су носиоци високих државних функција и њима слични већ започели покушаје да себи издејствују умањење обавеза навикуларија, а царска власт је у овом акту јасно прецизирала да се обавезе међу навикуларијима распоређују пропорционално својим уделима у власништву поседа који су везани за службу навикуларија. Константин је 326. издао конституцију упућену Аблавију, преторијском префекту (Источне) префектуре,⁴¹⁷ у којој је заповедио да сви навикуларији широм земље и свих доба, били они декуриони или високог ранга, треба да буду ослобођени свих принудних јавних служби, укључујући сва пореска давања у натури и злату и сребру, како би им патримонији остали нетакнути, а они тако буду могли да врше принудну јавну службу навикуларија. Ова конституција, за разлику од конституције из 315, не дозвољава да навикуларији буду оптерећени било каквом другом принудном јавном службом, али се ово односи само на декурионе и особе високог ранга; са друге стране, бити истовремено навикуларије и декурион фактички је значило и даље вршити две принудне јавне службе, а ова конституција га је само штитила да не врши и трећу. Ипак, значајно је да ова конституција истиче потпуни порески имунитет поседа који су везани за службу навикуларија и објашњава је потребом да ови поседи финансирају вршење обавеза од стране навикуларија.

⁴¹⁶ CTh 13.5.3; cf. Sirks, *Food for Rome*, 150.

⁴¹⁷ CTh 13.5.5; cf. Sirks, *Food for Rome*, 132.

Као одговор на петицију навикларија (из неименоване диоцезе) Константин Велики је 326. издао конституцију у којој каже да не дозвољава отуђење земљопоседа које су учинили навиклари да би побегли од своје принудне јавне службе, и да је њихова (царева) воља да купци поменутих земљопоседа, на вашу петицију префекту аноне, буду натерани да прихвате ову службу на коју су се обавезали.⁴¹⁸ Осим што спада у оне конституције које на најједноставнији начин приказују међусобну условљеност уживања поседа који су везани за навикларску службу и извршавање исте службе, овај акт нам указује да је продаја земљопоседа везаних за службу навикларија начелно дозвољена, али да купац не може избећи да на себе прихвати дужности навикларија. Околност да је петиција била упућена префекту аноне, а не преторијском префекту и цару, као онима који доносе коначну одлуку о статусним питањима навикларија, вероватно је био покушај да се заобиђе одлучујућа инстанца и да се дозвола стекне од префекта аноне, за кога у пракси није познато да је икада одлучивао о давању сагласности за продају земље везане за службу навикларија. Из царевог инсистирања на томе да купци поседа везаних за службу навикларија буду натерани да се прихвате дотичне службе, стиче се утисак да су купци од навикларија купили земљопоседе верујући да их то не обавезује на вршење поменуте службе, тј. да откупом овакви земљопоседи губе функцију издржавања делатности навикларија. У сваком случају, већ Константин Велики овим актом практично је ставио до знања да, у начелу, земља која је одређена за финансирање службе навикларија, не може бити ослобођена овог терета и намене, барем не ако то није воља државе. Сама чињеница да је група навикларија, везано за продају земљопоседа, поднела петицију префекту аноне, сугерише да је и за саму продају поседа оптерећених навикларијском службом била потребна сагласност државе, ово тим пре што смо из једне од поменутих конституција видели да се сродство са претходним навикларијима узимало у обзир при промени уживаоца поседа везаних за службу навикларија, а да је преторијска префектура била та која одлучује о томе да ли лична имовина и приходи у довољној мери квалификују појединца да постане навикларије.

У конституцији коју су Август Констанције и Цезар Јулијан 357. упутили Олибрију, префекту Града (Рима) каже се да навикларији не смеју претрпети никакво насиље када транспортују плодове аноне који су им поверени, и да не смеју да претрпе

⁴¹⁸ CTh 13.6.1; cf. Sirks, *Food for Rome*, 177.

изнуђивања.⁴¹⁹ Стиче се свакако утисак да се конституција односи на искуства која су навикулари доживљавали током својих дуготрајних и географски шареноликих путовања, и да је конституција настала као одговор на њихову петицију. Кратка конституција коју су 364. издали Августин Валентинијан I и Валенс, упућена проконзулу Африке Ампелију, потврда је привилегија навикуларија Африке; значајно је да су цареви овде истакли да су они даровали привилегије овим навикуларијима, уз то откривајући да афрички навикуларији врше транспорт дрвета погодног за јавне потребе.⁴²⁰ Наредна конституција, коју су исти Августини 365. упутили Симаху, префекту града Рима,⁴²¹ заповеда да у свој колегиј буде враћена особа из колегија навикуларија која је избегла своје принудне јавне службе и стекла неоправдане части. Пракса, забрањена овим актом, подсећа на добро познату праксу позноримске епохе да се имунитет за разне принудне јавне службе стиче сумњивим стицањима појединих сенаторских рангова (нарочито почасних), о чему ће у излагању бити помена, али се не може са сигурношћу прецизирати на какву неоправдану част конституција алудира.

Конституција коју су Августини Валентинијан I и Валенс упутили 367. Драконтију, викару Африке,⁴²² значајна је јер обједињено и недвосмислено истиче два принципа (које смо видели из претходних конституција) - да се поседи везани за службу навикуларија могу купити под условом да се прихвати и служба навикуларија, и да овакав купац службу навикуларија треба да врши у пропорцији са купљеним делом имовине везане за ту службу. За разлику од конституције Константина Великог из 326, ова конституција јасно каже шта ће се догодити са купљеним поседима везаним за службу навикуларија чији нови власници не желе да врше одговарајућу принудну јавну службу - ови ће бити враћени колегију навикуларија.

Чини се да је у смислу доследне примене обавезности службе навикуларија посебно интересантна конституција коју су исти Августини упутили исте године Аурелијану, префекту аноне. У овом акту цареви заповедају чак и Домусу своје Благости да преузме вршење дужности које је дужна у случају имовине која има обавезу у име навикуларија.⁴²³ Ова конституција практично нам прва открива нешто што се и могло претпоставити - да *res privatae* обухватају и поседе који су везани за

⁴¹⁹ CTh 13.5.9; cf. Sirks, *Food for Rome*, 246.

⁴²⁰ CTh 13.5.10; cf. Sirks, *Food for Rome*, 118, 145.

⁴²¹ CTh 13.5.11; cf. Sirks, *Food for Rome*, 260.

⁴²² CTh 13.6.4; cf. Sirks, *Food for Rome*, 170, 177.

⁴²³ CTh 13.6.5; cf. Sirks, *Food for Rome*, 171, 172.

службу навикуларија. Поседујући имовину у свим градовима и провинцијама Царства, *res privatae* су, међу поседима које су добијале због изумирања аристократских и других богатих породица, путем заплене због издаје и другим поменутих поводима, неминовно морале доћи и у посед извесног броја поседа обавезних да финансирају службу навикуларија. Из саме формулације у конституцији, стиче се утисак да су царски поседи, који су везани за функцију навикуларија, начелно увек у обавези да врше дотичну принудну јавну службу, а да је у пракси могло бити појединих покушаја да се ова обавеза избегне. Ипак, оно што се недвосмислено види из конституције јесте да прелазак поседа везаних за службу навикуларија из приватних руку у царски посед није начелно доносило ослобођење ових поседа од дужности везаних за поменуту службу; на овај начин, намена навикуларијских поседа у саставу *res privatae* остајала је неповредива, вероватно дајући узор поседима исте намене у приватним рукама, мада свакако треба имати у виду и да је свака промена намене или непоштовање дужности ових поседа у царским рукама могла значити само смањење укупног капацитета бродова који су дужни да превозе царске терете, са свим последицама по државу и привреду Царства.

Прецизан пример једног модела привилегије који су навикуларији добијали за своју службу можемо видети из конституције коју су Августин Валентинијан I, Валенс и Грацијан 371. упутили Модесту, преторијском префекту Истока. Они кажу да, у духу закона за који се чини да га је успоставио император Констанције, заповедају да буду попуњени колегији навикуларија у провинцијама Истока; потом прецизирају да ће ово правило бити спроведено тако да ће број навикуларија бити одређен од стране Модеста, и да ће свакако свака од 50 земљишних пореских јединица биће ослобођено плаћања аноне за плаћање 10.000 мера жита, под условом да плаћање одеће, коња и других производа редовног пореза не буде одбијено у овој истој индикцији; уз то прецизирају да ће материјал за бродове дати прво сви провинцијали, а навикуларију ће их поправљати сваке године од изузећа које им је дато на њихове земљишне пореске јединице. Потом излагање накратко прелази на навикуларије Африке, говорећи да ће привилегије које су (цареви) дали Африканцима остати оним навикуларијима који су утврђени као њихови наследници, тако да ће заувек бити подложни својој принудној служби, док год је у питању њихова наслеђена имовина. На крају конституције, забрањује се да навикуларији буду бирани међу особљем Свете (тј. царске) палате и

декурионима.⁴²⁴ Из ове конституције се види да се она наслања на конституцију сличне проблематике, коју је издао неко од претходних царева, за кога правници тројице Августа претпостављају да је Констанције; претпостављена Констанцијева конституција о навикуларијима није сачувана у Теодосијевом кодексу - садржински и проблемски не одговара јединој конституцији овог цара сачуваној у Кодексу, коју смо већ поменули (конституција из 357). У конституцији тројице Августа очит је проблем недовољне попуњености колегија навикулара у провинцијама преторијске префектуре Истока. Тројица царева су Модесту поверили да одреди број навикуларија у складу са већ поменутом чињеницом да су колегији навикуларија били под ингеренцијом преторијског префекта, коме су били на располагању и који им је издавао најважнија наређења. Ослобођење од плаћања аноне у житу, које конституција истиче, свакако је било ослобођење од највећег дела терета аноне у већини провинција Истока (свакако у Египту и плодним пределима западне Мале Азије). Педесет пореских јединица, на које се ово ослобођење односи, вероватно представља минимални број пореских јединица земље које је колегиј морао поседовати да би издржавао своју делатност. А. Џонс сматра да се овде ради о ослобођењу плаћања аноне у житу по стопи од 50 југа на сваких 10.000 модија бродског капацитета који поседују, а на име поправке бродова.⁴²⁵ Конституција наглашава да се ослобођење од аноне неће односити на плаћање аноне у одећи и коњима; као што смо већ видели, плаћање у оделу чинило је мањи део аноне, и становници преторијске префектуре Истока су га најчешће куповали, и то једно одело на већи број пореских јединица, што значи да останак плаћања овог фрагмента аноне навикуларијима префектуре Истока није могао представљати неко велико оптерећење. Када конституција говори о томе да ће материјал за градњу бродова дати провинцијали, а да ће се надаље бродови поправљати сваке године од поменутог изузећа (од плаћања аноне у житу), тиме овај добитак (односно уштеда) постаје допуна корпуса редовних прихода од поседа навикуларија, који иначе и не служе само за одржавање њихових бродова, него и као компензација за њихову службу, као такву. Одредба о навикуларијима Африке и обавезној наследности њихове службе, под претпоставком да су пристали да наследе поседе који су везани за службу навикуларија, сажет је пример принципа међузависности наследне службе навикуларија и коришћења поседа који су намењени финансирању њихове службе, принципа који је општи, у смислу да важи за све навикуларије. Забрана узимања

⁴²⁴ CTh 13.5.14; cf. Sirks, *Food for Rome*, 127, 142, 144, 159.

⁴²⁵ Jones, *LRE*, 828.

припадника Свете палате и декуриона за службу навикуларија по свој прилици треба да спречи преоптерећеност службом, првих - као царевих најближих људи, других - као класе на коју је иначе пребачен терет надзирања готово целокупног градског живота (о чему ће касније бити речи).

Конституција коју су Августин Валентинијан I, Валенс и Грацијан упутили 372. провинцијалима Африке набраја случајаве промене власништва фарми које су оптерећене службом навикуларија и прописује њихово враћање првобитном власнику уколико нови није спреман да врши службу навикуларија. То представља разлику у односу на конституцију из 367, где се за овакве случајеве прописује да купчева имовина буде враћена колегију навикуларија (иако се обе конституције односе на проконзуларну Африку). Набрајајући врсте промена власништва поменутих фарми, конституција набраја неке који су већ регулисане претходним конституцијама (продаја од стране навикуларија, наслеђивање од стране навикуларија), овај акт помиње и продају или поклон од стране фиска. Будући да од доба Константина Великог на даље, термин *fiscus* представља синоним за комитиву *sacrarum largitionum*, дакле државну ризницу у ужем смислу, произлази да је и државна ризница поседовала земљопоседе везане за службу навикуларија и да је, попут праксе комитиве *rerum privatarum*, могла повремено да неке од њих распрода, као што су уосталом *res privatae* повремено радиле са скоро свим категоријама својих поседа. Такође, значајно је да ова конституција прва помиње да ће у случају враћања ових фарми првобитним власницима, бити узета у обзир побољшања која су учињена. Одатле јасно видимо да су власти у случају поседа оптерећених службом навикуларија пратиле побољшања ових поседа, свакако због повећања прихода која су најчешће била последица мелиоризације земљопоседа.⁴²⁶

Неки практични и сликовити принципи могу се видети из конституције коју су 375. исти Августин упутили Хилону, проконзулу Африке. Поред понављања принципа да у случају продаје поседа од стране навикуларија, купац мора преузети његову принудну јавну службу, у пропорцији са мером купљеног дела, цареви истичу да њихова жеља да куће, када их продају навикуларији, пре него друга материјална добра, буду обавезана за принудне службе, у оној мери у којој су давале профит када су издаване за новац.⁴²⁷ Из последње одредбе сазнајемо да су у поседе оптерећене службом навикуларија спадале и куће за издавање, да треба да наставе да доносе исту

⁴²⁶ CTh 13.6.6; cf. Sirks, *Food for Rome*, 173, 174.

⁴²⁷ CTh 13.6.7; cf. Sirks, *Food for Rome*, 170, 173, 175.

ренту (за финансирање службе навикуларија) какву су давале пре него што су постале оптерећене службом навикуларија, и да при продаји службене имовине од стране навикуларија, оне пре свих других категорија имовине овог колегија морају остати везане за функцију навикуларија. Давање приоритета овим кућама у борби за очување њихове намене (за издржавање службе навикуларија) и инсистирање на очувању висине њихових прихода (при промени њиховог држаоца) сугеришу да је власт у њима видела најпрофитабилнији, или барем најстабилнији, тип имовине и профита намењен финансирању службе навикуларија. Инсистирање на очувању висине ренте поменутих кућа по свој прилици се, између осталог, односило и на њихово редовно одржавање и рационално пословање.

Конституција коју су Августин Грацијан, Валентинијан II и Теодосије I упутили 386. преторијском префекту Принципију⁴²⁸ прогласила је да су сви навикуларији заувек ослобођени свих терета и принудних јавних служби и пореских давања у натури и злату и сребру.⁴²⁹ Овај акт свакако је алудирао на то да навикулариј не треба да врши било коју додатну принудну јавну службу, што је једна претходна конституција, као што смо видели, дозвољавала у случају прихватања наследства посуда везаних за две различите принудне јавне службе; уз то, чини се да је ово прва конституција која је навикуларије начелно ослободила свих (редовних) пореза и дажбина. Конституција коју су Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије 390. упутили Александру, августалном префекту (Египта) прописује да сиромашни људи и ситни трговци не смеју заобићи принудну службу транспорта као навикуларији, али да исто тако особе подесне због своје имовине за вршење принудне јавне службе, не смеју бити изузети (од службе навикуларија).⁴³⁰ Ова конституција, вероватно због тренутног недовољног броја навикуларија у Египту, заобилази доминантни принцип да се у колегиј навикуларија уписују богатије особе, и прописује да и сиромашни треба да буду уведени у службу навикуларија; забрана изузимања од службе навикуларара особа које су захваљујући имовини подесне за ту службу, по свој прилици је последица даљег ширења праксе избегавања ове службе. Конституција исте тројице Августа, упућена 390. Тацијану, преторијском префекту (Истока), прописује да, уколико навикулари не оставе потомке, њихову принудну јавну службу треба да преузме онај ко наследи њихову имовину, ко

⁴²⁸ The Prosopography of the Later Roman Empire, vol. II, под именом Principius не наводи ниједног преторијског префекта, па је тешко рећи коју је префектуру држао

⁴²⁹ CTh 13.5.17; cf. Sirks, Food for Rome, 163, 165; cf. Honoré, Law, 180.

⁴³⁰ CTh 13.5.18; cf. Sirks, Food for Rome, 209; cf. Honoré, Law, 59, 62, 137.

год то био.⁴³¹ На овај начин, и ова конституција је сумирала узајамну нераскидивост поседа намењених служби навикуларија и службе истих, јасно стављајући до знања да степен или природа сродства са претходним навикуларијем могу утицати на добијање статуса навикуларија само онолико колико уједно утичу да дотични наследи поседе истих. Исти Августин упутили су 392. конституцију Аподемију, преторијском префекту Илирика, којом прописују да је сваки навикуларије дужан да у току две године испоручи терет.⁴³² Једна каснија конституција (из 396), као што ћемо видети, приписује прописивање потпуно истог рока за испоруку терета навикуларија Константину Великом, па се чини да је конституција из 392. само понављање њених мера, услед наставка праксе непоштовања рока од две године, тим пре што се акт из 392. завршава кратком претњом навикуларијима да ће сносити последице пробијања рока. Јасно је да се двогодишњи рок за испоруку сигурно односи на државне терете, мада теоријски није искључено да је могао штитити и приватне терете на бродовима навикуларија. Из каснијих конституција може се видети какве су врсте интереса навикуларије могле навести на одуговлачење са транспортом терета.

Конституција Теодосија и Аркадија која је 393. била упућена Руфину, преторијском префекту (Истока), најављује да ће одабрани достојанственици у провинцијама размотрити ресурсе навикулара и лица подређена статусом рођења за ову принудну службу; даље прецизира да ће ови достојанственици дефинисати стални број навикулара, и да ће потом морати да њима (царевима) да пошаљу списак имена, а коначну одлуку доносе они (цареви).⁴³³ Из ове конституције видимо како је у пракси требало да изгледа "регрутовање" нових навикуларија - на "терену" (на нивоу сваке провинције преторијске префектуре) процену о томе ко је у стању или обавези да постане нови навикуларије врше достојанственици које је одабрала централна власт (преторијски префект, званично цареви), што практично значи да ови изасланици имају право да се распитују за материјално стање сваког слободног човека у провинцији; на основу добијене процене, они састављају списак конкретних имена, на основу кога коначну листу нових навикуларија доноси преторијски префект (формално цареви).

Августин Хонорије и Аркадије у конституцији упућеној 396. Еузебију, преторијском префекту (Италије), кажу да сазнају да навикуларији претварају у

⁴³¹ CTh 13.5.19; cf. Sirks, *Food for Rome*, 160, 164; Honoré, *Law*, 68, 70.

⁴³² CTh 13.5.21; cf. Sirks, *Food for Rome*, 147, 189; Honoré, *Law*, 73.

⁴³³ CTh 13.5.22; cf. Honoré, *Law*, 73.

пословни профит производе које су примили, кршећи тиме закон Константина који им је дао рок од две године да га испоруче; додају да им, на име олујног времена, не поричу две године за испоруку (Милано 396).⁴³⁴ Ова конституција, као трећа која се бави кашњењем терета на бродовима навикуларија, указује на учесталост појаве, али прва доноси отворену оптужбу за ову праксу. Из њених тврдњи, стиче се утисак се да је већ изгубљена конституција Константина Великог, осим прописивања двогодишњег рока, дозвољавала да навикуларији непоштовање рока оправдају извесним чиниоцима, као што је олујно време. У целини, стиче се утисак да се у овој конституцији говори о пракси да навикуларији намерно искористе олујно време као изговор за неиспоруку државног терета у двогодишњем року, а да затим истек рока искористе као повод да државни терет продају за властити профит, тим пре што су државни терети које су превозили углавном били прехрамбени, дакле кварљиве природе. Оваква интерпретација чини нам се вероватном и због тога што ће касније конституције говорити о оваквој пракси сасвим прецизно. Конституција, коју су такође издали Хонорије и Аркадије 397, а упутили је Сенату и народу, наређује да навикуларији понесу (*deferre*) трећину редовног градског пореског плаћања (*teretiam urbani canonis portionem*) при самом почетку путовања. Овај акт даље прописује да ако флота навикуларија пропадне од немара или од времена, биће обновљена од стране преторијске префектуре, под условом да ако свака особа која стекне било који земљишни посед који је у обавези према таквој принудној јавној служби, буде позвана у јавну службу транспорта у пропорцији са величином таквих земљопоседа.⁴³⁵ К. Фар превео је у овом случају *deferre* као испоручити (*deliver*),⁴³⁶ из чега би произашла тешко објашњива ситуација да навикуларији треба да испоруче државни терет убрзо по његовом пријему, нарочито ако се има у виду да се под редовним градским порезом, који доносе навикуларији, подразумева готово извесно анона у виду жита коју навикуларији иначе довозе у престоницу углавном из Египта и Проконзуларне Африке (*canon frumentarius*).⁴³⁷ Због тога нам се чини да глагол у овом случају треба схватити у његовом основном значењу - "понети".⁴³⁸ У оваквом тумачењу, навикуларији би једноставно били дужни да одмах понесу трећину убраног пореског давања намењеног престоници, како би процес транспорта државног терета отпочео што пре, али би био

⁴³⁴ CTh 13.5.26; cf. Sirks, *Food for Rome*, 147, 149; Honoré, *Law* 220.

⁴³⁵ CTh 13.5.27; cf. Sirks, *Food for Rome*, 120, 138, 143, 146; Honoré, *Law*, 220.

⁴³⁶ C. Pharr, *Theodosian Code*, 395.

⁴³⁷ О овој пракси в. Jones, *LRE*, 699.

⁴³⁸ Lee, *Latin Dict*, 499.

издељен на делове, како не би преоптеретио бродове навикларија и монополизовао термине њихових првих путовања у години. Одредба којом се прописује да ће преторијска префектура обновити флоту навикларија уколико ова пропадне од немара или времена, по свој прилици се односи на слућајеве ако пропадне флота навиклара у читавој провинцији, па је неопходно да преторијски префект, као највиши надређени свих навикларија, организује и финансира обнову целе флоте, али под условом и да буду уписани нови навикларији. Значајно је да конституција дословно и прецизно дефинише принцип расподеле обавезе навикларија као пропорционалне величини поседа који држе, а који су везани за њихову службу. Конституција истих Августа, упућена 399. Месали, преторијском префекту (Италије) најављује да ће сви навикларији који су подложни принудној јавној служби бити натерани да граде своје бродове према прописаној величини, какао би могли да приме одређене терете, а да ће њихова имовина бити у опасности ако при градњи бродова не узму у обзир тражени капацитет.⁴³⁹ Из ове конституције по први пут сазнајемо да су за бродове навикларија власти прописале величину и капацитет; претња са краја конституције појачава утисак да у реалности бројни навикларији нису били вољни да граде бродове довољно велике за потребе централне власти. У Теодосијевом кодексу није сачувана конституција која је прописала капацитете и друге спецификуме брода навикларија, а који су важили 399, али јесу сачуване конституције каснијих царева о поменутиим капацитетима (о чему ће касније бити речи); наравно, прописани капацитети из времена конституција каснијих царева не указују нам нужно на то који су капацитети важили за бродове навикларија 399. и раније.

О утицају моћнијих појединаца на навикларије говори конституција коју су 399. Августин Аркадије и Хонорије упутили преторијском префекту (Истока) Евтихијану. Ова конституција каже да ће бродовласници бити изложени државној конфискацији њихових бродова ако занемарују принудне јавне службе или покушају да стекну изузеће од службе путем заштите моћнијих људи.⁴⁴⁰ Присуство претње за обе врсте злоупотреба указује да оне нису биле ствар превентивног теоријског предвиђања законодавца, него нечега што је већ представљало праксу у реалности. Ово је прва позната конституција која навикларијима прети запленом бродова у случају невршења своје службе, што је новитет и у том смислу да им је власт, до сада, за

⁴³⁹ CTh 13.5.28; cf. Sirks, *Food for Rome*, 127, 143, 166; Honoré, *Law*, 221.

⁴⁴⁰ CTh 13.7.1; cf. Sirks, *Food for Rome*, 109, 182.

неизвршавање дужности претила само оспоравањем права да уживају поседе везане за њихову службу. У начелу, држава је фактички имала основа да и бродове навикуларија посматра као своју својину, будући да је велики део њих саграђен од државних материјала и радном снагом провинцијала, а сви су поправљани од прихода државних посуда поверених навикуларијима. Ипак, поштравање казне за несавесну службу сугерише да се пракса неизвршавања принудне службе наставила, ако не и узела већег маха. Треба имати у виду да је конфискација бродова могла бити тежак ударац навикуларијима; наиме, иако им транспорт државних терета није доносио висок профит, навикуларији су остатак капацитета и термина својих бродова користили за превоз свих врста приватних терета, па је и спектар профита који су од тога имали практично несагледив. Конституција нам открива и то да се пракса стављања под патронат моћнијих појединаца проширила и на навикуларије, и то ради стицања имунитета на вршење њихове принудне јавне службе. Практика стављања под заштиту моћнијих појединаца ради стицања одређених имунитета била је веома раширена у позноримском друштву,⁴⁴¹ па не чуди да су и навикуларији њој прибегли.

Конституција, коју су Августин Аркадије и Хонорије 406. упутили Лонгинијану, преторијском префекту (Италије), чини се да даје конкретан пример једног од метода којим су навикуларији могли стећи изузеће од своје принудне јавне службе (о којем је, без прецизирања примера, говорила конституција из 399). Овај акт каже да многе особе штите своје бродове именима и титулама других људи; даље говори да когод такав натпис стави на свој брод ради избегавања принудне јавне службе, треба да зна да ће му брод бити конфискован у корист фиска; конституција чак каже да сви људи, ако нужда захтева, морају бити у служби јавног добра и извршити транспорт; акт закључује да ће сви бродови који траже заштиту у виду изузећа, бити одузети својим власницима.⁴⁴² Дакле, конституција живописно приказује праксу да навикуларији (односно њихови људи) на своје бродове постављају натписе са именима и титулама других људи, очигледно да би свој брод лажно представили као туђи, и тако избегли вршење своје принудне јавне службе. Присуство претње и овде сугерише да се конституција односи на праксу из реалног живота. Понављање претње конфискацијом брода, које се први пут појавили у конституцији из 399, такође сугерише истрајност избегавања вршења службе од стране навикуларија. Тврдња конституције да сви људи,

⁴⁴¹ о овој пракси в. Jones, LRE, 503, 776-777.

⁴⁴² CTh 13.7.2; cf. Sirks, Food for Rome, 133, 134; Honoré, Law, 231.

ако нужда захтева, морају извршити транспорт у служби јавног добра, подсећа на начелну дужност грађанина да у нужди помогне држави, што у овом случају значи да услугу бесплатног поморског превоза не очекује само од навикуларија.

О проблему недовољног броја навикуларија отворено се говори у конституцији коју су 409. Августин Хонорије и Теодосије II упутили преторијском префекту (Истока) Антемију. У њој се каже да колегиј навикуларија широм провинција Истока клеца због мањка бродова и навикуларија, који отпутују далеко да не би вршили своју службу; због овога је, каже се даље, преторијски префект подстакао прваке александријске и карпатске флоте и друге власнике бродова да приме на одговорност тренутни терет житних испорука, који се обично транспортује у Најсветији град (*sacratissimam urbem*) од стране навикуларија Истока из складишта Александрије у складишта Августалног града (*augustissimae urbis horrea*); додаје се да ће компензација за ово бити имунитет од плаћања трибута и Филикона (фонд за пријатеље); на крају, прописује се да ће у случају губитка жита услед бродолома или олује, бити спроведена истрага пред преторијским префектом, а да ће губитке поделити међу собом сви чланови савета навикуларија, пропорционално са принудном јавном службом која им је поверена.⁴⁴³ Конституција директно говори о томе да навикуларији практикују још један вид злоупотребе и непоштовања својих дужности, тако што далеким путовањима чине себе недоступним за вршење својих принудних јавних дужности; због тога је, као највиши надређени свих навикуларија, преторијски префект наговорио александријске и карпатске навикуларије да (у случају текуће године) превезу у Рим жито (од аноне у Египту) прикупљено у складиштима Александрије. Под карпатском флотом свакако можемо препознати флоту навикуларија из области острва Карпат (*Carpatus, Κάρπαθος*), смештеном између Крита и Родоса.⁴⁴⁴ Као што смо већ поменули, карпатска флота окупљала је навикуларије диоцезе Азијане, а александријска навикуларије диоцезе Египта. Када конституција говори да су навикуларији Истока ти који обично транспортују жито из складишта Александрије у складишта Августалног града, поставља се питање да ли се мисли на целокупну преторијску префектуру Истока, или само на диоцезу Истока. С обзиром на то да сама конституција приказује овај транспорт као привремен (везан за 409. годину) и неуобичајен за александријске и карпатијске навикуларије (дакле, диоцезе Египта и Азијане), и да им се за то дају

⁴⁴³ CTh 13.5.32; cf. Sirks, *Food for Rome*, 150, 176, 191; Honoré, *Law*, 99.

⁴⁴⁴ О острву Карпату и његовој области - Smith, *Dictionary of Geography*, vol. I, 524.

додатне компензације (имунитет од плаћања целкупног трибута) , стичемо утисак да се ради о диоцези Истока, као уобичајено одговорној за транспорт жита из Александрије у Августални град. Такође, чини нам се мање вероватним да би највећи део навикуларија читаве преторијске префектуре Истока могао избегавати своју дужност, што нам делује много реалније у случају навикуларија само једне диоцезе. Поставља се и питање који се град подразумева под Августалним и Најсветијим градом. Сами термини Најсветији и Августални град, у начелу су и даље резервисани за Рим, премда је чињеница да је већ Константин Велики преусмерио египатско жито за Цариград, остављајући Риму жито Проконзуларне Африке.⁴⁴⁵ Значајно је да конституција помиње да ће истраге око бродолома и губитка државног жита водити суд преторијског префекта и да ће губитке жита настале од бродолома и олуја покривати сви чланови колегија навикуларија, будући да ће се ова два принципа усталити у потоњим конституцијама царева.

О злоупотреби навикуларија да продају државно жито поново говори конституција коју су 409. упутили исти августини Антемију, преторијском префекту Истока. Овак акт прописује да уколико иједна особа прихвати за извоз производе плаћене као порез фиску, али презре директан пут и потражи удаљене обале, и прода ове производе које је овако одвукао, биће кажњен *capitali roena*.⁴⁴⁶ Може се претпоставити да је удаљенији и заобилазнији пут био начин да се пробије прописани двогодишњи рок, а овај опет повод да се распродају државне намирнице. Понављање забране продаје државних терета и присуство претње капиталном казном свакако сугеришу на истрајност ове злоупотребе у пракси. Конституција коју су исти Августини 410. упутили преторијском префекту Фаустину⁴⁴⁷ поново доноси забрану злоупотребе изговора олујног времена, али је круг одговорних за ову злоупотребу сада озбиљно проширен; наиме, конституција каже да ако судије (*iudices*) дозволе да се натоварени бродови задржавају у лукама своје диоцезе под изговором олујног времена, иако повољан поветарац зове бродове, такве судије, заједно са декурионима и члановима колегија диоцезе биће кажњени губитком сопственог богатства, а навикуларији ће бити

⁴⁴⁵ LRE, 84, 698, 699.

⁴⁴⁶ CTh 13.5.33; cf. Sirks, *Food for Rome*, 189, 197; Honoré, *Law*, 99.

⁴⁴⁷ Под именом Фаустина у ово време не помиње се ниједан преторијски префект (*Prosopography* 326-8), па је тешко поуздано рећи коју је преторијску префектуру држао; сама конституција издата је у Равени, али треба имати у виду чињеницу да конституција не мора бити издата на територији префектуре префекта, коме је упућена

кажњени депортацијом ако се утврди да су починили било какву превару⁴⁴⁸ Треба имати у виду да се у позноримској пракси под термином *iudex* готово увек подразумева управник провинције, због околности да је највећи део његове делатности опадао на вођење или надгледање судских спорова у провинцији.⁴⁴⁹ Дакле, конституција забрањује праксу да се бродови навикуларија, натоварени државним теретима, задржавају у својој диоцези, под изговором олује, а да гувернери провинција дотичне диоцезе такву праксу толеришу. Присуство претње казном сугерише да је издавање ове конституције реакција на реалну праксу коју забрањује. Ово је прва конституција у којима се навикуларијима прети губитком читаве личне имовине и депортовањем; казном одузимања приватне имовине обухваћени су и гувернери и декуриони, чини се (у начелу) као представници и извршиоци локалне власти у провинцији, премда конституција на неки начин гувернере приказује и као саучеснике навикуларија у одлагању транспорта државних терета. Стиче се утисак да је претња запленом приватне имовине (а не само одузимањем поседа који су везани за вршење службе навикуларија) и депортовањем мера поштравања односа према овој злоупотреби навикуларија, не само зато што је она очито опстајала и пркосила царским конституцијама, него и зато што се одлагање транспорта често није завршавало на неактивности као таквој, него на продаји државних терета од стране навикуларија (као што смо видели из претходних конституција). Можемо само начелно претпоставити да су гувернери и декуриони свој интерес за толерисање ове злоупотребе навикуларија могли пронаћи у подели добити коју би навикуларији евентуално остварили продајом државних терета након истека двогодишњег рока.

Исти Августин упутили су 412. конституцију преторијском префекту (Италије) Селеуку у којој наглашавају да све особе које су од старине подложне статусу навикуларија, морају служити поменуту принудну службу, те стога (цареви) проглашавају да ће поменуте особе, њихови наследници и њихови земљопоседи биди судски тужени, како би редовни порез за Најсветији град могао бити плаћен у целини, и како би потребе експедиционих лука (лука које војска користи за експедиције)⁴⁵⁰ биле задовољене.⁴⁵¹ Ова конституција прва доноси претњу судским процесом навикуларијима који не успевају да у целини транспортују државне терете до

⁴⁴⁸ CTh 13.5.34; cf. Sirks, *Food for Rome*, 149, 197; Honoré, *Law*, 237.

⁴⁴⁹ Jones, *LRE*, 479; ODLA 673-674.

⁴⁵⁰ тумачење овог термина - Pharr, *Theodosian Code*, 396.

⁴⁵¹ CTh 13.5.35; cf. Sirks, *Food for Rome*, 160, 163; Honoré, *Law*, 237.

одредишта. Пошто конституција доноси претњу, поново се стиче утисак да она (конституција) представља реакцију на наставак праксе навикуларија да не допремају у целини државне терете до одредишта. Занимљиво је да се судским процесом прети и земљопоседима навикуларија, под којима се вероватно подразумевају њихови приватни поседи, будући да судски процес са овим поседима, као основном прихода и опстанка навикуларија као грађанина, представља потенцијално тежи и директнији удар на навикуларија и његову породицу, него што би то могло бити довођење у питања поседа везаних за његову принудну јавну службу. Под редовним порезом за Најсветији град, свакако се подразумева анона прикупљена за престоницу. Под Најсветијим градом овде се подразумева Рим, будући да је конституција упућена преторијском префекту Италије. Место прикупљања аноне за транспорт у овом случају је свакако северозападна Африка (без Мавретаније), будући да је она од доба Константина Великог начелно била главни снабдевач Италије житом, а и налазила се у оквиру преторијске префектуре Италије, чијем је префекту ова конституција и упућена (а који се понекад и назива преторијским префектом Италије и Африке). Од посебног је значаја да је ово прва конституција из које се непосредно види да су преторијске префектуре, навикуларији и провинције (одређене за снабдевање) биле дужне да снабдевају не само Рим и Цариград, него и експедиционе луке, што у великој мери проширује опсег њихове одговорности и географску распрострањеност њихових пловидби, као и саму њихову улогу у позноримском друштву. Свакако, као и у случају Најсветијијег града, тако се из ове конституције и њене претње стиче утисак да навикуларији нису успевали (или нису проналази довољно интереса) да у целини допреме државно жито у експедиционе луке, чиме би Царство било угружено и у војном аспекту.

Конституција истих Августа упућена је навикуларијима широм Африке, такође 412. године. У њој се каже да ће казна од десет фунти злата биће наметнута навикуларијима, као и судијама, проконзулу и викару, префекту аноне, и њиховим официјима, ако икада од *centesima*е поменутог колегија навикуларија или њих лично силом ишта узму; такође, уколико чиновници дозволе навикуларијима да дају или понуде било којој особи било шта од њихове *substantia* у име спортула (*sportulae pomine*), Августу поручују нека не сумњају да ће утврђени износ казне бити наплаћен од свакога од њих; за особу која прихвати такав новац, цареви прецизирају да ће

платити њиховом фиску четвороструко.⁴⁵² Први део конституције забрањује изнуђивање од навикуларија онима који су у позицији да то чине било као припадници локалне власти (управници провинција и викари диоцеза), било као високим функционерима са којима навикуларији неминовно долазе контакт у ланцу испоруке државног жита (префект аноне). Под предметом изнуђивања (*centesimae*) К. Фар претпоставља да очито представља вишак који се даје навикуларијима као компензација за губитке у транзиту, и термин преводи као "процент".⁴⁵³ Чини нам се да је највећа вероватноћа да се овде ради о већ помињаној стопи од 1 одсто на 1000 модија жита, коју су навикуларији добијали од државе као део накнаде за транспорт државног жита, и да се под термином *centesimae* (*centesima* означава једну стотину) подразумева накнада коју више навикуларија оствари у истом периоду. Да би се разумео садржај другог дела ове конституције, потребно је подсетити на функцију коју су *sportulae* имале у позноримско доба. Чиновници преторијске префектуре примали су плату која је често, у случају чиновника најнижег ранга, била једнака плати обичног војника. Због тога, међутим, имали су право да наплаћују таксе на документа која издају (*sportulae*) и оне су чиниле највећи део њихових прихода. Тако су чиновници из правног дела преторијске префектуре узимали од парничара таксе на издавање судских налога, писање тужби и изјава о потраживању, копирања судских записника и извршавање пресуда. Што је чиновник преторијске префектуре био вишег ранга, скупља је била и накнада за документ који он издаје. Прорачуни плата високих чиновника преторијских префектура у VI веку показују да су спортуле могле годишње доносити приход од онога једнаког основној плати до онога и више него двоструко већег од основне плате. За чиновнике финансијског дела преторијске префектуре познато је да им је било дозвољено да узимају спортуле на све приходе које сакупе.⁴⁵⁴ Имајући ово у виду, чини се да се други део конституције може протумачити само у смислу забране праксе да навикуларији чиновницима плаћају спортуле од својих *substantia*; имајући у виду да су спортуле у ово доба даване у новцу, а и да конституција изричито приказује ове незаконите спортуле навикуларија у виду новца, чини се да *substantia*⁴⁵⁵ не треба схватити као ресурсе навикуларија у општем смислу, него као оно што служи за њихово одржавање тј. поседе везане за њихову службу, и приходе које ови доносе. Другим речима, стичемо утисак да конституција забрањује

⁴⁵² CTh 13.5.36; cf. Sirks, *Food for Rome*, 131, 145; Honoré, *Law*, 28, 136.

⁴⁵³ Pharr, *Theodosian Code*, 396.

⁴⁵⁴ за спортуле префекцијана в. Jones, *LRE*, 591; ODLA, 1413.

⁴⁵⁵ Lee, *Latin Dict*, 1851.

навикуларијима да од прихода поседа који су везани за њихову службу плаћају спортуле чиновницима. Прописивање казне, којом се конституција завршава, и овде сугерише да се није радило о теоријском предвиђању поменутих злоупотреба, него да су обе злоупотребе навикуларија и чиновника постале реална појава, на које је одговорено конституцијом.

Хонорије и Теодосије II издали су исте (412) године још једну конституцију упућену навикуларијима широм Африке. Овај акт прописује да уколико било који достојанственик или официјум, који брине о слању бродских пошилки жита, буде откривен у прихватању било чега од навикуларија или капетана брода (*magister navis*), казна ће бити извршена по дискрецији судије.⁴⁵⁶ Као и претходна, тако и ова конституција указује на могућност да навикуларији иницирају неки вид нуђења незаконите користи функционарима који организују и надзиру транспорт државних намирница преко њихових бродова. Мотиви, које су навикуларији могли имати да учине овакву злоупотребу, сувише су бројни да бисмо их теоријски претпостављали, али је могуће да се и овде, између осталих, ради о ономе који је поменут у једној од претходних конституција, а то је толерисање њиховог одлагања транспорта, од стране гувернера провинције или префекта аноне. Претња са краја конституције поново указује на високу вероватноћу да се ради о злоупотребама које су узеле одређеног маха. Није изненађујуће што конституција као могућег иницијатора корупције помиње капетана брода, будући да је и он, поред самог навикуларија, обављао велики део контаката са чиновницима задуженим за организацију транспорта житом. Није сасвим јасно да ли се под судијом, који ће одредити казну за дотичне злоупотребе, подразумева управитељ провинције или припадник правног особља преторијске префектуре. Премда се термин *iudex* најчешће користи за управнике провинција, чини се да је за барем нијансу већа вероватноћа да се овде посао пресуђивања поверава припаднику преторијске префектуре, будући да су гувернери (и њихови официји) спадали у најближи круг чиновника које је навикуларије имао могућности да подмити.

Још директније оптужбе за корупције упућене су на рачун префекта Града, префекта аноне⁴⁵⁷ и навикуларија у конституцији коју су исти Августу 414. упутили Албину, префекту града Рима. У овом акту се каже да су, у намери да дестимулишу ситну корупцију официја префекта Града и префекта аноне, прописали да уколико

⁴⁵⁶ CTh 13.5.37; cf. Sirks, *Food for Rome*, 131, 145, 149; Honoré, *Law*, 237.

⁴⁵⁷ О функцијама префекта Града и префекта аноне биће више речи у излагању о државним пекарама

навикуларије проузрокује мањак преко мере дозвољених процената (*centasimarum*), префект Града ће утврдити да ли има преваре и, уколико је утврди, количину мањка (потом ће кривац морати да плати мањак префекту Града); даље, конституција прописује да уколико префект аноне дозволи навикуларију да пролонгира (транспорт државног жита) преко дана који је рок, он и његови официјали ће платити њиховој (царској) ризници пет фунти злата; даље се каже да ће официјали префекта Града бити кажњени са три фунте злата, и да ће префект аноне платити две фунте злата у ризницу *sacris largitionibus*.⁴⁵⁸ Под дозвољеним процентима се овде очито подразумевају проценти губитка државног терета који држава толерише навикуларијима. Префекту Града поверава се да утврди да ли се иза губитка одређеног процената државних терета, поверених навикуларима, крије превара, дакле дозвољава се могућност да су губици оправдани тј. изазвани објективним чиниоцима (треба подсетити на поменуту праксу, присутну и у позноримско доба, да због олује бродови одбаце део терета како би лакше пловили); уколико префект Града утврди да се ради о превари, он ће га и наплатити од навикуларија. Конституција не прецизира и ком би се облику преваре овде радило, али се, између осталих, могло радити о томе да навикулариј распрода део државног жита, о чему су раније конституције већ говориле. У другом делу конституције, као и у једној од претходних конституција, говори се о злоупотреби да префект аноне пролонгира транспорт терета навикуларија, али се овог пута могућност такве злоупотребе везује и за официј префекта Града. Као главни одговорни за пријем и трошење жита које навикуларији доносе у Рим, префект Града и префект аноне (односно њихови официји) су свакако били у позицији да са навикуларијима договарају злоупотребе. Све прецизније прописивање казни за овакве злоупотребе, које доноси ова конституција (у односу на прву конституцију везану за пролонгирање државних терета, у којој се само уопштено прети) сугерише да је коруптивно пролонгирање транспорта од стране навикуларија постајало све чешће.

У Јустинијановом кодексу сачувана је једна конституција која се тиче навикуларија, али и ширег питања бесплатног транспорта државних терета од стране поморских превозника. Конституцију су 439. Августин Теодосије II и Валентинијан III упутили Флоренцију, преторијском префекту (Истока). Овај акт каже да ниједан брод капацитета већег од 2000 модија неће бити изузет од јавних дужности пре срећног укрцавања или испоруке јавних залиха, било привилегијом ранга или религије;

⁴⁵⁸ CTh 13.5.38; cf. Sirks, *Food for Rome*, 147-149; Honoré, *Law*, 240.

конституција каже да ни царски рескрипт ни прагматичка санкција неће поништити правило овог закона; акт најављује да ако се појави било какав рескрипт или санкција против овог закона или јавног добра, неће бити валидни; на крају, конституција закључује претњом да штагод буде покушано како би се преварио овај закон, биће кажњено продајом брода.⁴⁵⁹ А. Џонс тумачи прву одредбу ове конституције у смислу да влада има право да користи било који приватни брод капацитета од преко 2.000 модија,⁴⁶⁰ што је могуће будући да конституција из 406. говори о томе да сви људи, ако нужда захтева, морају извршити јавни транспорт. Међутим, треба подсетити да су бродови од 2.000 модија (око 15 тона) у позноримско доба сматрани мањим. У доба Принципата и за владе Валенса минимална тонажа тражена од бродова који преносе египатског жито износила је 10.000 модија. Један од житоносних бродова александријске цркве имао је капацитет од 20.000 модија. У VI веку наводно је изграђен и брод од 50.000. модија.⁴⁶¹ Уколико би Џонсова интерпретација била тачна, чини се да би се радило о прилично револуционарној промени, којом би држава могла по својој вољи да користи приватне бродове, лишшавајући их тиме привремено великог дела њихових уобичајених профита; у том смислу, није лако замислити власника брода од 20.000 модија који се привремено одриче профита од тог пловила, чак и да за то добије накнаду какву добијају навикуларији (у проценту и солидима), а која се није могла ни изблиза мерити са њиховим профитима када превозе приватне терете. Уз то, треба имати у виду да се у конституцији и не помиње никаква накнада за државно коришћење приватних (не-навикуларијских) бродова, а подразумева се да овакви приватни бродовласници нису збринути поседима везаним за службу навикуларијима. Такође, одредба говори о томе да бродови капацитета од 2.000 модија на више имају јавну дужност испоруке јавних залиха, што је формулација која се користи само за навикуларије (као што се израз "принудна јавна дужност" уопште користи само за оне социјално-професионалне групе позноримског друштва, које су њима трајно оптерећене, и за њих трајно компензоване). Због свега изнетог, чини ми се да постоји могућност да прва одредба ове конституције напосто говори о бродовима навикуларија, а да 2.000 модија представља минимални капацитет који треба да поседује брод једног навикуларија. Конституција понавља претњу заплемом брода и забрану злоупотребе ранга, под којима се, судећи по ранијим конституцијама,

⁴⁵⁹ CJ 1.2.10

⁴⁶⁰ Jones, LRE, 829.

⁴⁶¹ Jones, LRE, 843.

подразумева покушај да високи ранг власника брода, или појединца под чију се заштиту ставио власник брода, буде повод да бродовласник за не стави брод на располагање држави. Упозорење да ниједан евентуални рескрипт у будућности неће моћи да поништи овај закон, свакако има намеру да ову конституцију учини непроменљивом и непоништивом, али уједно сугерише постојање превеликог интереса бродовласника да га обеснаже подношењем петиција.

У Теодосијевом кодексу сачувана је посебна група конституција који се тичу бродолома у случају навикуларија. Позноримске власти биле су сумњичаве пред сваким пријављеним случајем бродолома. Као што ћемо видети, бродолом је био за навикуларија повод да тражи одштету за изгубљени брод, али претходне конституције остављају и могућност да навикуларије распрода за свој профит државно жито које му је поверено, па да потом прогласи нестанак целог брода и терета у бродолому. Због тога је власт са сумњом гледала и испитивала сваки пријављени случај бродолома, временом проширујући методе утврђивања чињеница. У конституцији коју су 372. упутили Августин Валентинијан II, Валенс и Грацијан Модесту, преторијском префекту Истока, прописује се да ако иједан навикуларије потврди да је доживео бродолом, он ће пред судијом (гувернером) те провинције доказати догађај довођењем сведока; потом ће случај бити упућен преторијској префектури, да га и она испита; уколико је случај истинит, навикуларије ће добити компензацију на царски рачун, у року од годину дана.⁴⁶² Конституција коју су исти Августин 372. издали Деметријану, префекту аноне Африке, прописује да ће у случају појаве тврдње о сили олуја, навикуларије обезбедити за испитивање под мучењем половину морнара за које је доказано да су били на његовом броду, тако да мучењем ових морнара пунија мера истине може да буде извучена; конституција даље прописује за брод који је послат у град Рим, уколико му се нешто догоди, да буде објављено на суду у року од једне године; за бродове који су послати на дужа путовања, у експедиционе луке или у Цариград, акт прописује да ће испитивање веродостојности случаја бити извршено у року од две године, а поменути број морнара биће понуђен за истрагу.⁴⁶³ Промену у праксу испитивања мучењем доноси конституција коју су навикуларијима Африке 380. упутили Августин Грацијан, Валентинијан II и Теодосије I. Овак акт каже да кад год је брод потопљен, префект аноне треба да спроводи истрагу испитивања под мучењем два или три морнара, а да

⁴⁶² CTh 13.9.1; cf. Sirks, *Food for Rome*, 199.

⁴⁶³ CTh 13.9.2; cf. Sirks, *Food for Rome*, 148, 149.

осталим морнарима буде понуђена прилика да буду поштеђени, јер (како образлаже конституција) мудар истражитељ може сазнати све и од поменутог броја морнара; акт као новитет доноси проширење испитивања на капетане бродова, уз образложење да је њихово знање потпуније; уколико подаци недостају у неком већем броју, испитивање може бити пренето на остале морнаре; конституција даље каже, да ако олуја надвлада све на броду, треба следити санкцију закона цара Константина да се на суд доведу рођаци навикуларија и да буду испитани о смрти људи за које навикуларије каже да су нестали у бродолому; акт каже да ће због тога убудуће бити суспендоване све петиције о два и по процента ⁴⁶⁴, коју навикуларији траже од транспорта зимског товара; акт даље прецизира да ће месец новембар бити изузет од пловидбе, и да ће обавезно прихватање терета од априлских до октобарских календа биће сачувано као стално, али да ће пловидба бити продужена до дана ида поменутих месеци; на крају конституције, поново појављује се заповест навикуларијима (коју смо видели у једној од претходних конституција) да уколико пронађу иједног човека слободног од јавне службе, морају да га придруже свом реду, осим уколико је везан за муниципалне функције; ⁴⁶⁵ на овај начин, конституција је признала да је држави у том тренутку обављање функције куријала био приоритетније у односу на службу навикуларија. Уз то, чини нам се да је само укидање процентуалног додатка од два и по одсто, који навикуларији добијају од зимског транспорта, проста последица одлуке власти да бродови више не путују зими, односно да је дотични проценат био компензација за путовање у зимском периоду. Конституција коју су 391. упутили Августин Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије Тацијану, преторијском префекту (Истока) прокламује да губитке од бродолома неће делити са њима (државом) грађани, јер фиск преузима губитке од бродолома; међутим, када нема сведока нестанка брода, конституција прописује да ће трошкови губитка брода бити приписани превари званичног превозника. ⁴⁶⁶ Дакле, ова конституција потврђује пропис конституције из 372, по коме држава компензује навикуларија који је доживео бродолом, и који је то доказао. У начелу, не изненађује то што је држава вољна да покрије губитке од бродолома навикуларија, будући да су њихови бродови грађени и одржавани о трошку државе, и да су играли виталну улогу у привреди позноримског друштва, премда се из

⁴⁶⁴ Pharr, *Theodosian Code*, 399. препознаје у овим процентима компензацију која се дозвољава навикуларијима за бродолом, премда се свакако чини премалом; нама се чини да су поменутих два и по процената пре могли бити компензација за пловидбу у зимским месецима, будући да се каже да дотичне проценте навикуларији траже од превоза зимског товара

⁴⁶⁵ CTh 13.9.3; cf. Sirks, *Food for Rome*, 116, 145, 146, 149.

⁴⁶⁶ CTh 13.9.4; cf. Sirks, *Food for Rome*, 176, 198.

конституције не може претпоставити да ли је и у којој је мери држава надокнађивала терете приватних лица које навикуларије изгуби у бродолому, а чије би компензовање могло представљати несагледив терет за државу. Упадљиво је да конституција не показује разумевање за случајеве када нема сведока нестанка брода тј. да у таквим случајевима трошкове губитка брода аутоматски приписује превари навикуларија; овакво решење по свој прилици указује на сумњу државе да је бродолом извршен намерно или да га уопште није ни било, са мотивом навикуларија да од власти наплати компензацију. Конституција, коју су 397. Августини Аркадије и Хонорије упутили сенату и народу, ставља у задатак префекту аноне и викару Града да натерају навикуларије, које сила бродолома спречава да испоруче терет који су примили, да докажу веродостојност својих извештаја у погледу терета потопљеног због лоших временских услова, и у погледу мањкова; овај акт задужује префекта аноне и викара Града да казне свако одлагање и немар.⁴⁶⁷ Осим што понавља неповерење државе у тврдње навикуларија који су доживели бродолом, конституција уводи додатне судске испитиваче навикуларија у личности префекта аноне и викара Града (из конституције из 372. видели смо да сви навикуларији-бродоломници пре или касније доспевају до преторијског префекта, чији суд доноси коначну процену о истинитости њихових тврдњи). Префект аноне у горе поменутој улози уведен је по свој прилици што је, по природи своје функције, имао увид у праксу навикуларара; викар Града, као представник преторијског префекта у Риму и његов надзорник администрације Субурбикаријске Италије,⁴⁶⁸ свакако је ову улогу добио као представник преторијског префекта. Из конституције се не види да ли ова два функционера треба да у неким случајевима одмене суд преторијског префекта за навикуларије-бродоломнике (као највишу инстанцу), или их уводи као додатну инстанцу, између управника провинције и преторијског префекта.

О онима који су имали обавезу да превозе државне терете преко река, сачуван је врло мали број конституција. Конституција коју су Августини Валентинијан I и Валенс упутили 364. префекту Града Симаху, односи се на пловиоце (*nautae*) на Тибру. Овај акт прописује да, уколико се покаже да било која особа поседује пловило на Тибру, она мора преузети терет неопходан за државу; као и за навикуларије и друге принудне јавне службе, ова конституција напомиње да се ова дужност не може избећи нечијим

⁴⁶⁷ CTh 13.9.5; cf. Sirks, *Food for Rome*, 138, 148.

⁴⁶⁸ ODLA, 1559.

високим рангом или привилегијом.⁴⁶⁹ Новела Августа Валентинијана III, упућена је 450. Епитиникану, префекту Града, а насловљена је речним навикуларијима (de naviculariis amnicis). Пошто је новела упућена префекту Града, а насловљена речним навикуларијима, стиче се јак утисак да се ради о навикуларијима са река у околини града Рима, а понајпре Тибру. Ову интерпретацију заступа К. Фар, који подсећа да је дужност ових бродовласника била да транспортују жито из Остије (дакле, са ушћа Тибра) у Рим, које би претходно обични (поморски) навикуларији довели из Африке у Остију.⁴⁷⁰ У конституцији цар поручује префекту града да ће послушати његову (префектову) препоруку да пружи лек колегију навикуларија, који је исцрпљен кроз много губитака; цар потом објашњава да су древне конституције могле бити адекватне за њихове привилегије, осим да их хитро незаконоу узурпације није погазило; потом цар прецизира да према Епитиникановој препоруци, навикуларији који су побегли од своје принудне јавне службе морају бити враћени у свој колегиј, заједно са својом децом и имовином, а свака привилегија и одбрана на основу веза мора бити укинута; цар додаје да уколико такви навикуларији умру без наследника, њихова имовина биће поверена особама које врше поменуту јавну принудну службу; потом цар саопштава да никоме неће бити дозвољено да гради нов брод или да поправља стари капацитета мањег од 40 бачви (суре), ако се чини да је предузео поменуту јавну принудну службу; конституција додаје да ће бродови прописаног капацитета, који припадају приватним лицима, асистирати потребама поменуте принудне јавне службе појединачним путовањима, док ће мањи бродови асистирати плаћањем два солида, тако да овај неопходни колегиј може бити ослобођен и да буде у стању да преузме своју уобичајену службу са новом снагом.⁴⁷¹ Из цареве тврдње да су навикуларији побегли из свог колегија заједно са децом и имовином, стичемо утисак да се ради о онима који су на неки начин променили свој статус, било бекством од дужности путем продаје поседа везаних за службу навикуларија (о чему говори већ Константин Велики 326), било преласком у неки други колегиј трговаца или занатлија, било променом домицилног града, или неким другим методом промене статуса којима су се служили носиоци принудних јавних служби (као што ћемо видети, куријали су имали најбогатији "арсенал" метода промене свог статуса). Под привилегијама, између осталих, цар вероватно мисли на оне који су стекли неке од стварних или почасних сенаторских

⁴⁶⁹ CTh 14.21.

⁴⁷⁰ Pharr, Theodosian Code, 540.

⁴⁷¹ N.Val. 29.

рангова, који су били најсигурнији пут ослобађања од принудних јавних дужности.⁴⁷² Није изненађујуће што и у случају речних навикуларија наилазимо на случајеве избегавања принудне јавне службе на основу "веза" односно заштите од стране утицајних појединаца. Одредба о томе да ће имовина навикуларија који умру без наследника припасти онима који врше ту принудну јавну службу јесте одраз очувања уобичајене праксе да се имовина таквог лица враћа колегију навикуларија. Минимални капацитет брода навикуларија на Тибру, цар је прописао у бачвама, а не у уобичајеним модијима, вероватно због уобичајене праксе да се у бачвама преносе вино, маслиново уље, сирће, маст, усољено месо и сл.⁴⁷³ Капацитет од 40 бачви свакако спада у мање, што је очито одраз чињенице да се ради о речним бродовима као мањим. Одредба да приватни бродови на Тибру капацитета од 40 и више бачви морају асистирати навикуларијима значајна је, пре свега, као могућа потврда хипотезе да су конституцијом из 439. приватни бродови обавезани на пренос државних терета, мада треба имати у виду све разлике између величине бродова и профита речних навикуларија из околине Рима, с једне стране, и великих поморских навикуларија. Такође, не треба губити из вида да конституција из 439. не прецизира да ли су бродови, који примају поменути принудну јавну службу, приватни или не, што конституција из 450. децидирано чини. Одредба, којом су мањи бродови добили обавезу да навикуларијима асистирају паушалном дажбином од два солида, и тврдња конституције да ће то, између осталог наведеног, дати колегију навикуларија нову снагу, сугерише да су донекле "пресушили" приходи од поседа везаних за службу навикуларија, што није неочекивано с обзиром на "бекства" навикуларија са својом имовином у доба Валентијана III. Упадљиво је да овај цар није покушао да проблем навикуларија реши уобичајеним путем, дакле уписивањем нових навикуларија, него увођењем нових обавеза за приватне бродовласнике. Тешко је рећи да ли је ово привремено одустајање од старог принципа налажења нових, финансијски квалификованих навикулара, било знак одустајања од старог система тј. налажење противтеже непослушности навикуларија путем давања обавеза приватним превозницима, или је било последица турбулентних тренутака у којима цар није имао прилике да темељно регрутује нове навикуларије. Склони смо да верујемо да је прва могућност вероватнија.

⁴⁷² Jones, LRE, 181, 526, 547, 582.

⁴⁷³ Rich, Dictionary, 227.

Уз ово, треба напоменути неке особености поморског и речног превоза у позноримско доба. Превоз морским путем био је неупоредиво јефтинији од превоза коњским колима, на камили или магарцу, нарочито имајући у виду да, барем по прорачунима везаним за почетак IV века, вагон жита дуплира своју цену после пута од 300 миља, а камиљи терет после 375 миља. Напротив, поморске тарифе не само што су биле јефтиније, него им се висина смањивала у случају дугих пловидби. Тарифа по модију од Александрије до Рима (око 1.250 миља) износила је 16 денарија, од Александрије до Цариграда 12, а од Сирије до Лузитаније 26 денарија. А. Џонс је извео закључак да је било јефтиније транспортовати морем жито са једног краја Медитерана на други, него га транспортовати копном на 75 миља. Међутим, висок ризик од губитка терета у олуји и његовог кварења водом потпомагао је опстанак сувоземног превоза. Такође, на штету поморског транспорта деловали су морски ветрови који дувају супротно правцу кретања брода, успоравајући га тиме, и дуготрајне олује, које су приморавале брод да дуго остане у луци. Постумијан, пријатељ Сулпиција Севера, путовао је из Нарбона у Картагину 5 дана, а из Картагине у Александрију 7 дана (плус 7 дана колико је у Сиртису чекао због олује). На повратку, дошао је у Масилију теретним бродом након 30 дана пута. Марко, ђакон Порфирија из Газе, дошао је за 13 дана из Аскалона у Солун и вратио се за 12. Његов пут у Цариград трајао је 20 дана, а повратак - 10 дана. При једном новом путовању, из Цезареје је стигао на Родос за 10 дана, а у Цариград за још 10. Потом, на Родос се вратио за 5 дана, да би одатле за 6 дана стигао у Мајуму (лука Газе).⁴⁷⁴

Први експлицитни помен навикуларија у остроготској Италији налазимо у Касиодоровом писму 4.5,⁴⁷⁵ које садржи наредбу краља Теодориха Амабилију, који је овде насловљен као *vir devotus* и *comes*.⁴⁷⁶ У овом писму, краљ каже да због несташица у њиховим (краљевим) галским провинцијама, налаже Амабилију да обавезе све навикуларије (*navicularios*) Кампаније, Луканије и Тускије да иду са храном само у Галију, имајући слободу да продају своје терете онако како се договоре са муштеријама; краљ даље каже да ће (навикуларији) наћи сопствени профит у овоме, јер нема боље муштерије за трговца житом од гладног човека, будући да он на све своје поседе гледа као на отпад ако не може да се снабде неопходностима; краљ закључује да онај ко продаје човеку, у овом стању, делује као да му поклања, па може тражити

⁴⁷⁴ Jones, LRE, 842.

⁴⁷⁵ Cass. Var. 4.5

⁴⁷⁶ Hodgkin, Cassiodorus, 238. сматра да епитет *devotus* код Касиодора вероватно означава сајона

цену која му одговара. Ова конституција чини се значајном пре свега јер открива да су у Теодорихово доба навикуларији опстали у три провинције диоцезе Субурбикаријске Италије (Tuscia et Umbria, Campania, Bruttia et Lucania), које су заједно обухватале готово читаву западну обалу Италије, али су уједно биле три површином највеће провинције читаве Италије. Продаја хране, за коју краљ обавезује навикуларије да је изврше само у галским провинцијама под остроготском влашћу, чини се да се готово извесно односи на храну коју навикуларији сами откупљују и препродају, евентуално и на храну коју трговци у ужем смислу (negotiatores) откупљују, па транспортују на бродовима навикуларија и продају њиховим посредством. Да храна, чија се продаја подстиче у овој конституцији, није била државна, може се наслутити из чињенице да Теодорих у њој не тражи за државу никакав део профита који ће навикуларији стећи њеном продајом (као што ће учинити у једном другом писму, као што ћемо касније видети), као и из праксе царских конституција да строго забрањују навикуларијима продају државног жита које носе (као што смо имали прилику да видимо). Т. Момзен је ово писмо датовао у период између 508. и 511,⁴⁷⁷ што је доба остроготско-франачких ратова, чије су последице претрпели поједине остроготске територије у јужној Галији, као што се нпр. види из Касиодоровог писма 3.40, где Теодорих провинцијалима Галије опрашта порез за четврту годину индикције (септембар 510 - август 511) уз експлицитно образложење да то чини због пустошења која су настала непријатељским упадима. Дакле, недостатак хране у остроготској Галији, због кога Теодорих шаље навикуларије трију субурбикаријских провинција да продају намирнице могао је бити проузрокован франачким упадима, мада је узрок ове оскудице могао бити сасвим другачије природе, нарочито ако се имају у виду велике суше на западном Медитерану почетком VI века, каква је она коју смо већ видели у Касиодоровом писму везаном за сушу у Италији. Као што је Т. Хоџкин приметио, у овом писму нема покушаја да се фиксира максимална цена,⁴⁷⁸ што је заиста упадљиво с обзиром на праксу одређивања максималних цена при продаји великих количина хране на нивоу градова и провинција, која се релативно често помиње у Касиодоровим писмима.⁴⁷⁹ Јасно је да је без прописивања максималних цена намирница, у овом случају становништво остроготске Галије било изложено ризику уцена од стране италијских навикуларија. Међутим, чини се могућим да су Теодорих и његов круг римских финансијских

⁴⁷⁷ Cass. Var. p. 117.

⁴⁷⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 238.

⁴⁷⁹ о пракси прописивања максималних цена у остроготско доба биће речи у засебном одељку

чиновника сматрали сасвим довољном услугом локалном становништву то што су им повремено одобравали опроштаје целогодишњих пореза. Ако имамо у виду праксу да су позноримске владарске конституције издаване у корист одређене друштвене групе готово увек након тога што би иста друштвена група вршила многолике облике утицаја и притиска на централну власт, а имајући у виду огромну и неуобичајену корист коју су италијски навикуларији стекли овом Теодориховом наредбом, тешко је избећи утисак да је ова Теодорихова мера била резултат утицаја италијских навикуларија на њега и централну власт. Овом утиску донекле доприноси и претераност тврдњи којима се правда продаја намирница у условима оскудице а без регулисања максималних цена, међу којима се посебно истиче тврдња да продаја у поменутиим околностима делује као поклон.

Случај злоупотребе навикуларија, у коме они продају државно жито за сопствени профит, на који се (као што смо видели) жалило више царских конституција, налазимо у Касиодоровом писму 5.35.⁴⁸⁰ које је краљ Теодорих упутио комесу Лиувириту и Ампелију. У овом писму краљ каже да сиромаштво прети домовима Рима, па је он стога наредио да се залихе жита Хиспаније понуде овде по разумној цени. Потом додаје да је *vir spectabilis* Маркијан прикупио тамо залихе у ову сврху, али да је Маркијанова вредноћа била онемогућена похлепом бродовласника (*nauleri*, синоним за *navicularii*) који су, не бивајући уморни од одлагања, продали жито за свој лични профит у пределима Африке. Закључујући да ово мора бити кажњено, краљ каже да је стога наложио Кастелу и Серванду (које овде означава као *viri strenui*) да од ових бродовласника скупе 1.038 солида, тј. онолико колико се чини да су примили, од чега су зарадили 280 солида од продаје жита, и 758 солида од возарина путника. На крају писма, краљ налаже Лиувириту и Ампелију да асистирају у извршењу овог наређења.

Чини нам се да значај овог писма лежи, пре свега, у чињеници да су навикуларији и у доба остроготске владавине у Италији, наставили да врше своју основну функцију - снабдевање града Рима житом. Писмо не прецизира из којих области навикуларији у редовним околностима довозе жито за Рим, али се са сигурношћу може претпоставити да се радило о Сицилији и појединим провинцијама Италије које су располагале вишковима (као што смо већ видели у претходним писмима). У науци се Теодорихово слање хиспанског жита у Рим готово увек тумачи

⁴⁸⁰ Cass. Var. 535; Момзен ово писмо датује у период између 523. и 526 (Cas. Var. p. 162.)

чињеницом да је он 511. постао и краљ Визигота.⁴⁸¹ Као што смо већ поменули, ни сами цареви нису увек поштовали теоријску раздвојеност комитиве *sacrarum largitionum* и комитиве *rerum privatarum*, него су по потреби премештали део средстава из једне у другу ризницу, а из Касиодорових писама смо већ видели да се Равена снабдевала од општих државних пореских прихода појединих провинција Италије, који су званично припадали преторијској префектури. Ипак, из писма се јасно види да је Теодорих дао да се хиспанско жито допреми у Рим, како би га становници Рима откупили по разумној цени, дакле није у својству владара Визигота напросто узео визиготско жито и поклонио га житељима Рима, као што се у науци понекад сугерише. Теодорихова услуга становницима Рима састојала се, пре свега, од тога што им је омогућио да жито откупе по разумној цени. Сама потреба да се хиспанско жито шаље у Рим по свој прилици одражава чињеницу да остrogотска Италија, чак и са Сицилијом, није имала онако стабилне и високе изворе снабдевања Рима житом, какве су имали западни делови Царства у Проконзуларној Африци пре њеног освајања од стране Вандала. Навод писма да су навикуларији, не бивајући уморни од одлагања, продали жито за лични профит, прецизно указује на тип злоупотребе о коме су царске конституције, као што смо видели, неретко говориле, а то је одлагање испоруке жита, како би истекао рок за њихово допремање, што су навикуларији потом користили као повод да распродају жито. Краљева казна за навикуларије није експлицитно наведена, али се чини да се она састојала у томе што је краљ наредио да им се одузме и возарина коју су наплатили од путника, а на коју краљ и држава иначе нису имали право. Овако драстична разлика између профита од возарина путника и профита од продаје жита и изузетно висок профит од возарине путника сам по себи, сугеришу да се овде није радило само о возарини за пут обичних појединачних путника, него о возарини коју су плаћали појединачни трговци који би се заједно са својом робом укрцали на бродове навикуларија.

Чини се да се на навикуларије односи и Касиодорово писмо 4.7,⁴⁸² које је краљ Теодорих упутио Сенарију, који је овде насловљен својим сенатским рангом (*vir illustris*) и функцијом комеса *rerum privatarum*. У писму се каже да сваку несрећу која дође човеку из разлога који нису под његовом контролом не треба посматрати као његову грешку. Писмо даље прецизира да једна петиција *prosecutores frumentorum*

⁴⁸¹ Wolfram, *Goths*, 245; Burns, *Ostrogoths*, 98.

⁴⁸² Cass. Var, 4.7

каже да су у мору нестали товари које су наменили Галији и да су се бродови распали под ветровима; поводом тога, краљ наређује Сенарију да одмах рефундира њима удео за који сваки од њих може доказати да га је овако изгубио, уз речи да би било сурово казнити их јер су само претрпели бродолом. Хоџкин је одбио могућност да се под *prosecutores frumentorum* подразумевају трговци, и претпоставио да у овом термину треба препознати државне чиновнике којима је поверен један део жита из државних магацина, које су морали да надокнаде у случају губитка проузрокованог њиховим лошим управљањем.⁴⁸³ Теодосијев кодекс и *Notitia Dignitatum* не помињу овај термин,⁴⁸⁴ што буди сумњу да се уопште ради о техничком и званичном термину, односно даје основ за утисак да се ради о незваничном синониму. Дословни превод означавао би пратиоце или допремаоце жита.⁴⁸⁵ Уколико се прихвати Хоџкиново мишљење да се овде ради о чиновницима који чувају део жита из државних магацина, није јасно како су они могли доживети бродолом, као што писмо изричито каже; у истом смислу, није јасно каквог смисла би имало надокнађивање губитка бродског терета у корист чиновника, чија се одговорност свакако завршавала на копну. Такође, имајући у виду позноримску праксу да се петиција подноси готово увек у сопствену корист, мало је вероватно да би чиновници подносили петицију у корист оних који су транспортовали жито. Краљева наредба Сенарију да онима који су изгубили бродове рефундира све оно за шта сваки од њих може доказати да је изгубио путем бродолома, изазваног јаким ветровима, у потпуности одговара одредбама царских конституција које су навикларијима давале право на накнаду штете уколико докажу да су њихови бродови претрпели бродолом, проузрокован олујом (као што смо видели, у царским конституцијама нема помена о томе да држава надокнађује губитке бродовласницима који немају статус навикларија). Имајући све ово у виду, сматрамо да под *prosecutores frumentorum* треба препознати навикларије. Хоџкин претпоставља да је разлог овог транспорта жита била глад у остроготској Галији. То свакако није немогуће, као што смо већ видели у једном Касиодоровом писму, мада треба имати у виду и да се Теодорихова централна власт бринула и о редовном снабдевању житом војске у готској Галији, као што показује Касиодорово писмо 3.41, где је краљ наредио да се жито намењено војсци пренесе из Масилије у тврђаве на реци Диранс.

⁴⁸³ Hodgkin, Cassiodorus, 239.

⁴⁸⁴ као што га не помиње ни Б. Сиркс, како у позноримском периоду, тако ни у доба Принципата, у својој монографији о снабдевању града Рима (Sirks, Food for Rome)

⁴⁸⁵ за значење речи *prosecutor* в. OLD, 1499.

Чини се извесним да о навикуларијима говори и већ помињано Касиодорово писмо 1.35, упућено преторијском префекту Фаусту. У овом смислу, упадљиво је да краљ у њему каже да је узнемирен јер нису стигла *frumenta publica* које Фаустов канцеларије обично шаље са обала Апулије и Калабрије у лето, и да пловиоци (*nautae*) одлажу пут како би изгледало да су запали у лоше време; уз то, Теодорих поставља Фаусту питање зашто бродови не плове, ставља му до знања да му је познато да су ветрови повољни и да ће настати глад ако се за то не побрине. Имајући у виду све горе наведене царске конституције о навикуларијима и њиховим обавезама, а нарочито чињеницу да је редовно поморско допремање *frumenta publica* било поверено искључиво навикуларијима, јасно је да су ови пловиоци који редовно превозе јавно жито (тј. основне порезе убране у облику жита) могли бити само навикуларији. Овакву идентификацију може додатно аргументовати чињеница да су ови пловиоци оптужени да одлажу пут под изговором лошег времена, што је карактеристична замерка којом, као што смо видели, конституције царева терете навикуларије. У прилог тумачењу да се овде ради о навикуларијима стоји и чињеница да је у овом писму преторијски префект приказан као тај који надзире навикуларије и издаје им основне заповести, што у потпуности одговара позноримској компетенцији надређености преторијског префекта над свим навикуларијима. Уколико би оваква идентификација била тачна, то би значило да су у доба остроготске владавине опстали и навикуларији провинције Апулија и Калабрија, саставном делу диоцезе Субурбикаријска Италија.

Стиче се утисак да извесне сличности са навикуларијима има има једна особена социјална група о којој се говори у већ помињаном Касиодоровом писму 12.24.⁴⁸⁶ Ово писмо упутио је Касиодор, у својству преторијског префекта, поморским трибунима (*tribunis maritimorum*). У њему, преторијски префект каже да је наредио да се вино и уље из Истрије, који су текуће године тамо обилно родили, пошаље у краљевски двор у Равени. Потом каже да они (трибуни помораца) поседују бројне бродове на границама провинције, и налаже им да проследе поменуте залихе. Касиодор овај транспорт пореди са пролажењем кроз сопствене гостинске собе,⁴⁸⁷ уз речи да они (трибуни помораца) кроз своја путовања пролазе кроз сопствену кућу.⁴⁸⁸ Примећује, као једну од предности Венеције то што јој је отворен пут кроз реке, онда када јој је

⁴⁸⁶ Cass. Var, 12.24

⁴⁸⁷ Hodgkin, Cassiodorus, 516. тумачи ово као алузију близине између Венеције и Равене, тј. пролазак поморских трибуна кроз сопствене гостинске одаје тумачи као њихов долазак у Равену

⁴⁸⁸ Hodgkin, Cassiodorus, 516. тумачи ово као кретање бродова кроз лагуне

море затворено због дивљања ветрова, при чему поморци са копна вуку бродове помоћу ужета кроз ове канале. Касиодор истиче да је лично видео њихова насеља и да Венеција додирује на југу Равену и реку По, а да на истоку ужива сласти јонске обале, где променљива плима час открива, час скрива поља. Закључује да су овде причврстили свој дом, попут водених птица, а да се попут Киклада, међу широким водама виде се њихови расути домови, што није плод природе, него чврстих темеља које је створила људска брига. Даље објашњава да се уплитањем у врбине чворове, земља тамо скупила у чврсте масе, па се они (становници Венеције) таквим високим бедемом без страха супротстављају таласима мора.⁴⁸⁹ Када је реч о природним богатствима и привреди Венеције, преторијски префект истиче да њени становници располажу мноштвом рибе, али да је сва њихова пажња заокупљена њиховим соланама; сликовито каже да они (становници Венеције) уместо да терају плуг, они окрећу своје ваљке, па тако настаје сав њихов урод, пошто у њима нађу производ који нису направили. Касиодор констатује да је у томе искован њихов новац од кога живе⁴⁹⁰ и да у захтеву према злату, човек може и бити млак, али да свако жели да нађе со, јер њему свака врста меса дугује свој укус. Преторијски префект налаже трибунима помораца да стога пусте своје бродове да приђу њиховим зидовима, да би били поправљени, како би могли да пожуре да дочекају Лауренција, који им доноси инструкције, а чије ће неопходне куповине у супротном одложити. На крају писма, Касиодор додаје да су трибуни помораца, због карактера својих ветрова, у стању да изаберу најкраћи поморски пут.

Писмо јасно каже да су поморски трибуни власници бродова, и показује да се од њих очекивало да у Равену превозе намирнице, које су за државу убрране на име пореза или докупљене. Из писма се не може закључити да ли је таква услуга редовно очекивана од поморских трибуна, мада је упадљиво инсистирање на томе да у очима централних власти она делује као нешто што није превише оптерећујуће за поморске трибуне, штавише као нешто што они могу "успут" извршити. Насеље Венеција је припадало провинцији *Venetia et Histria*, која је уједно била најпространија провинција

⁴⁸⁹ Hodgkin, Cassiodorus, 515. сматра да је ово писмо писано убрзо након 1.9.537; он подсећа да се ово писмо обично цитира у науци као доказ постојања града Венеције, или барем групе насеља из које је град настао у VI веку; такође подсећа да анонимни равенски географ у VII веку каже да у пределима Венеције постоје насељена острва; Хоџкин сматра да у поморским трибунима треба препознати прве муниципалне власти на овим острвима

⁴⁹⁰ Hodgkin, Cassiodorus, 518. подсећа да постоје тумачења да се овде ради о посебној монети у облику соли, али сматра да Касиодор жели да каже да становници Венеције описаним занатом стичу своје богатство

диоцезе Italia Annonaria. Равена се налазила у саставу провинције Flaminia et Picenum, која се такође налазила у саставу поменуте диоцезе Анонијарне Италије.⁴⁹¹ У том смислу, Хоцкиново тумачење проласка кроз сопствене гостинске собе као алузије на близину Венеције и Равене (при чему би Равена била та гостинска соба), делује веома основано. Пошто писмо каже да се бродови поморских трибуна налазе на граници провинције, тешко је замислити да су се њихова стална тј. комерцијална путовања ка југу завршавала тако кратко тј. у Равени, нарочито ако се има у виду да су по свој прилици на својим бродовима извозили најзаступљенији и највреднији производ свог насеља, дакле со. Напротив, транспорт намирница од Венеције до Равене, који се у овом писму заповеда поморским трибунима, по свој прилици је подразумевао апсорбовање већег дела капацитета бродова поморских трибуна, будући да је требало да превезе не само намирнице убране на име основних пореза у провинцији Венеција и Истрија, него и намирнице које је Лауренције докупио, будући да је те године био велики урод жита у поменутој провинцији. Упадљиво је да се у писму не помиње никаква компензација за поменути транспорт намирница, дакле - ни компензације карактеристичне за навикуларије (процент од превезеног жита, накнада у солидима, приходи од поседа који су везани за службу навикуларија), ни компензације за приватне бродовласнике који по потреби превезу државни терет (државна накнада за возарину), нити било какву привилегију (изузеће од неког пореза или неке принудне јавне службе); такође, у писмо се поморским трибунима заповеда да сами поправе своје бродове, без помињања икаквог вида компензације или подршке за ову поправку. Уместо тога, писмо инсистира на томе да ће тражени транспорт бити кратак (раздаљина између Венеције и Равене јесте релативно мала) и да на овом морском путу владају повољни ветрови - једном речју, писмо усмерава на закључак да се поморским трибунима поверава задатак транспорта који ће им бити лак. Уз то, упадљива су Касиодорова инсистирања на томе да становници Венеције ионако без много труда добијају тако вредан производ као што је со, за који он како из сопственог гастрономског, тако и општег привредног угла, истиче да је вреднији од злата. Имајући у виду све ово, чини се највероватнијим да је поморске трибуне преторијски префект посматрао слично провинцијалима и велепоседницима од којих се очекивало да у случају нужде изврше превоз државних терета сопственим средствима за транспорт, а без икакве накнаде.⁴⁹² Ипак, није могуће у потпуности искључити икакву могућност да

⁴⁹¹ ODLA, 796.

⁴⁹² о овим праксама Jones, LRE, 833,118.

су поморски трибуни имали некакву особену компензацију за свој транспорт државног терета, која није нашла места у Касиодоровим писмима. У сваком случају, не постоји довољно елемената да бисмо их идентификовали као навикларије, али је неоспорно да су обављали посао поморских превозника државних намирница.

Касиодорова формула за комеса Равене (писмо 7.14) ⁴⁹³ садржи бројне занимљивости, од којих би се само понеке могле потенцијално односити на навикларије. У њој се каже да комес Равене убрзава извршења њихових наредби (наредби краља и преторијског префекта) и да ко зна колики се број бродова може скупити на један њихов миг - једва да се мастило осуши на евекији (evectio) коју је спремио неки палатински достојанственик, а он (комес Равене) га је већ извршио. Формула саветује комесу Равене да не тражи превише *operas consuetas* од трговаца (*negociatorum*), нити да их због разлога подмитљивости олако распушта. На крају, формула саветује комеса Равене да буде врло опрезан у свом својству судије, нарочито кад суди сиромашнима, којима мала грешка у његовој пресуди може бити много разорнија него богаташу. О компетенцијама и карактеру функције комеса Равене у историографији се није расправљало, па није јасно да ли се ради о мањој и локалној копији функције префекта града Рима, или се ради о нечему сличном готским комесима појединих градова, као што је случај са Сиракузом и Напуљем. Његова судијска функција нам не говори много, јер је већина високих функционера централне власти позноримске епохе, поред својих основних компетенција, које су указивале на суштину и карактер њихове функције, вршила функцију судија, некада у области својих главних компетенција, а некада не. То што се у формули окупљање бродова под комесом Равене приказује као последица издавања евекије, а подсетимо да је ова била дозвола за употребу одређеног возила из састава редовне државне поште (*cursus publicus*) ⁴⁹⁴ сугерише да се радило о бродовима у државном власништву. Другачија се дилема јавља у случају ближе идентификације трговаца које ова формула помиње. Уобичајене *operae*, које се траже од ових трговаца, могле су бити принудне јавне службе (и у том случају бисмо имали основа да овде под трговцима препознамо навикларије), али су могле бити и принудне додатне радне обавезе (што би значило да се овде ради о трговцима без статуса навикларија, који су имали извесне радне

⁴⁹³ Cass. Var, 7.14

⁴⁹⁴ о евекијама в. Jones, LRE, 369; ODLA 1278.

обавезе према комесу Равене).⁴⁹⁵ Хоцкин је ово место протумачио у смислу да је комес Равене имао право да тражи извесну количину радне снаге од власника трговачких бродова.⁴⁹⁶ Због неодређено употребљеног термина *operae*, дилема о идентификацији ових трговаца остаје.

Чини се да у три Касиодорова писма налазимо бродове за које није лако рећи да ли су бродови *навикуларија* или бродови у државном власништву. У писму 5.5⁴⁹⁷ краљ Теодорих сајону Манили, говорећи о мерама против злоупотреба поштанских коња, каже да ни бродове не треба преоптеретити. С обзиром на то да краљ овде говори о пракси да се приватни терети незаконито додају теретима државних коњских запрега и тако их преоптерећују, па да одмах у наставку и у истом контексту говори о томе да ни бродове не треба преоптеретити, ствара се утисак да се овде говори о бродовима у државном власништву, који су постојали паралелно са државном сувоземном поштом. Стиче се утисак да се овде ради о некој врсти бродова који су служили као својеврсна допуна редовне поштанске службе, а на којима су извесна лица, као и у случају редовне сувоземне поште, без сагласности преторијске префектуре, додавала свој приватни терет. Треба подсетити да су у позноримско доба постојали *дромони* за преношење порука, за шта их је препоручивала њихова брзина, по којој су били чувени.⁴⁹⁸ Такође, не чини се пре више извесним да би држава имала потребу да власнике приватних бродова упозорава да не преотерећују своја пловила, будући да преоптерећење (односно узурпирања дела капацитета) приватних бродова начелно и практично није био проблем државе (осим у случају *навикуларија*). Међутим, ништа не говори ни против идентификације ових пловила као бродова *навикуларија*, тим пре што није познато да је редовна државна поштанска служба поседовала и бродове, а јасно је да је држава итекако имала разлога да забрањује преоптерећење бродова *навикуларија*, будући да би таква преоптерећења смањила капацитете *навикуларијских* бродова за пријем државног жита, а свакако би штетила функционисању ових бродова у целини.

У Касиодоровом писму 2.31,⁴⁹⁹ које је краљ Теодорих упутио *дромонаријима*, каже се да они који користе назив *militia* треба да служе на јавну корист, па је стога

⁴⁹⁵ о различитим значењима термина *operae* Jones, LRE, 450, 805; ODLA 1363.

⁴⁹⁶ Hodgkin, Cassiodorus, 330.

⁴⁹⁷ Cass. Var, 5.5

⁴⁹⁸ Pryor-Jeffreys, Dromon 353.

⁴⁹⁹ Cass. Var, 2.31

рекао комесу *sacrarum largitionum* да треба да се окупе у Хостилији, да тамо приме плату од њихове (његове) ризнице и да растерете сувоземну поштанску службу (*veredarii*) путем превоза уз и низ канал Пада. На крају писма, краљ закључује да се они (дромонарији) не боје да се њихове кочије искрзају, јер иду воденим друмовима. Сама чињеница да су дромонарији овде означени као носиоци назива *miles* показује да се налазе у државној служби (овај ранг у позноримској епохи носе војници и државни чиновници),⁵⁰⁰ што би донекле могло да сугерише и да су смештени на државним дромонима. Такође, приказано је да ови дромонарији примају плату од комеса *sacrarum largitionum*, што би такође могло да сугерише да су у државној служби, а да су њихови дромони у власништву комитиве *sacrarum largitionum*. Међутим, А. Џонс сматра да су ови дромони део "државне флоте за транспорт јавног жита", којој је у овом случају задатак да допуњује *cursus publicus* дуж Поа.⁵⁰¹ С друге стране, Џонс (као што смо видели на почетку овог поглавља) као одлике бродова навикуларија истиче да су то дромони чији дромонарији имају ранг *miles*-а, као што је случај и са дромонаријима у овом писму.

Треће писмо (4.15)⁵⁰² краљ Теодорих упутио је сенатору Бененату. У њему краљ каже да, будући обавештен од комеса патримонија да је 21 дромонарија умрло несрећним случајем, задужује њега (Бенетата) да одабере друге на њихово место. Краљ при томе прецизира да ови нови дромонарији морају бити јаки, јер веслање такве захтева. Пошто је овде пренето прецизно обавештење комеса патримонија о смрти једног одреда дромонија, може се стећи утисак да се радило о дромону који је припадао комесу патримонија, а који је страдао у некој морској недаћи. Наравно, из разлога које смо поменули у претходна два писма, није сасвим искључена ни идентификација поменутих дромонарија као припадајућих неком броду навикуларија, али се чини да је оваква идентификација овде најмање вероватна.

У сва три горе поменута писма настојали смо да укажемо да, поред идентификације поменутих дромона као бродова навикуларија, постоји не мањи основ за њихово препознавање као државних бродова, од којих неки припадају комитиви *sacrarum largitionum*, а неки *regum privatarum*. Додајмо да ниједно од ова три писма није упућено преторијском префекту, иако је овај био највиши надређени свим

⁵⁰⁰ Jones, LRE, 31.

⁵⁰¹ Jones, LRE, 830.

⁵⁰² Cass. Var, 4.15

навикуларијима, и да је он био тај који унајмљује дромонарије (као што смо видели на почетку овог поглавља). Чини нам се да би то могао бити аргумент више у корист виђења да се у поменути три писма не говори о дромонима навикуларија.

Од посебног интереса је питање карактера флоте чије је грађење наредио краљ Теодорих, а о чему се говори у Касиодоровим писмима 5.16, 5.17, 5.18, 5.19 и 5.20. У писму 5.16,⁵⁰³ упућеном преторијском префекту Италије Абуданцију,⁵⁰⁴ Теодорих каже да га је Бог надахнуо да нареди да се направи 1.000 дромона, који ће моћи и да носе (convehere)⁵⁰⁵ frumenta publica и да дочекају непријатељске бродове, ако то буде неопходно. Краљ додаје да Италија обилује дрветом, па наређује да буду откупљени по прикладној цени кипарис и бор, гдегод могу бити нађени близу обале. Теодорих Абуданцију налаже да потом унајми морнаре - уколико је роб, мора бити изнајмљен од свог господара, или купљен по разумној цени, а уколико је слободан, треба да добија 5 солида као донативу и оброке аноне за време трајања службе. Краљ прецизира да се чак и према робовима треба поступати на исти начин, јер је нека врста слободе служити владара (rectori) државе, и треба да добијају према свом статусу два или три солида награде. При крају писма, Теодорих каже да рибаре не треба уписивати у ову силу, јер тиме они (краљ и држава) губе оне којима је позив да их снабдевају луксузима, а немају искуство да буду на узбурканом мору. У писму 5.17,⁵⁰⁶ које је Теодорих такође упутио преторијском префекту Абуданцију, краљ овога похваљује због брзог извршења наређења из претходног писма, кроз речи да је Абуданције саградио флоту брзином којом био обичан човек сачинио једно једро. Теодорих прецизира да је Абуданције пред његове очи довео шуму бродова, трирема, које пореди са кућама на води. Уз то подсећа да модел трирема открива број веслача, али скрива њихова лица, да је прва опремљена од стране Аргонаута, а да се показала као погодна како за трговину, тако и за ратовање (при хвалисавом доказивању своје митолошке ерудиције Старог Истока, Касиодор овде Теодориху у уста ставља подсећање да је једро измислила Изидида, када је лутала светом да нађе свог сина Харпохрана). Краљ Теодорих потом радосно закључује да сада, када имају (Италија и Остроготи) своју флоту, Грци немају потребе да им намећу свађу, а Африканци⁵⁰⁷ да

⁵⁰³ Cass. Var, 5.16

⁵⁰⁴ The Prosopography of the Later Roman Empire, vol. I не доноси идентификацију овог преторијског префекта, мада род Абуданција у сваком случају јесте постојао у IV веку

⁵⁰⁵ значење овог глагола је и - скупљати, складиштити

⁵⁰⁶ Cass. Var, 5.17

⁵⁰⁷ Hodgkin, Cassiodorus, 276. ове Африканце идентификује као Вандале

их вређају, и да сада са завишћу виде да су им (Италија и Остроготи) украли тајну њихове снаге. Владар наређује да се цела флота скупи у Равени следећих јунских ида јуна, односно нека река Пад пошаље њену код куће рођену морнарицу у море. Уз то, Теодорих саопштава да жели да повећа број дромона, па у ту сврху наређује да се за њих користи дрвна грађа са обе обале Пада. На крају, краљ саопштава да је прихватио Абуданцијев предлог да се уклоне мреже којима рибари тренутно ометају кретање бродова кроз канале река Minicius (садашњи Mincio), Ollius (садашњо Oglio), Auser (садашњи Serchio), Arnus (садашњи Arno) и Tiber; Теодорих заповеда да ове реке морају бити слободне за пролазак бродова. У Касиодоровом писму 5.18,⁵⁰⁸ које је краљ Теодорих упутио Вилији (или Увилији), који је овде насловљен као *vir illustris* и комес патримонија, краљ подсећа да је пре много времена наредио потрагу за мајсторима за пловидбу (*navigandi...artifices*), па пошто су они пронађени, сада заповеда да се у Равени појаве првог дана јуна, како би могли да почну да конструишу бродове; након тога, Теодорих понавља дозволу коришћења шума са обе стране долине реке Поа за градњу дромона, али је проширује и на краљевске поседе, уз услов да занатлије-бродоградитељи затраже од преторијског префекта Абуданција дозволу да користе дрво са краљевских имања. Краљ ово проширење дозволе образлаже тиме да терет заповести (за градњу дромона) неће свима бити толико тежак, ако обавезује чак и принцепса. У Касиодоровом писму 5.19,⁵⁰⁹ које је Теодорих упутио сајону Гудинанду, краљ ставља у задатак сајону да се побрине да морнари, настањени на поседима краљевског домуса и у другим местима, пожуре да се у Равени појаве пре јуна, као што је и предвиђено претходним рескриптима. У Касиодоровом писму 5.20,⁵¹⁰ које је Теодорих упутио сајону Алиулфу, краљ каже сајону да је на обе стране реке По пронађено дрво подесно за изградњу дромона, и да га стога шаље, да у складу са наређењима која су издали преторијски префект Абуданције и комес патримонија Вилија, приступи местима која су означена са занатлијама (*cum artificibus*), било да су у саставу краљевског домуса било да су приватни поседи, али да при томе не повреди интересе посесора, него да узму само оно што је неопходно за њихову (краљеву и државну добробит). Краљ даље прецизира да не тражи ништа што припада Господу, и да не треба сећи дрва која су у нечијој својини. На крају писма, краљ саопштава да је сазнао да су неке шљуке промениле ток река Minicius, Ollius, Auser, Arnus и Tiber, тако

⁵⁰⁸ Cass. Var, 5.18

⁵⁰⁹ Cass. Var, 5.19

⁵¹⁰ Cass. Var, 5.20

да бродови не могу да се крећу њиховим каналима; зато Теодорих жели да Алиулф изврши наређење преторијског префекта Абуданција тј. да уклони зидове са мрежама који су стављени у ове реке.

У првом писму, Теодорих децидирано на првом месту наводи да ће поменутих 1000 дромона служити томе да носе јавно жито (дакле порезе убране у облику аноне у житу), стављајући тако у виду редоследа њихову примарну функцију. Када наглашава двоструку способност дромона да носе жито и ратују са непријатељским бродовима, краљ (односно круг његових финансијских и војних саветника) открива основне практичне разлоге за избор овог типа брода, у ово време релативно новог. У писму 5.17, у Теодориховом признању да после градње флоте дромона, Италија више нема разлога за бригу од поморских напада Византинаца и Вандала, можемо назрети војне особености дромона, због којих се остроготски краљ определио за његову градњу. Најпре треба имати на уму да, иако у Позној Антици термин дромон не подразумева обавезно све оно што ће се под њим подразумевати у доба пуног обима његове употребе тј. у Средњовизантијском периоду, он у позноримско доба увек јесте брзи војни брод (сама етимологија повезује га са речју "тркач"), док број палуба на њему зависи од случаја до случаја.⁵¹¹ Потом треба подсетити на Теодорихова искуства са поморским нападима Ромеја на Италију тј. на збивања из 508, када се из 100 наоружаних пловила и 100 дромона искрцало 8000 византијских војника, опљачкало део обале Италије и стигло до Тарента.⁵¹² Већ у овом случају видимо да дромони могу имати солидне капацитете за превоз војника, али се из извора не види да ли су поменута наоружана пловила и дромоне пратили посебни бродови за транспорт хране (што савремени извори само понекад прецизирају) или су намирнице могле стати на поменуте дромоне и пловила, или су пак наоружана пловила заправо и служила само за транспорт хране. Такође, треба подсетити на нападе које су у Теодорихово доба вршили брзи и лако покретљиви вандалски пирати на бродове из Италије.⁵¹³ Када се има у виду све ово, чини се да се Теодорих за дромон определио да би њиме могао да парира ромејским дромонима, а пре свега да захваљујући његовој брзини може хитно да реагује на појаву византијских и вандалских ратних бродова у водама Италије, и спречи искрцавање и пљачку првих на њеном тлу, односно заштити трговачке бродове Италије који су крстарили западним Медитераном. Већи проблем представља

⁵¹¹ ODLA 507; Pryor-Jeffreys, Dromon, 128-133.

⁵¹² Marcelinus Comes, 34, 35.

⁵¹³ Merrills - Miles, Vandals, 141, 61, 130.

идентификовање техничких карактеристика дромона, због којих је краљ Теодорих одабрао овај модел брода за преношење пореског жита, а видели смо да се у писму 5.16 дословно и на првом месту каже да ће дромони служити томе да преносе *frumenta publica*. Избор дромона у ову сврху постаје тешко објашњив нарочито ако се има у виду да је у ово време нашироко коришћена *corbita*, превозни брод специјализован за огромне терете од 2.000 тона односно 40.000 амфора, располажући са два потпалубља за складиштење робе. Преношење жита, као терета који заузима запремину максималну у односу на уобичајене количине осталих врста намирница које се убиру у име аноне, свакако је било најизводљивије на корбити. Чини се да су и други савремени теретни бродови мање носивости (*ponto*, *holkas*, *lembos*) имали већу тонажу од дромона.⁵¹⁴ Уз све ово треба имати у виду и то да су на дромону велики део простора заузимали веслачи и војници, и да је дромон имао само једно потпалубље. Због тога се може поставити питање зашто се Теодорих и Абуданције нису определили за уобичајену римску праксу да пореско жито превозе у великим специјализованим теретним бродовима, које би пратили ратни. Једини потенцијални, али само делимични одговор на ово питање налазимо у Теодориховој тврдњи да је својим очима видео да су његови управо саграђени дромони - триреме. Триреме су имале најмање две палубе, неретко три, па су две палубе, заједно са потпалубљем, свакако нудиле веће капацитете за жито, него дромони са једним или два реда веслача (иначе, чини се да у науци није до краја доведена расправа о томе да ли сваки ред веслача нужно мора имати своју засебну палубу или не).⁵¹⁵ Начелно, постојала је могућност да на појединим дромонима буде плански стационарано мање војника, што подразумева и унеколико веће капацитете за превоз жита. Наравно, могуће је и да су Теодорих и Абуданције полазили од претпоставке да ће квантитет уобичајених специјализованих теретних бродова бити надокнађен брзином дромона, односно да ће дромон у више наврата, али много брже, превозити ону количину жита коју корбита много спорије превезе током једног путовања. Међутим, оно што се из писама 5.16 и 5.17 неоспорно види, јесте то да су Теодорих и Абуданције испред свега осталог стављали безбедност коју дромон обезбеђује за *frumentaria publica*. Одсуство кљуна за пробијање непријатељског брода, по чему се дромон разликовао од већине тадашњих ратних римских бродова, и присуство прамца, које га је чинило сличним теретним бродовина, као и његова предност у брзини у односу на дотадашње ратне бродове, упућивали су да се ради о

⁵¹⁴ ODLA 1374; M. Pitassi, *Roman Navy*, 39, 147, 150.

⁵¹⁵ M. Pitassi, *Roman Navy*, 2-10, 23-46, 134-152.

броду чији су приоритети одбрамбене природе; као што смо видели, сам Теодорих као другу сврху својих наручених 1.000 дромона наводи њихову способност да дочекају противника, ако то буде неопходно. Може се рећи да ће дромон у потпуности стећи карактер офанзивног брода тек када му буде придодата метална туба која избацује Грчку ватру.

Напоследку, када се говори о Теодориховој употреби дромона као ратног брода, чини нам се да треба истаћи и да су Ц. Прајор и Е. Џефрис у *Fasti Vindobonenses priores* (који још увек немају своје критичко издање) пронашли помен да је, пре него што ће опсести Одоакра у Равени, Теодорих окупио своје дромоне у Риминију.⁵¹⁶ Својевремено је Ц. Бјури саопштио да је Теодорих, успевши да набави бродове, успоставио своју поморску базу у *Portus Leonis* (за коју каже да је 6 километара удаљена од Равене) и да је тек тада био у стању да блокира обе луке Равене (августа 492), којој су до тада Одоакрови људи дотурали намирнице преко чамаца.⁵¹⁷ Х. Волфрам саопштава да Готи нису били у стању да успоставе ефикасну блокаду све до 29. августа 492, пошто су набавили довољан број бродова у Риминију.⁵¹⁸ Међутим, ни Бјури ни Волфрам не наводе извор за наведене податке, који делују нешто шире и прецизније од изворних података које су цитирали Ц. Прајор и Е. Џефрис. У сваком случају, чини се да постоји извесна хронолошка вероватноћа да је Теодорих дао да се изграде ови дромони (у периоду након битке на Исонцу и уласка у Италију 489. и почетка опсаде Одоакра у Равени крајем 490), мада се свакако чини много вероватнијим да је поменуте дромоне заробио. Располажући већ у време рата са Одоакром сопственом флотилом дромона, Теодорих је вероватно имао прилику да стекне лични увид у предности и особености овог модела ратног брода.

Чини нам се да је од изузетне важности то што Касиодорово писмо 5.16. открива социјалну структуру морнара који ће служити на Теодориховим дромонима, као и начин њиховог финансирања. Наиме, писмо за ове морнаре каже да ће примати донативу од 5 солида и анону, уколико се ради о слободном човеку, односно 2 или 3 солида, уколико се ради о изнајмљеном или откупљеном робу. Ако се има у виду да је годишња плата војника најнижег ранга овог доба у Византији, а и у западним деловима Царства петог века, износила 8-9 солида (рачунајући ту и анону, која вреди 4-5 солида,

⁵¹⁶ Pryor-Jeffreys, *Dromon*, 13.

⁵¹⁷ Bury, *History*, 426.

⁵¹⁸ Wolfram, *Goths*, 283.

видимо да су Теодорих и Абуданције морнарима својих дромона слободног статуса наменили плату веома сличну плати обичног војника, чак за нијансу већу (9 или 10 солида, зависно од тога да ли је анона вредела 4 или 5 солида). То је била неуобичајено повољна плата, будући да се под морнарима дромона у начелу подразумевају веслачи. То што писмо наглашава да робови на дромонима треба према свом статусу да добијају 2 или 3 солида, по свој прилици се односи на то да ли су откупљени робови или не тј. да ли су у власништву владара или приватног лица. То што Теодорих наглашава да поменути морнари примају дотичне плате док год су у служби, свакако је и слободним и неслободним људима, који су имали искуства у морепловству, отварало могућност да стекну трајнија и виша примања, ако не и виши социјални статус. Краљево наглашавање да су и морнари ропског статуса сада заправо у служби владара државе, а да је служба владару сама по себи нека врста слободе, као да алудира на могућност да у будућности краљ примени праксу која је вековима уназад била неретко примењивана, а то је давање слободе робу који се истакао у рату или у служби владара. Из саме чињенице да краљ унајмљивање морнара заповеда преторијском префекту, као и околности да је краљ тај ко званично саопштава висину њихових плата, јасно се може закључити да ће држава (односно централна власт) обезбеђивати плате за морнаре Теодорихових дромона, али се не види које ће тачно ризнице власти заиста давати ова средства. Као поуздано, може се претпоставити само то да је *arca* преторијског претора, као далеко најбогатија државна ризница, могла бити један од планираних сталних финансијера плата Теодорихових дромонарија, ако не и главни или чак једини; овом утиску доприноси то што се међу примањима слободних морнара налази анона, за чије је додељивање и распоређивање међу многобројним категоријама њених уживалаца била надлежна искључиво преторијска префектура. Теодорихова званична иницијатива за градњу ове флоте, није га неминовно обавезивала да са својом комитивом *genum privatarum* учествује у финансирању плата дромонарија. Ни то, што је краљ дозволио да се у корист флоте узимају морнари и дрвна грађа са владарског домуса, само по себи нужно не значи да је био вољан да са ресурсима својих личних поседа учествује у трајном обезбеђењу плата морнара. Писмо 5.16 каже да дрвну грађу за Теодорихове дромоне треба откупити по прикладној цени, а бор и кипарис оцењује као најпогодније за градњу дромона. Међутим, чини се да дрвну грађу из долине Поа централна власт није имала намеру да откупљује, будући да писмо 5.20 каже да тамошње дрвеће треба сећи онолико колико је нужно за добробит, и то тако да се не повреде интереси посесора, био он приватно лице или краљ; у том контексту реквизиције без накнаде,

чини се да пун смисао добија и Теодорихова дозвола да се дрвна грађа узима са територија његовог домуса, и његово образложење да ће на тај начин заједнички терет бити лакши будући да га на себе преузима и владар. Када говори о томе да при сечи шума треба водити рачуна да се не повреде интереси посесора, Теодорих додаје да не тражи ништа од онога што припада Господу, из чега се не може са сигурношћу закључити да ли мисли на црквену својину (нпр. трактате земље које су цареви поклањали Римској цркви) или се говори у неком уопштенијем смислу тј. неуништавању природе у већим размерама. Из Теодорихове заповести Абуданцију (писмо 5.17) да река По пошаље своју код куће рођену морнарицу у море, и наредбе да се новоизграђена флота окупи на следеће јунске иде у Равени, стиче се утисак да је флота дромона (тј. првих 1000 дромона чију је градњу краљ наредио) изграђена у долини Поа, али и да је дрвна грађа у области Поа коришћена већ тад за градњу ових бродова, иако писма (5.17 и 5.20) експлицитно помињу да се шуме у долини Поа могу користити тек за градњу додатних дромона, чије је конструисање Теодорих наредио након градње првих 1000 дромона.

Ни у једном од поменутих Касиодорових пет писама не помиње се ко ће чинити војни део посаде краљевих дромона. Као једино могуће објашњење ове на први поглед необичне околности, чини нам се да је краљ подразумевао да ће војници на дромонима бити његови Готи, будући да су они сачињавали целокупни мобилни део војске, као и највећи део људства у гарнизонима. Као што ћемо видети у даљем излагању, већину остроготске пешадије чинили су стрелци, који су у начелу веома функционална посада за дромоне као дефанзивне ратне бродове; ово тим пре, што код позноантичких дромона не налазимо помен да су поседовали мостове за искрцавање војника на непријатељско пловило (*corvus*), нити гвоздене куке за привлачење непријатељских бродова (*когах*),⁵¹⁹ инструменте неопходне за окршај пешадије која није наоружана далекометним оружјем. Као што је добро познато, остроготска војска у Италији је већ била финансијски обезбеђена годишњом донативом коју је добијала непосредно од владара.⁵²⁰

Када је реч о броју од 1000 дромона, за које Касиодор (односно Теодорих) у писму 5.17. јасно ставља до знања да су изграђени у пуном броју, мора се приметити да овај број у науци изазвао поделе. А. Џонс је овај број прихватио у целини, као и

⁵¹⁹ Pryor-Jeffreys, *Dromon* 193-194.

⁵²⁰ Wolfram, *Goths*, 290, 296, 300.

образложење Касиодоровог писма 5.16 да ови дромони треба да служе двострукој сврси транспорта јавног жита и одбране Италије.⁵²¹ Напротив, Ц. Прајор и Е. Џефрис су закључили да Остроготско краљевство није било у стању да сагради овако велики број дромона, уз то постављајући питање одакле је оно могло пронаћи 50.000 неопходних веслача; својим аргументима они придодају констатацију да у Касиодоровим писмима цвета тешка реторика и убеђење да би за транспорт жита дромон био најнеефикасније средство.⁵²² Када је реч о финансијским могућностима остроготске Италије, подсетили бисмо да су писмо којим се заповеда изградња 1000 дромона (5.16) и писмо у коме се потврђује завршетак њихове градње (5.17) у науци датовани у период последњих година Теодорихове владавине (523-526),⁵²³ дакле у време када је Теодорих већ дуже од једне деценије имао на располагању и приходе Визиготског краљевства, а када је уједно био и врхунац тридесетогодишњег акумулирања прихода из саме Италије. Треба имати у виду и то да се у науци углавном не оспорава број бродова Василисковог похода (1113) из 468, премда подаци о укупном броју чланова посада у овој експедицији указују да се поменути број бродова односио само на ратне бродове⁵²⁴ и да је број пратећих теретних бродова био барем двоструко већи. Такође, треба подсетити да је Царство на истоку у тренутку Василискове експедиције још увек било финансијски исцрпљено након вишедеценијских контрибуција које је плаћало Атили (највећих које је Византија дала у својој целокупној историји), док је Теодорихова Италија, у доба градње флоте дромона, имала иза себе барем тридесет година мира и просперитета. Када је реч о поменутом броју веслача, треба имати на уму наука број становника Италије у Теодорихово доба процењује на око 10 милиона, и да су три деценије одсуства рата и привредног просперитета у њој свакако допринеле повећању њене популације; такође, треба имати у виду да је уписивање изнајмљених и откупљених робова у веслаче Теодорихове флоте повећавало круг људства доступног флоти, нарочито када се има у виду материјални интерес велепоседника да своје робове изнајмљују краљевој флоти, добијајући нови извор прихода, уз то сигуран, као и интерес самих робова да стекну сопствени новац. Аргумент да у Касиодоровим писмима цвета тешка реторика изречен је уопштено и сматрамо да се не може препознати у поменутих пет писама. Наиме, од пет дотичних писама, само писмо 5.17 садржи реторске елементе, и то врло јасно

⁵²¹ Jones, LRE, 830.

⁵²² Pryor-Jeffreys, Dromon, 14.

⁵²³ датовање ових писама извршио је Момзен - Cass. Var, p. 152, 153

⁵²⁴ Treadgold, Army, 189-191, Merrills-Miles, Vandals, 121-122.

раздвојене од веома конкретних инструкција за конструкцију бродова, набављање грађе и људства за њих, време и место њиховог окупљања. Писмо 5.16 упадљиво је по одсуству реторских украса, поређења и учених дигресија, а управо у њему налазимо наредбу за градњу флоте. Штавише, Касиодорово писмо 5.19 назива себе рескриптом, а каже да су рескрипти и претходна писма у којима је наређен долазак бродова у Равену, а то су писма 5.17 и 5.18. У званичном документу са законском снагом, какав је владарски рескрипт (одговор на питање магистрата високог ранга или војног заповедника, уједно и заповест или инструкција), свакако да није смело бити много места реторским поигравањима, што и налазимо као фактичко стање у овим Теодориховим рескриптим, а свакако да није смело бити реторских поигравања са бројем бродова чију је градњу владар заповедио, нити са Теодориховим одавањем признања Абуданцију за извршење ове градње, садржаном у рескрипту-писму 5.17. Треба напоменути да и у свим осталим Касиодоровим писмима, од којих многа садрже разне облике доказивања реторске вештине, реторски елементи најчешће имају форму компактне дигресије, којом Касиодор доказује своју класичну ерудицију, кроз цитирање препознатљивих одломака познатих аутора из области природних наука и гастрономије, или фрагмената познатих митова, па је стога веома лако разликовати савремену историјску реалност у његовим писмима од онога што то није. Када је реч о тврдњи да би дромон био најнефикаснији модел брода за транспорт жита, чини се да су Џ. Прајор и Е. Цефрис нису узели у обзир (експлицитно га не помињу) Касиодоров податак да су Теодорихову флоту дромона чиниле триреме, које су морале поседовати две или три палубе, за разлику од типичног дромона средњовизантијске епохе, који је поседовао само једну палубу, а коме је пре свега посвећена монографија поменутих научника.⁵²⁵

На крају, треба приметити занимљиву Теодорихову заповест (за коју он сам изричито каже да је одговор на Абуданцијев предлог, што такође потврђује да је писмо 5.17 рескрипт) да се уклоне рибарске мреже и зидови из пет поменутих река, уз образложење да ометају кретање бродова кроз њихове канале и да ове реке морају бити слободне за кретање бродова. Ова заповест за уклањање мрежа налази се у писмима 5.17 и 5.20, која су у целини посвећена поступцима, проблемима и инструкцијама везаним за градњу дромона, па је тешко отети се утиску да је заповест уклањања рибарских мрежа у њима и омогућавање пловидбе кроз поменутих пет река заправо

⁵²⁵ в. скицу византијског дромона, Pryor-Jeffreys, *Dromon*, 193.

имало за циљ да новосаграђени дромони могу да плове кроз ове реке. Река Mincio спаја језеро Гарда са реком По. Полазећи са далеког севера, у области Ортлеских Алпа, река Oglio се такође улива у По. Река Serchio, полазећи од Монте Силана, завршава се уливајући се у Тиренско море, у близини Пизе. Река Arno, полазећи од врха Monte Falterona, завршава свој ток уливајући се у Лигурско море, у близини Пизе. Река Тибар, полазећи од врха Monte Fumaiolo, завршава свој ток уливајући се у Тиренско море, у близини Остије. У писму 5.17. Теодорих Абуданцију заповеда да река По пошаље у море своју новоизграђену морнарицу, јасно се види да писмо сматра реку По погодном за пловидбу дромона. Након чишћења рибарских мрежа и зидова, дромони-триреми су, пловећи дуж Поа, могли да уђу у његове притоке Минћо и Ољо, и да снагом својих веслача плове овим рекама узводно, како би испунили своју основну сврху - преузимање и прикупљање пореског жита, и то у планинским крајевима у унутрашњости северне Италије, где се колски транспорт одвијао отежано и споро. Слично би важило за Арно и Серкио у централној Италији, с тим што су дромони овде имали предност упловљавања у реке директно из мора. Независно од ове могућности, подразумева се да су Теодорихови дромони за пренос фискалног жита могли пловити дуж обала Италије и скупљати и пренести пореско жито из градова са луком, као што је то закључио А. Џонс.⁵²⁶

Када је реч о мотивима које су Теодорих и Абуданције могли имати за стварање флоте дромона за превоз пореског жита, стичемо утисак да су међу њима пре свега биле вишеструке мањкавости навикуларија. Најчешће злоупотребе навикуларија, поменуто у царским конституцијама, видели смо и у Касиодоровим писмима (сумњива одлагања транспорта пореског жита, проневера повереног државног жита у виду његове продаје за сопствени профит). Неволњост бродовласника да врше службу навикуларија односно опадање њиховог броја испод минимума, које је у западним деловима Царства, као што смо видели, доживело врхунац под Валентинијаном III, тешко да је могла нестати у Теодорихово доба, будући да је ниска профитност службе навикуларија (ниска државна накнада за превоз и колебљиви приходи поседа везаних за службу навикуларија, иначе намењени превасходно одржавању брода) остала суштински узрок њихове неволњости да врше своју принудну јавну службу. Поред тога, по природи ствари, навикуларије је превоз државног жита готово увек имао

⁵²⁶ Jones, LRE, 830. закључује да је Теодорихова флота, пловећи дуж Поа, допуњивала *cursus publicus*, према треба имати у виду да овај као тип брода није изворно био намењен транспорту државног жита

разлога да посматра као губитак потенцијално много већег профита, који се могао остварити транспортом оних артикала који су били много ситнији и скупљи од кабастог и релативно јефтиног жита, било да су у питању приватни терети, а нарочито ако је реч о роби у власништву самог навикуларија. Поред тога, стајао је и проблем вандалске пиратерије, који навикуларији нису могли превазићи, будући да су били власници теретних бродова, неповољних за наоружавање и попуњивање војном посадом, а уз то навикнути да појединачно плове Медитераном, који је заиста и био лишен пиратерије пре вандалског освајања Картагине (439). Поморски путеви које је требало оружаном штитити у доба Теодорихове владавине били су многоструки - путеви према Далмацији, која је остроготској Италији била у привредном смислу важна (као што ћемо видети) због својих рудника гвожђа и злата (чију је запуштену употребу Теодорих настојао да обнови, а и да пронађе нове жиле), путеви према остроготској јужној Галији, чије је гарнизоне требало снабдевати житом, и путеви према Хиспанији, која је након 511. донела Италији нове приходе у житу и новцу.

Невољност навикуларија да врше службу превоза због недовољне финансијске мотивисаности била је, у случају Теодорихове флоте дромона, била је превазиђена давањем редовне плате припадницима социјалних слојева који су били далеко мање финансијски обезбеђени од навикуларија. Теодорихови дромонарији неслободног статуса су уз то имали и мотив да стекну слободу, било кроз дуготрајну службу владару, било новцем од плата који ће временом уштедети. Ангажовањем сопствених, плаћених веслача, и присуством сопствених војника и заповедника на броду (јер дромони и триреме увек имају војну посаду и команданта брода) централне власти су свакако смањиле могућности одлагања поласка брода, његовог нестанка под сумњивим околностима и неовлашћене продаје државног жита, којима су навикуларији неретко прибегавали. Уз то, плата дромонарија Теодорихове флоте сама је по себи искључивала потребу да им буду додељени приходи од појединих државних поседа, као што је био случај са навикуларијима. Пошто је Теодорихова флота дромона била изграђена барем делом од државних средстава, а пре свега зато што су њени дромонарији били плаћени од централних власти и били под непосредном контролом истих, чини се да је А. Џонс имао основа када ју је назвао државном флотом.⁵²⁷

⁵²⁷ Jones, LRE, 830.

Ипак, немамо утисак да су стварањем флоте дромона за пренос државног жита Теодорих и Абуданције покушавали да замене навикуларије као превознике пореског жита. Као много вероватније, чини нам се да је Теодорихова флота требало да буде нова и најпоузданија категорија превозника државног жита, по броју бродова можда и главна, чију ће делатност и функцију допуњивати навикуларији, вршећи своју уобичајену принудну јавну службу, као и приватни бродовласници који нису имали статус навикуларија, али су били повремено унајмљивани од стране централних власти.

ДРЖАВНА ПОСТРОЈЕЊА ЗА ПЕЧЕЊЕ ХЛЕБА И СНАБДЕВАЊЕ НОСИЛАЦА ПРАВА НА PANIS GRADILIS У ГРАДУ РИМУ

Дневно дељење бесплатног хлеба у граду Риму, као што је добро познато, имало је корене у познорепубликанској пракси месечног дељења бесплатног жита (од 58 п.н.е). Октавијан Август га је ограничио на фиксни број прималаца (*plebs frumentaria*) који имају тикете (*tesserae*) као потврду свог права на бесплатна следовања. Тикете су до раног III века постале наследне и могле су се продати. Бесплатно жито је касније замењено хлебом, вероватно у доба Аурелијана, који је, по мишљењу А. Џонса дневно служен из мера (*gradus*), па је по томе постао познат као *panis gradilis*. Међутим, треба подсетити и на објашњење порекла овог термина (а са њиме, и начина дистрибуције бесплатних следовања) које је сумирао Е. Рич. Он, наиме, саопштава да је *Panis gradilis* добио свој назив јер је дељен са врхова степеница. У ову сврху, низови степеница подизане су у различитим деловима града, поред пекарских радњи. Свака особа која је стекла билету (*tessera*) попела би се на степенице и тамо примила хлеб од чиновника који га је распоређивао према подацима са билете. Овакав метод дистрибуције бесплатног хлеба усвојен је као средство спречавања превара и отимања, допуштајући само примаоцима да се попну по регуларном реду, један по један. Е. Рич подсећа да је цео процес приказан на Нервином медаљону - с леве стране седи цар лично на курулској столици, постављеној на узвишеној платформи (*suggestum*), а пред њим стоји чиновник који даје хлеб грађанину који се пење степеницама, док друга особа иза њега држи, ради цареве провере, билету која садржи податке о следовању, а коју му је предао абонент.⁵²⁸ Иначе, број прималаца бесплатних следовања у доба Августа износио је 200.000, а чини се да је средином V века износио 120.000. Дневна количина бесплатног хлеба износила је у првој половини IV века 50 унци, а сада се већ тражило и извесно плаћање за њега. Валентинијан I смањио је следовање хлеба на 36 унци (6 векни од по пола фунте), али је најавио да ће то од сад бити само квалитетан и сасвим

⁵²⁸ Rich, Dictionary, 474.

бесплатан хлеб; тада је заповедио и да у случају свих прималаца буду на бронзаној табли угравирана имена прималаца са износима који им припадају; такође, забранио је продају следовања чиновницима и робовима.⁵²⁹

Константин Велики увео је 332. слично давање хлеба у Цариграду, које ће овде бити познато као *annonae populares*. Изворни број прималаца овде је износио 80.000. Валенс је 372. забранио продају цариградских бесплатних следовања хлеба аноне, уводећи нови пропис по коме се следовање враћа држави уколико његов прималац напусти град (*annonae caducae*), па се додељује другим квалификованим апликантима. Од краја IV века цариградска следовања бесплатног хлеба могу се легално наследити или продати, а током V века, многа су прешла у посед цркава.

Са Константином I појавила се нова категорија бесплатног следовања хлеба. Наиме, Константин и Констанције охрабривали су насељавање Цариграда даривањем оброка хлеба свакоме ко сагради кућу у граду. Ови оброци (*panes aedium*) били су везани за кућу, прелазећи новом власнику ако се кућа прода. Чак и крајем IV века, давани су градитељима нових кућа. У граду Риму ова врста бесплатног следовања помињу се 369, а остала је позната под именом *panes aedificiorum*.

Поред сиромашнијих становника, бесплатна следовања хлеба добијале су и неке друге друштвене и професионалне групе. У Цариграду их је 372. Валенс доделио седморици преписивача јавне библиотеке. Такође, било је случајева да буду додељена појединим јединицама царске гарде, или барем њиховим појединим припадницима. Власти у Цариграду су 380. признавале да је Константин Велики доделио бесплатна следовања хлеба двома схолама (*scutarii* и *scutarii clibanarii*), али су сматрале да су бесправно додељена и њиховим потомцима. Због тога, централне власти 380. одредиле да се после смрти схолариса његов оброк враћа схоли, која га потом додељује другом члану. Власти су 392. заузеле став да је Константин даровао бесплатна следовања хлеба само појединим члановима схола, па да она ипак припада њиховим потомцима. Потом је 393. констатовано да су ова следовања изворно дата схоларима који су саградили куће у граду, па да следовања треба дати само онима који буду саградили кућу или је већ имају.⁵³⁰

⁵²⁹ Jones, LRE, 696, 867; cf. Erdkamp, Grain, 206-257, Lançon, Life, 76-79, Garnsey-Saller, Economy, 109-110, Tchernia, Trade, 188-200.

⁵³⁰ Utley, Guilds, 1.3; Jones, LRE, 697; cf. Errington, Policy, 163-164.

Жито за Рим, након што је Константин Велики преусмерио египатско жито за потребе Цариграда, стиже из Африке, где се убире у натури као део земљарине. Преторијски префект Италије одговоран је да га сакупи преко префекта аноне Африке, и да га доведе у Портус. Жито за Цариград слично се убире као порез у Египту - преторијски префект Истока одговоран је за његово скупљање и превоз у Цариград. Годишњи превоз из Египта у Цариград у доба Јустинијана достиже 8 милиона артаба или 27 милиона модија, што је довољно да прехрани 600.000 људи (од чега на бесплатна следовања хлеба отпада 4 милиона модија). Количина годишњег увоза жита у позноантички Рим није позната. У Цариграду се бесплатна следовања допуњују градским фондом за куповину жита (*arca frumentaria*), који је створен 409. на иницијативу префекта града Монаксија, који је у њега уложио 500 ливри злата, да се ова сума сваке године користи за куповину жита или за позајмицу колегију пекара, и повраћају се кад се жито распрода. При томе, сви профити дају се граду, па је фонд до 434. порастао на 611 ливри злата, за који се годишње може купити преко милион модија жита. Фондом управља префект града, уз повремене узалудне покушаје преторијског префекта Истока да га стави под своју контролу. Колико је познато, овакав фонд није постојао у позноантичком Риму.⁵³¹

Када стигне у Портус, *canon frumentarius* постаје брига префекта аноне града Рима. Жито истоварују *saccarii*, мере га *mensores*, а преко Тибра га превозе *caudicarii*. Ови колегији имају велику могућност да варају колегиј пекара у Риму, шаљући кварно жито уместо доброг. Централна власт 417. заповеда да, ради сузбијања превара каудикара и крађа менсора из Портуса, колегиј пекара треба од сада да бира једног од својих патрона да надгледа житнице Портуса - он је овлашћен да шаље запечаћене узорке жита својим колегама у Рим. Кад стигне у Рим, жито се складишти у римске житнице, одакле га *catabolenses* шаљу пекарама, колико затреба. У овај колегиј, по закону из 368, уписани су колони чија имовина прелази 30 ливри сребра.⁵³²

Префекти аноне Рима и Цариграда имају своје судове. Први истражује захтеве за учешћем у дељење бесплатног хлеба и пресуђује у споровима о чланству у пекарском колегију. Други се бави захтевима за бесплатна следовања хлеба. Као и други престонички колегији, тако се и колегиј римских пекара и колегиј цариградских

⁵³¹ Jones, LRE, 698, 84; cf. Sirks, *Food for Rome*, 323-327.

⁵³² Rickman, *Granaries*, 79, 86; Jones, LRE, 699, 710.

пекара налазе под врховном јурисдикцијом својих градских префеката, и њиховим члановима може бити суђено само у њиховом суду.⁵³³

За Портус треба додати да се у позноримско доба налазио под управом функционера који је носио звање *comes portuum*, будући да је управљао лукама Остије и Порта. Он је био један од многобројних функционера подређених префекту града Рима.⁵³⁴

Саме пекаре у граду Риму су још у доба Принципата биле под строгим контролом владе. Већ тада јављао се хроничан мањак пекара, па је Трајан морао да охрабрује колоне да отварају пекаре. Када је држава започела печење хлеба за бесплатну делидбу, пекари који су склопили уговор за овај рад можда су то и учинили добровољно, али су почетком IV века већ били законски везани за овај посао. Чланство у колегију пекара постало је обавезно за све особе које држе имовину која је некада припадала пекару. Ово чланство је зато наследно, и у колегиј пекара се уписује свако ко стекне пекареву имовину путем наследства, поклона или куповине, укључујући оне који ожене пекареву ћерку и приме мираз са њом, чак и ако се касније разведу од ње (ово правило примењује се чак и на глумце и возаче двоколица). Пекарима је 364. забрањено да продају имовину сенаторима и чиновницима, под претпоставком да ови не би добро водили тај посао, а 369. им је забрањено да отуђују било коју наслеђену имовину (тј. било шта што су стекли извана могли су отуђити, али само у корист другог члана колегија).

Пекарима је забрањено да стекну ослобођење од своје принудне јавне службе путем уласка у привилеговане декурије града Рима или ступањем у цркву. Прописано је да од своје службе не могу бити ослобођени гласом колегија, нити чак царским рескриптом. Пошто број чланова колегија опада, повремено се морају учлањивати особе сасвим стране пекарском послу. По правилу које је донео Константин Велики, а поновили га закони из 370. и 380. гувернари афричких провинција обавезни су да на сваких пет година шаљу квалификоване особе у Рим да буду уписани у колегиј пекара града Рима. У науци постоји претпоставка да је примена овог правила имала за последицу да се до средине V века појави значајан број пекарских поседа (*praedia pistoria*) у Африци.

⁵³³ Rickman, *Granaries*, 183, 185, 188; Jones, *LRE*, 486.

⁵³⁴ Jones, *LRE*, 691; *ODLA*, 1215.

А. Џонс претпоставља да су пекари града Рима примали жито бесплатно и да су уживали своје просторије и опрему без намета. У сваком случају, били су снабдевани бесплатном радном снагом, а нема помена да су добијали плату од владе. Колегиј пекара поседује земљопоседе (*fundi dotales*) који су везани за неке пекаре и чије су ренте коришћене да припомогну њихов рад. Закони очекују од пекара да свој посао финансирају од остатка своје приватне имовине. Када је Валентинијан I 369. учинио наслеђену имовину пекара неотуђивом, он ју је асимилирао у пекарске *fundi dotales*.⁵³⁵

Сиромашији чланови колегија пекара града Рима некада банкротирају због оптерећености теретима своје принудне јавне службе, па бивају избачени са листе чланова колегија. Држава је водила рачуна о томе да добростојеће пекаре остави званично везаним за њихову принудну јавну службу, чак и када би се ови и званично социјално издигли далеко изнад статуса пекара. Тако, на пример, закон из 364. дозвољава пекару да постане сенатор, под условом да преда субституту из своје породице имовину под којом је водио своје пекаре.

По А. Џонсу, мало је вероватно да су јавне пекаре биле ограничене на печење *panis gradilis*-а, јер би у том случају правили само око 50 модија дневно. Он сматра да постоји могућност да су производиле и *panes fiscales* тј. *panes ostienses* који су продавани по ниској цени фиксираној од стране владе (цена прописана 398. износила је један нумус). Такође, он сматра да су профити од продаје државног жита можда ишли у *arca frumentaria*, поменутој 386.⁵³⁶

У јавним пекарама-млиновима (*pistrina*) пекари (*pistores*) мељу жито и пеку хлеб. По *Notitia Regionum Urbis (Romae)*, насталој после 357,⁵³⁷ 274 јавних пекара у Риму пече *panis gradilis*, који се бесплатно дели.⁵³⁸ Број приватних пекара, које пеку за продају, није забележен. Подаци Нотиције Рима и Теодосијевог кодекса углавном се тичу јавних пекара и колегија пекара (*corpus pistorum*), понекад званих *contractores* (*mancipēs*), који њима управљају за потребе државе. Пекаре су велика постројења, опремљене животињама које окрећу млинове и робовима. Више закона из IV века налаже гувернерима субурбикаријских провинција да ситније преступнике осуде на рад у римским пекарама. За окретање млинова, животиње су постепено замењиване

⁵³⁵ Utley, *Guilds*, 1.6; Jones, *LRE*, 700; cf. Errington, *Policy*, 115.

⁵³⁶ Jones, *LRE*, 701.

⁵³⁷ ODLA, 1087.

⁵³⁸ *Notitia Urbis*, p. 543-573.

водом из акведуката. Водени млинови се први пут помињу у закону из 398. До VI века они постају универзални. Када су Остроти 536. опседали Рим, пресекли акведукте, сви млинови су стали, али је Велизар за млевање искористио Тибар.⁵³⁹

Мање се зна о организацији производње хлеба у Цариграду. Ту постоје државне житнице, контролисане од стране чиновника званог *comes horreorum*. По *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, насталој у доба Теодосија II,⁵⁴⁰ државних пекара има само 20 или 21. А. Џонс претпоставља да су биле врло велика постројења, свако у стању да снабде 4.000 људи и да прави 500 модија дневно. Приватних пекара има око 120, а морале су бити на истој скали да би снабделе остатак популације. Колегиј пекара (*corpus panisrum*) нија овде изазвао такву законодавну активност као римски колегиј пекара. Заправо, постоји само један закон о њима - онај којим Лав I забрањује да *panisrum* држе официј *comes horreorum*.⁵⁴¹

Треба имати у виду да је Константин Велики увео обавезу да рационал Африке исплаћује епископу Картагине 3000 фолиса, а да ови буду распоређени међу клером диоцезе Африка. Касније су редовне годишње субсидије жита и других намирница биле плаћане црквама у сваком граду, за потребе клера, удовица и сиромашних. Јовијан их је свео на трећину њиховог почетног износа.⁵⁴²

Треба поменути да је у позноримском периоду град Рим уживао и снабдевање уљем. Складишта уља и вина налазила су се под управом куратора *horreorum galbianorum*, а који је био један од функционера потчињених префекту града.⁵⁴³ Централне власти увозиле су уље у Рим из Африке. Постојало је и бесплатно уље, које су очито добијале исте особе које добијају *panis gradalis*. У позноримско доба веровало се да је Септимије Север увео у Рим бесплатно снабдевање уљем. Уље је у Граду вероватно дистрибуирано преко продавница званих *mensae oleariae*, којих у граду средином IV века постоји 2300. Закон из 328, упућен префекту аноне, прописује да *mensae oleariae* које постану државно власништво због смрти власника који нема наследнике, треба да буду продате за 20 фолиса (при томе, купац их може оставити наследницима, али не сме их продати). На основу ових специфичности, А. Џонс изводи закључак да су *mensae* извор профита, а не само станице за дељење бесплатног уља.

⁵³⁹ Prokop BG I.19.19; Jones, LRE, 699.

⁵⁴⁰ ODLA 1086-1087.

⁵⁴¹ Utley, Guilds, 1.6; Jones, LRE, 701.

⁵⁴² Jones, LRE, 89; cf. Errington, Policy, 71-72.

⁵⁴³ Utley, Guilds, 1.3; Jones, LRE, 691; cf. Food for Rome, 352-357.

Agca olearia која се помиње 386, по Џонсовој претпоставци, можда је примала профит од продаје државног уља.⁵⁴⁴ Извоз уља и вина (са целокупне територије Царства) забранио је Валентинијан I, али Џонс сматра да нису узимане у обзир.⁵⁴⁵

У Теодосијевом кодексу сачуван је знатан број царских конституција које се односе на начин дистрибуције бесплатних следовања хлеба у Риму, Цариграду и некима од највећих градова Царства (Картагина), као и конституција које се баве обавезама и имовином пекара у граду Риму.

Међу конституцијама које се баве дистрибуцијом panis gradilis-a, најстарија сачувана јесте она коју су 364. упутили императори Валентинијан I и Валенс префекту Града (Цариграда) Јовију. Цареви у њој саопштавају да су сазнали да су неки људи продали своје куће али задржавају у свом поседу право на следовања хлеба. Цареви потом истичу да таква пракса неће бити дозвољена никоме, уз образложење да право на хлебна следовања треба да прати куће.⁵⁴⁶ Ова конституција јасно показује поменути, у Цариграду успостављен принцип по коме је бесплатно следовање хлеба везано за кућу (тј. један број кућа изграђених у овом граду током IV века), па у случају њене продаје следовање прелази на новог власника куће. Овај акт директно говори о постојању праксе једне особене злоупотребе, проистекле из искушења које се лако могло наслутити - продаје некретнине уз наставак праксе њеног бившег власника да узима следовање хлеба.

Још једна особена злоупотреба panis gradilis-a од стране уживалаца, може се наслутити из конституције коју су исти цареви 364. упутили Мамертину, преторијском префекту (Италије). У њој се каже да ће пребацивање panis gradilis-a са једног степеника на други бити забрањено, и да ће официј префекта аноне спровести најстроже казне.⁵⁴⁷ Овде се очигледно ради о злоупотреби везаној за чињеницу да је следовање panis gradilis-a за сваку кућу било изложено на посебној степеници (односно на једној од највиших степеница), на степеништима која су у сврху његове дистрибуције била подигнута у различитим деловима Рима,⁵⁴⁸ као и околност да прописана следовања нису била за сваку кућу потпуно иста. Померањем следовања на другу степеницу, могао се пореметити редослед примања уживалаца бесплатног

⁵⁴⁴ Jones, LRE, 701.

⁵⁴⁵ Jones, LRE, 827.

⁵⁴⁶ CTh 14.17.1; cf. Sirks, Food for Rome, 318; Honoré, Law, 220.

⁵⁴⁷ CTh 14.17.2; cf. Honoré, Law, 236.

⁵⁴⁸ Rich, Dictionary, 474.

следовања (који су на свој хлеб чекали у реду, на нижим степеницама), као што се део нечијег следовања могао померити на другу степеницу, у корист онога за кога је једно следовање већ било одвојено на тој степеници. Претња најстрожим казнама, које треба да спроведу официјали префекта аноне, појачава утисак да је конституција настала као реакција на стварну праксу злоупотребе.

Могућност сродне злоупотребе назире се из конституције коју су 365. исти императори упутили Максиму, префекту аноне (града Рима). У њој се каже да ће све особе примати *panis gradilis* са степеница (*de gradibus*), а да ниједна особа неће примати хлеб из пекара (*de pistrino*). Ова конституција заповеда официју префекта аноне да се побрине да пекари деле са степеница све залихе хлеба које сваког дана праве као следовања за народ, а не да се такве залихе деле из радионица закупаца (*ex officinarum conductoribus*).⁵⁴⁹ Из овог акта се назире алузија на могућност злоупотребе бесплатних следовања хлеба уколико се она не деле јавно, на степеницама које су одређене за њихову званичну дистрибуцију, него се уручују у самим пекарама. Као највероватнија злоупотреба, која може бити извршена при уручењу следовања у пекарама, чини се свакако та да пекар уживаоцу преда количину хлеба већу од прописане. Није сасвим јасно да ли се овде термин *conductores* односи на пекаре или на посебне закупце пекара, који закупљују пекаре од постојећих пекара, државе или грађана који су власници пекара, а сами се лично не баве тим занатом.

Конституцију поводом исте врсте злоупотребе Валентинијан и Валенс упутили су исте године Мамертину, преторијском префекту (Италије). У њој, цареви заповедају да, како не би било никаквих варања (*fraudis*) са *panis gradilis*-ом, све што се поклања народу буде служено јавно, на степеницама, а не тајно од стране пекара.⁵⁵⁰ Овај акт, за разлику од претходног, преузимање бесплатних следовања хлеба директно код пекара назива тајним, а такву праксу отворено означавао као нешто што доводи до варања. На овај начин, ова конституција потврђује да се и у претходно поменутој заиста мислило на злоупотребу, односно варање при директном преузимању хлеба код пекара. Овај акт јасно је подвукао принцип да уручивање бесплатних следовања на степеницама има за циљ јавно практиковање тог поступка, а да ово, са своје стране, има за циљ поштовање дистрибуције прописаних количина хлеба. То што је пажња на поменутој злоупотребу исте године скренута истовремено функционеру непосредно компетентном за делидбу

⁵⁴⁹ СTh 14.17.3.

⁵⁵⁰ СTh 14.17.4.

бесплатног хлеба (префект аноне) и функционеру који је највиши надређени по сваком питању прехране у целој префектури (преторијски префект), чини се да указује да је ова врста варања заиста узела маха у реалности града Рима. Забринутост због овакве праксе, по природи ствари, морала је бити појачана због чињенице да је дистрибуција била свакодневна и масовна, па су самим тим и могућности државних губитака биле велике, не рачунајући потенцијалне социјалне и политичке последице поменуте злоупотребе.

Ширим опсегом проблема везаних за квалитет *panis gradilis*-а и злоупотребу његове дистрибуције бави се конституција коју су 369. исти Августин упутили народу (*ad populum*). Ова конституција каже да је римски грађанин некада куповао 50 унци (*uncias*) у 20 векни грубог хлеба (*panibus sordidis*), који се сада зове *Ardiniensis*, али ће од сада стицати 36 унци у 6 векни финог хлеба (*bucellum*) без плаћања. Даље прописује да нико неће држати право на његову дистрибуцију - ни официјал, ни роб (*servus*), ни они који стичу хлеб захваљујући кућама (*aedificiorum*). Конституција прецизира да, уколико се било ко умеша у ову дистрибуцију, биће лишен хлеба који је овако стекао и изгубиће сопствено право на хлеб, док ће особа која је пријавила ову превару имати хлеб купца и продавца. Акт ове мере објашњава подсећањем да је њихова (царска) Благост поверила овај хлеб народу и њиховим наследницима, који немају средства за преживљавање. Конституција даље прецизира да, чак и ако им се поменути хлеб данас продаје, он се мора делити са степеника у месту где се продаје; прописује да за ове у бронзи морају бити урезани количина хлеба (*panis modus*) и име примаоца. Конституција се завршава претњом да ће бити подложен казни свако ко бесправно пожели да истакне поменути бронзану таблу са својим именом.⁵⁵¹

Као што смо већ видели, А. Џонс је приметио да ова конституција показује да је у време њеног публикавања већ постојало некакво плаћање *panis gradilis*-а, и да се овим актом прописује повратак на изворну праксу бесплатног дељења хлеба, али у знатно мањим количинама. Оно што се нама чини посебно интригантним јесте појава "трећих лица" као засебних дистрибутера хлеба, које конституција чак дефинише као држаоце права на дистрибуцију бесплатног хлеба. Дакле, насупрот злоупотреби која се састојала у томе да пекар директно преда бесплатни хлеб његовом уживаоцу, постојала је и могућност да се између пекара и уживаоца наметне посредник у дистрибуцији.

⁵⁵¹ СTh 14.17.5.

Интригантна је социјална шареноликост ових самонаметнутих посредника у дистрибуцији хлеба - конституција међу њих убраја државне чиновнике, робове и оне уживаоце права на добијање бесплатног хлеба по основу поседовања куће којој је додељено то следовање. Поставља се питање какву су материјалну корист могли имати самонаметнути посредници у делидби бесплатног хлеба. Казна коју конституција прописује за мешање у дистрибуцију овог хлеба (самонаметнути посредник у дистрибуцији губи своје право на следовање бесплатног хлеба, као и хлеб који је стекао путем мешања у дистрибуцију) и награда коју она прописује за онога ко денунцира ову превару (денунцијант добија хлеб купца и продавца), посматране у целини, сугеришу да се радило, у сваком случају, о продаји бесплатних следовања од стране самонаметнутог посредника, с тим што се из поменуте мере казне може претпоставити да је посредник откупљивао следовања од уживалаца права, а из поменуте мере награде може претпоставити да је акумулиране количине следовања продавао ономе кога конституција уопштено назива купцем (*emptor*). У том смислу може постати јасније зашто конституција забрањује да право на дистрибуцију држе официјал, роб и уживалац следовања по основу поседовања куће. Официјал је, уколико је припадао официјима који надзиру јавне пекаре (пре свега, официјима префекта аноне), био у позицији да се наметне као посредник између пекара и уживалаца права на бесплатни хлеб, односно да од првог, другог или обојице откупи извесне количине хлеба, да би их потом продао. Будући да су робови чинили добар део особља у јавним пекарама, били су у позицији да део произведеног хлеба продају трећим лицима. Сами уживаоци права на бесплатни хлеб могли су, у појединим ситуацијама процене да имају вишак хлеба, и да као таквог почну да га продају, па и да се "специјализују" за откуп од уживалаца који такође имају вишкове *panis gradilis-a*. Претња казном свакоме ко бесправно покуша да стекне бронзану таблицу уживаоца права на бесплатни хлеб свакако се не односи на саму продају таблице, јер је она била дозвољена, него на неке друге, незаконите начине стицања таблице, за које нам се чини да су наведени у следећој конституцији, сачуваној у Теодосијевом кодексу. Конституција из 369, будући да је упућена римском народу, и званично је важила за Рим и Цариград (као и за остале велике градове у којима се дели бесплатни државни хлеб), па су тако у њен састав ушли и они који бесплатни хлеб примају на основу поседовања куће (тј. убројани су међу оне који се незаконито мешају у дистрибуцију бесплатних следовања), а ова категорија уживалаца постојала је превасходно у Цариграду. Присуство претње

казном, на крају конституције, сугерише да се ради о појави која је у реалности узимала одређеног маха.

Конституција, коју су исти Августин упутили Максиму (Максиминоу), префекту аноне (града Рима) наредне године, прописује да ће бити испитиван мучењем сваки надзорник (actor), прокуратор или роб сенатора стекне *panis gradilis* узурпацијом, кроз фаворизовање, подмићивањем или чак само пристанком скрибе. Акт даље прецизира да уколико је склопио недозвољен уговор да прима хлеб, биће стављен у ланце и служиће (јавној) пекари (*pistrina*) коју је преварио; уколико ову превару почини сенатор, његова кућа припаће фиску. Конституција закључује да ће свако ко почини ову превару бити подређен (јавној) пекари, а да ће свака особа која је јако сиромашна бити приморана да ради у њој као роб. На крају овог акта, каже се да ће мач (*gladius*) бити употребљен против скриба које су ово омогућиле.⁵⁵² Дакле, ова конституција као могуће узурпаторе права на бесплатан хлеб приказује веома дугачак социјални спектар, почевши од сенатора па све до његовог роба и најсиромашнијег слободног човека. Од особа преко којих се може противзаконито стећи право примања *panis gradilis*-а, конституција конкретно именује само скрибе, док поменом фаворизовања може алудирати на веома широк социјални круг, који укључује све оне који располажу довољним богатством или спектром противуслуга којима могу утицати на компетентне државне чиновнике да одређену особу, заинтересовану за право уживања бесплатног хлеба, фаворизују у односу на друге интересенте тј. да јој доделе право на *panis gradilis*. У сваком случају, скриба, као чиновник најнижег ранга,⁵⁵³ приказан је као онај чијим се пристанком може незаконито добити право на бесплатно следовање хлеба. Пошто је ова конституција упућена префекту аноне, свакако као функционеру најкомпетентнијем за расподелу римског *panis gradilis*-а, а и будући да је његов официј пре свих вршио надзор над дистрибуцијом бесплатног хлеба, чини се да су скрибе, на које свој гнев усмерава ова конституција, по свој прилици биле скрибе из официја префекта аноне. Околност да овај акт прописује најтежу казну за скрибе оставља утисак да их сматра најодговорнијим за незаконито додељивање *panis gradilis*-а. За сенатора и сиромашног човека, као оне којима је додељено ово незаконито право, резервисане су казне без смртог исхода, од којих је казна за другог очигледно служила и појачавању бројности јавних пекара. Чињеница да је конституција

⁵⁵² CTh 14.17.6; cf. Sirks, *Food for Rome*, 297, 299, 301.

⁵⁵³ надлежности скриба - ODLA, 1342.

прописала појединачно казне за сенаторе, скрибе и сиромашне људе, сугерише да је ова злоупотреба захватила свакодневну реалност, и то у више нивоа социјалних структура.

Конституција Валентинијана I и Валенса, упућена 372. Клеарху, префекту града (Цариграда) коначно је укинула праксу продавања *panis gradilis*-а. Овај акт прописао је да, уколико неко жели да напусти Цариград, његов хлеб и остале намирнице које је примао треба да буду резервисани у државним складиштима (*horreorum*), и да буду поверени човеку исте класе, на његов захтев. Ова конституција практично анулира све будуће продаје права бесплатног следовања хлеба, будући да прописује да ће вратити у изворни статус сваки случај када неко прода своје право на следовање, уз образложење да је праведно да човек заувек задржи оно што је његово, и да његова класа то треба да држи по праву наслеђа. Као пример овог принципа, овај акт наводи да ће тако палатин увек имати право да затражи следовање палатина, а војник војника, а нико неће имати права да тражи следовања од друге класе.⁵⁵⁴ Овде наилазимо на пример једне од оних категорије прималаца *panis gradilis*-а који свакако нису спадали у најсиромашније грађане, а случај палатина, као једне од царских гардијских регименти, с обзиром на то да су начелно били стационарани у Риму, Цариграду, Равени или тамо где цар тренутно путује (у овом случају, свакако су стационарани у Цариграду), сугерише да је бесплатно следовање хлеба био један облик награде за њихову службу цару, практично додатак на плату и друга стална примања. Чини нам се да је од есенцијалне важности то што конституција наследност права на уживање *panis gradilis*-а палатина објашњава постојањем истог права код обичних војника, а ово опет објашњава правом сваке класе да држи *panis gradilis* по праву наслеђа (наравно, све под претпоставком да је син прихватио да настави службу свог оца). На овај начин, нашао је у случају бесплатних следовања хлеба диоклецијански принцип везивања појединца за струку његовог оца, али је, као и у многим сличним случајевима, показао да такво везивање доноси одређене "гарантоване привилегије". Ова конституција је корисна и зато јер далеко прецизније и отвореније, него претходне, показује да се право на бесплатно следовање жита добијало на иницијативу тј. захтев појединца, што свакако не искључује постојање случајева да се ова привилегија додели на иницијативу цара неком војном одреду стационараном у Риму, Цариграду или Равени.

⁵⁵⁴ CTh 14.17.7; cf. Sirks, *Food for Rome*, 326.

Августи Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије упутили су 389. Проклу, префекту града (Цариграда) конституцију у којој се каже да су схолари стекли у Цариграду право на следовања хране у време Константина Великог. Цареви у овом акту саопштавају да су чули тврдње да су многи схолари ово продали, сматрајући да им је лична својина и да је наследна. На крају, конституција заповеда да се ова примања врате схоларима којима су додељена.⁵⁵⁵ Поред онога што је овој конституцији приметио А. Џонс, чини нам се импозантним, али и убедљивим, то што конституција прецизира да је још сам Константин доделио припадницима *Scholae Palatinae* право на *panis gradilis* у свом Граду, будући да не би било зачуђујуће да је своју нову главну резиденцију на Истоку желео да обезбеди сталним бројем схолара, а ове опет да осигура бесплатним следовањима хлеба. Конституција, у духу претходне, забрањује схоларима да продају своја бесплатна следовања хлеба, уз појашњење да су она наследна. Назире се да су поједини схолари из неког интереса продавали бесплатни хлеб, узевши за изговор тврдњу да је право уживања лично, а не наследно. Пошто су сви војници већ примали велики део плате у анонама (рачунајући ту аноне за војника и аноне за коња), могло се, на пример, једноставно десити да им право на *panis gradilis* представља вишак прихода у натури, које би зато имали разлога да продају.

У наредној конституцији, коју су Августи Теодосије I, Аркадије и Хонорије упутили поново (392.) Проклу, префекту града (Цариграда) даје се прецизнија интерпретација питања који схолари имају право на бесплатна следовања хлеба. Овај акт каже да је права на градска следовања хране свети Константин дао не толико због титула достојанства, колико за индивидуалне заслуге појединаца. Стога, закључује конституција, таква права неће имати сви схолари, него само посебно заслужни међу њима. Овај акт (по свој прилици говорећи о онима који спадају у појединце којима је цар доделио бесплатна следовања хлеба због индивидуалних заслуга) прописује да ће пренос остати важећи ако је неко своја следовања пренео својим наследницима, или их је продао страним лицима.⁵⁵⁶ Поред опсервација А. Џонса, које смо поменули о овој конституцији, по којима је власт у овом и претходна два акта настојала да Константиново даривање права на бесплатни хлеб интерпретира сваки пут другачије, у настојању да смањи број схолара који имају ово право, чини нам се да остаје могућност да је у све три конституције власт заправо само хтела да прецизира питање права

⁵⁵⁵ CTh 14.17.9; cf. Honoré, Law, 59.

⁵⁵⁶ CTh 14.17.10; cf. Sirks, Food for Rome, 326; Honoré, Law, 73.

уживања *panis gradilis*-а код схолара, али да је то прецизирање отежавала околност да Константинова конституција о давању схоларима права на бесплатни хлеб није била сачувана (уколико је уопште била издавана поводом једног таквог питања), мада су схолари који су ово право потраживали од дугог низа царева, од Валентинијана I до Аркадија, некакве документарне доказе за своја права по свој прилици имали. Ни дуг временски период, који се нагомилао од Константиновог доба до 392, носећи са собом нове начине интерпретације старијих конституција, није могао да не утиче на покушај прецизирања изгубљене конституције.

Конституција коју су исти Августу 393. упутили Аурелијану, префекту града (Цариграда) објашњава да је царска милост дала право на градске оброке војницима, како би даровани повећали величину града својом ревношћу у зидању, и да такве предности не треба имати без компензације у виду повећања зграда у граду. Овај акт закључује да таква следовања хране, која се по обичају дају схоларима, треба да добијају само они који имају своје куће у Граду. Конституција закључује да и уколико постоји специјални царски дар следовања, њему они (цареви) додају (обавезу) да (војници који уживају бесплатна следовања) заузврат саграде куће.⁵⁵⁷ Овај акт, дакле, говори о посебној категорији схолара, који право на *panis gradilis* нису остварили преваходно на основу индивидуалних заслуга у служби (као што је случај са схоларима из претходних конституција), него по једноставном основу градње сопствене куће у Цариграду тј. доприносом у ширењу града. Конституција признаје да је до сада било легитимно добити бесплатно следовање хлеба путем посебног царског даривања, али прописује да од сад ово следовање може имати само схолар који има кућу у Цариграду. Јасно је да је овим новим прописом централна власт истовремено настављала да подстиче изградњу (и насељавање) Цариграда, али и да је уједно фактички сужавала број припадника царских гардијских регименти који су желели да уживају право примања *panis gradilis*-а.

Мере из ове конституције додатно су прецизиране и пооштрене новом коју су Августу Аркадије и Хонорије 396. упутили Африкану, префекту града (Цариграда). У њој, цареви заповедају градском префекту да лиши следовања хране свакога за кога сазна да нема кућу у Цариграду. Конституција даље прецизира да ће следовања хране (*publicarum annonarum*) добити онај ко сагради кућу у року од 6 месеци.⁵⁵⁸ На овај

⁵⁵⁷ CTh 14.17.11; cf. Honoré, Law, 73.

⁵⁵⁸ CTh 14.17.13; cf. Sirks, Food for Rome, 324; Honoré, Law, 81.

начин, конституција је не само прописала рок за изградњу куће, као за услов добијања бесплатног хлеба, него је фактички дала остварљив рок досадашњим примаоцима бесплатног хлеба да обезбеде и легализују своје досадашње уживање ове привилегије. Конституција у целини показује да је увођење градње куће, као новог услова за примање *panis gradilis*-а, имало за циљ увећање броја објеката (и становника) Цариграда, чији господари ни на крају IV века као да нису сматрали постигнути број становника задовољавајућим.

Један особито битан елемент процедуре доделе *panis gradilis*-а сазнајемо из конституције коју су исти Августин 402. упутили Клеарху, префекту града (Цариграда). У овом акту, цареви кажу да су сазнали да неке особе, без њихове (царске) посебне дозволе, стичу јавна следовања хране из поменутог износа. Из овакве формулације, јасно се види да се следовања бесплатног хлеба почетком V века у Цариграду нису могла добити без посебне царске дозволе. Пошто је ова конституција млађа од оне која је увела поседовање куће у Цариграду као незаобилазан услов добијања бесплатног следовања хлеба (393), произлази да са конституцијом из 402. царску дозволу за примање бесплатног хлеба морају прибавити сви, па и власници кућа у Цариграду, који су до сада аутоматски добијали следовања чим подигну кућу. Из ове конституције се не види да ли је царска дозвола била и раније неопходна за добијање следовања бесплатног хлеба, или је у почетку била довољна дозвола скрибе префекта аноне, па је временом процедура "пооштрена" тако што је царска дозвола постала неопходна за добијање бесплатног следовања хлеба. Околност, да је још Константин Велики додељивао ово право појединим схоларима, не може нам дати довољно основа за тумачење по коме је царска дозвола још у доба Константина била неопходна за сваки захтев (тј. захтев сваке социјалне групације) за добијањем права на *panis gradilis*.

О стварању посебног цариградског фонда за откуп додатног жита, говори конституција коју су Августин Хонорије и Теодосије II упутили 409. Монаксију, префекту града (Цариграда). Овај акт објашњава да је ради спречавања глади сакупљено 500 фунти злата, делимично од стране Монаксија, делимично доприносом Сената. Потом, цареви изјављују да посвећују овај износ куповини жита, и прописују да ће он стајати у трибуналу префекта града, у јавним записима, тако да скупљена сума и њено увећање, које се појављује од продаје жита, буде подложно испитивању сенатора. Цареви потом најављују да ће свака узурпација бити кажњена губитком имовине, и да когод узме од овог злата, платиће ту суму двоструко житној ризници.

Међутим, закључују цареви, ако неко пожели да купи жито за себе лично, имаће дозволу за то.⁵⁵⁹ Уз поменуте коментаре А. Џонса, остаје постојан утисак да је ово жито служило превасходно за продају Цариграђанима, вероватно по ценама повољнијим од тржишних, а не за бесплатну дистрибуцију. Стиче се утисак да је изворних 500 фунти злата имало функцију "капитала", будући да је предвиђено да се њиме купује жито, а онда ово препродаје уз одређени профит. Чини се да су строге казне, прописане за злоупотребу поменутог новца, имале за циљ да спрече не само проневеру као такву, и да заштите фонд од кога делимично зависи престоница града, него и да поменутих 500 фунти сачувају као неокрњен "капитал", чије би смањивање неминовно довело и до смањивања профита од трговине житом. Сама формулација конституције да је 500 фунти злата сакупљено за откуп жита ради спречавања глади, свакако није ствар реторичке драматизације стварности, него пре одраз сталног пораста броја Цариграђана.

О томе, да су се појавиле и злоупотребе везане за цариградско жито, по свој прилици бесплатно, сведочи конституција коју су Августин Хонорије и Теодосије II упутили 416. Урсу, префекту града (Цариграда). Овај акт каже да ниједној особи жито из јавних складишта неће бити испоручено уместо аноне, чак никоме са божанског двора, него ће анона бити допремљена домаћинствима у форми куваног хлеба. Конституција објашњава да појединци користе жито за оно што му није намена, и да ће у супротном људи куповати из јавних складишта оно што су могли да продају другима.⁵⁶⁰ По свој прилици, радило се о препродаји бесплатног жита, које су цариградске власти намеревале да спрече испоруком бесплатног хлеба.

Конституција коју су Теодосије II и Валентинијан III упутили 434. Леонтију, префекту града (Цариграда) прописује да ће 611 фунти злата бити заувек посвећено куповини жита. Овај акт прецизира да никоме неће бити дозвољено, пошто стекне администрацију моћи Града да умањује поменуту суму или је конвертује у друге употребе. Као додатну меру опреза за очување поменуте суме, конституција прописује да ће сведочење попуњено у јавним списима сведочити колико је дато надзорницима под именом позајмица и коју суму треба да плате. Акт понавља претњу конституције, којом је основан фонд од 500 фунти злата - уколико неко ово наруши, платиће

⁵⁵⁹ CTh 14.16.1; cf. Sirks, *Food for Rome*, 326.

⁵⁶⁰ CTh 14.16.2; cf. Sirks, *Food for Rome*, 326; Honoré, *Law*, 102.

двоструки износ у коме је вежбао своју лукавост.⁵⁶¹ Из ове конституције видимо да је профит од продаје жита Цариграђанима нарастао са 500 на 611 фунти злата; али, видимо недвосмислено и нешто много више, нешто што се из оснивачке конституције овог фонда могло само назирати - да се заправо свака нова зарада од продаје жита Цариграђанима (тј. 111 фунти злата од до тада акумулираног профита) придружује "оснивачком капиталу" од 500 златних фунти, тако да се и сви нови профити од продаје жита заједно са "оснивачким капиталом" користе као допунски капитал за стицање додатног профита. О овоме најбоље сведочи изричито проглас конституције да ће 611 фунти заувек бити посвећено куповини жита.

О постојању следовања бесплатног хлеба у позноримској Александрији, сведочи конституција коју су 432. Августин Теодосије II и Валентинијан III упутили Исидору, преторијском префекту (Истока). У њој, цареви одређују да ће 110 модија бити додато дневном снабдевању храном граду Александрији, тако да нико не буде лишен издржавања. Конституција прецизира да ће тикете за хлеб (*tesserae*) бити обележене именом њихове (царске) Побожности.⁵⁶² Постојање *panis gradilis*-а у Александрији јасно показује да пракса дељења бесплатног хлеба није била нужно само ствар опонашања престонице, него и онога чему је изворно служила - одржавању "социјалног мира", будући да је Александрија, као и Цариград, у позноримско доба бројала између 200.000 и 400.000 становника и била један од два најнасељенија града истока Царства.⁵⁶³ Наредба да *tesserae* буду обележене именима царева сугерише да ће их издавати неки од официја централне власти, а свакако не неки обични скриба. Из формулације да ће 110 модија бити додато дневном снабдевању Александрије свакако се чини вероватним да се овде ради о повећању већ постојећег следовања, него о увођењу изворне укупне количине бесплатних следовања, тим пре што је количина од 110 модија хлеба, сама по себи, била незамисливо мала за снабдевање социјално угроженог дела становништва Александрије, као и других социјалних група које су могле имати право на *panis gradilis*.

У новели коју је Август Валентинијан III упутио 451. Фирмину, преторијском префекту (Италије и Африке) и патрикију, након прописивања петогодишњег опроштаја пореза за провинцију Нумидију (уз даривање скоро 13.000 центурија

⁵⁶¹ CTh 14.16.3; cf. Sirks, *Food for Rome*, 326; Honoré, *Law*, 119.

⁵⁶² CTh 14.26.2; cf. Sirks, *Food for Rome*, 324; Honoré, *Law*, 120.

⁵⁶³ процена броја становника - Mitchell, *Empire*, 343.

напуштене земље и 2.000 солида онима којима су Вандали опустошили земљу) и давања под закуп царских земљопоседа онима којима су Вандали опустошили приватне поседе у провинцијама Нумидији и Мавретанији, цар укратко говори о фармама пекара (*de pistoriis praediis*), за које каже да су законом дате у сврху снабдевања храном особама које су варвари опљачкали, а да ће међу њима помоћ добити само они којима је непријатељ заробио ресурсе (*facultates*). За ове фарме цар прописује да ће након смрти својих држалаца припасти њиховој деци, односно онима које судија процени као поседног, уколико држаоци немају децу.⁵⁶⁴

Чини нам се да се намена и карактер оваквих фарми може протумачити нешто другачије у односу на поменути интерпретацију А. Џонса, која их перципира као земљопоседе који су успостављени да би производњом жита потпомогли производњу пекара у самом граду Риму. Међутим, у новели се не прецизира где се поменуте пекаре налазе, дакле не каже се експлицитно да се налазе у Риму. Из објашњења новеле да су фарме пекара законом дате у сврху снабдевања храном особама које је непријатељ опљачкао, може се стићи утисак да се пекаре налазе у Африци, будући да су као корисници пекара означени римски становници Нумидије и Мавретаније. У овом случају, мала је вероватноћа да хлеб, испечен у Африци, буде допреман даље од већих градова поменутих провинција западне Африке. Од особене важности је то што је новела сачувана у целини, будући да је настала након издавања Теодосијевог кодекса, па није морала претрпети скраћивања којима су подвргнуте конституције Кодекса. Захваљујући томе, на почетку Валентинијанове новеле, сачувано је царско прецизирање да све мере из овог акта прописује по препоруци преторијског префекта Фирмина, дакле онога коме је новела упућена. Ово је један од драгоцених примера праксе настанка царских конституција и, уопште, начина формирања званичне "царске" политике, о чему је било речи у уводном поглављу.

Од конституција посвећених статусу, обавезама и имовини (јавних) пекара, најстарија сачувана у Теодосијевом кодексу јесте она коју је Константин Велики упутио 319. Профугуру, префекту аноне. У њој се каже да сви пекари (*pistores*) морају бити обавештени да уколико ико од њих пребаци своје земљопоседе другим особама, да би тако сакрио своју имовину и тврдио да није финансијски способан (за вршење пекарских дужности), како би друга особа била изабрана да га замени, треба да зна да

⁵⁶⁴ NVal 34; cf. Sirks, *Food for Rome*, 314; Honoré, *Law*, 133.

ће остати у служби прављења хлеба. Овај акт закључује да, уколико је продао своју имовину, она неће бити враћена у његово власништво.⁵⁶⁵ У преовлађујућем принципу везивања појединаца за професије, ова конституција законски везује (јавне) пекаре за своју службу у тој мери да их од ње не ослобађа чак ни ако продају своју имовину (за коју ћемо из каснијих конституција видети да је пекарима дата као компензација за вршење њихове службе). Ово чини велику разлику у односу на неке друге друштвене групе које такође врше принудне јавне службе, као што смо видели у случају навикуларија, где је купац њихових поседа преузимао њихове обавезе, ослобађајући навикуларије њихових терета). Дакле, (јавни) пекари остајали су дужни да врше своју службу и онда кад би продали имовину која им је дата као компензација за њено вршење.

Конституција коју је 355. Август Констанције упутио Орфиту, префекту града (Рима) прописала је да се свако, ко се ожени ћерком пекара, сматра обавезним према колегију пекара.⁵⁶⁶ На овај начин, спроведен је принцип везивања за професију таста, који се могао видети код појединих професија које су вршиле принудну јавну службу.

Заштитом пекарских земљопоседа бави се конституција коју су Августин Валентинијан I и Валенс упутили 364. Симаху, префекту града (Рима). У њој цареви забрањују сенаторима и сваком официјалу да купују сеоски или градски посед који поседују пекари као приватно власништво, али је дозвољен уговор са другим особама, јер ће купци бити позвани на дужности продавца. У случају поклона, конституција ослобађа синове и унуке овог закона, док остали рођаци имају обавезу да преузму принудну јавну дужност прављења хлеба. Овај акт закључује да ће ово опште правило бити примењено у случају тестамената и поклона, тако да преноси страним лицима неће бити важећи ако они не преузму дужности пекара, будући да су стекли поклоне пекара.⁵⁶⁷ Чини се да ова конституција покушава да поседе пекара заштити од сенатора и официјала, као људи који у складу са висином свог службеног положаја и друштвеног угледа тешко могли имати и најмању жељу да се преузму вођења пекарског посла; забрана коју им је ова конституција упутила, сугерише да су сенатори и официјали итекако били заинтересовани да откупе земљопоседе, али по свој прилици без жеље да са пекарским поседом преузму и пекарске обавезе. Из истог разлога,

⁵⁶⁵ CTh 14.3.1; cf. Sirks, *Food for Rome*, 300, 302; Honoré, *Law*, 180.

⁵⁶⁶ CTh 14.3.2; cf. Sirks, *Food for Rome*, 298, 306; Honoré, *Law*, 221.

⁵⁶⁷ CTh 14.3.3; cf. Sirks, *Food for Rome*, 302, 305, 308.

куповина је дозвољена свим осталим друштвеним групама, уз изричиту напомену да ће купци пекарских поседа преузети пекарске обавезе. Конституција максимално проширује круг оних који са добијањем пекарског поседа стичу и његове обавезе, било да су пекарски посед стекли поклоном или тестаментом, било да су са пекаром у сродству или не. Као и код фабриценза и навикуларија, иначе се стиче утисак да посао јавног пекара није био сувише профитабилан, и да је држава превасходно из тог разлога водила рачуна да путем трансфера пекарског поседа укључи у обавезе пекара што шири друштвени круг, барем када нису у питању најбогатији елементи друштва.

Регулисањем обавеза пекара који се уздигне у ранг сенатора бави се конституција коју су исти Августу 364. упутили Симаху, префекту града (Рима). У њој се прописује да уколико пекар постане сенатор, он мора да одабере да ли ће предати имовину или место у Сенату; уколико се одлучи за место у Сенату, мораће да обезбеди погодну замену из сопствених (sic) ресурса, до исте количине имовине за печење хлеба, као што је она док је био пекар.⁵⁶⁸ Из ове конституције јасно се распознаје имовина коју је пекар условно држао док је вршио своју службу. Из тог разлога му се оставља могућност да врати поменуто пекарску имовину или да од сопствене имовине обезбеди погодну замену за њу, у истој количини. Наглашавање да пекар може да надокнади пекарску имовину сопственом показује да ова прва није била његова лична својина. Прецизирање да имовина, којом може надокнадити пекарску, мора бити до исте количине имовине за печење хлеба, каква је она док је био пекар, јасно показује да пекарска имовина јесте нешто што пекару омогућује (ако не и компензује) његову принудну службу.

Заштитом малолетних синова пекара бави се конституција коју су исти Августу 364. упутили Симаху, префекту Града (Рима). У њој, цареви заповедају да се синови пекара који су остављени у нежним годинама (тј. који су у малолетном добу остали без очеваче) треба да буду заштићени од дужности прављења хлеба до двадесете године живота. Конституција даље прописује да ће подесни пекари бити изабрани као замена, уместо ових ученика. Овај акт закључује да, када напуне 20 година, ученици треба да преузму дужности пекара, али ће њихова замена такође остати на месту пекара.⁵⁶⁹ Можемо само претпоставити да су централне власти овом конституцијом заштитиле малодобне синове пекара у циљу тога да омогуће да синови пекара стекну

⁵⁶⁸ CTh 14.3.4; cf. Sirks, *Food for Rome*, 302.

⁵⁶⁹ CTh 14.3.5; cf. Sirks, *Food for Rome*, 303.

квалификације пекара током периода малолетства, уместо да тај период проведу кроз исцрпљивање физичке снаге, опасне саме по себи. Другим речима, чини се да је намера власти била да кроз ове мере загарантује опстанак професионално-друштвене групе државних пекара, онда када је њен опстанак угрожен у случају малолетства пекаревих синова, односно преране смрти пекара.

Потпуна немогућност пекара да се директно, путем петиције цару, ослободи своје службе, јесте оно што доноси конституција коју су исти Августу упутили исте године Симаху, префекту Града (Рима). У њој се, без икаквог "увијања", каже да ниједном пекару неће бити дозвољено да презентовањем петиције цару добије изузеће од своје принудне јавне службе.⁵⁷⁰ И овде се стиче утисак да је држава била неблагонаклона према повлачењу државних пекара из службе, како због важности њихове делатности за социјални мир града Рима, тако и због очигледне неатрактивности државне пекарске службе и мањка интересената за њу.

О структури имовине државне пекаре, као и условном карактеру држања пекарске имовине од стране пекара (односно томе да имовина државне пекаре није пекарева лична својина) директно говори конституција истих Августа, упућена 364. Вивенцију, префекту Града (Рима). Она прописује да, пошто прође 5 година, један од првака (/првих) патрона пекара (*unus prior e patronis pistorum*) треба да добије отпуст, под условом да преда свом наследнику пекару (*pistrina*), заједно са животињама, робовима, млиновима и фармама који припадају задужбини (*fundi dotales*, дословно - поклоњена целина имовине, поклоњени фонд), укратко, сву опрему за печење хлеба.⁵⁷¹ Из ове конституције се види да државна пекара јесте читав комплекс, чија имовина обухвата робове, млинове, фарме и животиње. Што је још важније, конституција државну пекару и њену имовину приказује као нераскидиву целину која не припада пекару, и коју је патрон пекаре дужан да преда свом наследнику, такође пекару. Из конституције се јасно види да на челу сваке државне пекаре стоји патрон; остаје нејасно, као питање превода и интерпетације, да ли су се на челу појединих група патрона пекара налазили посебни приор, или се у конституцији говори само о најистакнутијим патронима пекара.

⁵⁷⁰ CTh 14.3.6; cf. Sirks, *Food for Rome*, 302.

⁵⁷¹ CTh 14.3.7; cf. Sirks, *Food for Rome*, 303.

Непопустљивост централних власти према могућности да пекар напусти своју службу, видимо и из конституције коју су 365. исти Августу упутили Симаху, префекту Града (Рима). Овај акт прописује да, уколико се ико упише у колегиј пекара (*pistorum corpori*), префект града треба да пази да он никада не добије прилику да га напусти, чак и ако се цела њихова скупштина (*consessus*) сложи са тим. Штавише, конституција забрањује да иједан пекар пређе из једне радионице (*officina*) у другу.⁵⁷² Осим елемената коментарисаних поводом претходних конституција, занимљиво је да нас овај акт обавештава о постојању скупштине државних пекара града Рима (под којим се вероватно подразумева њихов колегиј односно *corpus* у Риму) која има право да одобри пекару његову жељу да напусти своју професију.

Случај да ослобођеник добије пекарску имовину регулише конституције коју су 368. Августу Валентинијан и Валенс упутили Олибрију, префекту Града (Рима). Овај акт прописује да, уколико ослобођеник стекне тестаментом или поклоном свог господара имовину која дугује дужност прављења хлеба, он треба да буде уписан у колегиј пекара. Конституција предвиђа да, уколико ослобођеник постане сенатор, имовина остаје подложна поменутом колегију.⁵⁷³ У овом акту свакако је значајно то што пекарску имовину назива имовином која дугује дужност прављења хлеба, чиме је недвосмислено речено да та имовина сме да служи само у ту сврху, што је у том аспекту чини сличној имовини која је везана за функције навикуларија. Пропис, по коме имовина остаје подложна пекарском колегију чак и ако дотични пекар постане сенатор, свакако је имала за циљ да та имовина по сваку цену остане у функцији прављења хлеба, тим пре што она и даље није била лична својина новоименованог сенатора.

Доследност централних власти у блокирању могућности државним пекарима да напусте своју принудну службу, јасно можемо видети у конституцији коју су исти Августу упутили Симаху, префекту Града (Рима). Ова конституција, коју цареви уздижу у ранг генералне санкције, проглашава да сагласност неће бити дата ниједној особи која потражи уточиште у цркви ради избегавања службе пекара; овај акт прецизира, да ако дотични уђе у Цркву, биће враћен у удружење пекара (*consortium pistorum*).⁵⁷⁴

⁵⁷² CTh 14.3.8; cf. Sirks, *Food for Rome*, 304.

⁵⁷³ CTh 14.3.10; cf. Sirks, *Food for Rome*, 302.

⁵⁷⁴ CTh 14.3.11; cf. Sirks, *Food for Rome*, 302.

Обавезом слања пекара из Проконзуларне Африке у државне пекаре града Рима бави се конституција коју су исти Августу 365. упутили Клаудију, проконзулу Африке. У њој цареви кажу да ће према светом прецепту свог другог родитеља Константина, пекари ће бити одаслати сваких пет година у најсветији град, из официја за који се чини да је додељен том колегију (согргі). Конституција истиче да нико не сме помислити да ова принудна јавна служба може бити процењена кроз цену. За поменуте пекаре каже да ће они доћи у време које је за њих одређено, онако како их особље официја које служи проконзулу Африке додели патронима пекара и префекту аноне. Конституција потом упозорава да уколико иједан судија (тј. гувернер провинције) не пошаље особу у ову сврху, одмах ће постати одговоран за принудну јавну службу из које је извукао особу која је била за њу обавезна, а особље његовог официја биће кажњено, јер су или занемарили или починили превару, да обавесте свог судију.⁵⁷⁵

Из ове конституције стиче се утисак да се Константин Велики, пребацујући снабдевање града Рима житом са Египта на Проконзуларну Африку, потрудио и да обезбеди сигуран доток пекара, такође из Африке, у државне пекаре Рима. Чини се да је овај механизам деловао тако што би најпре гувернери провинција скупили један број пекара са својих територија, па би их послали у посебан официј проконзула Африке, који је био задужен за пекаре. Потом би овај официј одредио прераспodelу ових пекара по свакој пекари града Рима. За ове афричке пекаре се изричито каже да су обавезни на принудну јавну службу, што се свакако односи на њихову обавезу службе у пекарама града Рима; није јасно да ли су ту обавезу имали већ у Африци, јер се већ у њој помињу као пекари (а принудна јавна служба пекара такође је била углавном наследна), или се радило о томе да су официји гувернери одлучивали о томе да један део приватних пекара преведу у државну службу. Околност, да конституција прети казнама особљу официја гувернера и њему самом, за случај да не пошаљу поменуте пекаре, а таква претња не постоји нпр. за официј проконзула Африке (који је задужен за слање пекара даље у Рим), сугерише да су суштинску улогу у "регрутацији" пекара "на терену" имали официјали гувернера провинције. Упозорење са почетка конституције, да нико не сме помислити да ова принудна јавна служба може бити процењена кроз цену, К. Фар је протумачио као покушај дотичних пекара да своје обавезе према пекарама у Риму замене плаћањем.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ CTh 14.3.12; cf. Sirks, *Food for Rome*, 306.

⁵⁷⁶ Pharr, *Theodosian Code*, 407.

Карактером и наменом имовине везане за службу државних пекара бави се конституција коју су 369. Августин Валентинијан I, Валенс и Грацијан Олибрију, префекту Града (Рима). Овај акт каже да ће пекара (*pistrina*) поседовати имовину која је изворно прописана њеном колегију (*cooperi*) и која и даље остаје у форми дара, али и имовину коју је стекла путем наслеђа пекара преко њихових наследника или било којих других особа. Конституција потом наглашава да је продаја ове својине забрањена, али да ће бити сматрано законитим ако је имовина члана колегија пребачена не у име наследства пекара, него у својству наследника приватних особа, актом дарожљивости и мираза, уколико је та имовина тако дата другом пекару, члану колегија. Акт даље прецизира да уколико такву имовину дају као наслеђе, онда ту имовину они (цареви) називају даром, јер ако било каква имовина остане у поседу пекара за његовог живота, она мора донети профит пекари. Цареви закључују да зато чувају успостављено наређење да, ако неко приватно лице стекне од пекара било шта што је у обавези према постројења за прављење хлеба, тај неће моћи да прода или промени сврху те имовине, која је у обавези колегија пекара, него та имовина остаје у свом правном статусу и у власништву пекара.⁵⁷⁷

Попут раније конституције која имовину везану за обављање службе државног пекара назива дарованом (*fundus dotalis*), тако и ова конституција дефинише имовину везану за дужности државног пекара као трајни дар који припада колегију пекара. Новост је то што овај акт сматра да у имовину колегија пекара спада и оно што су пекари добили путем наслеђа, што је по свој прилици њихова приватна имовина. Конституција изричито забрањује продају како изворне даровне имовине колегија, тако и поменуте имовине на коју колегиј пекара полаже право као наслеђе својих чланова, чиме се додатно истиче практично јединство имовине колегија, упркос његовом хетерогеном пореклу. Нема сумње да је, као што смо видели да је А. Џонс приметио, ово додавање приватне имовине пекара целокупном фонду имовине пекарског колегија имало за циљ да ојача функционисање државних пекара и опстанак државних пекара као особене професионално-социјалне групе, мада треба напоменути да конституција не говори о преношењу целокупне приватне имовине државних пекара на њихов колегиј, него ону коју је стекла путем наслеђа пекара, што може подразумевати онај део приватне имовине који су наследници пекара били вољни да дају колегију, односно државној пекари (као дародавци). Конституција, поред забране продаје

⁵⁷⁷ CTh 14.3.13; cf. Sirks, *Food for Rome*, 306, 308.

имовине државне пекаре, доноси и забрану промене њене намене, која се очитује онда када прописује да се ова имовина може дати у мираз или поклонити, али само другом (државном) пекару, као и онда када прописује да ова имовина мора вршити функцију печења хлеба и онда када се нађе у рукама некога ко није пекар. Чињеница да се у две конституције Теодосијевог кодекса инсистира на томе да је имовина колегија државних пекара дарована, сама по себи не открива да ли је ова имовина настала као дар приватних лица, која су добровољно хтела да осигурају бесплатно снабдевање хлебом за део становништва града Рима, или је настала као дар државе, која је имала интереса да државним пекарама подупре "социјални мир" у граду, а иначе је и сама обезбеђивала жито које се користило у истим пекарама.

Бригу за очување сваког постојећег места државног пекара води конституција коју су исти Августу 372. упутили Урсицину, префекту аноне (града Рима). Овај акт прописује да уколико се ћерка пекара уда, па њен супруг помисли да ће она бити ослобођена из колегија (*consortio*) уколико њено богатство буде протраћено, супруг ће бити везан за принудне дужности колегија пекара као да има статус рођења везан за ту јавну службу.⁵⁷⁸ Занимљиво је да ова конституција, барем теоријски, оставља могућност да ћерка државног пекара наследи његове дужности тј. да их не мора аутоматски наследити његов зет; све ово, по свој прилици подразумева да се зет пекара није прихватио наследства имовине везане за функцију државног пекара, због чега би она остала у рукама пекареве ћерке.

Проблем проневера које су вршили пекари, помињан у конституцијама које се тичу дистрибуције бесплатног хлеба, појављује се и у конституцији коју су Августу Валенс, Грацијан и Валентинијан II упутили 377. Грегорију, префекту аноне. Овај акт прописује да ниједан префект аноне неће дозволити да се позиција пекара врати особи која је избачена (из колегија пекара), јер закон то иначе прописује за оне који су извршили проневеру, а и ради добра јавне аноне.⁵⁷⁹ Ова конституција јасно показује префекта аноне као надређеног државним пекарима града Рима и њиховом колегију у тој мери да је он, уз саму скупштину колегија, одлучивао о питању статуса сваког појединачног државног пекара, односно његовог чланства у колегију, барем када је у питању повратак у чланство, ако не и шире.

⁵⁷⁸ CTh 14.3.14; cf. Sirks, *Food for Rome*, 298.

⁵⁷⁹ CTh 14.3.15; cf. Sirks, *Food for Rome*, 309.

Неизвршавањем поменуте обавезе гувернера афричких провинција да шаљу пекаре намењене служби у граду Риму, бави се конституција коју су 390. исти Августин упутили Тицијану, викару Африке. У њој се каже да ће судије (тј. гувернери) у Африци, ако у уобичајено време не обезбеде слање пекара који су потребни Риму, платити 50 фунти сребра, а толико и особље њиховог официја.⁵⁸⁰ Као и у старијој конституцији која се бавила овим проблемом, тако и овде прописивање казне официјима афричких провинција подвлачи суштинску улогу коју су они имали у скупљању и обезбеђивању локалних пекара за потребе државних пекара града Рима. За разлику од старије конституције, која није прецизирала износ казне, ова конституција прописује изузетно високу казну за поменуте официје, али и уводи казну за саме гувернере провинција, које у старијој конституцији није било. Околност да нова конституција по други пут прети казном за исти проблем, па уз то прецизира ту казну, и то као високу, те проширује одговорност на гувернере, сугерише да је занемаривање обавезе слања афричких пекара у град Рим не само била реална пракса, него и да се њен обим ширио.

За разумевање структуре њихове имовине и начина финансирања делатности државних пекара у граду Риму, драгоцен је конституција коју су Августин Аркадије и Хонорије 396. упутили Еузебију, преторијском префекту (Италије). У њој, цареви саопштавају да су сазнали да су пекари града Рима игнорисали древни обичај и да су довели до непостојања своје фарме и земљопоседе, који су некада снабдевали фиксирани дарове за њихов колегиј, а да су изумели нове врсте добити за себе. Стога цареви заповедају да се пошаље човек доказане вредноће, који ће повести истрагу о појединим фармама и земљопоседима које имају обавезе према колегију пекара, тако да те фарме могу бити поверене одговорним особама по вечном праву, по фиксираној ренти, а да главни закупци плаћају пекарима износ ренте и дарове како је у древности установљено.⁵⁸¹

Једна од раније поменутих конституција, као што смо видели, у имовину коју за своју службу држе државни пекари, убројала је и фарме, али се одатле није могло видети да ли су те фарме служиле само томе да пекара снабдевају додатним житом, или су имале функцију да својим новчаним приходима финансирају његову делатност. На срећу, конституција из 396. разјашњава да су фарме и земљопоседи, који су чинили

⁵⁸⁰ CTh 14.3.17; cf. Sirks, *Food for Rome*, 309.

⁵⁸¹ CTh 14.3.19; cf. Sirks, *Food for Rome*, 312; Honoré, *Law*, 214.

део условне имовине државног пекара, били давани у закуп трећим лицима, која су колегију државних пекара плаћала за њих фиксну ренту. Од посебног је значаја што конституција двапут наглашава да је ово била древна пракса. Као што је раније помињана конституција истицала да пекарска имовина има дужност печења хлеба, тако и ова наглашава да закупци фарми и поседа пекара имају обавезу да колегију пекара дају ренту. Пошто је делатност државних пекара била обезбеђена елементима условне пекарске имовине, као што су млинови, робови и вучне животиње, чини се да је рента од пекарских фарми, коју су закупци плаћали колегију пекара, по свој прилици служила као материјална накнада пекарима за њихов рад. Из тврдње конституције да су пекари града Рима довели до непостојања поменуте фарме, не види се о чему се конкретно радило - о њиховој продаји, запуштању или промени намене.

Покушајима државних пекара да се путем петиције цару ослободи своје службе, поново се бави конституција коју су исти Августу 398. упутили Теодору, префекту преторија (Италије). Она прописује да, ако је одлуком судије особа једном за свагда прикључена реду пекара, он неће тражити рескрипт, нити ће добити прилику да моли цара, а ако то покуша, мораће да плати 5 фунти злата њиховом (царском) фиску. Конституција даље прописује да уколико тајним или корумпираним путем (пекар) извуче такав дар царске милости, судија у чијем суду је ово проглашено, мораће да плати 5 фунти злата њиховој (царској) ризници, а исти толики износ и особље његовог официја.⁵⁸²

Будући да ова конституција понавља већ постојећу забрану (из конституције из 364.) подношења петиције цару ради напуштања службе државног пекара, стиче се јак утисак да се ова пракса наставила, ако не и повећала. Прописивање казне за подношење овакве петиције је новина у односу на старију забрану, што такође упућује на истрајност покушаја државних пекара да се ослободе својих дужности. Новина коју конституција из 398. доноси у односу на ону из 364. јесте прописивање казне за "судију" и његов официј уколико прогласе да је цар усвојио молбу пекара за ослобађање од своје принудне службе, као и повезивање судије и његовог официја са праксом корупције и тајним доношењем писаних одлука. Чини се да се и овде под судијом подразумева управник провинције, који је као и многи други државни чиновници позноримског доба недовољну дефинисаност компетенција државних

⁵⁸² CTh 14.3.20; cf. Sirks, *Food for Rome*, 298; Honoré, *Law*, 221; Jones, *LRE*, 50, 690.

институција користио да изда једну овакву дозволу, сматрајући себе компетентним, а видећи у томе мотив материјалне користи (исто се свакако односи и на чиновнике његовог официја).

Спречавањем покушаја државних пекара да напусте своју службу путем брака са ћерком припадника неке друге професије или другог статуса, као и блокирањем покушаја легализације таквих "метода" напуштања службе, бави се конституција коју су Августин Аркадије, Хонорије и Теодосије II 403. упутили Виталију, префекту аноне (града Рима). У њој се прописује да ниједан пекар, нити иједан од његових потомака, неће добити дозволу да пређе из своје службе браком са приватним особама или особама које су везане за професију кочијаша, чак и ако има пристанак свих пекара или њихов (царски) рескрипт који то одобрава. Конституција даље каже да ће особа која покуша да склопи такав брак биће бичевана и протерана, а његова имовина припаће колегију пекара. Потом, цареви упућују претњу префекту аноне - ако његов официј не реагује одмах на овакав покушај и буде млитав пред препоручивањем оваквих пред судијом, на сваку јединицу особља официја биће ударена казна од 10 фунти злата, а особе које су биле у сличним браковима, биће заједно са својим патримонијем враћене у своју дужну службу. Конституција одмах потом закључује да, уколико ико хоће да се ожени ћерком пекара, био он кочијаш или приватно лице, одмах ће бити прикључен колегију пекара.⁵⁸³

Овај акт, дакле забрањује брак пекара како са ћерком припадника једне друге принудне јавне службе, тако и са ћерком било ког приватног лица, будући да у њему препознаје покушај пекара да се одлободи своје принудне службе. Конституција унапред анулира два вида легализовања оваквог вида преласка у другу професију, а то су сагласност свих припадника колегија пекара и царски рескрипт (у смислу позитивног одговора на петицију). Прописивање конкретне и тешке казне како за пекаре, тако и особље официја префекта аноне, сугерише да конституција говори о појави која је практикована у свакодневној реалности. Под судијом се у овом акту вероватно мисли на провинцијског гувернера, на чијој територији је резидирао припадник друге професије или другог статуса, чијом је ћерком пекар хтео да се ожени. Ипак, казна није прописана за њега, него за све јединице официја префекта аноне, што сугерише да су за издавање дозволе за напуштање пекарске службе

⁵⁸³ CTh 14.3.21; cf. Sirks, *Food for Rome*, 304; Honoré, *Law*, 230.

централне власти ипак сумњичиле неки од официја префекта аноне. Под особама које су склопиле сличне бракове, а које ће са својим патримонијима бити враћене у своју обавезну службу, К. Фар је препознао људе који су се оженили ћеркама пекара.⁵⁸⁴

Колико год да су били оптуживани за злоупотребе, државни пекари су и сами могли бити жртве исте појаве. Тако, конституција коју су Августин Хонорије и Теодосије II упутили 417. Паладију, преторијском префекту (Италије) прописује да, уколико припадник официја префекта Града, или администрације аноне, преваром изврши изнуђивање над пекаром, и буде оптужен и осуђен, треба да буде додељен сталној обавези прављења хлеба.⁵⁸⁵ Не чуди околност да као највероватније изнуђиваче над државним пекаром конституција приказује чиновнике официја управо префекта Града и префекта аноне, будући да су оба официја и оба функционера били надређени државним пекарима (префект аноне непосредно, а префект Града посредно, као надређен префекту аноне), па су као такви имали најдиректније могућности и прилике да врше изнуђивања од пекара града Рима.

Опстанак праксе дистрибуције бесплатног хлеба, као и самих државних пекара, у доба остроготске владавине потврђује више савремених извора.

Најпре, то су Касиодорове формуле за постављење високих државних функционера. Оне су настале као резултат искуства које је Касиодор стекао присуствујући постављењима ових функционера од стране краља, у временима када је сукцесивно вршио дужности квестора, магистра официја и преторијског префекта. Нарочито је битно да је многа од докумената о овим постављењима саставио управо он, а неке је и лично читао приликом самих увођења у дужности. Дакле, Касиодорове формуле за постављења настале су на основу праксе постављења високих државних функционера извршених током више од две деценије постојања остроготске Италије, и као такве су најпрецизнији извор за питање опстанка позноримских државних институција у време остроготске власти у Италији.

Формула за префекта аноне (Касиодорово писмо 6.18),⁵⁸⁶ говорећи о дужностима овог функционера, каже да префект аноне мора да припрема анону Светог Града (Рима) и да храни све људе као на једном столу. Касиодор сликовито додаје да

⁵⁸⁴ Pharr, Theodosian Code, 409.

⁵⁸⁵ CTh 14.3.22; cf. Sirks, Food for Rome, 313; Honoré, Law, 242.

⁵⁸⁶ Cass. Var, 6.18

префект аноне трчи по радњама пекара, пазећи на тежину и финоћу хлеба. Формула даље саопштава да уколико изненада настане врева о недостатку векни, префект аноне мора да је смири обећањем бесплатног дељења. Потом подсећа да је по вођењу овог официја, Помпеј стекао највиша достојанства и надимак "Велики". Уз то, Касиодор констатује да преторијски префект обезбеђује жито, али да се префект аноне брине да се оно претвори у елегантан хлеб. Формула, односно краљ, налаже префекту аноне да исправља преварантске злоупотребе и да одржава тежину хлеба. На крају формуле, префекту аноне се поручује да преузме свај официј и да мери, тачније него злато, хлеб на којем Квирити живе.

О наставку позноримске праксе дистрибуције бесплатног хлеба у граду Риму у остроготско доба алудира формула онда када каже да префект аноне мора да припрема анону Светог Града и да храни све људе као на једном столу, као и онда када каже да префект вреву о недостатку векни мора да смири обећањем бесплатног дељења. О опстанку државних пекара града Рима, формула алудира онда када помиње пекаре које префект аноне мора хитро да обилази, контролишући тежину и квалитет хлеба. Непосредна подређеност државних пекара града Рима префекту аноне, наслеђена из ранијих епоха, видљива је и у остроготском периоду захваљујући констатацији формуле да се префект аноне брине око тога да се жито претвори у елегантни хлеб, као и поменути формулацијама да је он тај ко у радњама пекара проверава квалитет и тежину хлеба. Кључна улога, коју је префект аноне имао у дистрибуцији бесплатног хлеба током позноримске епохе, може се јасно опазити и у остроготском периоду захваљујући поменути речима формуле да он храни све људе Рима као на једном столу, аноном коју је припремио. Краљево налагање префекту аноне да исправља преварантске злоупотребе свакако се односи на злоупотребе њему подређених, били они припадници његовог официја или пекари, и потврђује да су злоупотребе ових опстале и у остроготско доба. На какве све преварантске злоупотребе формула алудира, можемо да претпоставимо на основу велике типологије злоупотреба официјала префекта аноне и самих пекара, о којима смо детаљно слушали речи царских конституција. Институције и механизми функционисања официја префекта аноне и државних пекара, које је град Рим у доба остроготске владавине наследио из раније епохе, пренели су са собом исте или веома сличне могућности злоупотребе везане за бесплатни хлеб и његову дистрибуцију.

Уз све ово, захваљујући констатацији формуле да је преторијски префект тај који обезбеђује жито, поново (након многобројних примера у излагању о снабдевању Равене) видимо да је позноримска врховна надлежност преторијског префекта за државно снабдевање житом на територији целе префектуре, опстала и у преторијској префектури Италије остроготског доба.

У формули за комеса Порта (Касиодорово писмо 7.9)⁵⁸⁷ каже се да је носилац овог достојанства комес у луци града Рима, који надгледа трговину свих провинција усмерену на град Рим. Потом Касиодор констатује да је била одлична замисао предака да обезбеде два канала којима странци могу ући у Тибар, и да их (канале) украсе са два града (Остијом и Портом), који сијају као светлост над водом. Формула потом комесу Порта налаже да својим праведним вођењем управе олакша странцима улазак, и да не граби више од законитих дажбина, будући да похлепна рука затвара луку, а изнуђивање застрашује поморце колико и неповољан ветар. На крају формуле, комесу Порта се поручује да прими своју комитиву за текућу индикцију, и да је једног дана остави са увећаним угледом.

Ова формула јасно показује да је комес Порта, као и у доба непосредне царске власти над Италијом, тако и у доба остроготске, задржао под својом ингеренцијом и Порт и Остију. Касиодор у тој мери инстистира онда када упозорава комеса Порта да не сме да врши изнуђивање од трговаца коју долезе у Остију и Порт, да се стиче прилично јак утисак да су се током остроготске владавине поједини држаоци ове комитиве у свакодневној пракси истакли у тој врсти злоупотребе. Касиодор у формули не прави никакве алузије на злоупотребе мерача (*mensores*) који су били смештени у Порту и који су током претходна два века били оптуживани за злоупотребе житне аноне која је, намењена за Рим, стизала у Порт. Узрок одсуству ове оптужбе тешко да може бити некаква промена у понашању менсора. Чини се да је Касиодорово концентрисање на главну функцију комеса Порта (тј. убирање дажбина од трговаца) и његово ретко помињање оних који су подређени функционеру коме је формула посвећена, концептуално искључило помен менсора. Такође, треба имати у виду да уколико у Касиодоровим формулама постоји упозорење на корупцију, оно је по правилу упућено функционеру на кога се формула односи, а не његовим субординатима. У сваком случају, Касиодор је канале Остије и Порта приказао као

⁵⁸⁷ Cass. Var, 7.9

пловне и функционалне, а луке истих градова као пуне страних бродова, тако да нема сумње да су ови канали и луке у остроготско доба били у стању да наставе да обављају своју функцију у снабдевању Рима пореским житом.

Од оних Касиодорових писама, које не спадају у формуле за постављења државних функционера, а указују на наставак потребе за дељењем бесплатног хлеба у граду Риму у остроготско доба, корисно је поменути писмо 11.5,⁵⁸⁸ које је Касиодор, у својству преторијског префекта Италије, упутио Амброзију, кога овде назива својим изаслаником (*agenti vices*) и насловљава га његовим сенаторским рангом *illustris*. У њему, Касиодор саветује Амброзију да први понуди храну града Рима, преко оних особа које су за то одговорне. Одмах потом, преторијски префект објашњава да популација, која се навикла на древне погодности током благословених владавина својих владара, треба да ужива слободу од тешкоћа, и да би било далеко од правде да они (Касиодор и Амброзије) буду сити док су сви у граду Риму гладни. Зато, препоручује Касиодор, нека све врсте жита, које нису поквареног стања, буду скупљене заједно, тако да печени хлеб може бити изложен на ужитак. Уз то, Касиодор каже да правилне тежине треба да буду проучене. Препоручује и да вишак треба да надвлада жеље срца. Потом упозорава Амброзија да бежи од непоштеног добитка и срамног профита и закључује да нико не треба ни да помисли да ће стећи профит у овој области. Додаје да би радије пристао на потпуно исцрпљивање својих сопствених залиха, него дозволио да се римске залихе умање, и то не да би стекао наклоност народа и аплаузе, него да би, уз Божју помоћ, извршио дужност на коју је постављен од стране њих (народа). Даље образлаже да сви грађани морају бити пажени и да (храна) мора бити обезбеђена без обзира на то какве се препреке за то буду појавиле, јер наклоност коју она (храна) обезбеђује код тих грађана, иде на корист њих (који управљају државом). Касиодор закључује да су грађани, који су му помогли у остварењу овог циља, стекли за себе и за њега свеопшту наклоност господара државе, и упозорава да делају тако да немар не умањи следећу жетву. За себе каже да је он тај који нуди заштиту, а искључује преварантску трговину, и поручује да треба славити Господа за заслужено обиље.

Ово писмо конкретно препоручује да се, по угледу на древни обичај на који се популација навикла у доба великих владара, за потребе становника града Рима (са

⁵⁸⁸ Cass. Var, 11.5

вишеструким алудирањем на сиромашне становнике града) пече хлеб од свих доступних врста житарица, и да се потом јавно излаже за конзумирање, уз проверу прописане тежине. Већ ових неколико елемената препоруке садржи све суштинске елементе традиционалне делидбе бесплатног хлеба у граду Риму. У писму је присутно упозорење, упућено Амброзију лично, али и свима који су укључени у дељење бесплатног хлеба, да се суздрже од злоупотреба којима је циљ лични профит, што указује на велику вероватноћу да ово писмо није било само теоријска препорука, него и инструкција Амброзију како да поступа у "мисији" на коју га Касиодор шаље као свог представника (на шта упућује и функција којом је Амброзије означен као адресат). Касиодорово упозорење на злоупотребе при дистрибуцији бесплатног хлеба стоји у овом писму као нешто што представља карактеристични и нераздвојни додатак проблематици институције римског бесплатног хлеба, као што смо већ видели у формули за префекта аноне и многобројним царским конституцијама.

Битно сведочанство о опстанку праксе дељења бесплатних obroка у доба самог Теодориха јесте дело равенског Анонима (*Anonymus Valesianus II*). Овај текст написан је између 526. и 550, вероватно ближе средини VI века, од стране лица које је припадало правоверној цркви, и највероватније било и свештеник. Ово дело покрива период од доласка Јулија Непота на царски престо 474. до смрти Теодориха. Будући да највећи део овог извора заузима приповедање о Теодориховој владавини, у историографији се он често назива *Chronica Theodericana*, премда јој структура и концепт нису хронографски, и може се рећи да дело пре има извесне претензије у оквирима позноантичке историографије. Сматра се да је дело сачувани извод из већег дела, и као један од доказа за то стоји чињеница да оно уводи Одоакра у своју нарацију без икаквог објашњења. Т. Хоцкин претпоставио да је аутор оригиналног дела био равенски епископ Максимијан, који је, рођен око 500. године, а заузимајући епископску столицу доскорашње Теодорихове престонице од 546. до 556, био краљев савременик и неко ко је био у прилици да буде у контакту са очевицима његове политике. С обзиром на неке особености перспектива из којих је писано дело, Ц. Мурхед је претпоставио да је оно настало у Цариграду. Ипак, на основу осталих резултата досадашње критике овог извора, у науци преовлађује виђење да је дело настало у Италији, највероватније у самој Равени.⁵⁸⁹ Оно што се аутору овог извора не може оспорити јесте јака приврженост правоверној цркви, околност која нарочито иде

⁵⁸⁹ В. Croke, *Historiography*, 352-358; Moorhead, *Theoderic*, 261-263.

на руку оцени ауторових исказа о Теодориховој привредној и градитељској политици као веродостојних, будући да се као припадник правоверне цркве ипак није суздржао да похвали ове аспекте политике краља-аријанца.

Равенски аноним прецизно саопштава да је Теодорих, током сваке године своје владавине, поклањао народу римском и сиромасима 120.000 модија анона (из царских конституција и других извора јасно смо видели да је дистрибуција бесплатних obroка вршена, дефинисана и саопштавана увек на дневном нивоу).⁵⁹⁰ Такође, он истиче да је у доба Теодориха 60 модија жита коштало 1 солид, као и 30 амфора вина. Да би се стекле ближе представе о количини од 120.000 модија, може се извршити њихово прерачунавање у данашње мерне јединице (при чему тежина једног модија варира од природних особености терета, па у случају жита 1 модиј тежи 6.8 килограма),⁵⁹¹ којим се за 120.000 модија добија 816.000 килограма. Аноним није прецизирао да ли се радило о модијима жита или хлеба; изворно, модиј је као мерна јединица коришћен преваходно за зрнасту робу, али је, као што смо видели у царским конституцијама везаним за *panis gradilis* и државне пекаре, постепено преовладало коришћење модија као мерне јединице за количину бесплатног хлеба. Такође, имајући у виду да су се бесплатна следовања у граду Риму (најкасније) од Константиновог доба до Валентинијана III делила искључиво у хлебу, и чињеницу да су државне пекаре града Рима функционисале у доба Теодориха (као што смо видели из формуле за постављење префекта аноне и Касиодоровог писма Амброзију), мала је вероватноћа да би их Теодорих вратио на стари и напуштени систем дистрибуције бесплатних obroка у облику жита. Теоретски постоји и трећа могућност, да је Теодорих своја даровања бесплатног хлеба изражавао у количини жита пре печења хлеба, мада би у овом случају могло да се постави питање разлике у тежини између жита и печеног хлеба, с обзиром на чињеницу да римски свет није користио квасац, и да је хлеб при уобичајеном дугом римском печењу често губио делић масе.⁵⁹² С друге стране, последња количина једног следовања бесплатног хлеба за коју знамо као важећу, јесте она коју је, као што

⁵⁹⁰ Ако би се овај анонимов навод интерпретирао у смислу да је Теодорих давао за целокупну годину укупно 120.000 модија, то би значило да је на дневном нивоу обезбеђивао око 2.000 килограма obroка (120.000 модија = 804.000 килограма, подељено са 365 дана у години даје 2.200 килограма), што би била незамисливо мала количина за град који је у то време бројао барем око 500.000 становника; стога, могућа је само интерпретација да се бројка од 120.000 модија односи на дневну количину бесплатних obroка

⁵⁹¹ за тежину једног модија жита у килограмима в. Cox, Working, 92; за италички модиј у позноримско доба в. Schilbach, Metrologie, 76-77, 109.

⁵⁹² Thurmond, Food, 56-72.

смо видели у конституцији из 369, прописао Валентинијан I, а то је 36 унци хлеба, у виду 6 малих хлебова; ова прописана тежина, у сваком случају, била је важећа у тренутку званичне промулгације Теодосијевог кодекса 438, а чињеница је да потоње новеле царева на западу и истоку Царства нису промениле ову прописану тежину. Претварањем ових 36 унци у данашње мере (при чему римска унца тежи 27,4 грама, долази се до 986 данашњих грама као једног следовања бесплатног хлеба. Имајући у виду овај прорачун, као и онај од 816.000 килограма, могло би се закључити да је у доба Теодориха у граду Риму дељено око 800.000 следовања. Та цифра на први поглед може бити збуњујућа, за град који је имао око пола милиона становника. Међутим, треба подсетити да су нам царске конституције јасно показале да су следовања бесплатног хлеба била међусобно веома различита, и то зато што су се додељивала главама породица да помогну у издржавању целих њихових породица, због чега је следовање за сваку кућу било засебно и различито дефинисано на сваком бронзаном тикету; излагање бесплатног хлеба на засебним степеницама је такође служило томе да нагласи разлику у количини хлеба за свако следовање. Другим речима, већина уживалаца права на бесплатни хлеб, по природи ствари, имајући бројне чланове породице, засигурно није добијала за своју породицу само једно следовање хлеба од 986 грама. У том смислу, тешко је рећи колико је кућа (породица) у Теодориховом Риму примало његова бесплатна следовања, као што је из потпуно истог разлога тешко поредити Теодорихових 120.000 модија оброка са 120.000 корисника *panis gradilis*-а из средине V века, чиме нам је закључана могућност да одговоримо на питање - у којој је мери Теодорих повећао снабдевање града Рима у односу на доба последњих година владавине Валентинијана III.

Ипак, неке додатне представе о величини и карактеру Теодорихових 120.000 модија оброка можемо извести из помињаних прорачуна А. Џонса везаних за Јустинијанов Цариград. Уколико Џонсов прорачун да је тадашњи Цариград издвајао годишње 4.000.000 модија жита, поделимо са 365 (број дана у години, будући да се бесплатни хлеб и Риму и Цариграду делио сваког дана), добија се 10.958 модија, као укупна количина која је намењена за прављење хлеба који се дневно бесплатно дели у Цариграду. Иако се овде ради о модијима жита, јасно је да је ових цариградских 11.000 модија количински врло слично Теодориховим римским 12.000 модија. Ово већ представља извесно изненађење, уколико је Теодорихова Италија могла да за бесплатне оброке издвоји врло сличну висину броја модија, иако није, попут

Цариграда, располагала Египтом, највећим произвођачем жита у целокупном Медитерану, за који је А. Цонс, као што смо поменули, прорачунао да је у Цариград Јустинијановог доба слао годишње 27.000.000 модија жита, што је било довољно да се прехрани његових 600.000 становника. Теодорихових 12.000 модија бесплатних дневних obroка може се теоријски, делимично, објаснити са више чинилаца. Тридесетогодишњи мир, који је Италија уживала под њим, чини се да је највише утицао на стабилност трговине и пољопривреде. Равенски аноним је истакао да је трговина у градовима Италије у доба Теодориха била тако интензивна да је постало уобичајено да градови ноћу не затварају своје капије, како би трговина могла да се обавља и ноћу.⁵⁹³ Из Касиодорове формуле за постављење комеса Порта очигледан је велики транзит страних бродова који су у остроготско доба долазили у ову луку, ради трговине са самим градом Римом. Интензивна трговина морала је са собом носити и боље приходе од трговачких дажбина (за које из поменуте формуле јасно видимо да су ревносно наплаћивани), који подразумевају веће могућности финансирања дела војске и администрације, а самим тим и извесну уштеду анона раније намењених војсци и чиновништву, која је сада могла бити преусмерена на снабдевање града Рима фискалним житом, за бесплатни хлеб. Стабилност пољопривреде остроготске Италије јасно се види у драстичном појефтињењу цена житарица у Италији (двоструком, као што ћемо видети у каснијем излагању), бројним пореским убирањима и испорукама жита (поменутих у излагањима о снабдевању Равене и навикуларијима), али и континуираним успесима Теодориха, Аталариха и Теодахада да, од 493. до почетка рата са Византијом, експедитивно одбију сваки страни упад на територију Италије, не помињући превентивне ратове и интензивну дипломатију (пре свега, у односима са Францима) које су ови владари користили да предупреду стране упаде у Италију. Допринос за Теодорихових 120.000 модија бесплатног римског хлеба, вероватно је представљало жито које је доведено из Хиспаније, након што је 511. Теодорих изабран и за краља Визигота. Не може се закључити да ли је хиспанско жито директно коришћено за прављење бесплатног хлеба у граду Риму, или је дељено у облику анона делу војске и администрацији, па је на тај начин стварана уштеда анона које су редовно примали део војске и администрација, која се могла потом употребити за бесплатни хлеб, мада крајњи ефекти оба потенцијална поступка делују слично. Остроготско поседовање Сицилије свакако је доприносило томе да постоји чврста база минимума,

⁵⁹³ Anon. Val., par. 73.

када је реч о бесплатним следовањима. Коначно, известен чинилац у Теодориховој високој стопи бесплатних анона могло је представљати повећање аграрне продуктивности, проистекле из његових мера исушивања мочвара. Тим поводом, умесно је подсетити на његове мере исушивања у близини Терацине, при поправци дела Апијевог пута; ово исушивање је спасло дотични део друма од мочварне воде, али је истовремено ослободило многобројну аграрну култивисану земљу воде и наслага које је мочвара на њу наносила.⁵⁹⁴ Теодорихове мере исушивања се нису заустављале код потреба земљорадње и сувоземног транспорта. На његовом натпису пронађеном код Равене, каже се да је краљ Теодорих створио једну башту тако што је наредио да се исуши мочвара, која је ту претходно стајала, и да се на њеном месту засаде слатке јабуке.⁵⁹⁵ Ово је свакако била једна од мочвара које су са бокова штитиле Равену, и по којима је амбијент овог града био вековима препознатљив.

Уз све ово, треба имати у виду и могућност да није свих 120.000 модија Теодорихових бесплатних модија било намењено само Риму, будући да смо током излагања о снабдевању Равене, у Теодориховом писму сајону Вигили, јасно видели да и се народ Равене навикао да од свог краља добија јавна средства за живот, у обиљу и као добротинство.

Када је реч о анонимовом податку да је за један солид куповано 60 модија жита, треба свакако извршити одређена поређења овог курса са оним из IV и V века. А. Џонс је за овај период као карактеристичне утврдио стопе од 10 до 30 модија за 1 солид (за IV века) и око 20 (за V век), при чему су ниже стопе у начелу важиле за куповину у регионима производње, а више у великим градовима.⁵⁹⁶ Уз све оградe које се морају поставити у погледу варирања цене модија жита зависно од места производње, места откупа, тока промене цена жита током IV и V века (којима не располажемо) и повремених несташица, импресиван утисак оставља околност да је модии жита у Теодориховој Италији био дупло јефтинији од најјефтиније познате стопе из доба непосредне царске управе, током претходна два века. Овакав пад цене жита може се само хипотетички и начелно објаснити истим чиниоцима које смо поменули говорећи о броју модија Теодорихових бесплатних obroка.

⁵⁹⁴ ILS 827; cf. Wiemer, Theoderich, 386-397.

⁵⁹⁵ ILCV 36

⁵⁹⁶ Jones, LRE, 511, 828, 844, 698.

За питање опстанка државних пекара града Рима у доба краља Теодориха потенцијално је користан један особен извор, хроника Псеудо-Захарија Ретора. Стекавши реторско образовање у Гази, филозофско у Александрији и правно у Бејруту, Захарије је провео низ година у Цариграду радећи као адвокат, да би потом постао епископ Митилене. Време његове смрти датовано је између 536. и 553. Саставио је историју Цркве, чија је историјска вредност процењена за период од 451. до 491. Потом је, око 570, непознати сиријски монах (Псеудо-Захарије) саставио компилативну историју света, у коју је интегрисао и поменуто дело Захарија Митиленског.⁵⁹⁷ У саставу овако сачуваног Захаријиног дела, налази се и списак знаменитих грађевина за које овај извор каже да се (тренутно) налазе у граду Риму. Овај списак смештен је одмах након 15. поглавља дела, које се бави пљачком Рима, за коју аутор каже да се догодила у данима Јустинијана, пошто су варвари заузели Рим; овај догађај је у науци датован као Тотилино освајање Рима 546.⁵⁹⁸ Списак, као знаменитости Рима, помиње:

-24 цркве апостола саборне (правоверне) цркве;

-две простране базилике где цар седи, а сенатори се сваког дана окупљају пред њим

-324 широких и дугих улица

-2 пространа капитола

-80 златних (статуа) божанстава

-64 (статуе) божанстава од слоноваче

-46.603 настањених здања

-1.797 кућа племића

-1.352 резервоара који доносе воду

-274 пекара које стално праве и дају аноне за становнике града, поред оних које праве и продају (хлеб) у граду

-5.000 гробаља

-31 постолје мермера

⁵⁹⁷ о животу Захарије Митиленског и делу Псеудо-Захарије в. Pseudo-Zachariah, 3-65.

⁵⁹⁸ Pseudo-Zachariah, 418.

- 3.785 бронзаних статуа царева и заповедника
- 25 бронзаних статуа Авраама, Саре, Агаре и краљева дома Давидовог, које је цар Веспасијан подигао када је разорио Јерусалим, капије Јерусалима и остали бронзани предмети
- 2 колосалне статуе
- 2 спирална стуба
- 2 циркуса
- 2 позоришта
- 2 амфитеатра
- 4 гладијаторске школе
- 11 нимфеона
- 22 великих бронзаних коња
- 926 купатила
- 4 кохорте страже, међу којима је 14 ексукубитора
- 2 логора бронзаних коња
- 45 бордела
- 2300 јавних складишта уља
- 291 складишта
- 254 јавних светиљки
- 673 епарха који чувају град, са седморицом људи који над њима заповедају.
- 37 капија града.⁵⁹⁹

Ц. Гриатрикс извршио је поређење ових података са онима које даје *Notitia regionum urbis (Romae) XIV*, и закључио да нотиција доноси:

⁵⁹⁹ Pseudo-Zachariah, 419-424.

- знатно већу бројку улица (424)
- истоветан број капитола
- готово истоветан број инсула (46.602)
- готово истоветан број кућа племића (1790)
- истоветан број резервоара воде
- нешто мањи број пекара (254)
- нешто већи број мермерних постоља (36)
- истоветан број колосалних статуа
- истоветан број спиралних стубова (стубови Марка Аурелија и Трајана)
- истоветан број циркуса (циркус Фламинија и circus maximus)
- истоветан број амфитеатара (Колосеум и amphitheatrum castrense)
- истоветан број гладијаторских школа
- нешто већи број нимфеона (15)
- истоветан број бронзаних коња
- знатно мањи број купатила (856)
- знатно већи број кохорти страже (7)
- истоветан број ексубитора
- готово истоветан број бордела (46)
- истоветан број јавних складишта уља
- готово истоветан број складишта (290, под претпоставком да су Псеудо-Захаријина складишта идентична са нотицијиним horrea тј. житницама)
- знатно мањи број јавних светиљки (154)

-готово истоветан број епарха који чувају град (662, под претпоставком да су Псеудо-Захаријеви епарси идентични са нотицијиним вицомагистрима, којима је дужност била да одржавају ред и спроводе закон)

-истоветан број градских капија.

За Псеудо-Захаријиних 5.000 гробница Ц. Гриатрикс сматра да се односе на гробнице у катакомбама, док статуе Авраама и краљева Давидове лозе сматра измишљотином неримског извора Псеудо-Захарије, будући да се овакве статуе не помињу ни у једном извору. За два логора бронзаних коња сматра да се ради о дезинтерпретацији назива два логора коњичких јединица *equites singulares (priora и nova severiana)*. За Псеудо-Захаријева јавна складишта уља сматра да се под овим термином подразумевају *mensae oleareae* тј. складишта уља које је стигло са територија изван Италије.⁶⁰⁰

На основу поређења Псеудо-Захаријевог списка знаменитости града Рима и Нотиције 14 региона града Рима, запажају се неке истоветности бројки које никако не могу бити реалне ако се говори о разликама у стању овог града у IV веку (које описује Нотиција), у односу на VI век (које претендује да опише дело Псеудо-Захарија). У то спадају практично истоветан број "обичних" кућа у граду у IV и VI веку, као и истоветан или готово истоветан број племићких домова, резервоара воде, јавних складишта уља и житница. Број свих ових кућа, резервоара и складишта морао се осетно променити током три века. Нарочито је упадљива једна контрадикторност - иако је Псеудо-Захаријев број кућа града Рима остао практично исти у односу на извор из IV века, његов број улица се смањио за око једне четвртине.

Са друге стране, постоје и Псеудо-Захаријеве бројке које су знатно различите у односу на Нотицију, као што су број улица, пекара, купатила и јавних светиљки (број улица и светиљки је мањи, а пекара и купатила већи), што даје већи кредибилитет овим бројкама.

Због свега поменутог, мора се за сваку бројку из Псеудо-Захаријиног списка засебно и понаособ оценити степен њене могуће веродостојности. Стиче се утисак да је Псеудо-Захарије преузео из Нотиције града Рима (или изгубљеног заједничког извора, или пак изгубљеног извора насталог на основу Нотиције, или уопште од неког, од себе

⁶⁰⁰ Pseudo-Zachariah, 420-424.

старијег извора жанровски сличног Нотицији) којима није располагао за своје време, а да је из себи савремени извора преузео оне бројке које се знатно разликују у односу на бројке Нотиције.

Досадашња критика овог извора закључила је да је цео Псеудо-Захаријев списак настао у доба готске владавине над Италијом, јер се на почетку списка наглашава да 24 цркве посвећене апостолима припадају саборној (правоверној) цркви.⁶⁰¹ Иако је и Одоакар такође био аријанац, па је према томе и Псеудо-Захаријев списак знаменитости града Рима могао настати у његово време, треба имати у виду да је тек у Теодорихово доба, број аријанских цркви у Италији и Риму постао тако велики, да је припадницима правоверне цркве тек тада могло почело деловати као нужно да наглашавају припадност сваког појединачног храма правоверној цркви. Такође, не треба губити из вида да је Захарије Митиленски своју црквену историју довео до 491. године (објављена је раних 490-их⁶⁰²), па је тешко могао бити тај који је списак знаменитости Рима унео у туђе дело у коме се тај списак појављује тек након Тотилиног заузимања Рима 546. Штавише, пред навођење списка знаменитости, наратор каже да је направио списак знаменитости града Рима тако што је описао имовину Римљана, нарочито на основу свог искуства посматрача зграда Рима, а све то ради тога да се зна какву су штету варвари (Тотила) направили штети Рима. Из ових речи, прозилази да је аутор списка знаменитости био очевидац (барем једног дела) грађевина града Рима које описује, и да је по свој прилици, ове знаменитости видео током мирног дела остроготске владавине у Италији, свакако пре Тотилиног заузимања Рима. Такође, за самог Захарија Митиленског није познато да је икада био у Риму, а то је још мање вероватно за скромног сиријског монаха, па се чини да ниједан од њих није могао бити аутор списка знаменитости града Рима.

Дакле, и навод о пекарама у Псеудо-Захаријином делу могао би потицати од очевица; тим пре, што спада у оне сегменте списка знаменитости који доносе бројке знатно различите од Нотиције 14 региона. Критика извора је навод о пекарама проценила као веродостојан, нарочито на основу тога што он подвлачи разлику између државних и приватних пекара, чега нема у Нотицији града Рима,⁶⁰³ али има нпр. у

⁶⁰¹ Pseudo-Zachariah, 420-421.

⁶⁰² Pseudo-Zachariah, 21.

⁶⁰³ Pseudo-Zachariah, 421.

Нотицији града Цариграда, насталој у првој половини V века.⁶⁰⁴ Чини нам се да у прилог веродостојности фрагмента говори његово тачно познавање и дефинисање појаве коју описује, онда када каже да 274 пекара константно праве и дају аноне за становнике града, поред оних који праве и продају хлеб у граду. Оваквом формулацијом и структуром података, аутор списка знаменитости је показао да 274 пекара нису приватни, да свакодневно праве хлеб, да га не продају (тј. да је он бесплатан) и да се он даје у облику оброка. Уз све горе напоменуто, чини нам се да има довољно елемената да фрагмент о пекарима сматрамо савременим и веродостојним доказом постојања и функционисања државних пекара у Риму у доба остроготске владавине. Уколико се овај фрагмент и односи на доба византијско-остроготских ратова, постојање и начин функционисања државних пекара (који су у њему описани) свакако су непосредно наслеђени из мирних деценија остроготске Италије. Саму по себи, бројку од 274 пекаре није могуће до целовито проверити, али за нас као суштински остају сви остали подаци из овог фрагмента, будући да указују на опстанак државних пекара и опстанак праксе дистрибуције бесплатног хлеба у граду Риму, у мирно доба остроготске владавине у Италији.

Као потенцијални докази постојања државних пекара и праксе дистрибуције бесплатних следовања у граду Риму остроготског доба, стоје два натписа. Први од њих је надгробни споменик Сабина, који је у тренутку смрти (522) био префект аноне. Овај натпис каже да се ту одмара у миру Сабин, *vir spectabilis* и префект аноне, који је (у гробницу) положен за конзулства Симаха и Боетија (на основу чега је јасно да је година смрти 522). Овај споменик пронађен је на територији града Рима.⁶⁰⁵ Не треба подсећати да је префект аноне био, као што смо из других савремених извора већ видели, и у остроготско доба главни надређени државним пекарима, и да је и даље организовао дистрибуцију бесплатних оброка.

Други натпис је надгробни споменик Флоренција, "оца пекара" краља Теодориха, који је сахрањен 574-575. Натпис каже да се ту одмара у миру Флоренције, *pater pistorum* краља Теодориха, који је живео 72 године, који је положен пете индикције, после конзулства Василија млађег (на основу чега је извршено датовање), као и његова супруга Доменика, која је живела 68 година, и током треће индикције, после конзулства доминуса и вечног Августа Јустина (II), као и њихов син

⁶⁰⁴ Two Romes, 86-98 (текст цариградске нотиције, са коментаром Ц. Метјуза)

⁶⁰⁵ CIL 06, 32043

Аполенарије, канцеларије префекта Лонгина, који је живео 35 година, а положен је током осме индикције, након другог конзулства доминуса и вечног Августа Јустина. Овај натпис пронађен је на територији града Равене.⁶⁰⁶

Будући да је Флоренције рођен 502. или 503, а да је краљ Теодорих преминуо 526, не постоји никаква вероватноћа да је он био отац пекара у дословном смислу - чак и да је синове добио са 15 година живота, у години Теодорихове смрти они би могли имати највише по 9 година. У царским конституцијама смо јасно видели да је *pistor* неко ко води целокупни пекарски погон, укључујући пећи, помоћнике, робове и животиње за окретање млинова, дакле неко ко тешко да је могао бити на узрасту детета. Због свега овога, чини нам се да израз *pater pistorum* овде треба схватити као еснафски израз, у смислу особе која се налази на челу пекара. Пошто је термин *pistor* коришћен за пекара који се налазио на челу државне пекаре, чини нам се да је *pater pistorum* вероватно био на челу колегија државних пекара града Рима, мада је могуће и да се налазио на челу пекара Теодориховог двора, с обзиром на околност да се формулација "отац пекара краља Теодориха" може схватити као наглашавање неке врсте службене везаности његових пекара за краља (самим тим и Флоренција), и на чињеницу да је сахрањен у Равени. С друге стране, поменута формулација могла је бити употребљена да се њом прецизира да су Флоренцијеви пекари напосто државни пекари, дакле чланови колегија пекара града Рима, а место Флоренцијеве сахране свакако не показује где је провео већи део живота. Како год да интерпретирамо статус Флоренцијевих пекара (као колегијатски у Риму или дворски у Равени), неоспорно је да се овде ради о државним пекарима у доба Теодориха.

Незаобилазна особеност везана за античке и средњовековне пекаре (пекарске погоне) свакако јесу млинови. Из царских конституција смо видели да је млин, који функционише по принципу долапа, био карактеристични саставни део погона државних пекара града Рима IV и V века. Међутим, у једном извору постоји индиција да су државне пекаре остроготског Рима могле имати и млинове покретане водом из акведуката.

Наиме, описујући Витигисову опсаду Рима, Прокопије саопштава да су на великом брегу (Јаникулу) од давнина грађени сви млинови града, јер акведукт доноси много воде на врх овог брега, која се одатле спушта са огромном снагом. Потом

⁶⁰⁶ ILCV 622.

објашњава да су древни Римљани окружили брег бедемом, како се не би десило да непријатељ уништи ове млинове. Међутим, Остроготи су пробили све акведукте, тако да никаква вода не може да уђе у град преко њих, и покретати млинове. Уз то, Прокопије подсећа да у граду Риму (у том тренутку) постоји 14 акведуката. Велизар је проблем млинова решио тако што је дуж Тибра везао неколико низова од по два чамца, а за сваки чамац, са обе стране причврстио по један млин, тако да је снага реке покретала ове млинове.⁶⁰⁷

Будући да Прокопије инсистира на томе да су Јаникулу грађени сви млинови града, тешко је отети се утиску да барем неки од млинова државних пекара нису били међу њима. Пошто Прокопије саопштава да су, у сврху престанка рада млинова, Остроготи пробили свих 14 акведуката у граду, очито је да Трајанов акведукт (који се завршавао на Јаникулу) није био једини акведукт чија је вода служила за покретање млинова, па самим тим није немогуће да су, сем на Јаникулу, државне пекаре имале млинове и на некима од других брегова, на којима су се завршавали велики акведукти града Рима.

Стање акведуката у остроготском Риму носи са собом одговор и на питање какво је било снабдевање водом града Рима у доба готске владавине. О томе који су акведукти града Рима били активни у доба Теодориха, одговор пружа Касиодорова формула за постављење комеса акведуката (Касиодорово писмо 7.6).⁶⁰⁸ У њој Касиодор каже да најчистија вода иде дуж *Aqua Virgo*, коју тако зову јер није ничим упрљана. За *Aqua Claudia* каже да досеже Авентин, и да преко мноштва цеви доноси чисту воду многим кућама и термама. Потом, по формули, краљ изабраном кандидату каже да му поверава комитиву *foragum* (положај комеса акведуката), да одржава ове племените грађевине, нарочито у погледу дрвећа које је пропаст за њих, које руши деструктивношћу овна. Даље краљ прецизира као главне дужности комеса акведуката да такво дрвеће ишчупа из корена, и да одмах поправи сваки део акведукта који је почео да пропада због времена. На крају, краљ упозорава комеса акведуката да не буде корупције по питању расподеле воде.

Дакле, захваљујући Прокопију и Касиодору знамо да су у остроготском Риму од акведуката били активни Трајанов акведукт (*Aqua Traiana*), *Aqua Virgo* (који је подигао

⁶⁰⁷ Prokop BG, V.19-V.20

⁶⁰⁸ Cass. Var, 7.6

Марко Агрипа, у име Октавијана Августа) и Aqua Claudia (чију је градњу започео Гај Германик Калигула, а завршио је Клаудије). Трајанов акведукт доносио је воду са језера Брачано, а био је дуг 56 km (од тога 47 под земљом, остало на сводовима). Aqua Virgo носио је воду са извора код места Колација, био је дуг 23 km (од тога 11 под земљом), а његова вода служила је за снабдевање Агрипиних терми. Aqua Claudia доносио је воду са извора код Субјака, био је дуг 69 km (од тога 55 под земљом), а његова вода снабдевала је царске палате на Палатину.

Поменути млинови (које покреће вода из акведуката) помињу се у Риму Теодориховог времена у Касиодоровом писму 3.31.⁶⁰⁹ Писмо је званично упућено од стране краља Сенату града Рима. У њему, Теодорих саопштава да је чуо приче о томе да је брига за приватну добит преусмерила воду од акведуката, ради покретања млинова и наводњавања башти. Поводом тога, он примећује да је срамно да се у том граду (Риму) деси оно што се ретко допушта на селу. Даље каже да, пошто не може овај злочин да казни преко мере коју допушта закон, починилац овог гнусног злочина, уколико је заштићен прескрипцијом од 30 година, треба да плати за компензовање штете коју је учинио, тако да у будућности и не помисли да нанесе штету јавној грађевини. У случају да је такав покушај учињен у скорије време, краљ наређује да буде скинута (tollatur) без оклевања. Теодорих додаје да је чуо за случајеве да су робови, додељени акведуктима, прешли под контролу приватних лица. Он писмо закључује најавом слања спектабилиса Јована да истражи поменуте случајеве.

Из овог писма не види се да ли је Теодорих (Касиодор) мислио само на приватне власнике млинова (који су најчешће били пекари), или је осуђивао и неке државне пекаре којима се могло десити да млин, који се напаја водом неког од акведуката, добије путем откупа, брака, наслеђа или поклона. Потпуно је очигледно да је већа брзина, снага, ефикасност и профитабилност воденице над класичним римским пекарским млином (који покреће животиња, по принципу долапа) била превасходни разлог подизања млинова на водама које су путем канала текле са коначних одредишта акведуката, имајући при томе у виду снагу пада ових вода. Казне које је у овом писму прописао су подразумевале плаћање казне и престанак рада воденице, уколико је заштићена прескрипцијом од 30 година, односно уклањање воденице уколико је постављена у скорије време.

⁶⁰⁹ Cass. Var, 3.31

Да би се Теодорихов / Касиодоров однос према оваквој употреби млина целовитије разумео, треба подсетити на основне тачке генезе и развоја злоупотребе акведуктске воде, видљиве у конституцијама царева IV и V века.

Августи Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије упутили су 389. конституцију Албину, префекту града Рима, којом су прописали да ће особе, које су царском милошћу стекле или ће стећи право на воду (из акведуката), ту воду смети да узимају из цистерни или услужних канала, а не из матрица (из којих се вода распоређује у више праваца) или из самог акведукта. Као казну за кршење прописа које је донела ова конституција, цареви су одредили одузимање права на коришћење воде из акведукта, као и свирепу казну у складу са рангом прекршиоца.⁶¹⁰ Из ове конституције постаје јасно да већ у ово време постоје људи којима количина воде, која им је додељена за пиће, није довољна, али се из извора не види у коју сврху им је потребна већа количина воде коју узурпирају. Упадљиво је да као отимаче додатних количина воде конституција приказује особе које су право на акведуктску воду стекли законито, а не као особе које су самоиницијативно и незаконито узурпирале то право.

Исти цареви су исте године упутили конституцију Панкратију, градском префекту Цариграда, у којој заповедају да, уколико неко буде толико дрзак да преусмери воду из јавног акведукта на своју фарму (*fundus*), таква земља буде конфискована у корист комитиве *rerum privatarum*.⁶¹¹

Августи Аркадије и Хонорије упутили су 397. Астерију, комесу Оријента, конституцију којом стара права на воду (из акведуката), установљена дугим власништвом, признају као имовину неколицине таквих грађана, без иновација (тј. самоиницијативног проширивања капацитета воде за појединца) и прописују да ће свако од њих примати ону количину (воде) коју је према древном праву и обичајима примао и данас прима. Конституција задржава казну за оне који тајним каналима одводе воду акведуката да би наводњавали своја поља или вртове.⁶¹²

У овој конституцији цареви се жале на исти проблем као и у конституцији 389, што свакако сведочи о учесталости проблема у реалном животу. Међутим, појава истог проблема (узурпација веће количине воде од додељене) у ове две конституције говори

⁶¹⁰ CTh 15.2.5; cf. Honoré, Law, 59.

⁶¹¹ CTh 15.2.4.

⁶¹² CTh 15.2.7; cf. Honoré, Law, 82.

и о широкој географској распрострањености овог проблема, будући да конституција из 389. говори о постојању овог проблема у Риму, а конституција из 397. показује постојање овог проблема у далекој комитиви Оријента (обе конституције прописале су казну за поменути узурпацију, што појачава утисак да се говори о стварним узурпацијама воде у реалном животу). Акт из 397. је значајан јер се право на коришћење акведуктске воде могло имати и на основу "старине" уживања тог права, дакле на основу тога што је неки далеки предак (или далеко ранији власник домаћинства) сам, без ичије дозволе, довео воду акведукта до свог дома, у време када самовласна прикључивања на акведукт нису била масовна, па их је стога власт толерисала.

У Јустинијановом кодексу сачувано је неколико конституција које су издали византијски цареви, и које нису биле обавезујуће за цареve на западу Царства (будући да су издате после 438), али се баве поменутиm проблемом узурпације акведуктске воде и пружају основ за целовитије разумевање Теодориховог писма 3.31. Очигледно је да су исте технолошке особености акведуката пружале исте или сличне могућности злоупотребе и на истоку и на западу Царства, па су у оба дела Царства наставиле да се шире и типолошки гранају на сличан начин.

Конституција коју су 440/441. издали императори Теодосије II и Валентинијан III, упућену Киру, преторијском префекту (Истока), прописује да особа која је добила право на акведуктску воду путем царске милости, не сме предати петицију управницима провинција, него официју преторијског префекта. Цареви одређују казну од 50 фунти за особу која ово прекрши, као и за све чиновнике који прихвате тајно стечен рескрипт, док одређивање казне за чиновнике провинцијског гувернера препуштају преторијском префекту. Конституција потом прецизира да преторијска префектура мора бити та која одређује која количина воде се додељује јавним термама и нимфејима, узимајући у обзир број људи, а која количина воде која од тога преостане може бити додељена онима који воду уживају по праву царске милости.⁶¹³

Из овог акта види се да су легални носиоци права на коришћење акведутске воде сумњичени да покушавају да поднесу петиције гувернерима провинција; пошто су већ поседовали права на воду, једино објашњење за њихово подношење петиција јесте да су на тај начин хтели легално да добију право на већу количину акведуктске воде.

⁶¹³ CJ 11.43.5.

Овај утисак појачава чињеница да, на крају конституције, цареви налажу преторијском префекту да прерачуна која количина воде преостаје за оне који већ имају право на њу. Конституција открива и начин на који су многе особе покушавале да легализују своје аспирације на већу количину акведуктске воде - путем подношења петиције официјима провинцијског гувернера. Као што смо већ поменули, постојале су бројне недоречености по питању граница компетенција разноликих институција власти Позног Римског Царства, које су институције нижег ранга (у овом случају, официј гувернера провинције) користиле да појединцу издају одређену дозволу (и легално наплате издавање те дозволе у форми таксе за издавање документа тј. *sportula-e*), онда када институција вишег ранга (у овом случају, преторијска префектура) није била вољна да такву дозволу изда. Одређивање егзактне и високе казне за подносиоца петиције и чиновнике који прихвате тајно стечену дозволу (под којима се вероватно подразумевају чиновници преторијског префекта, или комеса акведуката, као највиши компетентни за акведукте) појачава утисак да се ради о злоупотреби која се већ дешавала у реалности.

Исти цареви упутили су истом преторијском префекту у слично време (440.) конституцију којом поништавају право на воду кућа, поседа, здања у подграђима и купатила (*balneogum*) прикопчаних на Хадријанов акведукт, без обзира на то да ли су њихови власници имали царски рескрипт (за коришћење акведутске воде) или су вршили узурпацију. Цареви даље кажу да ће овај акведукт користити за удобности своје палате, јавне терме и нимфеје, и забрањују да се убудуће поднесе иједна петиција за прикључење на Хадријанов акведукт. Уколико неко покуша да поднесе такву петицију или чиновник покуша да издејствује њено одобрење, цареви за такве прекршиоце прописују казну од 100 фунти злата, у корист фиска. Уз то, цареви прописују да дрвеће буде бар 10 стопа удаљено од јавних канала за воду, са обе стране. Исто правило цареви прописују и за оловне цеви које воде до Ахилејевих терми, које су подигнуте на Кирову иницијативу. Уз то цареви прецизирају да поменуте цеви треба да служе само Ахилејевим термама и нимфејима, јер је Кир њима доделио те цеви. На крају конституције, каже се да ће Кирови чиновници имати право да врше инспекцију кућа, подградских здања и купатила, тако да се не може десити никаква превара или повреда јавног интереса.⁶¹⁴

⁶¹⁴ CJ 11.43.6

Хадријанов акведукт био је најстарији велики акведукт Цариграда; касније је постао познат као Валенсов акведукт, због околности да га је овај цар обновио. Након изградње великог броја нових акведуката у Цариграду крајем IV века,⁶¹⁵ били су испуњени услови да се грађани пређу на снабдевање њиховом водом, а да царске палате, Ахилејеве јавне терме и нимфеји коначно добију Хадријанов акведукт као свој ексклузивни извор воде, по угледу на чињеницу да је у граду Риму поменути Клаудијев акведукт служио искључиво томе да снабдева водом царске палате на Палатину, а акведукт Александра Севера (Aqua Alexandrina) служио искључиво томе да снабдева терме које је подигао исти цар (као што су Aqua Marcia, које је подигао Квинт Марције Рекс служиле томе да снабдевају Каракалине Терме, и поменути акведукт Aqua Virgo да снабдева Агрипине терме). На неки начин, додељивање монопола царским палатама и термама на Хадријанов акведукт није било само питање нужде, него и питање части и опонашање особености града Рима. Конституција је значајна и зато јер нам у готово пуном обиму открива мотиве које су грађани имали да легално или нелегално користе воду акведуката - снабдевање кућа, земљоподеса, здања у подграђима и купатила. Чини се да су се ови грађани навикли на ову праксу јер је Хадријанов акведукт дуго био једини велики акведукт у граду, и главни снабдевач водом обичних грађана; тек Константиново претварање града у Нови Рим и "пресађивање" аристократских породица из града Рима у њега донеће током IV века велики број нових палата, као и изградњу саме Велике Палате,⁶¹⁶ а самим тим и потребу да царске палате имају сопствени акведукт. Прописивање енормно високе казне за подношење петиције за прикључење на Хадријанов акведукт, јасно показује царску намеру да за сва времена искорени распрострањену праксу. Конституција открива да је Хадријанов акведукт имао јавне канале (*sulcum publicum aquarum*) који су свакако служили за снабдевање грађана, и оловне цеви којима је снабдевао Ахилејеве терме и нимфеје. Из ове и претходних конституција постало је већ донекле јасно због каквих превара и повреда јадних интереса овај акт обећава слање префекцијана да врше инспекцију по кућама грађана.

Император Тарасије-Зенон упутио је конституцију Спаракију (чија се функција не наводи, али у науци постоји претпоставка да је био градски префект Цариграда⁶¹⁷) којом заповеда истрагу јавних извора воде који су преусмерени за приватну управу.

⁶¹⁵ ODB, 145.

⁶¹⁶ Hodge, *Aqueducts*, 48-92, 126-170, 215-245, 254-261, 273-274, 326-331, 346-347.

⁶¹⁷ PLRE, 1026.

Без обзира да ли је ово остварено помоћу царских рескрипата који су стечени тајно, или је покушано помоћу незаконитих власти, чак без боје царске потврде, нека ова права буду враћена царском граду. Потом цар сумира да оно, што је једном било јавно, неће бити приватно, него ће бити враћено јавној употреби. У том смислу, Зенон каже да ће рескрипти и прагматичке санкције, противне добробити јавности, а дароване појединцима, бити поништене и да ниједна прескрипција неће поразити права града.⁶¹⁸

Овај акт открива могућност да појединац дозвољу за коришћење акведуктске воде стекне тајно и код институција које се налазе под непосредном царском ингеренцијом (нпр. магистра официја), а не само код провинцијских гувернера, као што смо видели у једној од претходних конституција. Као паралелну праксу незаконитог стицања права на акведуктску воду, конституција алудира на издавање докумената код незаконитих (у смислу некомпетентних) власти, што подвлачи сликовитим аргументом да ови документи (односно њихова слова) нису исписани бојама које користе канцеларије централне власти. Практично говорећи, Зенон је овом конституцијом поништио сва приватна коришћења акведуктске воде у Цариграду, и законита и незаконита, стављајући само ограду да се анулирање односи на оне кориснике који делују против добробити јавности (тј. на штету акведуката).

Недатована конституција истог цара, упућена поново Спаракију, забрањује свакој особи, било ког ранга, да било шта покуша на рачун цеви којима су јавни извори воде повезани са акведуктима. Цар даље прописује да ако неко тајно или јавно, ослањајући се на сопствени ауторитет, црпи воду из цеви или јавних извора воде, или је краде неким тајним преварама, биће приморан да је врати јавним акведуктима. Конституција такође забрањује сађење дрвећа близу акведуката, уз објашњење да корење дрвећа оштећује темеље акведукта. Даље прописује да такве преступе као што је преусмеравање јавне воде ради употребе вила у подграђу, земљопоседа, воденица или башта, или поседовање земље на којој дрвеће оштећује акведукт, треба казнити конфискацијом сваког од наведених добра у корист фиска, без обзира на то ко је власник и где се добро налази. На крају, конституција најављује да ће чувари воде, који се зову хидрофилакти, а који управљају свим акведуктима царског града, бити жигосани на обе руке именом цара, тако да буду свима препознатљиви, а не да буду одвучени на рад на царским земљопоседима или поштанској служби.

⁶¹⁸ CJ 11.43.9

Од највећег значаја за наше разматрање је то што ова конституција прва помиње одвраћање акведуктске воде у сврху покретања млинова. Дакле, она директно показује да је постојала могућност коришћења акведуктске воде за покретање млина, а да се при томе не ради о акведуктској води која се слива низ брег (као што смо видели у случају Трајановог акведукта и Јаникула, захваљујући Прокопију). На тај начин, могућност злоупотребе акведуктске воде за рад млинова постала је енормно већа, тим пре што се у конституцији алудира на црпљење воде из отворених резервоара, па и самих цеви којима су ови резервоари повезани са акведуктима. У конституцији први пут сазнајемо и за особе које јавно, без икаквих писаних дозвола, макар и незаконитих, могу да отимају акведуктску воду. Прописивање једне од најдрастичнијих казни за одвраћање акведуктске воде (конфискација здања или земље у чију корист се врши узурпација) појачава утисак да су сви преступи, забрањени у овој конституцији, као и понављање истих врста узурпација акведуктске воде из ранијих конституција, употпуњује утисак да се радило о преступима који су се заиста догађали у свакодневној реалности.

Император Анастасије у недатованој конституцији упућеној Сергију, преторијском префекту (Истока), каже да овим законом заповеда да царска наредба коју је прогласио принцепс Теодосије, а која се тиче оних који желе да се снабдевају водом јавних акведуката и јавних извора (отворених резервоара), остаће у пуној снази, тако да никоме, у том светом граду (Цариграду) или провинцијама неће бити дозвољено да црпи било какву воду из било каквог јавног акведукта или извора без божанског (тј. царског) закључка (*divinis agricibus*) издатог на уобичајен начин од стране светог (тј. царског) скринија *epistolorum*, а који се архивира код њега (преторијског префекта) или код других официја који издају дозволе за црпљење воде из јавних акведуката и њихових извора (отворених резервоара). Конституција се завршава царевом претњом да ће прекршилац њених прописа, као и онај ко дозволи да се такви прекршаји десе, платити 10 фунти казне.

Већ само понављање прописа Теодосија I сведочи о томе да је у Цариграду постојао више од једног века дуг континуитет злоупотребе одвраћања акведуктске воде у приватне сврхе. Значајно је да ова конституција, по први пут, децидирано забрањује ову праксу и у свим провинцијама, али и прва прецизира да се дозвола за коришћење акведуктске воде може стећи само у скринију епистола, које је било субординирано магистру официја. Ипак, конституција признаје да неке од ових дозвола могу издати и други официји (мислећи вероватно на комеса акведуката, који је био субординиран

префекту града ⁶¹⁹), што је и даље остављало места већ помињаном недостатку разграничења компетенција, које је до сада имало за последицу нежељено о неконтролисано ширење права на употребу воде јавних акведуката.

Након свега изнетог, видимо преклапање формулација Зенонове конституције (упућене Спаракију), где се осуђује преусмеравање воде ради употребе воденица (у контексту повезивања на сам акведукт, отворене цистерне, или цеви које спајају отворене цистерне са акведуктом), са Теодориховом / Касиодоровом формулацијом, која осуђује (оно што су чули) то што брига за приватну добит преусмерава воду акведуката да покреће млинове. За праксу на коју се Зенон жали, већ смо видели да се не односи на стављање воденица на слапове који теку из акведукта (низ другу страну брега), јер се ту не може радити о преусмеравању тока воде, него само коришћењу тока таквог каквог јесте (није сувише вероватно да би било могуће преусмерити низбрдни ток воде), него се изричито говори о преусмеравању воде акведукта, уз претходно помињање преусмеравања воде из самих акведуката, отворених цистерни и цеви које повезују акведукте и цистерне. Дакле, могућности за злоупотребу акведуктске воде за покретање воденица су биле далеко веће од прости употребе воденица на слаповима које стварају терминуси акведуката на бреговима; другим речима, путем цеви и канала, било је могуће одвести акведуктску воду, створити сопствени пад воде и помоћу њега покретати воду на равном терену, у сред града. Теодорихова ламентација да појединци преусмеравају воду акведуката да покреће млинове, такође се очито не односи на воденице на слаповима брегова терминуса акведуката, из већ поменутог разлога (немогућност преусмеравања слапа који пуном брзином иде на доле). Имајући у виду све речено, стичемо утисак да су Теодорих и Касиодор (као и Зенон) били ужаснути увећавањем броја воденица "прикопчаних" непосредно на акведукте и резервоаре из два врло практична разлога - слабљења притиска воде у целокупном акведукту и, наравно, смањења целокупне количине воде која се допрема у град; наиме, у случају када су воденице постављене на слапове терминуса акведуката, не долази ни до смањења количине воде, ни до слабљења притиска, па самим тим ни до разлога за бригу, моралну осуду и прописивање казни за употребу воденица (уништавање воденице која је подигнута у скорије време, односно плаћање казне и обустава рада воденице која је заштићена 30-годишњим периодом).

⁶¹⁹ Jones, LRE, 696.

SUARII И СНАБДЕВАЊЕ МЕСОМ НОСИЛАЦА ПРАВА НА OPSONIUM У ГРАДУ РИМУ

У граду Риму IV и V века постојало је и бесплатно дељење свињетине, али се чини да је практиковано само 150 дана годишње. Следовање (opsonium) је износило 5 фунти месечно, а од 419. уживаоци овог права добијају месечно следовање у једној испоруци (пре тога је дељено чешће, у мањим количинама). Месари свињетине били су дужни да обезбеде 4.000 опсонија тј. 20.000 ливри свињетине дневно, тако да током месеца буде снабдевено свих 120.000 грађана са бесплатне листе. Месо је обезбеђено наметом у свињама од тачно одређених градова у Кампанији, Самнију и Луканији са Брутијем.

Међутим, намет у свињама доводио је до озбиљних административних тешкоћа и серије регулација од којих је у Теодосијевом кодексу сачувано 5 - конституција Константина I из 324, Јулијана из 363, Валентинијана I из 367, Хонорија из 419. и Валентинијана III из 452. У облику натписа сачуван је едикт Турција Апронијана, префекта града из 363; иако он доноси детаљне регулације, оне мало откривају о начину функционисања дистрибуције бесплатног свињског меса. Једна од потешкоћа јесте варирање тежине свиња, па их *suarii* (месари свиња) процењују од ока јер немају стрпљења да их мере. Константин Велики увео је замену за новац ради обуздавања ове злоупотребе - ако земљопоседник изрази сумњу у процену коју је месар свињетине донео за тежину његових свиња, дозвољено му је да плати у новцу број фунти које је дужан (при томе, цена треба да буде она која преовлађује на локалном тржишту, а коју гувернер треба годишње да објави преко префекта града *suarii*-ма). Константин I је образложио да на овај начин *suarii* неће бити оштећени колико год да цена износи, јер ће моћи да купују свиње на локалном тржишту за исту цифру коју су им земљопоседници платили. Валентинијан I је увео обавезу да, уколико се свиње плаћају у натури, морају бити мерене, после изгладњивања од једне ноћи.⁶²⁰

⁶²⁰ Utley, *Guilds*, 1.7; Jones, *LRE*, 702; cf. Barnish, *Pigs*, 157-185, Lançon, *Life*, 79-80.

Важнију тешкоћу представљала је чињеница да су свиње на путу за Рим губиле 15-20 одсто тежине, па суарии по приспећу у Рим морали да надокнаде дефицит локалном куповином. Цена свиња у јужној Италији, где су оне многобројне, а популација мала, далеко је нижа него у Риму. Зато су суари добијали замену за новац по ценама које преовлађују на југу, са којим не могу да купе исту количину свиња у Риму, па и ту имају дефицит. Турције Апронијан покушао је да реши овај проблем давањем субвенције од 25.000 амфора вина од намета вина (*titulus canonicus vinarius*), од којих две трећине треба да добију суари, а једну трећину градске курије из чијих се области узима намет у свињама. А. Џонс претпоставља да, по закону Валентинијана I, градске курије треба да покрију разлику између локалне и римске цене свињетине тј. да уколико се испоруче локалне свиње, тежини се додаје 15 посто очито да би се надокнадио губитак у транзиту. Ајеције је 452. поједноставио ову процедуру, тако да од сад суари добијају фиксирани суме од прихода трију провинција (6.400 солида из Луканије, 5.400 из Самнија, 1.950 из Кампаније). Овом реформом, добили су и 950 солида од колегија боарии тј. ресуарии која им је 419. придружена. Са том сумом они су куповали свињетину за 240 ливри по солиду. Пошто је ова цена повољна по њих, добијали су 100.000 ливри бонуса. По Џонсовом прорачуну, свим овим мерама, обезбеђује се, уз губитак до 20 посто, 4.000 опсониа од 5 ливри за 150 дана.⁶²¹

Ни процес сакупљања свиња односно одговарајуће дажбине није био лишен злоупотреба. Цар Јулијан инсистирао је на томе да новац за замену намета у свињама морају скупљати гувернери преко градских курија, а не преко чиновника градског префекта или преко суара, очигледно немајући поверења у официјале градског префекта и суаре. Турције Апронијан забранио је надуване таксе које су изнуђивали *tribunus fori boarii* (који је управо био један од функционера субординираних префекту града Рима) и патрони дотичних колегија и разни официји везани за скупљање свиња и одговарајућих заменских такса, а то су, према закону из 419, официј градског префекта и викара града.⁶²²

За разлику од осталих, горе поменутих провинција, које су град Рим снабдевале свињама, Брутиј је био познат по томе што је узгајао и слао говеда.⁶²³

⁶²¹ Jones, LRE, 703; cf. Sirks, Food for Rome, 343.

⁶²² Utley, Guilds, 1.7; Jones, LRE, 704; cf. Sirks, Food for Rome, 335.

⁶²³ Utley, Guilds, 1.3, 1.7; Jones, LRE, 846.

А. Цонс претпоставља да су поједини градови Кампаније добијали од префекта града Рима субвенције жита, као компензацију за свиње које су испоручивале овом граду. Чињеница је да су Путеоли добили од Константина Великог 150.000 модија жита годишње (од жита намењеног граду Риму), што је цар Констанс преполовио, а Констанције I усталио на 100.000 модија. Када је префект Рима 352/3. прекинуо субвенције жита кампанским градовима, Путеоли су одбили да Терацини доставе 5.700 модија жита, које је овај град добијао као компензацију за дрво, које је давао за терме града Рима, и креч, који је давао за Порт.⁶²⁴

У IV и V веку постојала су три колегија који су се бавили снабдевањем града Рима месом - месари овчетине, говедине (*resuarii*) и свињетине (*suarii*). Теодосијев кодекс помиње само једном месаре говедине, и то 419. када су придружени месарима свињетине. Ово је учињено јер је влада била заинтересована превасходно за бесплатно дељење свињетине, које је започео император Аурелијан. Структура колегија месара свињетине слична је структури колегија пекара. Септимије Север даровао је онима који послују на тржишту свиња, под условом да уложе две трећине свог капитала у снабдевање града, исте привилегије које је Трајан дао пекарима. Аурелијан је вероватно искористио ову привилеговану гилду да уведе бесплатно давање свињетине. До IV века чланство у колегију суара, на коме лежи терет дељења свињетине, обавезно је за свакога ко је држао имовину која је припадала месару свињетине, па је стога наследна. Месари свињетине нису смели да држе *honores* или да се уписују у официје, нити да постају црквена лица, осим ако нису предали своју имовину свом колегију.⁶²⁵

У Царству IV и V века, суаре и тржиште мяса контролише *tribunus fori suarii*, један од функционера подређених префекту града.⁶²⁶ Екстензивност његових компетенција није позната, али се чини да није била претерано велика, с обзиром на то да су царске конституције овог доба, када је реч о суарима, упућене само префектима Града и преторијским префектима.

Релативно велики број конституција Теодосијевог кодекса даје прецизан увид у многобројне особености положаја и обавеза суара, као и организацији дистрибуције бесплатног мяса у позноантичком граду Риму.

⁶²⁴ Jones, LRE, 709; cf. ODLA, 1215.

⁶²⁵ Utley, Guilds, 1.7; Jones, LRE, 702; cf. Sirks, Food for Rome, 348-351.

⁶²⁶ Jones, LRE, 691.

У конституцији коју је Август Константин I упутио 334. Пакацијану, преторијском префекту (Италије) предузимају се мере за осигуравање довољног броја суара. У овом акту цар каже, да пошто се корпорациј суара смањило на неколико особа, он заповеда да суарији у присуству римског народа кажу ко од њих има изузеће (од ове принудне јавне службе), а ко не. Потом цар прецизира да ће за суарије овде пример бити *exemplum rei naviculariae*. Стога конституција захтева да суарији признају да је њихова сопствена својина у обавези према принудној јавној служби скупљача свиња и да одаберу да ли ће задржати своја добра која су у обавези према принудној јавној служби скупљања свиња, или ће именовати одговорна лица, која год желе, која ће задовољавати ову принудну службу. Цар резимира прописане мере речима да не дозвољава да иједан човек буде изузет од ове принудне јавне службе (скупљања свиња). Уз то, прописује да, уколико су (суарији) побегли (од принудне јавне службе) путем промоције у висока достојанства или било којом врстом трика, биће враћени (у принудну јавну службу); уколико такво изузеће (од принудне јавне службе) добије царским актом, конституција прописује да ће такав акт бити поништен, а његов живот биће у опасности.⁶²⁷

Из овог акта се види да су и суарији, као и навикуларији, фабрицензи и пекари бесплатног хлеба, за своју принудну службу сакупљања свиња били компензовани одређеном имовином. Делује очигледно да се првобитно радило о обичним месарима свиња који су, примивши од државе посебну условну имовину везану за дужност скупљања свиња, уједно постали и скупљачи свиња. Константинова жалба да се колегиј суарија смањило на неколико људи сугерише, као и у случају навикуларија и фабриценза, да њихова служба није била сувише профитабилна, ако је уопште у том тренутку била исплатива. У конституцији цар јасно подвлачи условну природу држања имовине која је везана за службу суарија, онда када каже да одлуче да ли ће је задржати (тј. прихватити се личне службе) или именовати субститути који ће уместо њих обављати скупљање свиња. Пракса, по којој је држава дозвољавала да службе навикуларија и суарија обављају субститути, али не и фабрицензи, по свој прилици је произлазила из природе сваке од тих служби - неко други је могао возити жито или водити свиње уместо званичног обвезника, али није могао ковати оружје уместо њега (или стручно надгледати ковање оружја). На крају, важност коју је царска власт придавала служби суарија, односно њеном опстанку по сваку цену, види се по

⁶²⁷ CTh 14.4.1; cf. Sirks, *Food for Rome*, 334.

Константиновој претњи да ће бити поништен сваки царски акт којим је неки суарије стекао изузеће од службе скупљања свиња.

Увођењем могућности да обвезник давања свиња замени своју обавезу плаћањем, бави се конституција коју је исти Август 324. упутио Лукрију Верину, префекту Града. Овај акт каже да ће држалац земље имати слободу избора да ли ће платити новац скупљачу свиња, зато да скупљачи свиња не би имали необуздану слободу у свом прављењу процена о тежини свиња, али ће (држалац земље) и даље имати право на обе врсте плаћања. С друге стране, водећи рачуна о интересима суарија, конституција прописује да, како скупљач свиња не би имао губитак у примању новца (разлике у ценама места откупа и места продаје), земљодржац има обавезу да плаћа (замену за дажбину у свињама) по оним ценама свињетине које су успостављене употребом јавне трговине (тј. по преовлађујућој тј. тржишној цени). Конституција даље прецизира да, пошто не постоји једна јединствена цена увек и на свим местима, у складу са разликом на нивоу локације и сезоне, цене ће бити плаћене за залихе у натури, осим ако се свињетина допрема. У том смислу, акт прописује да судије (тј. гувернери провинција) за сваку годину морају известити префекта Града о ценама свињетине које преовлађују на различитим локацијама (тј. сваки у својој провинцији), па када преторијски префект буде одвагао ове податке, тада ће скупљачи свиња отићи у различите провинције и прихватити цене за које преторијски префект поуздано зна да су актуелне у тим провинцијама.⁶²⁸

Суштинском коментару ове конституције, који је (као што смо поменули) дао А. Џонс, може се мало тога додати. Упечатљиво је да преторијског префекта, као "mastermind-a" планирања, процене и организације сваке врсте снабдевања хране на територији своје префектуре, сада налазимо и као некога ко утврђује (односно израчунава и проверава, заједно са својим финансијским официјалима) цене свиња у свакој од кампанских провинција. Конституција је суарије истовремено приказала као потенцијалне профирере на слободној процени тежина свиња и потенцијалне губиташе у разликама цене свињетине града Рима и Кампаније. Управо су тржишне цене сваке појединачне кампанске провинције и право дажбинског обвезника да бира између плаћања у свињама или новцу, мере које ова конституција представља као подједнаку гаранцију да ни обвезник ни сакупљач неће бити на губитку.

⁶²⁸ CTh 14.4.2; cf. Sirks, *Food for Rome*, 332.

Једном злоупотребом и непоштовањем мера донетих у претходној конституцији, бави се конституција коју је Август Јулијан 363. упутио Флавију Апронијану, префекту града (Рима). Најпре, цар подсећа да скупљачи свиња града Рима морају бити плаћени ценама које су актуелне у Кампанији сваке године, тако да народу буде испоручена богата достава свињетине. Цар потом саопштава да је повраћај њихове пљачке (почињене од стране суарија) адекватна казна, и да ће фиск доказати по својој евиденцији све што је тражено преко 6 фолиса за сваку фунту свињетине. Конституција саопштава да ће тражење новчаних плаћања (које замењује дажбину у свињама) биће спроведено преко судија (тј. гувернера провинција) и градских савета. У том смислу, акт прецизира да ће сваке године, према ценама које су актуелне на јавној тржници, у Кампанији ће становници плаћати новцем за сваку фунту свињетине, не према ценама које су актуелне у граду Риму, него према јавној употреби у Кампанији. На крају, конституција закључује да на тај начин, наплату у новцу неће вршити суарији, него конзулар, и да ће он бити одговоран ако се при испоруци новца деси превара ⁶²⁹

Чини се да се ова конституција односи на конкретан, скорашњи случај у коме су суарији наплатили кампанским обвезницима новчану супституцију по ценама свињетине у граду Риму, и тако остварили велики профит, будући да је цена свињског меса у Риму била далеко виша него у Кампанији, управо познатој по сточарству. Цар се не задовољава тиме што подсећа на прописе које је донела претходна конституција, него најављује повраћај новца који су суарији на овај начин стекли, што ће бити утврђено на основу евиденције фиска. Из конституције сазнајемо и да је дотичне године у Кампанији фунта меса стајала 6 фолиса. Цар је у овом акту фактички извршио реформу наплате новчане супституције тиме што је прописао да ће од сада њено прикупљање уместо суарија вршити гувернер Кампаније.

Компензацијама за деласност суарија бави се конституција коју су Августин Валентинијан I и Валенс 367. упутили Претекстату, префекту града (Рима). Овај акт каже да, иако су кроз плаћање једне и по десетине трошкови суарија компензовани, они ће бити ослобођени и губитка који нужно настаје између примања и дистрибуције, даром вина од 17.000 амфора. Потом се, у оквиру ове обавезе, регулише један специфичан случај - пошто посесори из Луканије и Брутија имају трошкове транспорта

⁶²⁹ CTh 14.4.3; cf. Sirks, *Food for Rome*, 333.

на дугу даљину, они могу да плаћају компензациони износ од 70 фунти, које морају испоручити на оно место је требало да испоруче вино. Конституција потом подсећа на прописе које је установио Апронијан, који су суарије обавезали да тежину свиње мере језиком ваге, а не оком, пре преузимања свиње од посесора; њима додаје нови пропис да посесор мора предати животиње тако да ноћ пре тога нису јеле. Мислећи вероватно на конституцију Константина Великог из 324, конституција из 367. каже да ће Константиново тумачење закона такође обуздати добро познату праксу у којој *ordo* уговара удео са посесором, иако су прерогативи древних царева дали погоднију цену. Стога конституција прописује да поменути ред, са којим суарији имају заједничку награду вина, имају обавезу да допреме суаријима вино или по цени са римског форума, по којој треба да испоручују месо, или да допреме одговарајућу количину меса. Уз то, конституција прописује да једна и по десетина неће бити узета од оних особа које треба да плате новац, и заповеда да сви њени прописи морају бити урезани у бронзану таблу, која ће бити стављена на свињску пијацу за сва времена.⁶³⁰

Из ове конституције сазнајемо да су суарији за своје трошкове компензовани са 15 посто свиња (или новца плаћеног уместо дајбина у свињама), и о овој компензацији акт не говори као о новој појави. Ова компензација у процентима транспортоване робе свакако подсећа на проценат који су навикуларији имали од превезене робе. Као новитет, конституција представља дар од 17.000 амфора вина. Из одредбе, којом се прописују специфичне обавезе посесора из Луканије и Брутија, односно право да због дугог пута за Рим замене давање амфора вина плаћањем, јасно је да су Луканија и Брутиј биле једне од оних провинција које су биле дужне да суаријима обезбеде 17.000 амфора. Очигледно је да се од провинција, које су биле ближе Риму, очекивало да амфоре вина допреме као такве и о свом трошку. Имамо јак утисак да су поменуте амфоре вина у ствари биле део аноне, која би у Луканији и Брутију била убирана у вину, пошто је оно било један од најчешћих производа ове провинције. Као анона, луканијско и брутијско вино је могло да буде делом преусмерено на суарије, како би на тај начин централна власт компензовала њихове губитке који настају при транспорту свиња у Рим (губитак тежине при дугом путу, изнуреност и евентуалне болести животиња при проласку кроз нове крајеве и сл.). Но, јасно је да су обе компензационе мере имале за циљ да предупреду нове злоупотребе суарија.

⁶³⁰ CTh 14.4.4; cf. Sirks, *Food for Rome*, 333.

Интригантно је питање ко се подразумева под термином *ordo* у овој конституцији, које она приказује као интересну групу која уговара са посесорима проценте (ваљда заједничког профита), заобилазећи прописе које је дала централна власт. По К. Фару, на основу значења термина *ordo* и *corpus* у другим конституцијама Теодосијевог кодекса (при чему *ordo* означава високо позициониране чланове колегија тј. његове патроне, док *corpus* означава обичне чланове колегија), овде би се радило о патронима колегија суарија.⁶³¹

За постојање условно држаних земљопоседа суарија сазнајемо из конституције коју су Августин Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије 389. упутили Албину, префекту града Рима. У њој цареви саопштавају да су сазнали да су ресурси суарија исцрпљени, јер су њихове фарме и други земљопоседи писаним путем пребачени у виду многих врста поклона свим врстама страних особа. Стога цареви заповедају Албину да опозове ове промене власништва имовине суарија. Уколико тренутни држаоци одбију да врате поменути имовину, конституција заповеда да морају да поднесу заједнички терет са особама чију имовину држе. Доследно истом принципу, цареви налажу Албину да заповеди њиховим рођацима и онима рођеним у овој дужности да прихвате принудну јавну службу скупљача свиња⁶³²

Већ сама заповест конституције да се земљопоседи суарија без икакве накнаде врате у њихово власништво, или да њихови тренутни држаоци одмах прихвате обавезе суарија, недвосмислено показује да се радило о имовини чије је уживање било нераскидиво везано за вршење дужности суарија. Дакле, поред две врсте компензације за вршење своје дужности (у виду процента, и у вину), суарији су располагали имовином која је била везана за њихову функцију (као што смо већ видели нпр. у случају навикуларија и државних пекара). Условљеност држања имовине суарија обављањем функције скупљача свиња, као основна особеност те имовине, још јасније и једноставније је истакнута у заповести конституције да рођени у дужности суарија прихвате ову јавну дужност; овим је уједно истакнута начелна наследна природа дужности суарија, као и одредбом да се обавеза суарија прихвате чак и рођаци оних који су на незаконит начин стекли поседе суарија.

⁶³¹ Pharr, Theodosian Code, 410.

⁶³² CTh 14.4.5; cf. Sirks, Food for Rome, 334.

Исти принцип језгровито је истакнут у конституцији коју су Августин Аркадије и Хонорије 397. упутили Флоренцију, префекту града (Рима). У њој се каже да ће наследници суарија, заједно са свим добрима и патримонијима њихове деце, бити сматрани обавезним (да врше службу суарија) ако држе у поседу имовину за коју су везани породичним наслеђем. Конституција додаје да суарији неће примити у свој ред оне особе које већ имају свој ред, нити ће стицати страну имовину.⁶³³

Овај акт наглашава наследност службе суарија већ тиме што ту службу као обавезну сматра за наредне две генерације наследника постојећих суарија. Прожимање условног држања посуда и наследности службе видљиво је у помену држања у поседу имовине за коју су везани породичним наслеђем, као и у помену патримонија деце наследника суарија, као подложних вршењу службе суарија. Сам термин *patrimonium*, као што ћемо видети нарочито из наредне конституције, чини се да је у случају неких колегија принудних јавних служби изгубио изворно значење очевине (у смислу приватне имовине која се наслеђује од оца, и која остаје различита од условне имовине коју суарије држи за своју службу), и да сада означава пре свега имовину коју суарије условно држи као компензацију за своју службу, будући да су суарији кроз генерације наслеђивали своју принудну јавну службу, а са њом и условну имовину. Наравно, као и у случају државних пекара, чини се да се стварна приватна имовина суарија "стопила" са термином патримонија (коме би изворно и требало да припада), под утицајем све јаче државне тенденције да финансирањем принудних јавних служби оптерећују и приватне поседе припадника ових колегија. Одредба конституције која забрањује да суарији у свој ред примају припаднике других редова, чини се да је имала за циљ да онемогући припадницима оних колегија принудне јавне службе, који су њом били незадовољни, да промене свој статус преласком у други колегиј,⁶³⁴ али и да очува професионалну хомогеност колегија суарија. Одредба која суаријима забрањује да стичу страну имовину, чини се да је мотивисана страхом да би путем стицања имовине везане за вршење неке друге принудне јавне службе, суарије могао покушати да пређе у други колегиј (што смо у случају појединих колегија принудних јавних служби имали прилике да видимо). Чини се неоспорним да је путем обе забране конституција превасходно покушавала да очува број суарија, за које претходне конституције не

⁶³³ CTh 14.4.7; cf. Sirks, *Food for Rome*, 334.

⁶³⁴ познат је случај да је колегиј зидара Оксиринха покушао да ткача лана примора да пређе у њихове редове - Jones, *LRE*, 861.

крију да имају виталну улогу у допремању и чувању бесплатних месних оброка за град Рим.

Спречавањем многобројних метода изласка из колегија суарија бави се конституција коју су исти Августини 408. упутили Хиларију, префекту града (Рима). Она саопштава да уколико иједан члан колегија суарија петицијом или стицањем високог ранга избегне своју принудну јавну службу за коју је рођен, или се стави у службу различитих официја путем рескрипта њихове (царске) *serenitatis*, биће враћен у своју изворну принудну службу, а рескрипт ће бити поништен. Даље, конституција саопштава да уколико неко приступи свештенству, мораће или да врши принудну службу, или да преда свој патримониј колегију од кога бежи. Уз то, овај акт понавља и прецизира сродну одредбу претходне конституције, онда када каже да уколико неко куповином или поклоном држи земљопоседе које су у обавези према колегију, такав мора преузети свој пропорционални део принудне службе или се одрећи тих поседа. На крају конституције, саопштава се да ће овај рескрипт служити као узор за све остале колегије које деле привилегије града Рима.⁶³⁵

Поменута конституција представља неку врсту типологије метода којима су припадници принудних јавних служби (барем када је реч о трговцима, занатлијама и превозинцима) прибегавали у жељи да изађу из своје бранше принудне службе. У овом акту налазимо на једном месту методе који су приписивани фабрицензима, навикуларијима и државним пекарима, а налазимо и на три додатна метода за које конституција сумњичи суарије - улазак у свештенство, стицање царског рескрипта о ослобађању од принудне јавне службе и улазак у неки од многобројних официја централне власти. Одредба, која налаже новом клерику да настави обављање својих принудних јавних дужности или да преда свој патримониј колегију од кога бежи, драгоцен је јер директно показује да се под патримонијем припадника принудних дужности подразумева условна, а не лична имовина. Конституција доноси и директну потврду да су суарији наследна служба, онда када говори о суаријима који покушавају да избегну своју принудну јавну службу за коју су рођени. Понављање одредбе из претходне конституције, о обавези купаца поседа суарија да прихвате обавезе истих, сугерише да је непоштовање ове обавезе заживело о свакодневном животу.

⁶³⁵ CTh 14.4.8; cf. Sirks, *Food for Rome*, 334.

Неколико значајних питања везаних за структуру и обавезе колегија суарија регулисано је конституцијом коју су Августин Хонорије и Теодосије II упутили 419. Паладију, преторијском префекту (Италије). Овај акт проглашава сједињење колегија суарија и пекуарија, уз изражавање жеље да тако наизменично обављају своје дужности. Конституција проглашава неважећим све привилегије, везе и фаворизовања (*gratiosis sententiis*) које су поједини чланови ових колегија стекли преваром ради укидања своје истинске функције и заповеда да се такви чланови са својом имовином врате (у свој колегиј). Цареви констатују да ће три примаса овог колегија примити ранг комеса трећег реда, и то не на основу њихових (царских) кодицила, него на основу привилегије коју им закон дарује. Када је реч о дистрибуцији оброка, конституција прецизира да ће сваки посесор (куће) за 5 месеци примити 5 ливри (фунти) меса *in obsoniis*, како више не би могао да чини превару путем мањих порција. Уз то, саопштава да посесори, који су некада за сланину (*pro larido*) давали допринос од 1.000 денарија за 20 ливри, суарима то такође могу тако плаћати. Затим, конституција прети да ће примискринији градског префекта и викара платити о свом трошку оно што недостаје по извештају суарија тј. оно што су занемарили да сакупе док су били у царској служби. На крају акта, цареви заповедају Паладију да одреди 4.000 обсонија меса дневно, не рачунајући њихов (царски) *domus* (двор), како би *populus* тим обиљем био охрабренији.⁶³⁶

Сједињење колегија суарија и пекуарија вероватно је заиста било последица далеко веће потражње за свињетином, него говедином од стране становника града Рима, као што смо видели да је А. Џонс предочио у свом хипотетичком објашњењу. Наравно, не можемо се отети утиску да је уједињење два колегија месара био и начин да централна власт лакше контролише њихово чланство, нарочито оно које покушава да изађе из свог колегија, а на шта се овај акт жали одмах по помену сједињења колегија. Стиче се утисак да је сједињење два колегија охрабрило централну власт да одмах и масовно поништи незаконите поступке којима су припадници два колегија напустили своје колегије, и да их натера да се са имовином врате у нови колегиј. Покушаји пекуарија да напусте свој колегиј само сугерише да су и они, обављајући посао сличан суаријима, сматрали своју принудну јавну дужност недовољно исплативом. Конституција наглашава да ће на челу уједињеног колегија стајати три примаса, и да ће не због царског кодицила, него онога што им по закону припада,

⁶³⁶ CTh 14.4.10; cf. Sirks, *Food for Rome*, 330, 332.

носити дворска достојанства комеса трећег реда. Царски *comitatus* обухватао је како државне функционере, тако и цару блиске људе без високих званичних функција.⁶³⁷ У том смислу, додељивање чланства царског комитата трећег ранга, иако је овај био најнижи, значило је да примасе новоствореног колегија централне власти сматрају државним функционерима, а самим тим вероватно особама преко којих ће појачати контролу над суаријима и пекуаријима. Одредба, по којој сваки посесор прима 5 ливри меса у обсонијима (сваког дана током 5 месеци) како би се избегло да неко узме више меса него што му припада, веома подсећа на праксу да се количина бесплатног хлеба, намењена за једну кућу, оставља на засебном степенику, такође да неко не би узео више хлеба него што му је одређено. Пракса да посесори (кућа у Риму) плаћају суаријима 1000 денарија за 20 ливри сланине, по свој прилици је различита од дељења бесплатног меса, не само зато што је наглашено да се сланина плаћа, него и зато што се за бесплатно месо користи уопштен термин *carnis*; у том смислу, имамо утисак да је сланина била додатак који се доплаћивао, по жељи појединаца који су иначе били уживаоци права на бесплатно месо, а којима су суарији ту сланину доносили у неким од дана када су им допремали бесплатно месо (сланина је за суарија морала бити исплативија од транспорта бесплатног меса и зато што, за разлику од живе стоке, није губила на маси током пута). Претња највишим официјалима префекта града Рима, да ће из сопствених средстава платити оно што недостаје по извештајима суарија тј. оно што су пропустили да сакупе док су били у царској служби, вероватно је одраз чињенице да је *tribunus fori suarii* био функционер који контролише тржиште меса града Рима, уједно подређен префекту града Рима, па је као такав вероватно морао да обезбеди одређен број људи који ће у неком облику асистирати суаријима. Интригантна је царска наредба Паладију да обезбеди 4.000 обсонија меса дневно за популус, будући да је та цифра готово потпуно неупоредива са 120.000 прималаца бесплатног хлеба у граду Риму средином V века, иако је разумљиво да је број прималаца бесплатног меса морао бити знатно мањи од броја уживалаца *panis gradilis*-а. Могло би деловати да је тај број бесплатних obroka меса премали за Рим, али не и за Равену, у којој је Хонорије држао двор у време издавања ове конституције; као што је у науци добро познато, Хонорије је своју царску резиденцију држао од 402. до своје смрти 423, а остала је

⁶³⁷ током V века практиковало се да угледни припадници појединих професија, при повлачењу из службе, добијају почасну *comitiva consistoriana* тј. да постају чланови царског конзисторија са звањем комеса првог, другог или трећег реда; то је нпр. био случај са судијама виших судова, адвоката који су били у саставу комитиве *rerum privatarum*, главни лекари царске палате и професори цариградског универзитета - Jones, LRE, 549.

резиденција царева на западу све до 476.⁶³⁸ Могућност да је поменутих 4.000 обсопија бесплатног меса било намењено Равени подсећа на Касиодорово писмо 2.20, у коме Теодорих каже да обиље Лигурије издржава *populus* Равене, који захтева обиље као добротинство. Чини се да ову недоумицу може разрешити последња сачувана конституција о суаријима.

Реч је о новели коју су Августин Валентинијан III и Маркијан 452. упутили Фирмину, преторијском префекту (Италије). У њој се саопштава да се колегиј суарија нашао на рубу пропасти, али да су (уз помоћ централних власти) сви губици покривени, и да су, како колегиј не би опет осетио пад снаге, замењене провинције у којима колегиј врши сакупљање (стоке) и регулисано прерачунавање цена. Цареви даље кажу да је по Фирминовој препоруци, која проистиче из мера које је спровео патрикије Ајеције, за добротинство (колегија) патронима колегија суарија града Рима поверено сакупљање пореза на провинцији Сардинији; међутим, пошто су плаћања ових пореза варијала због неизвесности пловидбе, конституција најављује њихово враћање ризници преторијског префекта. Међутим, акт каже да се из следећих провинција морају извући следећи приходи - у Луканији 6.400 солида, у Самнију 5.400, у Кампанији 1950; додаје да ће себи као профит извући 2.950 солида који су скупљени из плаћања скупљачима говеда (*boagiorum*). Акт даље налаже да, према ранијим конституцијама, од њиховог профита допреме 100.000 фунти свињетине нормалне тежине, 240 фунти по солиду, према њиховом обећању, будући да примају сталне приходе (*emolumenta*). Конституција потом децидирано каже да за 150 дана сваке године морају обезбедити снабдевање меса без икаквог избегавања, а да ова сума износи до 3.629.000 фунти, рачунајући две десетине. Акт даље каже да патрони сами могу да одлуче да ли желе да ова принудна јавна служба буде вршена преко официја преторијског префекта, уз додатак петорице из њиховог колегија, или ће ту службу вршити само њихови чланови. Конституција уз то најављује да ризница преторијског префекта неће захтевати ништа од провинција Луканије и Самнија, јер је све што дугују плаћено суаријима на њихов захтев. Након тога следи сликовита царска наредба да Баонију, приору колегија, буде дат појас царске службе (*singulum militiae*), с тим да ово буде размотрано и за његове наследнике. Конституција потом каже да такве особе не смеју бити оптерећене никаквим другим теретом. Акт при крају излагања саопштава

⁶³⁸ Mitchell, Empire, 95.

наредбу да особе које имају обавезе према колегију скупљача свиња и говеда буду враћени својим обавезама, заједно са својим потомцима, стоком и земљопоседима.⁶³⁹

У овој новели подаци су знатно прецизнији и повезанији него у претходним конституцијама о суаријима, будући да није била изложена скраћивањима којима су подвргнуте конституције Теодосијевог кодекса, од којих је најрадикалније било избацивање преамбуле, која је заправо говорила о историјским околностима које су централну власт навеле да као реакцију на њих изда конституцију. Преамбула ове новеле Валентинијана III доноси управо такве историјске околности - објашњава да се колегиј суарија нашао на рубу пропасти (не прецизира се зашто - због недовољне профитабилности службе суарија или, напротив, због њихових злоупотреба), али је држава покрила његове губитке, и да се поново не би нашао у сличној ситуацији, доделила му нове провинције у којима ће скупљати дажбину у свињама или новчаној субституцији (мада се не наводи о којим провинцијама је реч), као и овлашћење да сакупља порезе на Сардинији. Пошто се ово последње показало као непоуздано, централне власти су дефинисале износе новчане субституције за дажбину свиња које суарији морају наплатити у провинцијама у којима традиционално скупљају свиње и новчану субституцију (укупно 13.750 солида), а затим су одредили да од ове наплате колегиј суарија (односно његови примаси) као компензацију за извршену дужност треба да добију 2.950 солида, дакле око једне петине. На овај начин, централна власт је покушала да посесоре Кампаније, Луканије и Самнија обавезе на стално и прецизно давање дажбине, а суарије на сталну и прецизну наплату истог; истовремено, давањем петине наплаћене дажбине колегију суарија, централне власти су покушале да осигурају његов финансијски опстанак. Када говори о 100.000 фунти меса, које су суарији дужни да допреме у град Рим (односно да новчану субституцију, прикупљену у провинцијама, искористе за куповину меса у Риму), новела вероватно мисли на вишедневну количину коју треба испоручити током 150 дана, како је то прописала Хоноријева конституција; наиме, дневна количина бесплатног меса за популус износила би 20.000 фунти, колико се добија множењем 4.000 обсонија меса за популус, који је прописала Хоноријева конституција, са по 5 фунти меса, колико иста конституција дефинише као тежину обсонија. Бројку од 3.629.000 фунти меса, за коју Валентинијанова новела каже да је количина коју суарији морају испоручити граду Риму за 150 дана, такође можемо објаснити одредбама Хоноријеве конституције.

⁶³⁹ NVal 36; cf. Sirks, *Food for Rome*, 333.

Наиме, Хоноријев акт је прописао да се популусу дневно даје 4.000 обсонија, од којих свака износи 5 фунти меса; 4.000 обсонија помножено са по 5 фунти меса, па скупа помножено са 150 дана делидбе даје 3.000.000 фунти меса. Остатак од 629.000 фунти може се објаснити напоменом Хоноријеве конституције да у 4.000 обсонија не спада оно месо које од суарија добија царски *domus*, као и обсонији које су извесне особе незаконито стекле. Оквирно поклапање (полу)годишњег укупног броја фунти бесплатног меса који су суарији дужни да обезбеде граду Риму, који даје новела Валентинијана III, са укупним бројем фунти меса који се добија множењем броја обсонија, броја фунти меса у обсонију (и броја дана у години), које доноси Хоноријева конституција, показује да је 4.000 обсонија из Хоноријевог акта ипак био намењен граду Риму. Валентинијанова новела нуди колегију суарија могућност да своју службу обављају делимично преко официја преторијске префектуре Италије по свој прилици зато да би пружио подршку овом колегију изузетне важности којој је, по признању саме новеле, у скорије време претила опасност да престане да постоји; такође, преторијска префектура је имала основа да себе сматра врховном надлежном инстанцом за колегију суарија, будући да је претотијски префект по питању снабдевања храном имао надлежност над свим другим државним функционерима, укључујући и префекта аноне, коме је био потчињен трибун тржнице суарија (поједине царске конституције, које се баве суаријима, упућене су преторијским префектима, као што смо имали прилике да видимо). Наредба новеле, да се приору колегија суарија, преда војни појас, по свој прилици је требало да истакне његово непосредну службу држави, ако не и припадност званичном државном апарату, будући да су у Позном римском царству државни чиновници званично рангирани као војници.⁶⁴⁰ У сваком случају, ова почаст чини се да је имала за циљ да приора колегија званично везује за државну службу, као што је и додела достојанства комеса трећег ранга примасима истог колегија, поменут у Хоноријевој конституцији, имао за циљ да их званично уврсти у круг царевих људи и државних функционера. Валентинијан је у овом чину отишао корак даље, будући да је наложио да се даривање појаса размотри и за примасове наследнике. Као и Хоноријева конституција, тако и Валентинијанова новела заповеда да у колегиј суарија буду враћени са својом имовином сви они који имају обавезе према њему, што сугерише да се избегавање дужности суарија наставило и у време Валентинијана III.

⁶⁴⁰ Jones, LRE, 31, 566.

О опстанку колегија суарија у доба Теодориха сведочи Касиодорова формула за постављење префекта аноне.⁶⁴¹ У њој се јасно ставља до знања да се под контролом префекта аноне налазе суарији, који су измишљени ради римског обиља.

Оно што смо поменули као начин настанка помињаних Касиодорових формула за постављење државних функционера и достојанственика, важи и за ову - настала је као резултат Касиодоровог искуства личног присуствовања овим постављењима и личног учешћа у састављању појединачних аката о постављењу. Пошто већ само постојање формуле постављења префекта аноне сугерише да је у доба Теодориха префект аноне био редовно постављан (а нарочито формулино прецизирање да се префект аноне поставља за сваку годину индикције), и пошто су многа Касиодорова писма заиста упућена актуелним префектима аноне, а формула приказује суарије као уобичајене субординате префекта аноне, чини се да нема разлога да сумњамо у то да су суарији опстали током великог дела Теодорихове владавине. Није зачуђујуће што међу Касиодоровим многобројим формулама не постоји формула постављења патрона суарија, будући да, као што смо видели из царских конституција, ни у Царству IV и V века, патроне/примасе/приоре колегија који се баве снабдевањем и прехраном није постављао ниједан припадник централне власти, него су их бирали чланови њихових колегија, а централне власти су након тог избора могле првацима колегија да доделе законом прописани ранг комеса. Чини се да из разлога ове природе формула не каже да се суарији не налазе под надлежношћу префекта аноне, него само да су под његовом контролом. Уочљиво је да формула не помиње трибуна тржнице суарија, преко кога је током IV и V века префект аноне, као свог субординираног функционера, вршио важан утицај на суарије. Тешко је рећи да ли је разлог овог непомињања могло бити префектово евентуално преузимање функција трибуна тржница суарија (односно фактичко укидање ове функције), или се ради о томе да је Касиодор у формули напосто поједноставио односе контроле између префекта аноне и суарија, избегаваши да помене чиновнике преко којих префект аноне остварује контролу над суаријима.

Међутим, већ сам помен суарија у доба Теодориха сведочи да су нека снабдевања града Рима бесплатним месом опстала и током његове владавине. Равенски аноним не помиње ове испоруке бесплатног меса, било зато што можда није располагао подацима о томе, било зато што као изразито религиозан аутор није то

⁶⁴¹ Cass. Var. 6.18.

сматрао примереним за помињање. Међутим, сама формулина формулација да су суарији измишљени ради римског обиља, као и чињеница да се у формули обиље које стварају суарији приказује паралелно са обиљем које стварају државни пекари, заједно сугеришу да количине бесплатних месних оброка у Теодорихово доба свакако нису биле мале.

Чини нам се да одређени значај за разматрање питања начина деловања суарија у остроготској Италији, може имати писмо 11.39,⁶⁴² које је Касиодор, у својству преторијског префекта Италије упутио Виталијану, канцеларију провинције Луканија и Брутиј, који је овде означен и својим сенаторским рангом кларисима. У њему, најпре објашњава да се то, колико је велика била популација Рима, може видети по томе што је храњен обилним намирницама из одаљених области, до те мере да су провинције у непосредној околини града Рима обезбеђивале довољно хране за странце који су ту долазили, док је увожено обиље служило самом Граду. Затим, констатује да је због огромне популације града Рима, брдовита Луканија обезбеђивала свиње, а Брутиј говеда и чак тврди да су ове две провинције задовољавале потребе Града и да се њихова слава састојала у томе што су снабдевале град Рим. Међутим, напомиње Касиодор, било је познато да су испоруке вршили са великим губитком у тежини. Зато је, објашњава преторијски префект, убирање (дажбине у свињама) претворено у плаћање, и поставља питање - ако су њихови преци (преци Луканаца и Брутијаца) били одани (у давању дажбине свиња за Град), зашто данас не бити великодушан према овима (њиховим потомцима, садашњим обвезницима). Стога Касиодор налаже канцеларију да размотри процене јавних такси (*assem publicum*) које су сада претворене у стална плаћања, тако да се они који их редовно плаћају не осете запостављеним. Даље, преторијски префект каже да жели да учини нешто и за провинцију чији је гувернер некада био, као и његови деда и прадеда, и да јавно покаже да је задржао љубав према свом завичају и после свог унапређења (у преторијског префекта). Због тога је, каже, за њих смањио износ који се уобичајено плаћа - 1.200 солида, колико се годишње плаћа, смањио је на 1.000 солида, путем краљевске дарожљивости.

Ово писмо показује Касиодорово познавање главних принципа деловања суарија (од могућности замене дажбине свиња новчаним плаћањем, које је Константин

⁶⁴² Cass. Var. 11.39.

Велики увео конституцијом из 324, до фиксираних износа новчаних субституција, које је увела новела Валентинијана III), као и природу промена које је њихов колегиј прошао током претходна два века. Касиодорова тврдња да су у прошлости већ само провинција Луканија и Брутиј била довољна да снабдева Рим свињским и говеђим месом вероватно је делимичан одраз чињенице да је појединачно, од свих провинција, давала највише новчаних субституција за откуп меса (6.400 солида) спрам 5.400 (колико је давао Самниј) и 1.950 (колико је давала Кампанија), као што је прописано новелом Валентинијана III. Из писма се јасно види да су Константинови и Валентинијанови принципи остали на снази и у доба Касиодора, будући да се у смислу актуелне праксе говори о томе да провинција Луканија и Брутиј годишње плаћа 1.200 солида, како би њима суарији откупили месо за град Рим. Наравно, више је и него упадљива разлика између 6.400 солида које је потраживао Валентинијан III и 1.200 солида који су наплаћивани у Касиодорово доба. Сама по себи, ова разлика сугерише превасходно драстичан пад сточарства у Луканији и Брутију, мада сам Касиодор ставља у писму до знања да постоје и они обвезници који не плаћају редовно новчану субституцију. Такође, не треба губити из вида да је барем стотинак година пре овог Касиодоровог писма, колегиј суарија, сам по себи, био у фази пропадања. Сам Касиодоров потез смањења овог ионако малог износа као да потврђује наставак тенденције опадања сточарства у његово доба, а не само гест сажаљења према завичају. Ипак, остаје као неоспорно да су суарији, као специфична социјална и професионална категорија, опстали у остроготској Италији, и да су у извесној мери снабдевали град Рим бесплатним месом.

ДРЖАВНА ПОСТРОЈЕЊА ЗА ИЗРАДУ ОРУЖЈА

У Царству IV и V века постојала је особена врста државних погона специјализованих за израду офанзивног и дефанзивног оружја, пројектила и балиста, познатих под именом *fabricae*.⁶⁴³ Прве погоне ове врсте подигао је Диоклецијан у Никомедији. Редослед њиховог подизања широм Царства реконструисао је П. Летки, уз извесне ризике које доноси коришћење познијих извора као што је дело Јована Малале.⁶⁴⁴ Све *fabricae* налазиле су се изворно под врховном контролом преторијских префеката, с тим што су на истоку Царства око 390. прешле у руке магистара официја. А. Џонс сматра да су ове *fabricae* успевале да произведу сво оружје потребно за царске снаге.⁶⁴⁵

Радници у овим фабрикама (*fabricenses*) имали су званични статус војника. Примали су оброке (аноне) и као војници били наследно везани за своју професију. Били су жигосани, ради лакше идентификације ако побегну, као што је чињено са регрутима. Свака фабрика била је изједначена са региментом, и командовао јој је трибун или препозит. Радници су држали нормалне војне чинове, уздижући се по старешинству до *primicerius fabricae*, који се после две године службе повлачи са почасним рангом протектора (припадника једне од главних регименти царевих телохранитеља). Кандидати су морали да докажу да нису куријалског статуса. Фабрицензе су велепоседници волели да незаконито упошљавају као прокураторе и кондукторе њихових имања. Чланови сваке фабрике били су заједнички одговорни влади за сваку финансијску неправилност, и зато им је Теодосије II доделио имовину сваког радника који умре без наследника а без тестаментa.⁶⁴⁶

⁶⁴³ до тад, термин *fabrica* означавао је радионице у којима су обрађивани тврди материјали, као што су метали и камен - Rich, Dictionary, 271-272.

⁶⁴⁴ Letki, *Fabricae* 49-63.

⁶⁴⁵ Jones, LRE, 66, 834

⁶⁴⁶ Utley, *Guilds*, 2.4; Jones, LRE, 835; cf. Southern-Dixon, L. R. Army, 89-91.

Ове *fabricae* биле су снабдеване гвожђем и осталим сиовинама (роговима за прављење лукова) од стране преторијских префеката, чија је канцеларија садржала *scrinium armorum*, који је предавао неопходне намете. Снабдеване су и угљем, чија продукција спада у *sordidum munus*, наметнут велепоседницима. Тежина произведеног оружја се упоређује са предатим металом. Од радника се очекује да произведу спецификован број оружја по месецу. Ово је у сваком случају било правило код барбарикарија. Према конституцији из 374, било је правило у Антиохији да сваки радник на сваких 30 дана направи 6 бронзаних шлемова са образобранима, и да у истом периоду декорише њих 8 сребром и златом, док је у Цариграду био обавезан да направи 6 бронзаних шлемова са штитницима образа, а да декорише сребром и златом њих само 3; при томе, цар је наредио радионици у Цариграду да рад буде убрзан по антиохијским стандардима.⁶⁴⁷

А. Џонс сматра да су државне фабрике оружја морале бити велика постројења, јер је њихово особље било знатан елемент у градској популацији. У Једрену се помињу као водећи елемент у побуни против аријанског сабора који се одржавао у исто време кад и сабор у Сердици. Као додатни аргумент, Џонс подсећа да се фабрицени помињу и 376. као важан део снага које су градски магистрати подигли да нападне Готе. Такође, у Цезареји *fabricenses* су били истакнути у побунама у корист епископа Василија.⁶⁴⁸

Захваљујући *Notitia Dignitatum*, стиче се прецизна представа о распореду, географском положају и намени државних фабрика за прављење оружја и наоружања у Царству на презу из IV у V век:

-у Италији се налазе *fabrica sagittaria* (стрела) у Конкордији, *fabrica scutaria et armorum* (штитова и оружја / оклопа)⁶⁴⁹ у Тиценуму (Верони), *fabrica loricaria* (грудних оклопа)

⁶⁴⁷ Utley, *Guilds*, 2.4; Jones, *LRE*, 835

⁶⁴⁸ Jones, *LRE*, 836; cf. Mitchell, *Empire*, 308.

⁶⁴⁹ А. Џонс (*LRE*, 834) овде у термину *armorum* препознаје оружје у општем смислу тј. различите врсте оружја обухваћене једном општим термином, а *fabricae armorum* схвата као мешовите погоне оружја; у том смислу, схвата да оружје у обичном смислу производе и фабрике у Салони, Аргентомагу, Дамаску, Антиохији, Едеси, Никомедији, Сарду, Једрену и Маркијанопољу. Ако се прихвата ова интерпретација, произилазило би да су од десетина фабрика оружја, у Царству постојале само две фабрике специјализоване за производњу пешадијских оклопа, што нам се чини као мало вероватно, нарочито ако се има у виду чињеница да и у ово време у римској војсци пешадија остаје вишеструко бројнија од коњице (*Southern-Dixon, L. R. Army*, 6, 12, 15-16, 19, 30), а да већ само за оклопе тешке коњице постоје две специјализоване фабрике. Зато нам се чини да постоји више основа да у овом термину препознамо оклоп у обичном смислу, дакле оклоп који није *clibanaria* нити *logica*

у Мантови, *fabrica scutaria* у Кремони, *fabrica arcuaria* (лукова) такође у Тиценуму, *fabrica spatharia* (мачева) у Луки;

-у Илирику се налазе *fabrica scutorum, scordisorum et armorum* у Сирмију, *fabrica scutaria* у Аквинкуму, *fabrica scutaria* у Лауриакуму, *fabrica scutaria* у Карнуту, *fabrica armorum* у Салони

-у Галији се налазе *fabrica armorum omnium* у Аргентомагу, *fabrica sagittaria* у Матиску, *fabrica lorica*, *ballistraria* (балиста) *et clibanaria* (тешких коњаничких оклопа) у Августодуну, *fabrica scutaria* такође у Августодуну, *fabrica spatharia* у Ремију, *fabrica scutaria* у Тревирима, *fabrica balistaria* такође у Тревирима, *fabrica spatharia et scutaria* у Амбијанима.

-на Истоку се налазе *fabrica scutaria et armorum* у Дамаску, Антиохији, Никомедији, Сарду, Једрену, Маркијанопољу, *fabrica scutaria* у Солуну, Нишу, Хореомаргију и Ратиарији, *fabrica clibanaria* у Цезареји Кападокијској, Антиохији и Никомедији, *fabrica hastaria* (коњаничких копаља) у Иренопољу у Киликији и *fabrica armamentaria*⁶⁵⁰ у Едеси.⁶⁵¹

Поред ових многобројних *fabrica* специјализованих за израду оружја и оклопа обичних војника, постојале су и радионице за израду бронзаних оклопа, украшених сребром и златом, које су носили официри. Радници у њима зову се *barbaricarii*. Ових радионица у V веку било је на западу Царства три (у Арелату, Ремију и Тревирима), а на истоку, током друге половине IV века, две (у Цариграду и Антиохији).⁶⁵²

Током V и VI века, царске фабрике оружја наставиле су да функционишу, о чему је сачувано више података за исток Царства. Лав I прописао је правила за транспорт следовања оружја, бродом или колима, из фабрика до одредишта. У интересу јавне безбедности, Јустинијан I производњу оружја претворио је у царски монопол, чиме су *fabricae* стекле монопол на производњу оружја у Византији. То је подразумевало да ниједно приватно лице више нема право да производи или продаје оружје, а да приватни оружари треба да буду укључени, ако су подесни, у царске фабрике. Посебни оружари (са звањем *deputati*) постоје при сваком одреду како би

⁶⁵⁰ Letki, *Fabricae*, 59, констатује да у историографији постоји сагласност да се под термином *armamentaria* овде подразумева оружана опрема за бродове

⁶⁵¹ *Notitia Dign*, cap. 11.

⁶⁵² Jones, *LRE*, 834.

оправљали оружје. Томе служе и *ballistarii* који постоје у разним градовима ради одбране. Овом Јустинијановом реформом, предвиђено је да се све оружје складишти у царском арсеналу или у јавним оружарницама које постоје у узвесним градовима.⁶⁵³

Иначе, продају оружја странцима забранио је цар Маркијан, у конституцији упућеној преторијском префекту Констанцију. У њој је изричито рекао да нико неће продавати варварима било ког рода, који долазе у тај свети град (Цариград) или било који други град или место, као изасланици или ради било које друге сврхе, иједан оклоп, штит, лук, стреле, кратки или било који други мач, или оружје било које врсте. Цар овом приликом забрањује да било ко продаје странцима гвожђе, било оно сирово или обрађено. Маркијан ове забране образлаже закључком да је уништавајуће за римску моћ и готово равно издаји снабдевати варваре оружјем, којим они оскудевају, и тако их чинити моћнијим. Конституција прописује да уколико било ко, било где прода варварину било ког рода било коју врсту оружја, његова ће имовина одмах бити конфискована за фиск, а он сам биће подвргнут казни смрћу. У науци постоји претпоставка да ова конституција заправо оживљава старије прописе.⁶⁵⁴

Рудници гвожђа су у Царству IV и V века углавном били на приватним поседима, мада је један број њих био у државном власништву. Од великих земљопоседника, као најчешћих власника рудника, држава је узимала намет у природи, како би задовољила потребе ковница и државних погона за израду оружја.⁶⁵⁵

Теодосијев и Јустинијанов кодекс сачували су значајан број конституција посвећених државним оружарима. Под насловом 22 (*de fabricensibus*) сачувана је конституција о барбикаријима, што показује да су и они званично спадали у *fabricenses*. У том акту, који су Августин Валентинијан I, Валенс и Грацијан упутили 374. Тацијану, комесу *sacrarum largitionum* констатује се у смислу постојеће праксе да за 30 дана један барбикарије у Антиохији и Цариграду покрије бронзом 6 шлемова, укључујући штитнике за образе, али у истом периоду сребром или златом барбикарије у Антиохији покрије 8 шлемова са штитницима за образе, а у Цариграду само 3; потом се заповеда да сваки барбикарије у Цариграду у истом периоду прекрије 6 шлемова сребром или златом.⁶⁵⁶ Није сачувана ниједна конституција која би овакве минималне

⁶⁵³ Utley, *Guilds*, 2.4; Jones, *LRE*, 671, 826; cf. Southern-Dixon, *L. R. Army* 62-63, 76-77.

⁶⁵⁴ CJ 4.41.2; Jones, *LRE*, 827

⁶⁵⁵ Jones, *LRE*, 838.

⁶⁵⁶ CTh. 10.22.1

месечне квоте производње прописивала за све остале *fabricae* у Царству, премда се чини да је прописивање квота месечне производње било неопходно и за остале фабрицензе, не само да ови не би заостајали у раду, већ и због разлике у временским могућностима за израду сваке врсте оружја, које су проистицале из специфичности сваке врсте оружја које су производиле *fabricae*; наравно, пошто су из "обичних" *fabrica* долазиле све врсте наоружања за војску, а из погона барбикарија само шлемови за офицере, тим пре се може очекивати да су и сви остали фабрицензи имали своје минималне производне квоте. Бронзани, сребрни и златни слој, који се у конституцији помињу, одражавали су разлике у официрском рангу. Из конституције се може стећи утисак да су цариградски барбикарији, због значаја свог града, нарочито близине цара и врха централне власти, успели да за себе издејствују привилегију да сребром и златом декоришу готово три пута мање од својих колега у Антиохији; чак и пошто им је квота повећана, она је опет била мања од антиохијске. Такође, није сачувана ни конституција која би прописивала минималне квоте производње барбикарија на западу Царства, иако су постојали слични практични и формални разлози за њено постојање.

Једном специфичном злоупотребом фабриценза бави се конституција коју су 388. преторијском префекту (Истока) Тацијану упутили Августин Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије. У њој се свим фабрикама оружја најављује да више неће примати новац уместо материјала, него да ће им од сада бити достављан само материјал; прецизира се да ће тај материјал бити нековано гвожђе племените вене, оно које се лако обрађује и лако топи ватром, како би била уклоњена прилика за варање.⁶⁵⁷ Ова конституција, дакле, покушава да спречи две врсте злоупотреба фабриценза. Прва од њих била би по свој прилици делимична проневера новца који су централне власти давале фабрицензима за куповину метала, при којој би ови купили количину квалитетног метала мању од оне која је неопходна за израду квалитетног оружја, као и одређену количину мање квалитетног материјала, којом би надоместили недостајућу масу, па би мешањем квалитетног и неквалитетног материјала исковали оружје квалитета нижег од званично очекиваног, задржавши при томе за себе разлику у новцу. Друга превара коју конституција покушава да спречи, по свој прилици се односи такође на додавање мање квалитетних метала квалитетном, будући да брзина обраде некованог квалитетног гвожђа може смањити број ситуација у којима се њему могу

⁶⁵⁷ CTh. 10.22.2; cf. Honoré, *Law*, 59.

придодати мање квалитетни материјали, јер се изричито каже да се оно брзо топи, али се и брзо обрађује.

У Јустинијановом кодексу сачувана је једна конституција која доприноси употпуњавању слике о социјалној структури лица ангажованих у оквиру *fabrica*. Овај акт упутили су 389. Августин Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије Албину, префекту града Рима. Конституција каже да ако иједан од јавних робова (*publicorum servorum*) додељен *fabricis* или другим радовима (*operibus*) оде у туђу кућу и ожени се приватном слушкињом (*ancillarum*), они и њихове жене и деца биће одмах враћени у претходно стање и посао.⁶⁵⁸ Ова конституција јасно показује да су у државним погонима за израду оружја, поред слободних људи са статусом војника, били ангажовани јавни робови, који су били у власништву државе (односно комитиве *sacrarum largitionum*), а који су углавном опслуживали јавна здања и имали право да зарађују новац у сопствену корист, уз могућност да њиме једном откупе своју слободу.⁶⁵⁹ Будући да је *ancilla* била приватно-ропског статуса,⁶⁶⁰ брак са њом могао је бити само покушај јавног роба из *fabrica*-е да стекне статус приватног роба у нечијем домаћинству, мада је тешко избећи утисак да би мотив за овај покушај промене статуса могли, пре свега бити тешки услови рада својствени ковницама оружја. Уобичајено опслуживање јавних здања свакако је било подношљивије од рада у државним ковницама оружја. Ипак, јавни роб је и у државним погонима за израду оружја по свој прилици задржавао себи својствено право да зарађује новац и располаже њиме.

Почастима које је централна власт резервисала за лица која се налазе на челу државних ковница оружја, бави се конституција коју су 390. исти Августин упутили Руфину, магистру официја (на истоку Царства). Овим актом, цареви су заповедили да после две године службе, сваки примикерије *fabricae* буде награђен не само повлачењем из службе, него и рангом протектора и слањем да украшава њихову (царску) вечитост.⁶⁶¹ *Protectores* су у ово време и даље једна од главних телохранитељских регименти царева, мада је под њиховим именом и рангом било све више почасних чланова регименте, који су великим делом били високи државни функционери за које је врх централне власти прописао да треба да буду почаствовани

⁶⁵⁸ CJ 6.1.8

⁶⁵⁹ за *servus publicus* - Berger, *Dict. Roman Law*, 706.

⁶⁶⁰ за *ancilla* - Berger, *Dict. Roman Law*, 362.

⁶⁶¹ CTh. 10.22.3; cf. Honoré, *Law*, 59.

овим рангом.⁶⁶² Прописано додељивање овог ранга примикеријима државних погона за ковање оружја, фактички је наглашавало важност коју су *fabricae* званично имале у очима врха централне власти, али и двора и самог цара, будући да конституција позива повучене примикерије да бораве у присуству царева.

Фабрицензима, који избегавају да врше своју службу, бави се конституција коју су 398. Августин Аркадије и Хонорије упутили магистру официја Хосију. У њој се каже да ће жигови (*stigmata*) то јест јавна ознака бити утискивани на подлактице (*brachiiis fabricensium*, по угледу да жигосање регрута за војску, тако да ће на овај начин бити могуће препознати оне који се скривају (*latitantes*). Конституција даље каже да ће на овај начин, онај који прими поменуте или њихову децу, на које без сумње полажу право *fabricae*, биће пребачен у војну службу, баш као они који су ради избегавања свог рада заобишли јавне службе.⁶⁶³ Из овог акта се на први поглед може стећи утисак да се говори о фабрицензима који су одбегли од своје службе, будући да се говори о њиховом скривању од власти, заједно са децом, мада се могло радити и о особама које још нису припадале тој категорији и напосто нису ни желеле да ступе у њу. Оно што у овој конституцији делује неспорно јесте крајња непожељност статуса фабриценза, тако велика да се њихово бекство из ковница оружја или избегавање од уписивања у исте мора предупредити новом праксом ударања жига, каква није позната ни код једне друге врсте занатлија слободног статуса позноримског доба. Из конституције се не види да ли је разлог скривања фабриценза од сопствене службе лежао у тешким и нездравим условима рада, или евентуално и материјалној неисплативости рада у државним ковницама оружја. Међутим, нарочито је упадљиво то што конституција тврди да *fabricae* полажу право на децу одбеглих, што само по себи показује да су *fabricae* имале право да децу фабриценза једног дана упишу у своје редове, односно да је статус фабриценза био наследан. Ово је битна разлика у односу на војнике, чија професија у позноримско доба и даље није била наследна, а чији су статус фабрицензи званично носили. Казна за скриваоце фабриценза у науци је протумачена као принудно уписивање скриваоца међу фабрицензе.⁶⁶⁴

Проблемом непожељности службе фабриценза бави се и конституција истих императора упућена 404. магистру официја (на истоку Царства) Антемију. Овај акт

⁶⁶² ODLA, 1244.

⁶⁶³ CTh. 10.22.4; cf. Honoré, *Law*, 81.

⁶⁶⁴ Pharr, *Theodosian Code*, 289.

прописује да, уколико ико прими фабриценза за обрађивача или кондуктора свој поседа (predii) и ту га задржи, такав ће бити лишен имовине коју је поверио фабрицензу, у корист фиска. Конституција прописује да ће државни оружар бити за ову повреду закона бити кажњен са две фунте злата.⁶⁶⁵ Из самог извора јасно се види да је реч о одбеглим фабрицензима, који су својевољно напустивши fabricae, нашли уточиште на селу, код земљопоседника, који су их примали као обичне обрађиваче своје земље (колоне) или настојнике целог поседа или дела поседа (кондуктори). Сама околност да је неко био спреман да свој статус фабриценза замени положајем колона и обичног мануелног земљорадника, довољно говори о крајњој неповољности коју су поједини фабрицензи видели у свом положају и професији. Из помена кондуктора, јасно је да је један део фабриценза налазио нови ангажман код крупнијих земљопоседника. Међутим, покушај прелажења појединих фабриценза на функцију кондуктора јасно открива и материјалне аспекте њиховог незадовољства службом у државним погонима за израду оружја, будући да је служба кондуктора била веома уносна⁶⁶⁶ и очигледно боље плаћена него обични фабриценз. Наравно, и у овој конституцији стиче се утисак да је један од мотива бекства фабриценза из њихових ковница оружја било напуштање тешких и нездравих услова рада; овде је тај утисак појачан и прецизиран живописним контрастом радне средине у градској веле-ковници оружја, с једне стране, и у сеоским, природним пределима, с друге. Живописан утисак оставља и сама разлика у професионалном, социјалном и сваком другом карактеру фабриценза и кондуктора велепоседа. То што конституција посебно истиче одлуку земљопоседника да на својим поседима задржи фабриценза, свакако је препознавање покушаја фабриценза да тиме трајно промени свој статус тј. да трајно изгуби свој статус државног оружара. Присуство казне за фабриценза који покуша да се пресели на нечији земљопосед, и то веома висока (упоредива са казнама прописаним за чланове официја највиших функционера централне власти Царства, које смо видели нпр. у појединим конституцијама везаним за функционере који надзиру навикуларије), указује да се у конституцији говори о процесима који се дешавају у свакодневној реалности, а не о теоријским предвиђањима превентивне природе.

Готово супротну слику даје конституција коју су 412. императори Хонорије и Теодосије II упутили Антемију, преторијском префекту (Истока). Овај акт каже да

⁶⁶⁵ CTh. 10.22.5; cf. Honoré, Law, 92.

⁶⁶⁶ ODLA, 379.

уколико ико одабере да буде члан друштва фабриценза (*consistorium fabricensium*), у граду где је рођен или резидира, прво ће доказати да није потекао од деде или оца од куријала и да није дужан да извршава ниједну принудну градску службу (*civico muneri*). Конституција потом упозорава да уколико без те гаранције ико уђе у друштво фабриценза, биће враћен у свој ред (*ordo*) коме дугује своје службе, тако да га неће заштитити никакав прерогатив времена или плата (*stipendium*). За разлику од претходне две конституције, где се говори о скривању фабриценза и њиховим покушајима трајне промене сопственог професионално-социјалног статуса, овде се говори у смислу да ипак има заинтересованих за ступање у ред фабриценза, довољно бројних да се обавезно мора проверити да ли су куријалског порекла. Потпуно је јасно да конституција даје предност куријалским дужностима над дужностима фабриценза, будући да као обавезан предуслов приступању реду фабриценза прописује да дотични докаже да му отац и деда нису куријали, да није дужан да врши ниједну куријалску дужност, као и да ће у случају уласка особе куријалског порекла у ред фабриценза, дотични одмах бити враћен куријалском слоју да у оквиру њега извршава своје службе. Овде се, дакле, ради о покушају куријала да избегне своје куријалске обавезе (а можда и да изгуби свој куријалски статус) путем ступања у ред фабриценза. Као што смо већ видели, куријали су на све могуће начине покушавали да избегну вршење својих обавеза, будући да су биле обимне и углавном неплаћене, а неретко су куријалу доносиле материјалну штету. Уз то, богатији куријали су често успевали да своје куријалске обавезе, разним незваничним и волшебним методима, пребаце на сиромашније куријале. Посао фабриценза је, за разлику од куријала, доносио некакву плату, која је могла деловати атрактивно куријалу лошијег материјалног положаја. Међутим, битнији мотив који је куријал могао имати за прелазак у ред фабриценза свакако је био губитак куријалског статуса. Мотив који су централне власти могле имати да очувању броја куријала дају преност над очувањем броја фабриценза чини се очигледним - куријали, ти готово бесплатни припадници државне администрације, чинили су највећи део локалне (градске) администрације и вршили скупљање већине пореза. Упозорење конституције да куријала од враћања у сопствени ред неће заштити привилегије времена и плата (*stipendium*), вероватно се односи на наде које би куријали, који су покушали да ступе у ред фабриценза, полагали у неки од рокова застаревања и новца који би успели да уштеде. Међутим, овај део конституције управо показује да су фабрицензи примали плату (будући да конституција говори о платама које су куријали стекли док су радили као фабрицензи), као што се и могло очекивати

будући да су поседовали статус војника; уз то, овде је за плату употребљен термин којим се најтипичније означава војничка плата (*stipendium*).⁶⁶⁷

Комплексна и вишеслојна јесте новела коју су императори Теодосије II и Валентинијан III 438. упутили Аурелијану, комесу *rerum privatarum* (на Истоку Царства). Овај акт каже да је ратна нужда створила корпус фабриценза (*fabricensium corpus*), који чува декрете (*scita*), да континуитет њиховог корпуса не би пропао, будући да овај корпус оружја снабдева њихову (римску) војску. Новела даље објашњава да је зато створена одредба да ће, када такве особе буду исцрпљене од свог рада, заједно са својим потомством умрети у професији у којој су рођени. Акт додаје да су сви они заједно, као једно тело, одговорни за проневеру једног од њих, ако околности тако захтевају, баш као што је извештај магистра официја открио њиховој Благости (царевима). Пошто ствари тако стоје, Новела прописује да, уколико неко од фабриценза умре без деце, наследника или извршења тестаментa, његова добра ће припасти онима који важе за *creatores* преминулих, а који су принуђени да буду одговорни фиску за било шта што је проневерено. Овај акт даље прописује да фабрицензи, који су одговорни за губитке и штете, престану да подносе петиције за њихове патримоније. Аурелијану се заповеда да не дозволи да буде примљена, па чак ни у нацрту конципирана, иједна петиција или инструкција за добра преминулих фабриценза (*bonis fabricensis defuncti*). Ако таква петиција буде примљена или инструкција буде издата, новела проглашава да ни божански прагматик ни света аднотација неће опстати против ове опште санкције. Новела прописује казну од 50 златних ливри за палатински официј фиска ако покуша силом да спроведе (петицију) или се усуди да изда инструкцију.⁶⁶⁸

Иста конституција сачувана је у скраћеном, али терминолошки прецизнијем виду, у саставу Јустинијановог кодекса. У њој (мада је датована годину дана касније) Теодосије II и Валентинијан III Аурелијану, комесу *rerum privatarum* - поручују да уколико фабриценз умре без деце, законитог наследника и тестаментa, његова имовина треба да припадне старатељима потомака за било коју имовину узету из фиска. Конституција закључује да на овај начин имовина државе остаје неумањена, а

⁶⁶⁷ ODLA, 1418.

⁶⁶⁸ NTh 6

фабрицензи који су (колективно) одговорни за штету и губитке добијају нешто компензације на име губитка својих колега.⁶⁶⁹

Ова новела недвосмислено показује да је статус фабриценза био наследан и принудан, што је недвосмислено наглашено речима да ће фабрицензи, када буду исцрпљени од свог рада, заједно са својим потомством умрети у професији у којој су рођени. Акт говори о колективној одговорности свих фабриценза (по свој прилици, оних који припадају истом погону за израду оружја) за проневеру у смислу праксе и прописа који већ постоје и примењују се, дакле нису уведени тек овом новелом. Мора се приметити да колективна одговорност за проневеру или мањак није у позноримској држави примењивана на све професионално-социјалне категорије позноримског друштва обавезане принудном јавном службом (видели смо, на пример, да се није примењивала на навикуларије, а јесте на куријале), што начелно сугерише да је фабрицензе централна власт препознала као једну од проневери израженије склоних професија у државној служби. У једној од претходних конституција већ смо видели директан помен преваре фабриценза, као и две мере које се прописују да би се спречиле њихове злоупотребе. Није сасвим јасна употреба термина *creatores* у верзији новеле сачуване у Теодосијевом кодексу, који се одређују за наследнике фабриценза преминулих без деце, наследника и тестаментa - да ли се ради о онима који номинују наследника у корпусу фабриценза, као што је интерпретао К. Фар,⁶⁷⁰ или о нечем другом. Чини нам се да ту дилему разрешава верзија новеле сачувана у Јустинијановом кодексу, која открива да су то (*creatores* и наследници имовине преминулих фабриценза) старатељи потомака за било коју имовину узету из фиска. Она даље закључује да се на овај начин имовина државе остаје неумањена, а да фабрицензи добијају компензацију за губитке и проневере својих колега, које су иначе дужни да надокнаде. Околност да се за добра фабриценза овде каже да су узета из фиска, а да имовина државе остаје неумањена ако добра преминулог фабриценза преузму други фабрицензи, јасно показује да су *boni fabricensium* заправо били државна имовина дата фабрицензима на условно коришћење, као део компензације за вршење њихове службе. На наследни карактер добра фабриценза упућује то што их новела, сачувана у Теодосијевом кодексу, назива патримонијима, док верзија ове новеле, сачувана у Јустинијановом кодексу, показује да поред добара фабриценза (тј. имовине узете из

⁶⁶⁹ CJ 6.62.5

⁶⁷⁰ Pharr, Theodosian Code, 493.

фиска) у имовину фабриценза спада и лична имовина, коју не треба дирати при узимању имовине фабриценза који је умро без наследника и тестаментa.

Дакле, уз добијање поменутог *stipendium*-а, уживање поверених државних добара оставља утисак да је централна власт покушавала да комбиновањем барем две различите врсте прихода, створи сигурнију материјалну основу за опстанак фабриценза као професионалног и социјалног спецификаума. Истовремено уживање плате и државних добара свакако подсећа на случај материјалне компензације навикуларија, који су такође условно уживали државна добра (односно приходе од њих) и проценат од превезене робе. Обе категорије - фабрицензи и навикуларији - спадали су у наследне професије, односно наследне носиоце принудне јавне службе. Загарантовани државни приходи и обавезност наслеђивања професије и обавеза према централној власти свакако су били инструменти којима је држава покушавала да ове две специфичне категорије трајно има на располагању. Треба подсетити да нису сви носиоци принудних јавних служби (чије су обавезе уједно наследне) уживали загарантоване државне приходе, као што је понајпре случај са куријалима, за које се полазило од претпоставке су су најбогатији чланови градске заједнице (мада, у пракси, то веома често нису били) и аристократе, па им стога није потребна никаква државна накнада за вршење принудних јавних служби, будући да (по старом виђењу власти, наслеђеног из најбогатијих дана Принципата) бесплатно вршење јавних служби представља за аристократу питање части.

Коначно када је реч о казни коју новела прописује за издавање инструкција или самих петиција, уколико се узму у обзир обе верзије новеле, стиче се утисак да су петиције за добрима фабриценза, преминулих без наследника и тестаментa, подносила лица која сама нису била фабрицензи, нити стараоци њихових наследника. Да би то спречила, централна власт је овом новелом забранила подношење било каквих петиција за стицање добра фабриценза, а питање наслеђивања фабриценза преминулих без наследника и тестаментa решила је тиме што је прописала да ове наслеђују стараоци њихових наследника, за које се из верзије новеле сачуване у Јустинијановом кодексу јасно види да су углавном и сами били фабрицензи. Потпуно је јасно да је ова мера имала за циљ да добра фабриценза очува у рукама чланства њиховог корпуса, како би производња оружја за државне потребе могла да се настави у потребном обиму. Једини фабрицензи који су лишени могућности наслеђивања добара својих колега који су преминули без наследника и тестаментa, јесу они који су учинили

директну штету и губитак у служби. Већ у случају навикуларија видели смо постојање покушаја да њихова добра стекну лица која сама нису припадала њиховом колегију, али је држава могла да реши тај проблем тако што би се нови поседник поседа везаних за функцију навикуларија обавезао да врши службу навикуларија, а то је било могуће јер за то није била неопходна одговарајућа стручност (навикуларије је превасходно бринуо о томе да се приходи навикуларијских поседа троше на одржавање и путовања брода, држава је одређивала дестинације бродова, а капетани надгледали саму пловидбу). У случају фабриценза, такво решење - да неко ко није фабриценз прихвати добро фабриценза уз обавезу вршења његове функције - није било могуће, једноставно зато што је фабриценз био занатлија који је непосредно израђивао оружје. Када је реч о томе која државна ризници треба да плати казну за покушај састављања или спровођења поменутих петиција, К. Фар је у њој препознао официј комеса *regum privatarum*,⁶⁷¹ вероватно зато јер је овом комесу новела и упућена, а он је уједно лице коме се саопштава казна која ће бити плаћена ако он не спречи примање и састављање поменутих петиција, мада треба имати у виду да палатински официј фиска (коме се прети поменутом казном) начелно и термилошки пре може бити комитива *sacrum largitionum*, будући да се термин *fiscus* у позноримско доба користио превасходно за *largitiones sacrae* (као што смо већ видели).

При свему овоме, треба имати у виду да централне власти иначе теже томе да поседе, које су појединим професијама повериле као делимичну компензацију за вршење службе држави, очувају у оквиру корпуса тих професија, нарочито када дође до упражњавања места и повереног поседа услед смрти носиоца професије без наследника и тестаментa; у таквим случајевима држава тежи томе да пропише да поверени поседи пређу у руке припадника професије и колегија/корпуса коме је припадао покојник без наследника и тестаментa. У том смислу треба подсетити на паралеле које је А. Цонс повукао између прописа Константина I по којима поседе декуриона и навикуларија треба да наследи његова курија, прописа Констанција II према којима поседи војника који су умрли без наследника и тестаментa треба да иду његовој регименти, прописа Теодосија II који исти принцип примењује на поседе цркве, и поменутог прописа Теодосија II и Валентинијана III примењеног, на

⁶⁷¹ Pharr, Theodosian Code, 493.

специфичан начин, на фабрицензе. Ипак, право на упражњене поседе није важило за сенаторске поседе, свакако јер су највећи у Царству.⁶⁷²

У оквиру епиграфске грађе, учили смо четири помена фабриценза, који су датовани у распону од 300. до 430. године:

-саркофаг Мауренција, фабриценза из Конкордије, који се налази у Салони, а који је подигла његова супруга (датован 301-400);⁶⁷³

-саркофаг који је себи и супрузи Аурелији Северини подигао фабрицензис биарх Флавије Мартинијан, који се налази у Конкордији (датован 381-400);⁶⁷⁴

-саркофаг који је Флавије Меркурије, биарх и фабрицензис, подигао својој супрузи Флавији Урси, који се налази у Конкордији (датован 381-400);⁶⁷⁵

-саркофаг Флафија Флоренција, фабрицензиса, који се налази у Конкордији (датован 371-430).⁶⁷⁶

Уочљив је помен биарха међу поменутиим фабрицензима. Радило се о чину за млађе официре, који је по рангу био виши од цирцитора, а нижи од центенарија.⁶⁷⁷ На овај начин, сазнајемо да је међу фабрицензима, као званичним припадницима војске, доследно стварана и хијерархија, по угледу на официрску.

За период остроготске владавине у Италији нисмо учили ниједан натпис који би се тицао фабриценза, што поменуте формуле о постављењу армифактора чини вероватно јединим доказом опстанка фабриценза у остроготској Италији.

Као савремени изворни материјал драгоцен за оцењивање питања опстанка фабриценза и *fabrica* у доба остроготске владавине Италијом, стоје две формуле за постављење произвођача оружја (*armifactores*). Обе формуле, као и све остале, написао је Касиодор у Теодорихово име, на основу свог великог искуства у састављању аката којим су постављани високи државни функционери (и присуству

⁶⁷² Jones, LRE, 420.

⁶⁷³ ILCV 530A

⁶⁷⁴ ILCV 520

⁶⁷⁵ ILCV 521

⁶⁷⁶ ILCV 530

⁶⁷⁷ Jones, LRE, 634; Southern-Dixon, L. R. Army, 82.

читања истих, онда када их он није саставио). У формули о армифакторима (Касиодорово писмо 7.18, *formula de armifactoribus*) владар се обраћа армифактору и саветује му да размисли шта предузима и да не сме попустити гресима; потом објашњава да конструисати оружје (*arma*) јесте ствар воље да се сачува безбедност свих, јер се непријатељ уплаши чим угледа оружје противника, будући да зна да не поседује сличну опрему. Потом краљ саопштава да, охрабрен његовим добрим гласом, њега (армифактора) за ову индикцију поставља над војницима (*militibus*) и занатлијама оружја (*fabris armorum*). Владар га одмах потом упозорава да не претпоставља да у њиховом (краљевом) одсуству може да пушта лошу израду, да ће вредном истрагом сазнати штагод постигне, и да грешку неће сматрати опростивом. Владар додаје да он (армифактор) треба да зна да они (краљ и његов круг) могу приметити грешке занатлија (*artificum*) на први поглед, кроз вежбање са истим оружјем, као што су у стању да путем најтананије истраге са хвалом просуде које је оружје најбоље исковано. Краљ поручује постављеном да посматра марљивост и пажњу израде и да се не облати ни у каквој искварености, јер је неопростиво оно што је занемарено у једној тако важној ствари, па ће он (армифактор) бити кажњен у сразмери са тиме колико је грешио.⁶⁷⁸ У формули упућеној преторијском префекту поводом армифактора оружара (Касиодорово писмо 7.19, *formula ad PPO de armifactoribus*) владар саопштава да је путем извештаја многих особа сазнао да је дотични човек вођен добрим карактером способан да верно испуњава задатке који су му поверени, па његова (преторијског префекта) *illustris magnitudo* треба да зна да изабере њега, тако да он може да заповеда над војницима и да управља занатлијама оружја (*artificibus armorum*), према ранијем обичају, до мере да могу потпуно да испуњавају своје квоте (*quatenus*). Краљ сматра подесним да буде свирепо кажњено свако занемаривање инструмената рата (*bellorum instrumenta*) и закључује да је једнако издаји када неко краде оно што војску кошта њеног наоружавања (*constat armare*) чиме се опрема војска. Због тога краљ налаже преторијском префекту да поменуте снабде уобичајеним животним потрепштинама (*necessaria vivacius*), како не би имали животне потребе као изговор (*excusatio victualium*) за поменуто.⁶⁷⁹

Сам термин *armifactor* далеко је прецизнији од речи *fabricensis*, за коју смо већ поменули да је изворно означавала сваког занатлију специјализованог за рад у тврдим

⁶⁷⁸ Cass.Var. 7.18

⁶⁷⁹ Cass.Var. 7.19

материјалима. Након што је реч фабрицензис постала специфични *terminus technicus* са значењем онога који израђује оружје, могло би се помислити да је Касиодоров *armifactor* синоним за фабриценза. Међутим, из обе Касиодорове формуле јасно се види да је армифактор заправо особа коју краљ поставља на чело војника и занатлија оружја; са друге стране, у насловима обе формуле армифактор се помиње у множини, што сугерише да је постојало више носилаца те функције истовремено, будући да у случајевима државних функција које су имале само једног носиоца, Касиодор у насловима њихових формула помиње њихово звање увек у једнини. Из обе ове околности може се закључити да се под армифактором може препознати оно што су у IV и V веку били препозити који су се налазили на челу сваке од *fabricae*. Под војницима, подређеним армифактору, у Касиодоровим формулама се по свој прилици подразумевају фабрицензи, будући да су у Царству имали статус војника. Под занатлијама оружја, по угледу на праксу IV и V века, могли су се подразумевати јавни робови за које смо у царским конституцијама видели да су били у знатној мери ангажовани у државним погонима за израду оружја, али као извесно остаје само да су израђивачи оружја били нижег ранга, било због места и тона којим се о њима говори у формулама, било зато што се за њих користи термин *faber*, који се односи на занатлију који врши простије и грубље радове.⁶⁸⁰ Од значаја је то што је друга формула о армифакторима упућена преторијском префекту, а нарочито то што владар одабир армифактора препушта преторијском префекту, на основу извештаја која је он (краљ) примио са различитих страна, очигледно се распитујући се о његовом карактеру, односно поузданости; из околности да је друга формула упућена преторијском префекту и да он врши избор армифактора, назире се закључак да су државни израдиоци оружја, као што је био случај на западу Царства у IV и V веку, остали у ингеренцији префекта преторија.

Две формуле садрже четири групе упозорења на рачун оних којима заповедају армифактори - да се не сме десити да оружје буде лошег квалитета, да оружје не сме имати грешке при изради, да се мора испунити квота и да не сме доћи до тога да се краде оно што војску кошта њеног наоружавања. Под првим се по свој прилици мисли на лош квалитет метала у оружју, односно на мешање квалитетних метала са мање квалитетним, ради стицања личне користи ковача оружја, што је желела да спречи и поменута царска конституција која је ради спречавања превара фабриценза везаних за

⁶⁸⁰ Rich, Dictionary, 271.

материјале најављивала испоруку некованог гвожђа које се брзо топи и обрађује. Пошто формула изричито упозорава самог армифактора да не пушта лошу израду, стиче се утисак да се овде не упозорава на злоупотребу које би поједини државни ковачи оружја учинили на своју руку, него на систематску и свеобухватну превару која се дешава са знањем армифактора, ако не и под његовим руководством. Владарево упозорење армифактору, које одмах потом следи, да ће увек извршити истрагу онога што овај постигне, донекле појачава сумњу о томе се ова врста злоупотребе већ дешавала у пракси. Упозорење на израду оружја са грешком само по себи не подразумева нужно злоупотребу, него вероватније недовољно искуство појединих државних ковача оружја, журбу да се постигне прописана квота оружја и сл. Пошто формула истиче да владар може, кроз вежбање, на први поглед приметити грешку коју су занатлије направиле на оружју, стиче се утисак да се овде не ради само о упозорењу о могућој провери квалитета оружја од стране владара лично, него и похвали Теодориховог искуства у вештини мачевања (која је савременицима могла бити добро позната након што је, по речима Анонима из Равене, пресекао мачем Одоакра готово на две половине).⁶⁸¹ Формула најављује и могућност да владар тананом истрагом утврди које је оружје најбоље исковано и да то лично похвали, чиме такође истиче Теодорихово лично употребно познавање оружја, али и његово поштовање добрих ковача оружја и морални подстрек за државне израдиоце оружја који свој занат примењују беспрекорно. Упозорење да државне војне занатлије треба, према ранијем обичају, да испуњавају своје квоте, додатни је аргумент за постојећу претпоставку да су у Царству IV и V века сви фабрицензи, а не само барбикарији, имали прописане квоте оружја које треба да израде у одређеном периоду. Околност да формула помиње квоте и да више пута истиче да армифактор треба да надзире марљивост државних ковача оружја, оставља утисак да су централне власти остроготске Италије желеле да производња њихових фабриценза буде системска и поуздана, на неки начин и "програмирана", као што је то било у случају барбикарија. Последње упозорење - да је издаји једнако када неко краде оно што војску кошта њеног наоружавања - овако формулисано, понајпре оставља утисак оптужбе за крађу или проневеру материјала за израду оружја, пре него оптужбе за дословну крађу самог оружја. Као што смо видели, ни царска конституција из 388. не помиње директну крађу оружја, него проневере везане за новац намењен за финансирање израде оружја у државним погонима за

⁶⁸¹ овде подсећамо да су Касиодорове формуле за постављење високих функционера настале у време Теодорихове владавине; Anon. Val., pag. 55.

његову производњу, као и преваре везане за материјале од којих се ту израђује наоружање. Сама по себи, директна крађа оружја могла је бити далеко видљивија, ризичнија и лакша за осуду, него проневере материјала.

Чињеница да су све четири групе упозорења упућене армифактору показује да је централна власт сматрала да га сама његова функција свакако доводи у положај да толерише све поменуте врсте злоупотреба, ако не и да њима руководи. Овај последњи утисак као да се назире у вишеструком најављивању темељних истрага, лицу које је тек постављено на положај, као и у многоструком понављању закључка да армифактор мора бити морално беспрекорна личност, и чињеници да формула прописује да преторијски префект врши његов избор, а краљ постављење, тек пошто од различитих лица стигну извештаји о његовом карактеру и репутацији. ***

Из упозорења које друга формула упућује армифактору, о томе да снабде војне занатлије уобичајеним животним потрепштинама, како не би вршили крађе, на први поглед би се могао стећи утисак о немару појединих армифактора или достављача намирница из редова куријала, мада периодични недостатак животних потрепштина међу државним ковачима оружја може указивати на могућност да њихов број у доба Теодорихове владавине уопште није био занемарљив, а треба имати у виду и веома повећане прехранбене потребе ковача. У сваком случају, у науци су под уобичајеним животним потрепштинама, којима армифактор снабдева своје занатлије, са правом препознате аноне.

Поменуте формуле о постављењу армифактора су вероватно једини доказ за опстанак фабриценза на тлу остроготске Италије, тим пре што није још уочено да их у ово доба помиње неки епиграфски споменик или наративни извор. У науци је начелно заузет став да су *fabricae* на западу Царства опстале у Теодорихово доба, мада овај став није био детаљније образлаган.⁶⁸²

Пошто, на основу савремених извора није могуће утврдити која је од појединачних *fabrica* конкретно опстала у доба остроготске власти над Италијом, можемо покушати да стекнемо представу о томе у којој мери су остроготске војне структуре могле имати интереса да се одрже царске *fabricae*, а то ћемо учинити

⁶⁸² Wolfram, *Goths*, 303; А. Џонс закључује да се оружје Готима очито даје из државних фабрика, као у римско време - Jones, *LRE*, 256.

постављањем питања колико су *fabricae* са територије Италије могле бити компатибилне са остроготским наоружањем и тактиком.

Најстарији подаци о наоружању и начину ратовања Острогота потичу из фрагмената историјског дела Малха из Филадельфије. Говорећи о двоумицама које су Теодорих Амал и Теодорих Страбон имали око тога да ли да започну узајамну битку (у Тракији, 478), Малхо саопштава да се Теодорих Страбон обратио Амаловим Остроготима, покушавајући да их од започињања битке обесхрабри речима да је сваки од њих (Острогота) напустио своју домовину са два или три коња, док сада морају да иду пешке као робови.⁶⁸³ Х. Волфрам је скренуо пажњу да ово не значи нужно да су сви Остроготи ратовали као коњаници, будући да их касније налазимо и као пешадију.⁶⁸⁴ Уз то, подсетимо да је један број германских народа практиковао да коње користи само за лични транспорт, а ратовао је готово искључиво пешке, као што је случај са старим Англосаксонцима и прецима нордијских народа.⁶⁸⁵ Међутим, као општи утисак остаје да је Теодорих Страбон хтео да каже да је за Острогота тешко замисливо да ратује без коња. Јорданес, у свом делу О пореклу Гота, говорећи о обрачуну Атилиних наследника и њима потчињених народа код реке Nedaо 454, приказује разнолике источногерманске народе како, сваки уз помоћ свог карактеристичног племенског оружја, искаљују бес на доскорашњим господарима. При томе, он каже да су се (Остро-) Готи у овој бици борили дугим коњаничким копљем (*contus*), Гепиди мачем са две оштрице (*ensis*), Ругијци цилитима (*telum*), Хуни луковима, Алани тешко наоружани, а Херули лако наоружани. Иако Јорданес свакако није савремени извор за средину V века, његови подаци показују да је у доба настанка његовог дела (средином VI века) већ неко време постојало уверење да је дуго коњаничко копље барем век уназад било главно и карактеристично оружје Острогота.

Ипак, најдетаљније податке о наоружању Острогота сачувао је Прокопије из Цезареје, нарочито када је реч о првим годинама византијско-остроготског рата, будући да је реч остроготској војсци онаквој каква је мање-више обликована и одржавана у доба Теодориха. Прокопије приповеда да је Велизар био упитан од својих најближих људи како је имао храбрости да надвлада непријатеља (током остроготске опсаде Рима 537-538), пошто је претрпео велике поразе и једва успео да побегне од

⁶⁸³ Malchus, frag. 18.2.

⁶⁸⁴ Wolfram, Goths, 272.

⁶⁸⁵ Oman, Medieval War, 41-59, 63-71, 89-99.

непријатеља. На ово је Велизар одговорио да су му разлике између римске и остроготске војске постале јасне већ у првој бици у којој се борио. Разлику је описао поређењем да су скоро сви Римљани и њихови хунски савезници одлични коњанички стрелци, али да нико од Гота не разуме овај начин борбе. Прокопије је образложио да остроготски коњаници (ιπλείς) користе само мачеве (ξίφεσιν) и копља (δορατίοις), а њихови стрелци (τοξόται) иду у битку пешке и покривају их они који су тешко наоружани (οπλιτών καλυπτόμενοι). Јустинијанов војни магистар закључује да, док нема блиске борбе, готски коњаници немају начин да се одбране од непријатељских стрелаца и тако постају лак плен, док пешадијски стрелци не могу напасти коњанике, па се Готи зато у оваквим случајевима задовољавају да одбију непријатеља од бедема.⁶⁸⁶

Говорећи о поменутој Витигисовој опсади Рима, Прокопије каже да је краљ пред овај град довео не мање од 150.000 људи - коњаника (ιπλέας) и пешака (πεζούς), од којих су већина, као и њихови коњи, били оклопљена (τεθωρακισμένοι).⁶⁸⁷

Ова опсада прерасла је у отворену битку испред града Рима, за коју Прокопије истиче да је у њој, са обе стране, учествовали само припадници коњице (ιπλέων). Велизар се овде борио у првим редовима, као обичан војник, што је већина Гота искористила да на њега и његовог коња баца своје цилите (ἀκόντια) и друге пројектиле (βέλη), након чега се он повукао у Рим.⁶⁸⁸

Приповедајући о томе да је Велизар 541. хтео да заузме Низибис који је готово остао без одбране, Прокопије је истакао да су се Готи бацили на Персијанце са дугим копљима у збијеном поретку (δώρασι μακροῖς συρροῖς), па ови нису издржали напад, него су се повукли у град.⁶⁸⁹

О остроготском наоружању сам Касиодор даје далеко мање података од Прокопија, што се и могло очекивати од разлике у природи њихових дела (државна документа посвећена најразноврснијим питањима и дело са историографским претензијама, специјализовано за историју ратовања и високе политике), као и њихових афинитета према различитим врстама ерудиције (при чему су Касиодорова

⁶⁸⁶ прокор ВГ V.27; ове Прокопијеве податке и судове о остроготском наоружању и основима тактике прихватио је и Wiemer, Theoderich, 205-209.

⁶⁸⁷ прокор ВГ V.16

⁶⁸⁸ прокор ВГ V.18

⁶⁸⁹ прокор ВР II.18

интересовања прилично "распршено" шира од Прокопијевих. Чињеница да је највећи део своје каријере провео у дуготрајном мирнодопском периоду, свакако је имала свог утицаја на то да се ниједно Касиодорово писмо не бави наоружањем Острогота.

Ипак, у писму које је Касиодор саставио у име Теодориха, а упутио га краљу Херула (писмо 4.2) ⁶⁹⁰ сачувани су помени елемената остроготског наоружања који потврђују, допуњују и прецизирају најистакнутије компоненте њиховог арсенала које смо упознали у Прокопијевом делу. Наиме, Теодорих у писму каже владару Херула да га усваја за сина по оружју преко оружја које му шаље на поклон, а то су ратни коњи (equos) (sic !), мачеви са две оштрице (enses), округли метални штитови (clipeos) и други инструменти за ратовање. Даље, Теодорих саветује краља да носи ово оружје за своје и његово (Теодорихово) добро, што свакако показује савезничку и сродничку симболику овог оружја, али и Теодорихову везаност за поклоњено оружје као нешто своје. У писму се иначе каже да је усвајање херулског краља само званични продужетак помоћи коју су Остроготи пружали Херулима у борби против заједничких непријатеља, што је у науци протумачено као озваничење савеза Острогота и Херула који је већ неко време постојао. ⁶⁹¹ Теодорих чак изражава чврсто уверење да је путем усвајања и примања остроготског оружја краљ Херула постао највећи међу народима / родовима (inter gentes). У сваком случају, све наведено и целокупан тон писма приказује ратног коња, мач и округли метални штит као неоспорно остроготско наоружање. При томе се, као најопштије, поставља питање - каквим би оружјем остроготски краљ усвајао страног владара за сина по оружју и учвршћивао војне везе са страним народом, осим са остроготским ? Иначе, све време треба имати на уму да је адопција сина по оружју била типично германска институција, и да је вршена оружјем онога који усваја, дакле оружјем германског племена / народа коме припада онај који усваја, уколико се радило о двојници Германа из различитих племена / народа. ⁶⁹²

Остроготски стрелци помињу се у Касиодоровом писму 5.23, ⁶⁹³ које је у име Теодориха упутио преторијском префекту Абуданцију. У писму краљ каже да је одлучио да заједно са (пешадијским) стрелцима (sagittariis) свог сајона Тату пошаље илустрису, комесу Вилији, како би увећана војска могла стећи већу снагу вежбањем у гимнасијуму, школи Марса. Теодорих уједно задужује Абуданцију да младим

⁶⁹⁰ Cass. Var, 4.2

⁶⁹¹ Bjornie, Cassiodorus, 166.

⁶⁹² о политичкој страни ове адопције - Wolfram, Goths, 318.

⁶⁹³ Cass. Var, 5.23

стрелцима обезбеди бродове, као и аноне за све време трајања вежби. Готово је извесно да су ови стрелци Готи, будући да их Гот Теодорих на челу са другим Готом (својим сајоном) шаље на вежбање код трећег Гота, који је као носилац готске варијанте звања комеса вероватно био заповедник неке тврђаве. С обзиром да су у Италији овог доба постојали многобројни запуштени гимнасији, није немогуће да Касиодор не њих мисли дословно, тј. да их не користи као реторску метафору. Оно што се из писма неоспорно види, јесте да је Теодорих планирано слао стрелце на обуку, и то у већим групама, будући да је Абуданцију наложио да за њихов превоз обезбеди више бродова (*navigia*).

За употпуњавање слике о арсеналу наоружања Острогота у Италији, археолошки материјал није од превелике помоћи, пре свега због праксе Острогота да своје покојнике не сахрањују са оружјем. У остроготским гробним налазима највећег дела Италије, пронађен је велики број фибула, грнчарије, металних посуда, огрлица, наушница, шнала, копча, кашика, али врло мало шлемова и практично ништа од других елемената наоружања. Пронађени шлемови су композитни (*spangenhelm*), у овом случају ојачани уздужним вертикалним гвозденим тракама са све четири стране, као и вертикалном траком дуж доње ивице шлема. Неки од ових шлемова имају штитнике за образе, а неки не. Наравно, за многе од ових артефаката важи принципијелна ограда да постоји врло мали број артефаката из Италије VI века за које се може сасвим поуздано рећи да су остроготски, а не од неког другог источногерманског народа (нпр. Херула и Скира, које су Остроготи затекли у Италији, или Ругијаца, са којима су заједно дошли у Италију, или Гепида, чије су фрагменте примили у свој састав, након више пораза које су им нанели пре доласка у Италију). Такође, за извесне међу оваквим артефактима, тешко је поуздано рећи да ли су уопште германске израде, или римске, будући да су и германске и римске занатлије тежиле веома сличним стандардима и иделима израде, при чему су германске занатлије постајале све вештије, пратећи растућу романизацију свакодневног градског живота Германа насељених у Италији током V и VI века.⁶⁹⁴

Један од најцеловитијих примера проблема идентификације артефакта искључиво као остроготског рада, а насталог у доба остроготске власти у Италији, јесте шлем из Монтепагана. На позлаћеном шпангенхелму из Монтепагана налазе се серије цртежа и симбола, укључујући крст између алфа и омега, ратници, орао, лав, и многобројне животиње. Овај композитни шлем састоји се из 6 љуски (*spangen*) од

⁶⁹⁴ Bierbrauer, *Grabfunde*, 8-12; Christie, *Archaeologies of Settlement*, 125-154..

којих свака има гравире, које приказују сеоски живот. Шлем из Монтепагана садржи и хришћанско-римске и паганске елементе. Т. Бернс претпоставља да су га израдили или остроготски златари, или римске занатлије које су радила за Остроготе, вероватно близу Равене. Бернс сматра и да аријанско порицање св. Тројице можда има одраза овом у шлему, јер не користи христогорам него само крст.⁶⁹⁵

Када се узму у обзир сви поменути Прокопијеви и Касиодорови подаци о наоружању Острогота у Италији, може се стећи утисак да је Теодорихова власт имала интереса да очува практично све *fabricae* на територији Италије. Наиме, *fabrica* лукова у Тиценуму и *fabrica* стрела у Конкордији свакако су могле бити витално корисне остроготским стрелцима, које је Прокопије описао као један од два најважнија рода остроготске војске; ово тим пре што су две поменуте *fabricae* биле специјализоване за пешадијске лукове и стреле (који су, у начелу, знатно дужи од коњаничких лукова и стрела), а Остроготи су (као што смо видели из Прокопија) поседовали само пешадијске стрелце. Одржавање *fabricae* штитова у Кремони и Тиценуму такође је могло бити од користи остроготској теже наоружаној пешадији (за коју смо код Прокопија видели да служи као заштита остроготским стрелцима), тим пре што је римска *scuta* у ово време већ увелико задобила овалан облик, сличан штитовима које су користили германски народи.⁶⁹⁶ *Fabrica* која је у Мантови производила лорике, могла је бити од интереса остроготским коњаницима (за које Прокопије каже да су већином оклопљени, као што смо видели), можда и остроготској теже наоружаној пешадији, тим пре што је римска лорика у ово време увелико постала вирижна кошуља, која је традиционално била оклоп германских народа.⁶⁹⁷ Опстанак *fabrica*-е мачева у Луки такође је вероватно био од интереса за Остроготе, будући да је *spatha*, коју су овде ковали, имала две оштрице, као и мач који је Теодорих поклонио краљу Херула; уз то, *spatha* је био један од идеала мача за германске народе, а Прокопије је јасно ставио до знања да су остроготски коњаници били наоружани мачем, као секундарним оружјем.

Коначно, стиче се утисак да је краљ Витигис тешко могао наоружати и већим делом оклопити велику војску коју је довео пред Рим, а да иза себе није имао *fabricae*. Без обзира што Прокопијева цифра оставља утисак претеривања, чињеница је да је

⁶⁹⁵ Burns, *Ostrogoths*, 151-156, 158

⁶⁹⁶ Southern-Dixon, *L. R. Army*, 99-103.

⁶⁹⁷ Southern-Dixon, *L. R. Army*, 96-99; cf. Oman, *Medieval War*, 41-48.

краљева војска на Прокопијеве очевице оставила утисак по питању бројности и оклопљености.

Занимљив додатак проблематици државних израђивача оружја у остроготској Италији јесте питање снабдевања истих радним материјалима, пре свега гвођђем. Два Касиодорова писма баве се проналажењем нових жила гвођђа. Прво од њих (3.25) упутио је Теодорих Симеону, који је овде насловљен као кларисим и комес. Осим прикупљања силикватикума, краљ Симеона задужује да брижним истраживањем руда пронађе гвоздене жиле у Далмацији. Писмо као предности Далмације за вађење и обраду руда истиче мекост земље, богатство земље гвођђем и својство тамошње руде гвођђа да кувањем у ватри постаје јако. Краљ истиче да им гвођђе обезбеђује да бране своју отаџбину (*patria*), а служи и агрикултури и безбројним уметностима. При крају, писмо слави овај метал речима да је гвођђе господар злату, приморавајући ненаоружаног богаташа да се покорава сиромашу који маше гвозденим сечивом.

У Касиодоровом писму 3.26,⁶⁹⁸ Теодорих заповеда Осуину, који је овде насловљен као илустрис и комес, да обезбеди све потрепштине за пут кларисима Симеона, који одлази за Далмацију да скупља силикватикум и развија руднике гвођђа.⁶⁹⁹

Пошто смо из ранијих писама видели да Касиодор под термином *patria* подразумева Италију, а да је у првом писмом речено да им (Римљанима и Остроготима) гвођђе обезбеђује да бране своју отаџбину, имамо основа да претпоставимо да је знатан, ако не и већи део гвођђа из планираних далматинских рудника био намењен за Италију, односно коваче оружја и коваче аграрних оруђа са територије Италије.

⁶⁹⁸ Cass. Var, 3.26

⁶⁹⁹ Bjornie, Cassiodorus, 140. сматра да је Осуин заправо био готски комес Далмације

ДРЖАВНА И ГРАДСКА ПРАКСА ПРОПИСИВАЊА МАКСИМАЛНИХ ЦЕНА НА ТРЖИШТУ

Када је реч о позноромској пракси прописивања максималних цена основних животних потрепштина, треба имати на уму да је оваква пракса постојала већ у градовима хеленистичких држава, а основни циљ њиховог постојања било је очување "социјалног мира" у свакодневном животу града.⁷⁰⁰

Свакако најамбициознији покушај устаљења ове праксе јесте Диоклецијанов *Edictum de pretiis*, који је фиксирао максималне цене и плате крајње детаљно, и запретио смртном казном свакоме ко их премаши или задржи своју робу да не оде на тржиште. Упркос бројним погубљењима, роба је једноставно нестала и ускоро је дозвољено да едикт буде игнорисан.⁷⁰¹

Едикт је прописао максималне цене за следеће производе и услуге:

- 35 врста житарица и зрнасте робе (укључујући различите цене за зрна слачице и сенф, као и различите цене за очишћен и неочишћен пасуљ)
- 19 врста вина и пива (готово сва су са подручја Италије, уз разлику у цени зависно од старости вина)
- 12 врста уља и зачина (рачунајући мед у зачине, разликујући два квалитета меда и мед од феничанских урми)
- 50 врста меса (обухватајући различите делове животиња, а прописујући различите цене зависно од тога да ли је месо усољено, димљено, утовљено, или не; у ову групу је убројан и путер)
- 12 врста рибе (узимајући у обзир да ли је риба усољена; у ову групу је убројан и димљени сир)

⁷⁰⁰ Rostovtzeff, *Hellenistic soc.*, vol. I, 304, 305, 313, 314, 325, 327, 389, 470, vol. II 1274, 1275.

⁷⁰¹ Jones, *LRE*, 61; Mitchell, *Empire*, 41, 42, 62, 64.

-96 врста воћа и поврћа (прописујући различите цене за неке од њих зависно од две или три величине и два степена квалитета, као и од тога да ли су дивљи или узгајани, очишћени или не, димљени или не; у ову групу убројани су свеж сир и овчије млеко)

-једнодневне плате за 76 врста професија и услуга (са нагласком да ли је укључена храна и смештај, при чему су изузеци од плаћања по дану циглар, коме се прописује зарада на сваке 4 печене или 8 сушених цигли, берберин коме се прописује зарада по клијенту, занатлије које обрађују различите врсте метала, којима се зарада прописује по ливри обрађеног метала, а посебне цене прописане су зависно од тога да ли оружар оштри мач или секиру, чисти шлем, зарада скриба и нотара рачуна се на сваких написаних 100 страна и зависно од квалитета текста, зарада кројача рачуна се по томе коју је од својих 12 услуга извршио, рачунајући и пришивање дугмади, зарада бојације прописана је по томе коју је од својих 10 услуга бојења или избељивања одела пружио, док је за 9 врста учитеља зарада прописана на месечном нивоу, по сваком ученику)

-цене за 43 врста коже (цена је прописана на основу два степена квалитета коже и на основу тога да ли је штављена или не)

-цене за 25 врста обуће (цена је прописана зависно од локалне врсте обуће и материјала)

-цене за 19 врста осталих кожних производа

-цене за 8 производа од камиље и козје коже

-цене за 22 врсте грађевинског дрвета

-цене за 10 врста предмета за женску тоалету

-цене за 12 врста делимично обрађеног дрвета за потребе домаћинства (овде су јединица дрвета за огрев кола напуњена са 1.200 ливри дрвета)

-цене за 81 врсту кола и њихових делова (овде су убројани и коњски и магарећи млин, воденица, ручни млин, као и цене месинга, бакра и бронзе, које варирају зависно од тога да ли су ови метали обрађени, црепа, цигле, 3 врсте пумпи за воду и уљане лампе)

-цене за 10 врста производа од стакла и слоноваче (рачунајући 3 врсте игала)

-цене за 8 врста сувоземног транспорта (за људе по миљи, за терет у ливрама)

- цене за 13 врста пера (овде је убројена и цена мастила)
- цене за 73 врсте одеће
- цене рада за 13 врста услуга везиља и свилара (цена рада везиље рачуна се по унцији конца, а свилара по дану; овде видимо да постоји чак и услуга веза на лаком плашту из Лаодикеје, на начин као у Мутини)
- цене рада за ткаче вуне и лана (цена рада првих се рачуна по једној ливри, а других по дану)
- цене за 26 далматика и разних врста огртача (који су именовани по градовима у којима се производе)
- цене за 21 врсту материјала обојеног пурпуром (зависно да ли је обојена свила или вуна)
- цене за 13 врста вуне
- цене за око 250 врста лана (сортиране су по градовима производње, и по три степена квалитета)
- цене 49 врста пурпурних тканина (овде цена зависи преваходно од нијансе пурпура, које су назване по градовима производње)
- цене 12 врста различито обрађеног злата и сребра
- цене 8 категорија робова (зависно од пола, старости и искуства)
- цене 20 врста домаћих животиња
- цене за 19 врста мермера и другог луксузног камена (разврстане су по географском пореклу)
- цене за 14 врста дивљих звери
- цене за 39 врста производа, крајње мешовито (смола, стипса, сумпор, сапун)
- цене за 141 састојак за лекове и боје (названи су углавном по географском пореклу)
- цене поморског транспорта на 75 дестинација (побројане су са навођењем места поласка и одредишта, а јединице су модии *kastrensis* који теже 17,51 литара).

Будући да је намера едикта била да сузбије скакање цена готово свих врста производа, у свим деловима Царства, не чуди детаљеност, финесе и градације са којом су прописане максималне цене производа. Од ланене одеће, најскупља је била скитопољска, па тарсијанска, па билоска, па лаодикејска, па тарсијска-александријска тј текстил тарсијског стила произведен у александрији. Свака од ови локалних врста ланене одеће подељена је у три степена квалитета. Кошуља из Скитопоља коштала је 7.000, 6.000 или 5.000 денарија према свом степену, док је александријска коштала 4.000, 3.000 или 2.000. Војничка кошуља коштала је 1.500, 1.250 или 1.000, а кошуља од грубог лана за употребу обичних људи и робова коштала је пола од ових цена. Далматике (тунике дугих рукава) су коштале од 10.000 до 2.000 денарија, у 3 степена, а далматике за обичне људе и робове ишле су од 800 до 500. Најскупљи душеци и јастуци били су антинопољски и тралски (2.750 денарија), дамаскански и кипарски (3 степена - 1.750, 1.250, 800). Испод ових, долазили су нижи степени (600, 500, 400) и они за обичне људе и робове (350, 300, 250). Од вунених тканина, Едикт прописује максималне цене за подручје готово целог Царства - дарсанска хламида стаје 7.000 (дупла 12.500), а од *birrus*-а (плашт са капуљачом) најскупљи је био нервијски (цена му је изгубљена), потом таурогастријски (10.000), потом имитација нервијског која се прави у Лаодикеји (10.000), потом норички и рипензијски (по 8.000), потом британски и арголидски (по 6.000), потом лаодикејски (4.500), потом канузијски (4.000), потом нумидски (3.000), потом ахајски и фригијски (2.000), па афрички (1.500). Од *fibulatoria*-е (одеће са фибулом) најскљупља је била рецијска (12.500), потом тревирска (8.000), потом петовијска (5.000), па афричка (2.000).⁷⁰²

Крах Диоклецијановог покушаја прописивања максималних цена производа није имало за последицу да се цареви IV и V века нису понекад заузимали сопствени став према питању максималних цена у појединим ситуацијама, премда релативно ретко. У граду Риму у раном V веку грчки трговци изазвали су љубомору локалних власника радњи (*tabernarii*) и протерани су под оптужбом да су премашили прописане цене. Валентинијан III просудио је 440. да је неопходно да их врати у интересу народа Рима.⁷⁰³

Ипак, у Царству током IV и V века у многим градовима се очувала пракса да градске власти прописују максималне цене неких намирница и других производа, пре

⁷⁰² Edict Diocl., cap. 1-18; cf. Jones, LRE, 848-849.

⁷⁰³ Utley, Guilds, 1.3; Jones, LRE, 865; cf. Rostovtzeff, Roman soc., 486.

свега у кризним ситуацијама. А. Џонс сматра да су градске власти у позноримском периоду биле одговорне да регулишу тржиште, пре свега да спроводе употребу правих мера и фиксирају цене.⁷⁰⁴ Такође истиче да су гилде (тј. колегији трговаца и занатлија) биле корисне локалним властима за контролу цена и регулисање трговинске праксе, за добробит муштерије. Из раног IV века, када су се цене дизале због рапидног обезвређења денарија, разноврсне гилда Оксиринха – пекари, пивари, продавци уља, продавци меда, касапи свињетине, продавци рибе и ковачи бакра, упутиле су куратору града свака сопствену декларацију, у којима од месеца до месеца наводе које би цене они променили. Такође, неколико гилди из Оксиринха дало је серију гаранција градским властима да ће своје производе продавати по прописаној цени. Током 459. склопљен је детаљан споразум између дефенсора Сарда и локалне гилде градитеља. Ови последњи обавезали су се да њихови чланови неће напустити уговорену градњу, под условом да послодавац исплати плате које су узајамно договорене, и да ће они обезбедити замену за било ког члана који свесно не успе да испуни уговор, и исто тако, за члана који није способан да то учини због болести; они су такође дали гаранције да ће платити пенале уговорене у уговору, ако било који члан опструира другог који жели да испуни уговор. А. Џонс такође сматра да је курија града одговорна да осигура да се хлеб прави у довољним количинама и да се продаје по разумним ценама. Александрија, а чини се и Антиохија и Картагина, биле су помагане редовним субвенцијама жита од царске власти, које нису биле довољне. Када се појавила несташница хлеба у Антиохији, прва реакција градских власти била је да фиксира ниску цену хлеба, а када су поједини пекари и даље продавали по вишој цени, она је дала да буду бичевани. Једном приликом, пекари под овим третманом масовно су побегли у планине, и вратили су се личном интервенцијом Ливанија. Ако насилна средства не би дала резултате, градска курија би покушала да приволи земљопоседнике да отворе своје житнице, но пошто су водећи бунтовници били редовно најбогатији декуриони, ове мере биле су бесплодне. У Цезареји је њен епископ Василије успео својим личним угледом да омекша земљопоседнике, па је изабран градски октупљивач жита, па је снабдевен средствима од градских прихода. Због свих поменутих разлога, неки градови су имали стални фонд за куповину жита.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Jones, LRE, 734; cf. Alston, City, 154, 275, 276, 308, 314, 331.

⁷⁰⁵ Downey, Antioch, 420-421; Jones, LRE, 859, 735..

У цене, за које је градско становништво желело да буду ограничене, спадало је и вино. Наиме, у време преторијског префекта Леонтија (око 510.), избили су нереди због цене вина, због чега је он са својом кочијом улетео у масу и ухапсио вођу побуњених грађана.⁷⁰⁶

Сачуван је мали број царских конституција, посвећен максималним ценама намирница у градовима, али је њихова садржина свакако драгоцене за потпуније разумевање ове проблематике.

У својој новели 5 (посвећеној повратку грчких трговаца у град Рим), коју су Августин Теодосије II и Валентинијан III 440. упутили (римском) народу, цареви кажу да, у својој сталној бризи за град Рим, који са правом поштују као главу свог Царства, они доносе мудре одлуке за њен мир и обиље. Стога не дозвољавамо да и даље од борављења у Светом граду буду искључени грчки трговци, које они зову *pantholae*, којих тамо има највеће мноштво и који показују највећу марљивост у куповини и продаји разне врсте робе, чак на велику завист (домаћих) власника радњи, којима је драже да буду уклоњени из пословања. Цареви потом прецизирају да овим едиктом свима стављају на знање да је таквим трговцима враћено право да се врате у град и да тргују у њему, тако да под њиховом (царском) бригом обиље може запљуснути народ, и да у критична времена град може бити насељен већим мноштвом. Додају да уколико иједна особа не буде поштовала прописане цене, биће кажњена у пропорцији са својим прекршајем, а неће бити допустиво искључити целу групу на име престапа једне или две особе. Новела објашњава да тако, кроз бригу за многе народе, обиље неће оскудевати, а мноштво ће бити увећано у корист прихода Града. Додаје и да на војну службу неће бити натеран ниједан римски грађанин, нити члан колегија, него да ће бити дужан само да чува бедеме и капије у случају нужде, и да учествују у њиховој поправци. Наглашава да се прописима префекта Града морају покоравати сви.⁷⁰⁷

У светлу питања прописивања максималних цена производа у градовима позноримске епохе, свакако је најречитија наредба поштовања прописаних цена, тим пре што се односи на сам град Рим. Стиче се утисак да новела приказује царева као оне који прописују максималне цене производа за град Рим, и то из више разлога. Прво, прописивање максималних цена хране новела приказује као једну од одлука које

⁷⁰⁶ Jones, LRE, 693.

⁷⁰⁷ NVal. 5.1

цареви доносе за обиље и мир града Рима. Друго, новела није упућена, префекту Града (за која би се очекивало да је "оперативно" најпозванији да одређује цене), нити префекту аноне (за кога је познато да проверава тежину и квалитет бесплатног хлеба), него је упућена римском народу. Новела је упућена народу свакако зато јер се питање цене хлеба заиста тиче превасходно "обичног" становништва, али је овакво упућивање новеле званично избацило у овој новели префекте града и аноне као оне којима се обично поверава спровођење мера или решавање проблема везаних за бесплатни хлеб. Треће, цареви су ти који у овој новели прописују казну за непоштовање прописаних максималних цена.

Сам конкретан историјски догађај / процес о коме новела говори по свој прилици је било кршење прописаних максималних цена производа од стране неколицине "грчких" трговаца настањених у Риму. Ово кршење имало је за последицу да конкурентски, домаћи трговци пријаве непоштовање прописаних максималних цена властима и да потом сви "грчки" трговци буду из града Рима протерани, чини се, на дужи период. Новела под формулацијом "грчких трговаца" по свој прилици не подразумева само дословно Грке, него и многе друге хеленофоне трговце, какви су малоазијски, сиријски и египатски (хеленофоне барем у смислу пословног језика). G. Traina је у својој студији о Оријенталцима у позноантичкој Италији изнео детаљне доказе за овакву интерпретацију термина, и подсетио да су *pantopolae* били ситни трговци.⁷⁰⁸ Из поменутог ширег схватања термина "грчки" може се само наслутити колико је шири могао бити асортиман артикала оријенталних трговаца у Риму у односу на Грке са Балканског полуострва и, евентуално, Мале Азије, и један од могућих разлога због којих је Валентинијан III наглашавао њихов витални значај за Град. Будући да су *pantopolae* били ситни трговци, није чудно што су их као конкурентску групу препознали домаћи власници радњи, који су такође убрајани у ситне трговце.

Теодосијев кодекс сачувао је три конституције које прописују максималне цене хлеба, рибе и маслиновог уља у Остији и Риму.

Конституција коју су 398. Августин Аркадије и Хонорије упутили Теодору, преторијском префекту (Италије). У њој цареви кажу да је њихова воља да остијски и фискални хлеб буду продавани за један нуму. Уједно забрањују да се иједан свети

⁷⁰⁸ G. Traina, *Orientalis*, 249-259.

царски рескрипт усуди да повиси цену; уколико ико буде упутио цару петицију за повишење цене, конституција за такву особу прописује казну од две фунте злата.⁷⁰⁹

Овај акт под остијским хлебом подразумева *panis gradilis* који се пекао у Остији, док под фискалним подразумева сваки други *panis gradilis*. Из многобројних царских конституцијама посвећеним државним пекарама и бесплатним следовањима хлеба, видели смо да је и бесплатни хлеб донекле плаћан. Ова конституција ограничава управо цену тог парцијелног и додадног плаћања. Забрана самог упућивања петиције за повишење цене, као и прописивање конкретне и немале казне за таквог петиционара, сугеришу да су периодично постојали такви покушаји. Ова конституција је значајна и по томе што су у њој цареви приказани као они који директно прописују максималну цену *panis gradilis*-а за град Рим тј. кажу да је њихова воља да остијски и фискални хлеб буду продавани за једну нуму.

У конституцији коју су 413. Августин Хонорије и Теодосије II упутили Антемију, преторијском префекту (Истока), цареви саопштавају да се људи у њиховој служби, којима је поверено снабдевање рибом, жале се да се више рибе изнуђује од њих него што су у стању да купе за новац који им је дат, будући да им је солид дат за куповину 30 фунти рибе. Стога, цареви прописују да ће поменути људима солид бити дат за куповину 20 фунти рибе, али да од сада буде за тај новац откупљиван *spatantium*, као риба прве класе, у комадима тежине до 10 фунти.⁷¹⁰

Ова конституција по свој прилици говори о људима којима је поверено снабдевање царског двора (у Цариграду) рибом, односно да за потребе двора откупљују рибу на тржишту. И у овом акту цар је такође приказан како за сопствени Град прописује максималну цену, и то у два наврата. Првобитно је прописао један солид за 30 фунти рибе. Покушај трговаца да не поштују ову прописану цену тј. да наплаћују скупље, конституција назива изнуђивањем, дакле нечим што спада у незаконоње. Као реакцију на непоштовање првобитно прописане максималне цене, цареви праве компромис, тако што мењају откупну вредност рибе у корист трговаца (20 фунти за солид), али под условом да то од сада буде квалитетнија риба.

Конституција Августа Константина Великог из 328, упућена префекту аноне Цереалију, прописује да ће се столови за продају уља (*mensae oliariae*) продавати преко

⁷⁰⁹ CTh. 14.19.1; cf. Honoré, Law 221.

⁷¹⁰ CTh. 14.20.1; cf. Honoré, Law 101.

Цереалијевог официја, сваки за 20 фолиса, уколико ниједна особа не може да тврди да су његово власништво. Али ако ико купи сто за продају уља за поменути број фолиса, па га прода по вишој цени, ова конституције прописује да ће бити обмотан оковима, послат у Илирик и платити казну. Овај акт даље прецизира да ко држи сто за продају уља у власништву, може га оставити у наслеђе својим наследницима.⁷¹¹

Овај акт фактички спречава формирање "тржишне цене" столова за продају маслиновог уља, тиме што се прописује максимална (и једина) цена сваког стола. И у овој конституцији цар је приказан као тај који прописује цену, додуше не саме намирнице, него места и објекта који доносе право продаје намирнице. Префект аноне приказан је у овом акту као шеф официја који само треба да спроводи у дело цареву одлуку, односно да продаје столове за продају уља и да пре продаје утврди да ли сваки појединачни сто није већ нечије власништво. Трострука казна, коју конституција прописује за продају стола по цени већој од оне коју је цар прописао, сведочи свакако о томе да су цар и врхови централне власти очекивали од грађана да најозбиљније прихвате цене које прописује званично цар, мада уз то показује значај ових столова као малих, али многобројних једница позноримске привреде, и сугерише да су појединци могли направити значајан профит њиховом препродајом.

Наравно, у случају претходне три конституције треба имати на уму принципе формирања позноримске државне политике, који сугеришу да је стварни иницијатор и спроводилац мера које је цар заповедио у конституцији, заправо био онај коме је конституција и упућена. У случају поменуте три конституције, то би били преторијски префект и префект аноне, који су, по природи ствари, најбоље познавали стварно стање цена и свакако имали обавезу да спроводе цареве прописе, донете у његовим конституцијама. Ипак, доношење коначне одлуке остајало је на самом цару, и у том смислу нам се чини да у случају последње анализираних три конституције и новеле треба посматрати прописе и мере Константина Великог, Хонорија, Теодосија II и Валентинијана III као сигуран знак да су цареви IV и V века имали неоспорно право да званично прописују максималне цене производа (хране) у својој престоници / главном резидентном граду, свакако уз консултације са компетентним елементима.

⁷¹¹ Стх. 14.24.1

Ово право владара (или преторијског префекта или префекта аноне) налазимо у Едикту о ценама да се примењује у Равени (Касиодорово писмо 11.11).⁷¹² Пошто едикт није насловљен ни на кога као његовог иницијатора, али се налази у књизи у којој су окупљена писма (државна акта) која је Касиодор издао у својству преторијског префекта, можемо претпоставити да је овај едикт издао у сопствено име (на шта је имао право). Момзен је писмо датирао у широк период од око 533. до 537.⁷¹³

Едикт каже да цене по којима се намирнице продају, треба да прате на разуман начин околности времена, тако да не буде ни јефтиноће у скупој сезони, нити скупоће у јефтиној, и да се гунђања продаваца и купаца могу избећи, поштењем према обома. Стога, након пажљивог разматрања, Касиодор каже су они фиксирани у придодатом распореду цене различитих артикала намирница, чије цене треба да остану лишене сваке двосмислености. Преторијски префект потом упозорава да уколико неки продавци не буду поштовали цене наведене у овом едикту, биће подложен казни од 6 солида за свако кршење закона, а можда и телесној казни.

Са јаким основом, Т. Хоџкин са жаљењем примењује да списак цена из овог едикта није сачуван, констатујући да би од суштинског значаја било поредити га са Диоклецијановим едиктом о ценама.⁷¹⁴

Од посебног значаја за разумевању праксе прописивања максималних цена производа у градовима остроготске Италије, јесу Касиодорове формуле постављења за дефенсора и куратора било ког града.

У формули за дефенсора било ког града (Касиодорово писмо 7.11)⁷¹⁵ најпре се каже да број његових клијената чини неопходним да представник целог града (дефенсор) буде посебно опрезан при свом понашању, при чему се вероватно мисли на његову примарну и изворну функцију адвоката сиромашних и угњетених грађана. Формула (краљ) потом каже да га (дефенсора) на захтев његових суграђана, поставља за ову индикцију за дефенсора дотичног града. Формула (краљ) потом налаже дефензору да се побрине да не буде ничег подмитљивог у његовом држању, и да фиксира цене за грађане према повољности или неповољности сезона. При крају, формула констатује да дефенсор не дозвољава да његови суграђани буду угњетени

⁷¹² Cass. Var, 11.11

⁷¹³ Cass. Var, 341.

⁷¹⁴ Hodgkin, Cassiodorus, 470.

⁷¹⁵ Cass. Var, 7.11

законима, нити скупоћом намирница; овом констатацијом, формула је обухватила изворне и новије дужности дефенсора града (фиксирање максималних цена производа, била је, као што смо видели, изворно дужност дефенсора градова на истоку Царства, да би се на западне градове проширила тек након IV века).

Формула за куратора града (Касиодорово писмо 7.12)⁷¹⁶ најпре поручује носиоцу ове функције да га (краљ) поставља за куратора града за ову индикцију, да би мудро управљао редовима курије, при чему се вероватно мисли на његову изворну и примарну улогу контролора целокупног функционисања градске курије, укључујући његову суштинску улогу контролора трошења новца у курији. Потом куратору налаже да учини цене умереним за оне којих се тичу. Формула изричито поручује куратору да ће истински вршити своју дужност уколико цене буду држане под контролом. Она при завршетку закључује да се највећа популарност стиче у одржавању умерености у ценама.

Обе формуле приказују дефенсора и куратора као функционере који директно одређују максималне цене производних артикала у својим градовима. Едикт о ценама у Равени и формула за постављење дефенсора, као чинилац коме се треба одупрети при одређивању максималних цена, заједнички истичу неповољности годишњих доба. Као оно што у пракси угњетава становнике градова, формула за дефенсора представља скупоћу намирница (и то као једну од две главне врсте опасности од којих треба да брани грађане). Дакле, чини се да и Едикт о ценама у Равени и формула за дефенсора стављају на прво место последице неродних година као оно против чега дефенсор у обичном граду и преторијски префект у Равени треба да се изборе путем прописивања максималних цена. Као што смо видели у случају Антиохије, неродица је покренула реакцију градских власти да пропишу нижу цену хлеба. Међутим, одређена брига о интересима трговаца може се назрети онда када формула за дефенсоре налаже да цене буду фиксиране како према повољностима, тако и према повољностима годишњих доба (у овом другом случају, због веће куповне моћи грађана цене не морају бити у тој мери снижене мерама дефенсора, као у доба неповољности сезона), као и онда када Едикт о ценама у Равени каже да се не сме бити јефтиноће у скупој сезони. Као нешто недопустиво, овај едикт истиче постојање скупоће у јефтиној сезони, под чиме, како нам се чини, може подразумевати шпекулације (о којима ће касније бити речи).

⁷¹⁶ Cass. Var, 7.12

У сваком случају, из поменутог едикта и формула стиче се утисак да се пракса, при којој дефенсори и куратори градова прописују максималне цене градских производа и артикала, проширила на целу Италију, и да овакву ситуацију налазимо у доба остроготске владавине над њом. Формуле за куратора и дефенсора наглашавају да се ови функционери постављају за сваку годину индикције; с обзиром на познату чињеницу да је Касиодор и ове формуле саставио на основу свог искуства присуствовања постављењима функционера и састављања докумената о истим постављењима за Теодорихове владавине (од времена свог постављења за квестора око 501. на даље), начелно се може говорити о дугом присуству куратора и дефенсора у градовима остроготске Италије, а самим тим и о пракси њиховог прописивања максималних цена производа и услуга. Такође, Едикт о ценама у Равени, датован између 533. и 537, праксу прописивања максималних цена за овај град приказује као нешто уобичајено, односно као нешто што је примењивано и у ранијим годинама Италије под војном управом Острогота. У сваком случају, чини се да је фиксирање цена појединачних производа на нивоу појединих градова увелико опстало у остроготској Италији, као тековина наслеђена од Царства IV и V века.

Упечатљиво је да је у остроготској Италији практиковано и прописивање максималних цена за услуге гостопримства. О томе сведочи Едикт о ценама дуж Фламинијевог пута (Касиодорово писмо 11.12).⁷¹⁷ С обзиром на то да није наведено име онога ко је издао овај едикт, а да се налази у Касиодоровој 11. књизи (у којој се налазе акта која је Касиодор издао у својству преторијског префекта Италије), јасно је да је овај едикт издао Касиодор. У њему се каже да, ако су већ докони становници појединачних градова обуздани правдом цена (јасно је да се овде мисли на цене прописане у Равени, претходним Касиодоровим писмом 11.11. тј. Едиктом о ценама у Равени), онда и гости треба да буду примани по фиксираним ценама, а не да буду заплашени енормним ценама. Потом се додаје да они који су удаљени од својих породица (тј. путници) пате од њихове робе (тј. робе оних којима се Касиодор обраћа). Додаје да нико не треба да мисли да ће његово изнуђивање остати непримећено зато што је удаљен, јер људи овде (у Равени) стижу сваког дана са причама о њиховој грабљивости (оних којима је едикт посвећен). Едикт најављује да ће бити послат официјал који ће заједно са грађанима и епископом сваког места одлучити које цене треба да буду прописане. Затим прописује да ће онај ко буде наплаћивао више од ових

⁷¹⁷ Cass. Var, 11.12

цена бити кажњен са 6 солида и бичевањем. Едикт закључује да друмови овако делују као запоседнути од разбојника.

Из едикта се јасно види да су централне власти остроготске Италије желеле да од превисоких цена заштите путнике који су путовали најпрометнијим путем Италије, који је спајао Рим са Јадранским морем, близу Пезара (Pisarium). Пошто едикт говори о заштити гостију и путника, истраживачи ⁷¹⁸ су до сада препознали да се овде ради о заштити од крчмара, али није искључено и да се радило о заштити од свих других који су зарађивали дуж Фламинијевог пута, будући да се говори о роби (mercimonia) грамзивих мештана, а најављује се прописивање цена за сва места дуж Фламинијевог пута, а не само за крчме.

Вредно је поменути и један недавно пронађен помен куратора града у остроготско доба, и то у једном релативно малом граду као што је Тарквинија. Ради се о натпису из 504. којим се грађани обавештавају да су градске терме обновљене и да грађани поново могу да их користе. Из натписа се сазнаје да их је о свом трошку обновио млади куратор града Аурелије Глориоз, и да његов отац (који носи ранг кларисима) и надзорник обнове припадају класи куријала. На овај новооткривени натпис скренуо је пажњу С. Witschel. ⁷¹⁹

⁷¹⁸ Hodgkin, Cassiodorus 470-471.

⁷¹⁹ Witschel, Die Städte, 45-46.

МОНОПОЛИ

О приватним монополинама у Царству IV и V века мало се зна. Начелно, римска држава сматрала је приватне монополе неморалним и незаконитим, барем када је реч о основним животним артиклима. Већ 18. п.н.е, на иницијативу Октавијана Августа, усвојен је *Lex Julia de Annona* (подразумевајући у ово доба под аноном јавно снабдевање житом, нарочито града Рима). Закон је сачуван у 48. књизи Јустинијанових Дигеста, што значи да је теоријски остао на снази и током IV и V века, због чега се вероватно и не помињу поименично случајеви приватних монопола у изворима савременим за IV и V век. *Lex Julia de Annona* прописао је казну против онога ко почини било које дело, или у облику било каквог удруживања (почини било које дело) чијим се методима цена намирница може повећавати. Даље се каже да је осигурано здравим законом да нико неће задржавати брод или морнара, или злонамерно починити било какво дело којим може бити проузроковано одуговлачење (допремања намирница, нарочито за град Рим). За ово је прописана казна од 20 aureus-а.

Папирије Јуст, који је сачинио збирку конституција царева из дома Антонина, сачувао је и рескрипт принцепса Антонина Пија и Луција Вера који се тичу Октавијановог закона о анони. У овом рескрипту се каже да је за декурионе праведно баш све осим да продају жито својим суграђанима по нижој цени него што снабдевање намирница захтева. Овај рескрипт такође каже да магистрати било ког града немају право да фиксирају цену жита које је увезено. Додаје и да, иако није уобичајено да жене преносе такве врсте информација, уколико је у стању да покаже да је такав податак за добробит аноне, (жена о томе) може обавестити префекта аноне.⁷²⁰

Дакле, *Lex Julia de Annona* забрањује удруживање ради подизања цена намирница, из чега се јасно види да се ради о забрани стварања монопола у области намирница, чија је сврха продаја са вишим профитом. Упадљиво је да се већ у

⁷²⁰ Digesta, 48.12.2, 48.12.3; cf. Sukacic, *Lex Iulia*, 107-112.

Октавијаново доба страхује од могућности да такав монопол оствари само једна особа. Оно што је даље забрањено Октавијановим законом (задржавање брода или морнара, злонамерно одуговлачење) по свој прилици су методи којима су се приватни монополисти често служили како би конкуренција прекасно допремила намирнице на одредиште (посебно у време оскудица хране, када је време допремања од критичне важности), али и да би дошло до кварења намирница као последице кашњења конкурентских бродова на одредиште, или до одустајања конкурената од транспорта услед застрашивања (злонамерног одуговлачења). Уколико су овакве методи саботирања транспорта конкурената примењивали и на државне бродове и навикуларије, а тешко је поверовати да нису (чини нам се недовољно вероватним да би сам Октавијанов закон био издат само због приватних бродских превозника), то би свакако подразумевало угрожавања снабдевања самог града Рима, великих градова и важних гарнизона римске државе. У сваком случају, поменути методи саботирања конкурентског транспорта имали су за циљ уништење реномеа конкурената и њихових појединачних послова. Конкретна новчана казна, која је прописана за ове методе саботирања, сугерише да су примењивани у пракси и да их је држава сматрала свакако опасним и нечасним.

Рескрипт Антонина Пија приказује декурионе и магистрате градова као шпекуланте. Прве приказује као оне који жито (очигледно сопствено, наменски нагомилано) продају по цени нижој од прописане, за шта можемо претпоставити да је као последицу могло имати обарање цене жита, било државног, било приватног. Друге осликава како "штимују" цене увозног жита, вероватно да би га по привилегованој цени откупили за себе у великим количинама (ово претпостављамо с обзиром на то да се рескрипт заснива на Октавијановом закону против шпекулација).

Током Принципата, поједини градови наставили су хеленистичку праксу да продају монополе на одређене производе, како би подигли своје приходе. У истом периоду, у државне монополе спадали су со, мермер и производња цигли.⁷²¹

Као што је А. Џонс приметио, у позноримско доба за монополе се не чује до друге половине V века, када су их Лав I и Зенон забранили 473. и 483. Зенонов закон из 483. забрањује издавање рескрипата, прагматичких санкција или анотација

⁷²¹ OCD, 967; cf. Rostovtzeff, *Roman soc.*, vol. I, 54, 145, 179-181, 279, 307, 309, 472, 486, vol. II 585, 614, 620-621, 728, Lo Cascio, *Early Empire*, 642-643, Tenney, *Economic Hist.*, 136.

појединцима да имају монопол над оделом, рибом или другом врстом робе, и укида такве рескрипте који су већ издати. Такође забрањује комбинације између трговаца и занатлија ради фиксирања цена њихове робе.⁷²²

Поменуте конституције су сачуване у Јустинијановом кодексу, под насловом О монополима (*de monopolis*), незаконитим скупштинама трговаца (*de conventu negotiatorum illicito*), забрањених и незаконитих споразума занатлија (*artificum...prohibitis illicitisque ractionibus*), уговарача и чувара терми.

У својој конституцији из 473 (у којој Јустинијанова кодификација није сачувала презиме и назив функције функционера коме је упућена), цар Лав I каже да нико неће уживати монопол ни у једном месту или граду, било ког материјала или ствари, изузев соли, чак и ако је стекао (монопол) царским рескриптом, нити ће понудити петицију са том сврхом. Потом, да би ове одлуке остале у пуној снази, конституција забрањује квестору, другим достојанственицима царске палате, нотаријима, секундеријима, референдаријима да прихватају такве петиције или помажу таквим особама, дајући им информације или им дајући предлоге. Потом акт прети да уколико било ко из скринија меморијала, или палатинских официјала, или било ко у царској служби, буде таквима помагао писањем или предлагањем ичега, биће кажњен губитком појаса официјала и конфискацијом имовине. Конституција закључује да, имајући ово на уму, сви поданици могу склапати уговоре који нису забрањени.⁷²³

Цар Тарасије-Зенон упутио је 483. конституцију Констанцију, градском префекту Цариграда. У њој заповеда да нико неће имати монопол, стечен на сопствену иницијативу или царским рескриптом, прагматичком санкцијом, царском аотацијом, на било коју врсту одеће, рибе, шкољки, морског јежа, или иједан артикл који се користи за исхрану или у било коју другу сврху, нити ће се ико заклетити или пристати на било ком незаконитом састанку да не продаје различите трговачке артикле по цени нижој од договорене. Уколико се ико усуди да настави са било којим монополом, конституција прописује да ће му бити конфискована имовина и да ће бити послат у вечно прогонство. А уколико се велетрговци усуде да склапају споразуме на којима фиксирају цене различитих ствари, или се узајамно везују било каквим другим

⁷²² Jones, LRE, 826, 859; cf. Hawkins, Roman Artisans, 72-73, који закључује да су чланови сваког колегија имали право на монопол на своје производе, а да је велики правни теоретичар Гај тврдио да још од доба Закона 12 Таблица различити колегији могу склапати узајамне пактове док год не повређују јавно право

⁷²³ CJ 4.59.1.

незаконитим уговорима, овај акт прописује да буду кажњени са 50 фунти злата. На крају, конституција прописује казну од 40 фунти злата за особље градског префекта Цариграда у случају примања мита, прикривања или неке друге врсте непослушности при испуњавању дужности, који би нанели штету наредби забране монопола и незаконитих споразума колегија.⁷²⁴

Обе конституције свакако су се односиле на проблеме које су централне власти на истоку Царства имале са приватним монополимa, и дискутабилно је на основу њих наслућивати у којој је мери ситуација на западним територијама Царства, по овом питању, могла бити слична стању ствари у Византији. Међутим, чиновници централне власти које обе конституције описују као лица која озакоњују приватне монополе (у првој конституцији, то су службеници магистра официја - квестор, нотарији, референдарији, а у другој - официјали градског префекта) постојали су и даље на територији преторијске префектуре Италије, па су такође били у стању да послуже у сврху озакоњења приватних монопола. Такође, из обе конституције се стиче утисак да механизми успостављања приватних монопола нису успостављени у скорије време, него да је изградња тих механизма трајала барем деценијама уназад. Због свега овога, чини нам се да су механизми успостављања приватних монопола, описани у конституцијама Лава I и Зенона потенцијално корисни за претпоставку да су слични механизми коришћени и на западним територијама Царства. Оно, за шта верујемо да је чинило разлику између приватних монопола на истоку Царства и оних на западу, јесу сами производни артикли на које се успостављао приватни монопол, нарочито специфични производи и сировине локалне средине (као што су шкољке, одређене врсте рибе и морски јеж, на истоку Царства). Од заједничког интереса за приватне монополисте, како на источним, тако и на западним територијама Царства, свакако су били прехрамбени артикли.

Као један начин успостављања приватних монопола, у конституцијама Лава I и Зенона, представљени су тајни споразуми трговаца, занатлија и припадника специфичних професија (као што су чувари терми и уговарачи послова). По Зеноновој конституцији, ови споразуми могли су бити склопљени у циљу заједничког фиксирања цена или у циљу продаје производа по цени нижој од оне коју је власт прописала. Прва врста споразума очито је имала за циљ успостављања монопола у најелементарнијем смислу, док је друга по свој прилици имала намену да обори цену артиклима који су

⁷²⁴ CJ 4.59.2.

држави и сиромашнијем становништву били значајни (као што су прехранбени артикли и сировине, на којима се у позноримској привреди највише и зарађивало), да би у каснијем периоду, након распродаје државних артикала по јефтинијој цени, приватни монополисти могли да пласирају исту врсту артикла по знатно вишој цени (дакле, у овом другом случају радило би се о агресивној шпекулацији). Као оне који склапају споразуме о монополу, две конституције означавају некада групе трговаца и занатлија, некада неколицину велетрговаца, некада неколико колегија. Као прилике у којима склапају овакве споразуме, конституције означавају некада тајне састанке, а некада нескривено одржане скупштине. Заживљавање оваквих споразума на тржишту, значило је фактичко успостављање приватног монопола.

Као други метод успостављања приватног монопола, обе конституције представљају подношење петиције (односно добијање рескрипта) или чак добијање царске прагматичке санкције. Прво се чинило на иницијативу будућег приватног монополисте, друго на иницијативу цара. (Незаконити) рескрипт за приватни монопол, по двама конституцијама, могао се добити од службеника магистра официја или официјала префекта града. Као мотив за издавање рескрипта, Зенонова конституција навела је примање мита, а као понашање које карактерише чиновника који врши овакво издавање - прикривање и непослушност у служби. Стицање оваквог рескрипта или прагматичке санкције, конституције су представиле као нешто што је у очима њиховог власника деловало као дозвола врха централних власти да успостави свој приватни монопол. Иако је, по пракси Принципата и хеленистичких времена, град био тај који евентуално додељује неки приватни монопол, случајеви успостављања приватног монопола путем стицања дозволе једног од скринија магистра официја или самог цара, као да су теоретски полазили од претпоставке да врхови централне власти могу издати исту дозволу као градске власти, будући да су им, свака на свој начин, највише надређене инстанце.

На основу двеју конституција, стиче се утисак да оне говоре и о пракси да одређене групе стичу приватни монопол тиме што комбинују два горе поменута метода успостављања монопола, дакле тако што најпре унутар себе склопе споразум о ценама, а потом то покушају да легализују путем подношења петиције и добијања рескрипта.

Конституција Августа Зенона донела је, у односу на акт Лава I, оштрије казне за незаконите приватне монополисте и оне чиновнике централне државне администрације који су им помогли у стицању монопола. Казни за чиновнике (губитак службеног

положаја и конфискација имовине) придодала је новчану казну, док је за монополисте (за које није била прописана никаква казна конституцијом цара Лава) увела казну (конфискација имовине и стално прогонство). Поновно издавање конституције против приватних монопола и прописивање конкретних казни за прекршиоце сугерише да су се овакви монополи заиста успостављали у свакодневном животу, а поштравање казни сугерише да конституција из 473. није дала резултате у мери коју је централна власт очекивала. Међутим, новитет који су обе конституције донеле јесте био покушај да се сви постојећи приватни монополи (осим онога на со) пониште, а да се сви будући забране.

У остроготској Италији, борбу против приватних монопола налазимо у институционализованој форми у Касиодоровој формули за постављење куратора града (писмо 7.12).⁷²⁵ У њој (краљ), саопштава куратору да га је за текућу индикцију поставио, између осталог, да не дозволи да цене (*merces*) буду само у моћи (*in potestate sola*) трговаца (*vendentium*), и нека добар квалитет важи за све.

Ово овлашћење и задатак, које остроготски краљ поверава кураторима градова, не налазимо нигде у изворима IV и V века, али по амбициозности у сузбијању монопола трговаца не заостаје за поменутиим конституцијама Лава I и Зенона. Јасно је да формула овде мисли на "дивље" приватне монополе, који настају интерним договорима локалних трговаца. Као и поменуте две царске конституције, тако и формула (неодобрене) приватне монополе сматра појавом којој не треба дозволити да уопште постоји. За разлику од конституција Лава I и Зенона, који сузбијање приватних монопола очекују од свих грана централне власти, остроготски краљеви и преторијски префекти Италије су ову улогу превасходно концентрисали на кураторе градова, по свој прилици зато што су ови већ имали дужност прописивања максималних цена у градовима, што је, већ само по себи, био један од облика борбе против успостављања приватних монопола; сама формула јасно представља борбу против приватних монопола и прописивање максималних цена производа као узајамно сродне дужности куратора. Формула, као што смо видели у одељку о прописивању цена, рачуна са тим да ће углед и ауторитет куратора града, као својеврсног првака градске курије, заједно са његовим моћима да управља редовима курије (и контролише целокупне градске финансије), допринети и осигурати вршење његових осталих дужности, а то су одржавање максималних дозвољених цена и борба против (неодобрених) приватних

⁷²⁵ Cass. Var, 7.12

монопола. За разлику од конституција Лава I и Зенона, формула не доноси никакве казне за приватне монополисте (осим укидања монопола, које се подразумева само по себи), али разлог томе свакако треба тражити у околности да Касиодорове формуле постављења функционера у начелу и не прописују конкретне казне, него евентуално садржне начелне претње и упозорења, као што се и може очекивати од аката о постављењу.

Формула за постављење куратора користи термин *merces*, она када говори о ономе што не сме бити у моћи само трговаца. Термин *merces* колективно означава и цену, и услугу, и плату,⁷²⁶ тако да би то теоретски могло значити да је куратор имао дужност да сузбија не само приватне монополе над ценама (производима), него и монополе на разне врсте услуга, односно рада. Уосталом, као што смо видели, Диоклецијанов едикт о ценама је подразумевао како цене производа, тако и цене рада припадника појединих професија.

Формула обавезује куратора да се побрине да на тржишту града буде заступљен само добар квалитет, доступан свим становницима града. Ово је, већ само по себи, представљало један вид борбе против приватних монопола, који теже ка снижавању квалитета производа, а увећању његове цене.

Свакако, и овде треба имати у виду да је формула за постављење истакла да се куратори градова постављају сваке године индикције, као и околност да је настала као резултат Касиодорових дугогодишњих присуствовања постављењима и његових састављања аката о оваквим постављењима. Све ово указује да су куратори у доба остроготске владавине колико-толико редовно постављани, како би са своје позиције, између осталог, спречавали успостављање (неодобрених) приватних монопола у градовима Италије.

Међутим, постоје примери и да је у остроготској Италији борбу против локалног монополизма понекад водио и сам монарх, односно званични врх централне власти. У Касиодоровом писму 9.5.⁷²⁷ краљ Аталарих поручује епископима и хоноратима да је преко жалби посесора њихове територије чуо да неки њихови суграђани практикују одвратан облик суровости тако што су, посматрајући озбиљне потребе сиромашнијих људи, на почетку сезоне купили хлебно жито и складиштили га, тако да би у доба беспарице, људи који су у опасности од глади, понудили за жито цене које су за њих опустошујуће. Даље, краљ у писму саопштава да је из тог разлога,

⁷²⁶ Lee, *Latin Dict.*, 1101.

⁷²⁷ *Cass. Var.*, 9.5

осуђујући оваква дела, послао присутне скупљаче дажбина (*portitores*), и да ће они пронаћи сакривене резерве оваког жита, проценити подесне цене жита за сваку провинцију и откупити све што власницима нагомиланог жита није неопходно за потребе њихових породица, а затим продати онима који су у невољи. На крају писма, краљ поручује епископима и хоноратима да испуне оно што је наредио, да не би, кад год се буду жалили на прекомерну потражњу, више волели нешто срамно за себе, него да издрже оно у чему могу мањкати. Стога, да се нико не би жалио да му је продаја наметнута, треба да зна да већи профит лежи у доброј природи човека, него у похлепи.

Јасно је да се у овом писму говори о шпекулацији житом, против какве су издати управо Октавијанов *Lex Julia de Annona* и рескрипт Антонина Пија. Могуће је да је законска борба Октавијана Августа и Антонина Пија против шпекулација житом била протумачена од стране Касиодора и других Аталарихових највиших римских сарадника као нешто што и Аталариха, као питање части, обавезује да реагује у случају шпекулација житом које се помињу у писму 9.5. Скупљачи дажбина, који су послати да пронађу шпекулантска складишта, да одреде шта шпекулантима од нагомиланог жита није неопходно, да одреде цене откупа и изврше принудни откуп, могли су највероватније бити надзорници сакупљања аноне из официја преторијског префекта (већ помињани каноникарији), тим пре што је Касиодор аутор дотичног писма, а врло вероватно и већине мера које су у њему описане; такође, треба подсетити да су официјали преторијског префекта били ти који одређују износе пореза за сваку провинцију префектуре, па су као такви и били компетентни да одреде цене откупа на нивоу провинција. Пошто је писмо упућено епископима и хоноратима (тј. бившим високим државним функционерима),⁷²⁸ а и завршава се обраћањем њима са више реченица моралних осуда, стиче се утисак да ово писмо под шпекулантима житом подразумева управо њих. Пошто писмо каже да ће изаслати *portitores* одредити цену откупа жита за сваку провинцију понаособ, јасно је да писмо говори о појави шпекулације житом у више провинција истовремено.

Међутим, поставља се питање да ли је остrogотска Италија познавала легалне приватне монополе у градовима, у смислу да их је одобрила нека инстанца власти. Повод за ову дилему налазимо у Касиодоровом писму 3.19,⁷²⁹ које је краљ Теодорих упутио (орнаментисти саркофага) Данијелу. У њему, краљ саопштава да је подесно

⁷²⁸ ODLA, 739.

⁷²⁹ Cass. Var, 3.19

размислити о заслугама оних који му служе у његовом палацију, и да за верну службу он обезбеђује умерено плаћање. Стога, каже Теодорих, пошто је одушевљен вештином Данијеловог мајсторства, у урезивању и украшавању мермера, поверава њему (Данијелу) садашњу производњу саркофага (*praesenti auctoritate*), који се праве за одлагање посмртних остатака у граду Равени, тако да он треба да управља њоме по својој рационалној процени, а чија је добра страна да су лешеве смештени изнад земље, што није мала утеха за ожалошћене, када многе душе одлазе из везаности за овај свет, али преживели не морају да напусте драга лица. Писмо додаје да стога ожалошћени пристају на било коју цену, а профит од трговине људском смрћу увећава се са бројем несрећно оданих. Краљ / Касиодор закључује да не треба дозволити да због немаштине, ожалошћени треба да буду притиснути могућношћу губитка патримонија због преминулог, или да баце вољено тело у неку обичну јаму. На крају, писмо закључује да трошак треба да буде наклоњен онима који поручују саркофаг.

Т. Хоџкин је на основу садржине овог писма претпоставио да се у њему говори о томе да је Теодорих Данијелу дао монопол на израду саркофага за цео град Равену. Хоџкин је такође, сасвим умесно подвукао растући значај саркофага подсећајући да су у њима сахрањени Валентинијан III и Хонорије.⁷³⁰ Са друге стране, М. Шејн Бјорнли стекао је утисак да је овим писмом Данијел заправо постављен за врховног надзорника производње, продаје и постављања саркофага на територији Равене, мада овај утисак није образложила. Наш утисак је ближи ономе који је предочио М. Шејн Бјорнли, пре свега зато што писмо, образлажући поверавање производње саркофага Данијелу, прецизно инсистира на томе да ће он од сада управљати производњом. Даље, у писму се о Данијелу говори као запосленику Теодорихове палате, који за то добија плату, и до самог краја писма се не констатује никаква промена тог статуса, чак ни после додељивања производње саркофага на територији целе Равене. Такође, у писму се инсистира на високој профитабилности саркофага, па се поставља питање зашто би круна један тако потенцијално плононосан извор прихода, и то у сопственој сталној и главној резиденцији, препустила једном свом запосленику. Као што смо већ видели, сам Теодорих није никада био у било каквој оскудици новца, која би га натерала да право на производњу равенских саркофага прода свом дворском занатлији. Оно што слово писма дословно сугерише јесте да је производња саркофага на територији Равене била владарев монопол, будући да Теодорих каже да Данијелу поверава производњу

⁷³⁰ Hodgkin, Cassiodorus, 207.

саркофага на тлу Равене. Када се све ово узме у обзир, стичемо утисак да је поверавање надзора над производњом равенских саркофага заправо био Теодорихов покушај централизације и ефикасније контроле равенских радионица саркофага, при чему би уносни приходи од продаје саркофага свакако остали у Теодориховим рукама.

О томе, шта је спадало у државне монополе у остроготској Италији, можемо просудити из Касиодорове формуле (његово писмо 7.44)⁷³¹ поводом предлога за стицањем власништва над (запуштеном) државном имовином. Ова формула (тј. владар) каже да оне, који улепшају јавну имовину која се налази у јадном стању, као и оне који побољшају необрађивану јавну земљу тако да она поново постане обрадива, дарује законитим власништвом (над јавном имовином коју су побољшали), изузев метала, олова и мермера који се ту нађу да леже закопани. Формула прецизира да ће поменута побољшана државна имовина остати у власништву потомака оних који су извршили побољшања, без обзира на то колико велика побољшања потомци буду у будућности учинили (а самим тим им и повећали вредност и висину прихода које доносе).

Околност да формула забрањује новим власницима државне имовине да својом имовином сматрају метале и мермер чија се лежишта нађу испод њихових нових кућа и земљишта, сугерише да су и у остроготској Италији метали и мермер сматрани државном својином и државним монополом. За мермер је у науци већ познато да је током IV и V века сматран државном својином, односно да је огромна већина каменолома мермера била у државном власништву. Као што смо поменули, током Принципата, мермер је сматран државним монополом. Такође, познато је да су сви рудници метала у позноримској држави сматрани државном својином.⁷³² У том смислу, формула је имала потпуни основ да на метале и мермер гледа као на државну својину и државни монопол, и да у складу с тим ускрати новим власницима запуштене државне својине право власништва над лежиштима метала и мермера, иако су се ови могли наћи у њиховој новостеченој земљи или испод њихових новостечених здања.

Чини се да су неки законити монополи на жито постојали у Италији остроготског доба. У Касиодоровом писму 2.26,⁷³³ које је краљ Теодорих упутио Фаусту, преторијском префекту Италије, каже се да уколико трговац понуди плаћање

⁷³¹ Cass. Var, 7.44

⁷³² Jones, LRE, 411, 837-839; ODLA 1024-1025, 958-959.

⁷³³ Cass. Var, 2.26

siliquatarius-у за одговарајуће право, онда и он треба да ужива монопол на жито. Одмах потом, писмо додаје да ако siliquatarius сматра да ово право мора да буде одузето трговцима, онда он не сме да узима наплате од њих, јер је апсурдно да онај ко нема компензацију за законито право, треба да буде оштећен трошком.

Из речи овог дела писма, може се само наслутити да су поједини силикватарији (скупљачи пореза siliquaticum, о коме ће ускоро бити речи) често били уједно и закупљивачи (приватних) монопола на жито. Такође, стиче се утисак да писмо жели да каже да су поједини трговци, желећи да и они имају удео у монополу на жито, нудили силикватаријима новац у замену за учешће у монополу. Међутим, оно што у овом писму оставља неоспоран утисак, јесте то да монопол на жито, било онај који ужива силикватарије, било онај који је делом трговац откупио од силикватарија, назива законитим. На основу речи самог писма чини се тешким чак и претпоставити на који начин је силикватарије добијао законити монопол, будући да градови, који су могли продавати монополе на одређене производе, нису били произвођачи жита. У том смислу, чини се могућим да је силикватарије могао добити легални монопол путем споразума са одређеним селом или латифундистом.

А. Џонс је из овог писма извео закључак да је у остроготској Италији monopoliium био повезан са силикватикумом, будући да су га скупљали исти уговарачи. Прецизније, он претпоставља да су ради олакшавања расподеле силикватикума, трговци различитих врста артикала били лиценцирани, и да су морали да плате за ову привилегију.⁷³⁴

Монополи се експлицитно помињу и у Касиодоровом писму 2.30, које је Теодорих упутио такође преторијском префекту Фаусту. У њему се саопштава да су дефенсори свете цркве Милана упутили краљу петицију да им буде омогућено да одреде трговца који ће за потребе сиромаша куповати без плаћања пореза, и подсећају на пример побожности коју је краљ даровао цркви Равене, за који желе да буде примењен и у њихову корист. Стога Теодорих налаже Фаусту да им дозволи да изаберу трговца који ће за њих куповати на тржници, без плаћања онога што трговци при трговини врше, попут монопола, силикватикума или златног пореза (aurariae pensionis).

⁷³⁴ Jones, LRE, 826, 859.

Ово писмо је драгоцено будући да показује да су у самој Равени постојали трговци који су имали (очигледно легалне) приватне монополе на своју робу. У том смислу, Теодорихова Равена је наставила праксу позноримских градова да продају појединих производа дају у монопол трговцима. Пошто писмо говори о томе да црква Милана жели да у Равени купује за потребе сиромаша, а да краљ дозвољава миланском трговцу, који је одређен за овај откуп, да купује без плаћања везаних за монопол, стиче се утисак да су поједини трговци у Равени имали монополе на неке од основних животних потрепштина. Писмо открива и то да је аријански краљ ослободио правоверну цркву Равене свих пореза који се плаћају на тржишту Равене, што само по себи много говори о Теодориховој потреби да за себе осигура њену подршку.

Након велике девалвације новца у III веку, чији је врхунац био оличен у саставу сребрњака (антонинијана) у време императора Галијена (мање од пет одсто сребрњака чини сребро, а остатак чини бакар), а чије су последице биле инфлација цена (цена једног модија жита са пола денарија у II веку скочила је на више од 100 денарија почетком IV века), постепено прелажење на плаћање пореза и исплату плата у натури, и драстично смањење ковања златног и бакарног новца, Диоклецијан је у мањим количинама обновио ковање пуновредног златног и сребрног новца, а 295. створио је нови, крупнији и посребрен бакрењак. Фиксирао је вредност златника према сребрњаку на 1 према 25, а према денарију на 1 према 600. Међутим, пошто је дао да се бакрењаци масовно кују, цене су наставиле да расту.⁷³⁵

Константин Велики током своје ране владавине почео је да кује *solidus*, нову врсту пуновредног златника, такође у малим количинама. Крајем своје владавине, он је успео да створи велике резерве недостајућег злата и сребра одузимањем драгоцености политеистичким храмовима, од посвећених дарова до златних оплата са култних статуа, и тако омасови ковање солида. Међутим, пошто је нагло пуштена у оптицај велика количина златног новца, дошло је до скакања цена у денаријима. Тако је солид 324. вредео 4250 денарија, а до краја Константинове владавине око 250.000. Модии жита у Египту 338. коштао је 10.000 денарија.⁷³⁶

Константин је увео и златни полу-солид *semisses* (који тежи пола солида) и *tremisses* (тежи трећину солида). Они се кују у великој количини, и током IV века, заједно са солидом, има довољно златног новца да испрати економске потребе

⁷³⁵ Jones, LRE, 26-28, 61, 438; cf. Sears, Roman Coins, 65-68

⁷³⁶ Mitchell, Empire, 376; Jones, LRE, 92, 107, 108; cf. Cameron, Medit. World, 99-101; Ферјанчић, Константин, 167-168; Радић, Константин, 121.

Царства. Крајем IV века готово да се напушта ковање бакарног новца, а ковање сребрног новца такође постаје релативно ретко.⁷³⁷

У Италији се под Одоакром обнавља ковање великих бакрењака у већим количинама (са натписом SENATUS CONSULTO), што је последњи пут било практиковано средином III века. Ову праксу почиње да опонаша ковница вандалске краљевине у Картагини.⁷³⁸ Остроготи и Вандали обнављају ковање сребрњака и солида, при чему солид кују по римским стандардима (једино се франачки солид не прихвата на тржишту Италије, јер је био лакши). Јован Пафлагоњанин, комес *sacragum largitionum* цара Анастасија, потом је 498. иницирао ковање великих бакрењака у четири деноминације, што је задовољило потребе провинција за новцем средње вредности.⁷³⁹

Чини се да је инфлација изгубила на снази до почетка V века. Јавност је и даље већину пореза плаћала у натури, а златни новац је чувала за штедњу и веће трансакције; за обичне трансакције користила је бакарни новац. Влада је покушавала да барем део пореза наплати у солидима.⁷⁴⁰

Треба имати у виду да састав солида није никада кварен од доба Константина до XI века, али да се некад кује у разним величинама и да влада приморава поданике да их прихватају као да су исте вредности. У свим трансакцијама солиди се мере и одузима им се одговарајући број карата ако су излизани или одломљени. Цар Јулијан наредио је да треба да постоји званични контролор (*zygostates*) у сваком граду који ће мерити солиде.⁷⁴¹

Царским ковницама управљају прокуратори, који морају да обезбеде јемце при преузимању службе и да поднесу извештаје при њеном напуштању. У овим ковницама као ковачи раде *monetarii*. *Senatus consultum claudianum* примењиван је и 380. против жена које се за њих удају, што показује да су барем формално задржали нешто од статуса царских робова, који су имали током Принципата. У сваком случају, они су у IV веку наследна класа, а цар Јулијан у курију Антиохије уписује најбогатијег локалног монетарија. Царске ковнице се сировинама снабдевају путем дажбина у натури.

⁷³⁷ Wiemer, *Coinage*, 41; Jones, *LRE*, 207.

⁷³⁸ Wroth, *Coins*, xxix-xxx; Jones, *LRE*, 253, 254.

⁷³⁹ Wiemer, *Coinage*, 46, 53; Jones, *LRE*, 236, 824; cf. Kelly, *Ruling L. R. Empire*, 80.

⁷⁴⁰ Wiemer, *Coinage*, 60, 58; Jones, *LRE*, 441, 443; cf. Banaji, *Agrarian Change*, 39-88.

⁷⁴¹ Utley, *Guilds*, 2.3; Jones, *LRE*, 444; cf. Bond, *Currency*, 227-245.

Жарење угља за њихове потребе био је један од *sordida munera* наметнутих земљопоседницима. Бакар се за ковнице обезбеђивао вероватно од таксе у бакру (*aeraria praestatio*) који се узимао од власника металом богатих земаља. Злато је добављано од узимања дела ископа (*auraria praestatio*) који дају власници златом богатих земљопоседа, али и од фиксног годишњег пореза (*metallicus canon*) који су плаћали испирачи злата и рудари у државним златом богатим подручјима, као и принудног откупа од рудара и испирача (који су били обавезни да комитиви *sacragum largitionum* продају све своје производе.⁷⁴²

У IV и V веку настављена је пракса да влада истопа и поново кује новац који је добила кроз порезе, будући да другачије не би могла да одржи издавање нових емисија. У доба Валенса ово је постало апсолутно правило за злато; закон из 367. прописује да сви солиди примљени кроз порез треба да се прекују у провинцијама, и да се злато пошаље влади у полугама. Ово је била мера опреза против скраћеног или фалсификованог новца који је пролазио преко скупљача. Често прекивање био је и начин да се одржи чистота и тежина солида.

Диоклецијанов златни новац има ознаку тета и омикрон да би означио да је 60-ти или 70-ти део фунте, као што сребрни има ознаку да је 96-ти део. Солид се ковао као 72. део фунте, а за једну сребрну емисију из IV века се чини да је кована као 60-ти део фунте. То указује да су монетарији добили шипке тешке по фунту да произведу тај број новчића по шипки. Квота производње је, вероватно као и у државним фабрикама оружја, била прописана - познато је да су у V века монетарији Кизика били обавезни да произведу утврђену годишњу цифру нових новчића.

Новчићи су обележавани именом ковнице, али и бројем радионице (*officina*) у оквиру ковнице, да би се сузбила злоупотреба. Везано за владавину Валентинијана I, појављују се оптужбе да монетарији нечасно производе велики број лаганих солида (по хипотези А. Џонса, овде се вероватно радило о томе да монетарији праве више од 72 солида по шипки и продају вишак злата). Због тога, Валентинијан ковање златног новца концентрише у комитату. Тешке казне прописане су за оне који чувају одбегле монетарије и ангажују их у ову сврху. Закон из 393. забрањује давање дозвола

⁷⁴² Jones, LRE, 435; cf. Hendy, Coin Production, 117-134.

приватним лицима да копају бакар. Ипак, сачувано је доста аматерских копија царских бакрењака.⁷⁴³

Царске ковнице налазиле су се у Тријери, Лиону, Арелату, Риму, Аквилеји, Сисцији, Сирмију, Солуну, Цариграду, Хераклеји (тракијској), Никомедији, Антиохији и Александрији. Већина диоцеца имала је своју ковницу. Све поменуте ковнице нису радиле континуирано. Све су ковале бакрењаке, а већина њих је ковала сребрњаке и златнике повремено.

Након Валентинијановог концентрисања ковања златника у комитату, царске ковнице (*monetae publicae*) више уопште нису ковале златнике, него их од сада кује само комитива *sacrum largitionum*. Отада се златни новац издавао из царских резиденција - Цариграда, Милана и Равене (последње двоје вероватно нису поседовали ковницу, будући да их нема на списку прокуратора монетарум у Нотицији *dignitatum*). Солиди су се ковали у Солуну током прве три четвртине V века. Током V века резерве сребра су нестале, па је већина ковница правила само бакрењаке. Од владавине Анастасија, провинцијске ковнице почеле су да издају нове серије бакрењака. У Јустинијаново доба раде ковнице у Цариграду, Солуну, Никомедији, Кизику, Антиохији и Александрији. Остроготи су ковали у Равени и Риму, а Вандали су отворили ковницу у Картагини.⁷⁴⁴

Већина рудара (*metallarii*) су професионални рудари - слободни људи везани за своје место и професију наследним статусом.⁷⁴⁵

Валентинијан и Валенс покушали су да повећају производњу злата, тако што су 365. прописали да рудари злата треба да плаћају годишњу таксу и да продају остатак свог производа комитиви *sacrum largitionum*, по цени коју ова одреди, за коју А. Цонс претпоставља да би вероватно била исплаћена у девалвираним денаријима. Валентинијан се надао да ће под овим условима добровољци подржати трговину, али је ускоро била потребна принуда да врати рударе који су прешли у агрикултуру. Валентинијан је 370. наредио да сви одбегли рудари буду пронађени у његовим областима, чак и из земаља *res privata*, па је његов брат лојално наредио да буду пронађени и враћени сви трачки рудари који су нашли уточиште у Илирику и

⁷⁴³ Wiemer, *Coinage*, 41; Jones, *LRE*, 436; cf. Sear, *Roman Coins*, 68-71.

⁷⁴⁴ Jones, *LRE*, 437; cf. Hendy, *Byz. Monetary Ec.*, 378-394.

⁷⁴⁵ Utley, *Guilds*, 2.2; Jones, *LRE*, 838; cf. ODLA, 1024-1025.

македонској диоцези. Сличне су мере предузете на западу Царства, где су рудари покушали да побегну на Сардинију. Преторијски префекти Италије и Галије добили су инструкције да наредe гувернерима поморских провинција да пажљиво пазе обале, а власницима бродова је забрањено да буду кажњени са пет солида за сваког рудара кога превезу.⁷⁴⁶

Такође, Валенс је забранио извоз злата у стране земље, али у науци постоји утисак да ова забрана у пракси није узимана у обзир.⁷⁴⁷

Држава у IV и V веку поседује већину златних рудника и монополизује сву производњу злата. Влада од власника рудника сребра, бакра и гвожђа само узима намет, како би задовољила потребе ковнице и оружарница.

Важни златни рудници на западном Балкану су под контролом *comes-a metallorum per Illyticum*, коме су субординирани прокуратори *metallorum* у провинцијама Македонија, Сувоземна Дакија, Горња Мезија и Дарданија, који скупљају намете од рудара (ова служба се попуњава декурионима које шаљу курије). Рудника злата има и у Тракији, али се не помиње оваква организација у њој.⁷⁴⁸ Уопште, чини се да нема довољно савремених података који би показали да ли је и у осталим провинцијама Царства постојала оваква или слична државна организација на нивоу провинција.

У осталим деловима Царства, из доба Принципата наслеђен је извештај број рудника злата на северозападу Хиспаније, у нарбонској Галији и Норику. Од рудника сребра, наслеђени су они у средишњој Хиспанији, двома нарбонских провинција, провинцији Аквитанији, провинцији Сардинији и провинцији Дарданији. Од рудника бакра, остали су преваходно рудници на југу Хиспаније и у нарбонским провинцијама.⁷⁴⁹ Ипак, директних података о употреби ових рудника у IV и V веку у савременим изворима нема превише.

О томе да је ковање новца остало у надлежности комеса *sacrum largitionum* и у остроготској Италији, сведочи формула за постављење овог функционера, коју је

⁷⁴⁶ Utley, *Guilds*, 2.2; Jones, *LRE*, 148.

⁷⁴⁷ Jones, *LRE*, 827; cf. *ODLA*, 670-671.

⁷⁴⁸ Utley, *Guilds*, 2.2; Jones, *LRE*, 838; cf. S. Dušanić, *Mines*, 572-596.

⁷⁴⁹ *ODLA*, 1025; Edmondson, *Mining in L. R. Empire*, 84-102.

саставио Касиодор (његово писмо 6.7).⁷⁵⁰ У њему, краљ саопштава да овај комес управља војном донативом (*militare donis*) свог владара, и да је његова (комесова) брига да краљево лице буде утиснуто на њихов (краљев) новац и да води бригу над краљевском одећом (*vestis sacrae*).

Међутим, формула за магистра ковнице (Касиодорово писмо 7.32)⁷⁵¹ гневно говори да је велики злочин кварити новац, како против оних који купују, тако и оних који продају, али је и светогрђе према краљу чији је лик утиснут на новчиће. Стога краљ заповеда да буде чисто и неизмешано легуром све што носи натпис његове светлости, односно нека злато буде немешано, нека се сребро смеши белином, и нека се бакар и даље румени. Потом формула саопштава као главно начело саопштава да новац треба да задржи своју пуну тежину, уз подсећање да је новац првобитно, од стране Гала, назван по стоци, и упозорење магистру ковнице да се побрине да се њихов (краљевски) новац не врати у то ниско стање. При крају, краљ саопштава да магистра поставља на пет узастопних година текуће индикције, јер је хвала о његовом интегритету дошла до њега (краља), али га упозорава да ће пронаћи сопствену пропаст уколико икакво варање буде пронађено у овом послу. Уз то, формула подсећа на традиционални податак да је краљ Сервије прву ковницу успоставио за бронзани новац.

У овом писму, сам помен злата, сребра и бакра, у смислу метала од кога се прави новац, указује да су у Теодорихово доба (тј. у доба када су Касиодорове формуле постављења високох функционера настале и читане) ковани и златни, и сребрни, и бакарни новац; међутим, упозорење формуле, да све три врсте новца, морају бити чисте (тј. немешане са другим врстама метала) и да се мора видети њихова природна специфична боја метала, сугерише и да су златници, сребрњаци и бакрењаци и у Теодорихово време мешани са металима ниже вредности, али се овде сумња на то баца на саме монетарије и магистра ковнице (за разлику од Царства II и III века, када су то практиковали поједини цареви),⁷⁵² очито видећи у томе мотив монетарија да овако створени вишак прописаних племенитих метала задрже за себе. Краљево упозорење, поново на рачун монетарија и њиховог магистра, да новац мора задржати своју целовиту тежину, сугерише да су у Теодорихово доба монетарији понекад издавали

⁷⁵⁰ Cass. Var, 6.7

⁷⁵¹ Cass. Var, 7.32

⁷⁵² Jones, LRE, 16, 26.

новац мање тежине (који није нужно морао да буде истовремено и помешан са металима ниже вредности), како би и на овај начин задржали за себе вишак овако уштеђеног племенитог метала, премда смо видели да су повремено сами цареви IV и V века примењивали овај метод на солиду, како би са мањом количином злата номинално исплатили војску и чиновништво. Прва оптужба за кварење новца, која се налази на почетку формуле, вероватније се односи на физичко оштећивање новца, него на његово кварење путем мешања са металима ниже вредности, будући да је овако кварење јасно означено и као скрнављење приказа владара на новцу. Формулино образложење да је магистар ковнице постављен због тога што су до краља дошле похвалне приче о његовој моралности, сугерише, као у неким случајевима које смо поменули (случај армифактора), да је ово био један од оних државних положаја за који је, због важности дотичне делатности за државу, али и великих могућности злоупотребе који је са собом носио, практикована провера моралности кандидата, на основу његовог реномеа и онога што су врхови централне власти могле сазнати о њему. Претња која је, за случај проналажења превара при ковању, упућена само магистру ковнице, а не и монетаријима, сугерише да је он сматран потенцијално најодговорнијим за злоупотребе. Ипак, тешко је заобићи утисак да цела формула одише гневом за злоупотребе које се већ дуго практикују, односно да није заснована на пуком превентивном предвиђању злоупотреба, поготово ако се у виду има чињеница да се готово цело писмо бави само методима злоупотреба при ковању, и наредбама везаним за њихово сузбијање. Наравно, писмо, само по себи, сведочи о опстанку институције и улоге магистра ковнице у доба остроготске владавине у Италији.

Појава солида непуне тежине у остроготској Италији јасна је у писму које је краљ Теодорих упутио Боецију, који је овде насловљен сенаторским рангом ислустриса и достојанством патрикија (Касиодорово писмо 1.10).⁷⁵³ У писму се каже да су се доместици који чувају стражу у краљевом палацију, и коњаници и пешаци, у анонимној петицији жалили поводом њихове уобичајене плате, да они не примају солиде пуне тежине од *arcarius-a praefectorum*, и да тако имају озбиљан губитак у вредности новца. Краљ (/ Касиодор) позива Боеција да ову незаконитост исправи уз помоћ свог познавања аритметике, уз образложење да су све ствари бројиве, и позива да се размена вредности практикује у трговини, а да народ и даље има поверење у тежине и мере, будући да све пада у неред уколико се исправност помеша са преваром.

⁷⁵³ Cass. Var, 1.10

На крају, писмо закључује да забрана умањивања солида треба да буде устаљена самим његовим именом, односно да му се не може дати име чистоте, а чинити са њим противзаконита смањења. Стога краљ налаже Боецију да се побрине да се чувар ризнице придржава своје поштене праксе.

Упадљиво је да у писму краљ и Касиодор не оспоравају петицију доместика, него највећи део писма посвећују мерама за спречавање поменуте праксе, у којој препознају нечију свесну непоштену добит. Под префекатским аркаријем Касиодор је могао да подразумева само официјала који се налазио на челу ризнице преторијског префекта; чини се да писмо не баца на њега целокупну сенку сумње за злоупотребу, нити је имало стварног основу да то учини, будући да су само централне власти (пре свега, владар и комес *sacragum largitionum*) и магистри ковница могли да смање величину солида. Пошто писмо нигде не оставља места ни за индиректно признање да је власт дозволила умањење икакве количине солида, сенка стварне сумње може пасти само на магистре ковница, који су у својој формули постављења и означени као одговорни за све евентуалне злоупотребе и неправилности при ковању новца. Највероватнији профитер исплате плата доместика у умањеним солидима били су магистар ковнице и његови монетарији, будући да је вишак злата, створен ковањем умањених солида, остајао у њиховим рукама; аркарије је, у поменутој злоупотреби могао да буде само саучесник, мада га писмо приказује као уобичајено поштеног. Од осталих елемената писма значајно је то што оно солид приказује као живо средство обављања трговине и свакоме (дакле, и власти) одриче право да смањује његову тежину.

Чини се значајним то што је владарев круг, у доба остроготске владавине, покушавао да пронађе нове изворе злата на тлу Италије. О томе говори Касиодорово писмо 9.3, које је званично упутио краљ Аталарих Бергантину, комесу патримонија и илустрису. У писму се комесу патримонија налаже да отвори рудник злата на поседу Рустизијана, за коју се каже да се налази на њиховој (краљевској) својини у провинцији Брутиј.

Када су у питању материјални остаци новца на територији Италије остроготског доба, треба имати у виду да је сачувана значајна количина златног и сребрног новца који носи натписе и представе савремених царева Анастасија, Јустина I и Јустинијана I, па се у науци са великим опрезом претпоставља да су један део њих дали исковати

остроготски краљеви, показујући тиме своје признавање царске власти. Сачувана је и релативно већа количина анонимног бакарног новца, који се без довољно аргумената (везаних за датовање и питање локације ковница) често приписују остроготским владарима.⁷⁵⁴

Чињеница је да је Одоакар у своје време ковао у Равени сребрни и бакарни новац са својим именом. У његово време, у Италији су ковани солиди и тремиси са именом цара Зенона, па се претпоставља да су ковани по његовој (Одоакровој) иницијативи, такође као знак признавања царске власти. У његово време се појављују и велики бакрењаци са представом Зенона и Викторије и именом Непобедивог Рима, за које се претпоставља да их је дао ковати Сенат.⁷⁵⁵

Од новца који се поуздано може приписати Теодориху, треба најпре поменути сребрњаке коване у Равени, који на аверсу доносе представу цара (у високом рељефу), а не реверсу Теодорихов монограм, који по веома подсећа на његове монограме на капителима стубова његове Хераклове базилике у Равени.

Свој златни, сребрни и бакарни новац Теодорих је дао ковати без представе свог лика, са јединим изузетком у виду троструког солида, на коме се налази натпис REX THEODERICUS pius princis. Сачуван је само један примерак овог троструког солида. В. Рот претпоставља да је могао бити намењен новчаним трансакцијама, не само због своје троструке вредности солида, него и зато што је сачувана бронзана тежина означена овом деноминацијом и Теодориховим именом. Међутим, Рот претпоставља да је троструки солид кован за неку посебну прилику, као поклон или понуда, и то у малим количинама.⁷⁵⁶ Пошто је Теодорих на троструком солиду представљен са уздигнутом десном руком и глобом са представом Викторије у левој руци, дакле готово у половини своје физичке висине, В. Рот претпоставља да је ова представа настала опонашањем Теодорихових колосалних статуа, које су постојале у Риму, Равени, Тицинуму и свим великим градовима Италије.⁷⁵⁷

Теодорихов новац је кован у Риму, под номиналним ауторитетом Сената (на појединим његовим и Аталариховим сребрњацима налази се скраћеница S C тј. Senatus Consulto), Равени и Милану.

⁷⁵⁴ Wiemer, Coinage, 44, 55; Wroth, Coins, 29.

⁷⁵⁵ Wiemer, Coinage, 45, 48, 56; Wroth, Coins, 30

⁷⁵⁶ Wroth, Coins, 31; Burns, Ostrogoths, 90-91.

⁷⁵⁷ Wroth, Coins, 32

Поменути бакарни новац, приписан Теодориховој владавини, носи бисту Непобедивог Рима, римског орла (некада Јупитеровог), смоквино дрво и два орла, и вучицу која доји Ромула и Рема. В. Рот претпоставља да је повод за ковање неких од ових варијанти бакрењака могла бити Теодорихова посета граду Риму 500, где је он остао наредних пола године, посетивши Сенат и присуствујући играма у Великом циркусу.⁷⁵⁸

Из времена владавине Аталариха, сачувани су сребрњаци и бакрењаци; на аверсу бакрењака је приказана биста непобедивог Рима, а на реверсу Аталарих као ратник који држи копље у десној и овални штит у левој руци.⁷⁵⁹

Теодахад је у Равени дао ковати новац, који је на аверсу приказивао лик цара Јустинијана, али је био лошијег квалитета израде у односу на претходне остроготске владаре. У Риму је, са одобрењем Сената, ковао новац који је на аверсу приказивао Викторију, а на реверсу Теодахадову бисту из профила (са натписом Theodahatus rex), приказаног како на глави носи оно што је В. Рот идентификовао као круну затвореног типа, украшену са два драгуља и две звезде; Теодахад овде носи плашт, богато украшен драгуљима и крстом.⁷⁶⁰

В. Рот констатује да солиди и тремиси које су издавали остроготски краљеви нису били инфериорни по питању тежине, нити квалитету израде, у поређењу са царским новцем који су имитирали, односно да остроготски солид тежи минимално 68 грејна (тј. 44 грама), а тремис минимално 22 грејна (тј. 14 грама).

Када су у питању сребрњаци, Рот констатује да су они које је Теодорих дао ковати у Равени тежили 23,7 и 11,4 грејна, они које је овај краљ дао ковати у Риму - 13,7 грејна, Аталарихови (који су ковани само у Равени) - 21.4 и 11.2 грејна, а Теодахадови (који су такође ковани само у Равени) - 21.5 и 11.4 грејна.⁷⁶¹ Дакле, тежина пуног сребрњака износила је око 14-15 грама сребра, а полу-сребрњака најчешће око 7 грама сребра.

⁷⁵⁸ Wroth, Coins, 32

⁷⁵⁹ Wiemer, Coinage, 42, 43, 48; Wroth, Coins, 33

⁷⁶⁰ Wiemer, Coinage, 40, 44, 48, 61, 62; Wroth, Coins, 34

⁷⁶¹ Wroth, Coins, 39

Тежи бакарни новац тежио је у време Теодориха, Аталариха и Теодахада од 100 до 215 грејна, док је лакши био тежак од 12 до 16 грејна.⁷⁶²

Важно је напоменути да је царски новац из остроготских ковница из Паноније и Италије нађен је на Балтику и Готланду.⁷⁶³ Остроготски новац је у малим количинама пронађен у Босни. Остроготски бронзани новац нађен је и у Коринту и атинској Агори.⁷⁶⁴

⁷⁶² Wiemer, *Coainage*, 45, 47, 48, 53; Wroth, *Coins*, 40

⁷⁶³ Burns, *Ostrogoths*, 137.

⁷⁶⁴ Burns, *Ostrogoths*, 192.

СИЛИКВАТИКУМ И ХРИСАРГИРОН

Два основна пореза, које су држави плаћали трговци и занатлије у позноримско доба јесу *collatio lustralis* (χρυσόρυτρον) и *silliquaticum*. Оба пореза била су у надлежности *comes-a sacrarum largitionum*.

Овај функционер био је одговоран за државне приходе у металима, у најширем смислу - у његове компетенције спадали су рудници (племенитих и обичних метала), односно ренте / таксе које се убиру у металима, исплата новчаних стипендија и дарова војсци и чиновницима, ковнице новца и наплата свих новчаних дажбина (укључујући царине). Њему су подређени и *comes metallorum per Illvricum* (управник рудника у Илирику) и *argentarii comitatenses* (дворски ковачи сребра).⁷⁶⁵

Од пореза који се наплаћује у новцу, комитива *sacrarum largitionum* прикупља од обвезника *collatio lustralis*, *silliquaticum*, *aurum tironicum* (тј. новчану замену коју земљопоседници дају уместо давања регрута; стопа износи 25 или 30 солида по човеку), царине, *tributum soli* (порез на земљу, који се плаћа у виду фиксног процента, при чему се земља вреднује зависно од тога да ли се ради о ораници, ливади, пашњаку, винограду или маслињаку, а у обзир се узима и број робова, рибњака и солана).⁷⁶⁶

Након што је Валентинијан I концентрисао ковање златника у комитату, локалне царске ковнице (*monetae publicae*) више уопште не кују златнике, него их кују само *sacrae largitiones*. Од тада, продукција и контрола новца постаје једна од главних функција комеса *sacrarum largitionum*.⁷⁶⁷

Collatio lustralis увео је Константин Велики као петогодишњи намет злата и сребра на трговце у најширем смислу, укључујући занатлије које продају своје производе. Представљао је велику новину, јер градска популација у већини провинција није до сад плаћала никакве таксе. Скупљао се на сваких пет година, као што његово

⁷⁶⁵ Utley, *Guilds*, 2.2; Jones *LRE*, 370, 427, 428, 429; *ODLA*, 1025.

⁷⁶⁶ Utley, *Guilds*, 1.1; Jones *LRE*, 9-10, 432; cf. Brandes, *Finanzverwaltung*, 18-24.

⁷⁶⁷ Jones *LRE*, 437-438; *ODLA* 376.

латинско име каже, али и приликом доласка новог цара и прославе сваке петогодишњице од почетка владавине актуелног цара. Од V века, скупљао се на сваке четири године. Како његово грчко име каже, изворно је плаћан у злату и сребру, а од владе Валенса скупљан је само у злату. Плаћали су га *negotiatores*, под чиме се подразумева свако ко живи од куповине или продаје или одређује цене, а то су трговци, власници радњи, занатлије, позајмљивачи новца и проститутке. Лекари, сликари и учитељи су ослобођени овог пореза. На порез су имуни и велепоседници и сељаци који продају сопствене производе на селу. Законом из 374. сеоске занатлије су од њега ослобођене. Међутим, плаћали су га сеоски трговци. Ветерани (који живе као торбари) и свештенство уживали су делимични имунитет - ветерани су ослобођени пореза на првих 15 солида својих новчаних примања (по закону из 385), најсиромашнија класа клерика (*corpatae* тј копачи гробова), ослобођени су пореза у целини (законом из 356), а за обично свештенство (ако поседује радњу, у којој раде лично или раде њихови људи, или ако живе од торбарења) 379. фиксиран је горњи лимит од 15 солида за Галију, 10 за Италију и Илирик (овде се ради о свештеницима који су се бавили трговином и занатима јер су једва преживљавали). Порез се протезао на капитална средства обвезника, укључујући оруђе, животиње и робове. Обвезници су бележени на листу (*matricula*) у сваком граду и бирали су међу собом *mancipes* који скупљају порез. Ову процедуру потврђује закон из 399, који каже да је то општа пракса у свим градовима. Едеса је, на пример, плаћала 140 ливри злата сваке четири године у тренутку кад је порез на истоку Царства укинут.⁷⁶⁸

Овај порез показао се опресивним, а доносио је занемарљив приход. Градски трговци и занатије били су врло скромни људи, и чак умерен порез представљао је за њих пропаст. Крајем IV века многи становници Антиохије показивали су панику од приближавања времена наплате хрисаргирона, па су неки од њих бежали морем, а онима који би га платили, једва би остајало довољно новца да могу да се прехране, док су обућари наводно морали да продају децу да би га платили. Антемије, преторијски префект Истока, прописао је 410. да се хрисаргирон више не плаћа од једном, него у малим деловима (у складу с тим, овај порез је од сада у Египту плаћан сваког месеца). Међутим, крајем V века многи обвезници нису и даље били у стању да га плате, па су

⁷⁶⁸ Utley, *Guilds*, 1.2; Jones *LRE*, 432, 110, 871, 118, 866.

скупљачи пореза наводно бичевали ове људе, а неки од њих продавали су своју децу или наводили своје кћери на проституцију, како би могли да плате хрисаргирон.⁷⁶⁹

На крају, испоставило се да хрисаргирон доноси само 5 посто државних прихода. Цар Анастасије га је 498. укинуо, покривши губитак приходима комитиве *regum privatarum* - извештан број земљопоседа ове комитиве, чије су ренте биле еквивалентне приходима од хрисаргирона, цар је одвојио од ње и од њих формирао посебан патримониј.⁷⁷⁰

Други порез, који су плаћали трговци и занатлије, а који се очувао у остроготској Италији, јесте *siliquaticum*. Њега је 444. увела влада Валентинијана III као нови стални порез, који се узима на све продаје, у износу једне селикве по солиду тј. 1/24 део вредности извршене продаје; једну половину овог пореза плаћа купац, а другу продавац. Ниједна продаја није сматрана легалном док се не покаже признаница за плаћени силикватикум. Провинцијским концилима и градским куријама је наређено да одреде пазарне дане у различитим местима, за одређене класе производа; само на овим тржницама су дозвољене продаје, и специјални препозити које је послала влада могли су да присуствују свакој трансакцији, узму порез и издају потврду; како А. Џонс претпоставља, ова пракса са препозитима се вероватно односила само на неке класе робе. Силикватикум је важио само у западном делу Царства.⁷⁷¹

Поред ових пореза, у позноримско доба постојале су и царине (*vectigalia*), пограничне и градске. На границама Царства, царина је износила 12,5 одсто. Градске царине плаћале су се на капији града, а од њих су били изузети сељаци који су у град носили своје производе да њима плате порезе, или су их носили кући. Обе врсте царина наплаћивала је комитива *sacrarium largitionum*. Од времена Константина Великог, царине се додељују закупцу који понуди највише, за период не мањи од три године; декурионима је дозвољено да буду закупци царина, и за то време су били ослобођени куријалских дужности. Ови скупљачи царина су познати као препозити *vectigalium*.⁷⁷²

Особености хрисаргирона и силикватикума могу се најдетаљније видети у царским конституцијама IV и V века. Сачувано је двадесетак кратких конституција

⁷⁶⁹ Downey, *Antioch*, 426; Jones LRE, 110, 854, 872.

⁷⁷⁰ Mitchell, *Empire*, 130; Jones LRE, 237, 872.

⁷⁷¹ Jones LRE, 205, 435, 769, 826; cf. ODLA, 1383.

⁷⁷² Jones LRE, 429-430; ODLA 440.

које се односе на хрисаргирон, као и детаљна новела Валентинијана III о увођењу силикватикума.

У конституцији коју су 357. Август Констанције и Цезар Јулијан упутили Тауру, преторијском префекту (Италије), прописано је да сви *negotiatores* морају плаћати порез платив у злату и сребру, и да ће од њега бити ослобођени само клерици звани копачи гробова (*copitae*), а да нико други неће бити ослобођен.⁷⁷³

У овом акту налазимо на прво познато изузеће од хрисаргирона, а за које смо видели да га је А. Џонс образложио крајњим сиромаштвом ових свештеника, за које се, као и за друге свештенике који су радили допунске послове, може претпоставити да су их практиковали због недовољности основних свештеничких прихода.

Исти Август и Цезар упутили су 360. поменутом преторијском префекту конституцију којом плаћања хрисаргирона ослобађају оне који су издржали царску службу под оружјем и оних који су стекли изузеће на фиксирану суму новца.⁷⁷⁴

К. Фар сматра да се под добитницима ослобођења из ове конституције мисли на оне ветеране којима је Константин Велики својом конституцијом из 320. дао могућност да се определе за бављење неким трговачким послом (*negotii*) и да за то добију пореско ослобођење до 100 фолиса (уколико нису вољни да прихвате понуду да од државе приме напуштену земљу, трајно ослобођену пореза, уз дар од 25.000 фолиса и пар волова).⁷⁷⁵

Август Констанције 361. упутио је Сенату конституцију којом је прописано да уколико се њихови (сенаторски) рустици и колони не могу описати као *negotiatores*, онда не треба да буду опорезовани као такви. При томе се прецизира да се не сме рачунати као *negotiatio* ако њихови људи и рустици који бораве на њиховим поседима продају производе које је родила иста фарма (*rus*) на којој станују.⁷⁷⁶

Овај акт свакако је ишао у корист самим колонима, као и латифундистима чију су земљу држали под закупом, будући да је, изузећем од хрисаргирона, била заштићенија и способност колона да плаћа дажбине за закупуљену земљу.

⁷⁷³ CTh 13.1.1.

⁷⁷⁴ CTh 13.1.2.

⁷⁷⁵ Pharr, Theodosian Code, 385; CTh 7.20.3.

⁷⁷⁶ CTh 13.1.3.

Август Јулијан упутио је 362. Секунду, преторијском префекту (Истока) којим је хрисаргирона ослободио (*immunes sint*) декурионе, осим уколико се докаже да се декурион бави трговином (*mercari*).⁷⁷⁷

Чини се да се ово ослобођење може објаснити могућношћу да су неки декуриони поседовали продавнице или имали своје људе који за њих обављају неки вид трговине; такође, не треба губити из вида да су већину декуриона чинили велепоседници, који су преко посредника продавали вишак аграрних производа. Само у том смислу се може објаснити претпоставка централних власти да би и декурион који не обавља *negotioatio* могао бити опорезован хрисаргироном. У овом смислу, дакле, чини се да конституција обавезује на плаћање хрисаргирона само ако се декурион бави трговином лично.

Август Валентинијан I и Валенс упутили су 364. истом преторијском префекту конституцију којом му заповедају да натера на порез *negotiatores qui ad domum nostram pertinent*, ако се баве трговином (*mercandi*), као и моћније људе који се баве трговином. Конституција прецизира да моћнији човек не сме лично да се бави трговином, или у супротном мора за то да плаћа порез.⁷⁷⁸

Под трговцима који сежу (/допиру) до царског двора, чини се да се подразумевају они који тргују са царским двором, мада је К. Фар отишао корак даље, сматрајући да су то трговци који "припадају" царском двору.⁷⁷⁹ Констатујући да моћнији човек не сме лично да обавља трговину, а да у супротном има обавезу да за то плаћа порез, конституција је практично ставила до знања да припадници утицајнијих слојева друштва немају обавезу плаћања хрисаргирона за своје трговинско пословање које уместо њих обавља неко други. Наредба царева преторијском префекту да "дворске" трговце и припаднике утицајних слојева (који лично обављају трговину) натера да плаћају одговарајући порез, недвосмислено сугерише да су управо ови имућни елементи у реалној пракси избегавали да плаћају хрисаргирон.

Исти Август су 364. упутили Флоренцију, комесу *sacrarum largitionum*, конституцију којом забрањују да ико подноси петиције за изузеће од хрисаргирона, осим оних који воде своју фарму (*rus*), лично или преко својих људи. Конституција

⁷⁷⁷ CTh 13.1.4.

⁷⁷⁸ CTh 13.1.5.

⁷⁷⁹ Pharr, Theodosian Code, 385.

сликовито поручује да такве људе не треба сматрати толико трговцима (mercatorum), колико вештим газдама (dominorum).⁷⁸⁰

Забрана подношења петиције, готово по правилу, барем када су у питању конституције сабране у Теодосијевом кодексу, следила је онда када би централне власти процениле да је у реалној пракси подношење петиције за добијање одређене привилегије постало сувише масовно (неколико примера забрана подношења петиција смо већ поменули, као што је случај са доделом монопола ,уз изричито прописивање казне за припаднике државне администрације који их на било који начин узму у разматрање). Вероватно је и забрана подношења петиција за изузећем од хрисаргирона постала сувише честа, и као таква изазвала забрану. Околност да конституција наглашава и понавља изузеће власника фарми од хрисаргирона уколико ови продају своје производе (први пут поменуто у конституцији упућеној Сенату), па уз то и оправдава и хвали њихову трговину, оставља утисак одређеног фаворизовања ове друштвене групе, било из разлога што су већину њених припадника чинили колони латифундиста, било и због могућег постојања мотива централних власти да од додатних пореских оптерећења заштите већину непосредних пољопривредних произвођача.

Валентинијан и Валенс упутили су 369. конституцију Пробу, преторијском префекту (Италије). У њој се саопштава да уколико неко стекне ранг протектора, а инвестира у посао трговине (mercimonii) изнад фиксираних суме (коју су, чини се, редактори Теодосијевог кодекса избацили), биће обавезан да плаћа порез за износ који превазилази фиксирану суму. Конституција додаје да ко тргује преко својих људи, такође ће плаћати порез.⁷⁸¹

Овај акт говори о свакако особеној појави да се припадници једне од царских телохранитељских регименти (чије је чланство све више показивало тенденцију да буде почасно) баве трговином. Будући да су протектори уз своје достојанство добијали високе приходе,⁷⁸² мало је вероватно да су се трговином бавили из нужде тј. због недостатка основних прихода, као што је био случај са сиромашнијим свештеницима и ветеранима. Чини се вероватнијим да су им њихове добре плате омогућивале да уштеде довољне количине "капитала" који би инвестирали у трговину; њихов положај

⁷⁸⁰ CTh 13.1.6.

⁷⁸¹ CTh 13.1.7.

⁷⁸² Jones, LRE, 645, 657.

на царском двору само им је могао помоћи у изградњи своје предузетничке делатности у трговини. Околност да конституција фиксира износ до кога су протектори ослобођени хрисаргирона, доследна је примена принципа који је примењен и на ветеране и свештенике, при чему максимални износ суме за коју су ослобођени предузетничког пореза представља границу између количине пореског имунитета који је протектору / ветерану / клерику неопходан да би финансијски опстао, с једне стране, и простора пореског неимунитета, за који држава процењује да више није неопходан тј. да преко прописане суме имунитета он остварује профит који превазилази нужне потребе његовог издржавања, са друге стране. Чињеница да конституција обавезује на плаћање хрисаргирона протектора који не тргује лично, него преко својих људи, у сваком случају показује да протектори нису сматрани "моћнијим људима", и да ослобођење од хрисаргирона, по основу тога да се неко не бави трговином лично, свакако није важила за све друштвене слојеве и групе.

Августу Валентинијан II, Валенс и Грацијан упутили су 370. Клаудију, проконзулу Африке, конституцију којом прописују да ће хрисаргирон плаћати само они који користе радње за продају и куповину робе, али не и колони *regum privatarum*, уколико они продају оне производе које је година произвела на земљи њиховог господара.⁷⁸³

У овој конституцији се понавља привилегија колона да обављају трговину свог урода без плаћања хрисаргирона, али овог пута се примењује у корист колона са царских поседа, очигледно са истим мотивом - да и царски колони не буду сувише порески оптерећени, како би могли да несметано извршавају своје дажбинске обавезе према владарској ризници.

Иста тројица Августа упутила су 372. конституцију Леонтију, конзулару Феникије, саопштава да сви *negotiationis intenti*, били они скупљачи пурпурне шкољке (*conchylioleguli*) или други *mercatores*, убудуће морају да плаћају хрисаргирон. Конституција додаје да посебни дар царске милости, дат извесним особама, јесте неправда учињена обичним људима.⁷⁸⁴

Чини се да се у овом акту алудира на то да је до тада један број скупљача пурпурне шкољке (тј. откупљивача и продаваца те шкољке) уживао имунитет од

⁷⁸³ СTh 13.1.8.

⁷⁸⁴ СTh 13.1.9.

хрисаргирона, очигледно због чињенице да је пурпурна шкољка била неопходна за добијање пурпурне боје, којима су бојене тканине или делови тканина у које су се одевали цар, чланови његове породице, највиши функционери Царства, сенатори и високи дворски достојанственици. Међутим, чини се да је висока профитабилност трговине пурпурном шкољком и свим пословима проистеклим из употребе њене боје, навела царску власт да појединим припадницима ових специфичних група трговаца укине имунитет на хрисаргирон, и да плаћање овог пореза за будуће учини обавезним за све трговце пурпурном шкољком и њима сродне трговце.

Августи Валентинијан II, Валенс и Грацијан 374. упутили су Италику, викару Италије, конституцију којом понављају да колони *rei privatae*, као и рустици који на својој земљи узгајају производе, неће бити узнемиравани (плаћањем хрисаргирона). Међутим, као новост, овај акт ослобођење од хрисаргирона проширује на оне који се издржавају од мануелног рада, као што су грнчари и дрводеље.⁷⁸⁵

Ово ослобођење сеоских занатлија од плаћања хрисаргирона свакако је ишао у корист како самих занатлија, тако и латифундиста чију су земљу закупљивали, будући да су сеоске занатлије, неоптерећене овим порезом, лакше плаћале дажбине свом рентијеру. Међутим, ниједна од конституција, које су посвећене хрисаргирону, не саопштава довољно јасно да ли су сеоске занатлије биле ослобођене хрисаргирона уколико би своје производе продале у граду. Са друге стране, јасно је да су градске дрводеље и грнчари могли своје производе наплатити знатно скупље од сеоских, већ због самог свог сталног присуства у граду, као и своје финије и отменије израде. У том смислу, чини се да је тешко одмерити у којој је мери сеоски занатлија постао привилегованији у односу на градског, тиме што је стекао имунитет за хрисаргирон.

Августи Грацијан, Валентинијан II и Теодосије I упутили су 379. Хесперију, преторијском префекту Италије, конституцију у којој саопштавају да ће клерици из Илирика и Италије имати право да тргују ослобођени пореза до 10 солида, а у Галији до 15 солида, односно да ће изнад ових износа морати да плаћају хрисаргирон.⁷⁸⁶

У складу са горе поменутиим Џонсовим тумачењем ове привилегије свештеника, може се стећи утисак да је разлика у висини пореског ослобођења била у складу са мањком основних прихода свештеника, односно да су свештенички приходи у Галији

⁷⁸⁵ СTh 13.1.10.

⁷⁸⁶ СTh 13.1.11.

били најчешће знатно мањи од оних у Италији и Илирику, па им је стога био дат имунитет на хрисаргирон за виши износ.

Иста тројица Августа упутили су 384. Атику, преторијском префекту (Италије) конституцију у којој саопштавају да ниједан negotiator неће бити изузет од својих јавних обавеза осим онога ко продаје домаће плодове које су родили његови поседи. Овак акт додаје да ће официји и скупљачи пореза (exactores), који су одговорни за negotiator-е, морати да плате двоструки износ пореза који су ови имали да плате, уколико се испостави да су ови изузети (од хрисаргирона).⁷⁸⁷

У овој конституцији је форму званичног принципа добила заповест да хрисаргирона могу бити ослобођени само они који тргују производима своје земље; имајући у виду постојећа и законита парцијелна ослобођења војника и свештеника, јасно је да се у овој заповести мисли само на потпуно ослобођење од хрисаргирона. Казна, коју је ова конституција прописала за релевантне официје и скупљаче пореза који буду уважили нечије изузеће од овог пореза, очигледно полази од начела да убудуће заиста не треба поштовати никакве имунитете на хрисаргирон (мислећи, по свој прилици, на изузећа која су стечена петицијом, а нису прописана конституцијама).

Исти Августу упутили су 384. Постумијану (преторијском префекту Истока) конституцију којом је, по први пут, ограничена могућност ослобођења власника фарми од хрисаргирона. Наиме, у овом акту цареви саопштавају да нико неће бити обавезан да плаћа хрисаргирон уколико продаје домаће производе, али ако укупна количина зараде, стечена оваквом продајом, буде превазишла породичну имовину, такав ће бити подложен поменутом порезу, чак и ако се ради о војнику.⁷⁸⁸

Тешко је рећи да ли је доношење овог ограничења било мотивисано могућим порастом профита аграрних произвођача који су продавали своје производе без плаћања хрисаргирона, или смањивањем укупних државних прихода од овог пореза, која су морала проистећи из до сада нагомиланих изузећа од њега, од којих су већ само законита била бројна. Под војником се у овој конституцији по свој прилици подразумева ветеран који се определио да заснује сопствено газдинство.

⁷⁸⁷ СTh 13.1.12.

⁷⁸⁸ СTh 13.1.13.

Августу Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије упутили су 385. Принципију, преторијском префекту (могуће Италије, будући да је конституција издата у Верони)⁷⁸⁹ конституцију која прописује да, уколико неко по одслужењу царске службе добије ранг протектора, биће изузет до 15 солида у свим трансакцијама трговине, а преко тога ће плаћати хрисаргирон.⁷⁹⁰

Из ове конституције сазнајемо за једну стопу ослобођења од хрисаргирона протектора који се бави трговином, каква није сачувана у првој постојећој конституцији која регулише ово питање. Из конституције која се бави стопама овог ослобођења за свештенике, видели смо да су се ове стопе могле разликовати зависно од преторијске префектуре.

Исти Августу упутили су 386. Цинегу, преторијском префекту (Истока) конституцију у којој се каже да уколико иједан моћнији човек помисли да negotiator-а може да брани од плаћања хрисаргирона, бранилац ће бити присиљен да плаћа суму која је процењена за поменутог предузимача.⁷⁹¹

Овај акт по свој прилици алудира на праксу стављања под заштиту утицајнијих људи, као што је то препознао А. Џонс.⁷⁹² На жалост, конституција не открива механизме и методе којима је утицајно лице штитило предузимача од хрисаргирона, имајући у виду непрегледну типологију метода којима је патрон могао штити интересе свог клијента.

Конституција коју су Августу Аркадије и Хонорије упутили 399. Јануарину, конзулару Нумидије, ослободила је декурионе обавезе да скупљају хрисаргирон; уместо њих, акт је ову обавезу пренео на надзорнике које ће убудуће negotiator-и бирати из сопствених редова.⁷⁹³

Као што смо већ поменули, главни терет сакупљања пореза (како аноне, тако и новчаних) у позноримско доба падао је на декурионе. Зато се чини да је највероватнији разлог преношења обавезе сакупљања хрисаргирона на предузимаче било растерећење куријала од ионако преобимних принудних јавних дужности. Иако је конституција

⁷⁸⁹ PLRE под овим именом не наводи ниједног преторијског префекта.

⁷⁹⁰ CTh 13.1.14.

⁷⁹¹ CTh 13.1.15.

⁷⁹² Jones, LRE, 400, 503, 776.

⁷⁹³ CTh 13.1.17.

упућена само гувернеру Нумидије, нема сумње да је мера, прописана у њој, могла бити применљива и у неким другим провинцијама.

Конституција коју су исти Августу упутили 400. Помпејану, проконзулу Африке, прописала је да хрисаргирон морају плаћати сви *negotiatores*, укључујући оне који тргују на градским земљама (*in territoriis*) или у градовима (*in civitatibus*), као и проучаваоце улагања у раст који се радују добијању новца сваког дана.⁷⁹⁴

Проучаваоце улагања у раст, који се радују добијању новца сваког дана, К. Фар идентификовао је као зеленаше.⁷⁹⁵ У сваком случају, ова конституција разјаснила је да сви професионални трговци морају плаћати хрисаргирон, били они градски трговци који тргују на сеоском атру града, или сеоски трговци који тргују на селу. Уколико је Фарова интерпретација тачна, то би значило да је ова конституција у *negotiator-e* убројала и зеленаше, односно да је њихову делатност сматрала законитом, будући да је плаћање хрисаргирона фактички и формално чинило одређену професију и делатност законитим, као што смо видели у случају проститутки.

Августу Хонорије и Теодосије II упутили су 410. Антемију, преторијском префекту (Истока) конституцију у којој признају да се смањио број платилаца хрисаргирона, због чега уводе нову праксу да се убудуће овај порез више неће плаћа одједном, него у малим деловима. Уз то, конституција саопштава да забрањује добро познату праксу тражења царске милости од овог пореза.⁷⁹⁶

Ова конституција опадање броја платилаца хрисаргирона јасно доводи у везу са темпом његове наплате, игноришући недовољну профитабилност делатности ситних градских трговаца и занатлија, који су управо чинили већину ових професија, а као конкуренцију су имали домаће градске крупне трговце и власнике већих занатских погона, стране трговце и домаће сеоске трговце и занатлије. Околност да конституција тражење изузећа од хрисаргирона назива добро познатом праксом и да је забрањује, сугерише да су петиције за изузећем од хрисаргирона постале довољно честе у реалној пракси, да централне власти препознају у њима штетну и непожељну појаву.

Исти Августу упутили су 418. Монаксију, преторијском префекту (Истока) конституцију којом саопштавају да ниједан трговац (*mercator*) или посесор имовине

⁷⁹⁴ CTh 13.1.18.

⁷⁹⁵ Pharr, *Theodosian Code*, 387.

⁷⁹⁶ CTh 13.1.20.

која је подложна плаћању хрисаргирона, због патронства (*patrocinium*) или утицаја имена високог достојанства, не треба да помисли да ће бити изузет од плаћања поменуте таксе, чак ни ако он припада поседима двора њихове сестре, Августе Пулхерије.

Ова конституција прецизира начине на који је моћнији човек могао да заштити *negotiator*-а од плаћања хрисаргирона - путем патроната, или реномеа и утицаја високог државног положаја или високог дворског достојанства. Из овог акта није сасвим јасно да ли су патронат и пријатељство са особом високог утицаја сами по себи доприносили да *negotiator*-у скупљачи пореза напросто не смеју да наплате хрисаргирон, или о томе да су патрон и моћник заправо постизали да се за њиховог штићеника званично да имунитет. Судаћи по конституцији из 386, пре се радило о овом првом. Наравно, понављање забране из конституције из 386 (забране да моћнији људи штите предузимаче од плаћања хрисаргирона) у конституцији из 418 недвосмислено сугерише да је поменути вид избегавања плаћања овог пореза био реална појава која је истрајавала у дужем временском периоду.

Августу Теодосије II и Валентинијан III упутили су 439. Киру, преторијском префекту (Истока) конституцију о уговарачима (*de lenonibus*, заправо о сводницима). У њој се саопштава да је бивши преторијски префект Истока Флоренције био згрожен тиме што је сводницима допуштено да кваре омладину на име тога што плаћају хрисаргирон, и да на тај начин показују непоштовање према прецима, па је стога понудио неколико својих поседа од чијих би прихода држава компензовала приходе од хрисаргирона који су јој плаћали цариградски сводници. Конституција саопштава да је овај предлог прихватила, уз похвалу побожности, несебичности и практичности Флоренција. Даље, конституција прописује да ће убудуће, ако се неко усуди да проституише (*prostituere*) туђе или своје робове, или слободну особу коју је унајмио, такви робови и слободни људи биће пуштени на слободу, а сводник ће бити бичеван и протеран из Цариграда.⁷⁹⁷

Будући да је издата након 438, ова конституција није важила за западне делове Царства. Штавише, из ње се као неоспорно види само то да је проституција забрањена (а хрисаргирон за њу укинут) само на територији Цариграда. Овај акт открива и социјални статус дотадашњих делатника проституције у Цариграду - статус робова

⁷⁹⁷ NTh 18; cf. Honoré, *Law*, 157.

(mancipia) и статус слободних (liberatis) људи, као и праксу појединаца да свог роба своднику изнајмљују за проституцију.

О увођењу силикватикума сачувана је новела Валентинијана III из 444. или 445. - О скупљању пореза силикве (de siliquarum exactionibus). У њој се образлаже да нема довољно средстава за храну и одећу за војску, али да је срамно за војника да буде издржаван трговином, да ће власници земље (possesores) уз све постојеће намете изгубити последњу снагу, а трговци ће назадовати ако буду преоптерећени још једним теретом. Стога новела прописује да зато на сваку продају, пола селикве по солиду буде плаћено јавним приходима од стране купца, као и пола селикве од стране продавца. Новела прецизира да ће се у случају покретне и непокретне имовине, продаје вршити под овим условом. Овај акт даље прописује да ће принудна јавна дужност скупљања овог пореза биће поверена онима које изабере заједнички савет, односно да ће за сваку врсту пословне трансакције једна особа бити надзорник. Новела даље изричито каже да ниједан уговор неће бити валидан ако га тајно саставе или купац или продавац. Да се ово не би дешавало, новела прописује да уговор који се односи на непокретну имовину треба да буде заведен у градским јавним записима, а уговор за покретну имовину треба да буде издат као писана потврда (pittacia). Такође, новела прописује да, уколико се признаница изгуби након годину дана, неће бити неопходна истрага (о трансакцији). Уз то, прописује да уколико неки такав скупљач пореза буде позван од уговарачких страна, а он одложи долазак, исплату ће надгледати декуриони, и продаја ће тако бити валидна. Новела додаје да, уколико особа која је задужена за ово, учини нешто у нади за сопствену добит, сама ће платити фиску онолико колико је требало да плате уговорничке стране. Од посебне је важности то што новела налаже да се ове регулације спроведу у свим градовима (urbibus) и провинцијама, а то ће се постићи тиме што ће бити одређене сталне тржнице и време њиховог одржавања за све градове (civitatibus) и њихове атре (earumque territoriis), преко регулација градских курија. Стога, новела закључује да ниједном трговцу неће бити дозвољено да продаје робу противно овој регулацији осим на посебно одређеним местима и у успостављено време.⁷⁹⁸

Коментару ове новеле, који је дао (као што смо поменули) А. Џонс, може се додати следеће. У новели се наглашава да ће трговци назадовати ако буду преоптерећени још једним теретом (под којим се мисли на силикватикум). Стога се

⁷⁹⁸ NVal 15

стиче утисак да ситнији трговци нису били обвезници плаћања силикватукума, тим пре што су на Западу Царства и даље плаћали хрисаргирон. Као оне које не треба оптеретити силикватукумом, новела помиње и посесоре који ће уз постојеће терете изгубити последњу снагу, очигледно подразумевајући под њима ситне земљопоседнике. Међутим, силикватукум је, као порез на сваку трговинску трансакцију, био (судећи по овој Валентинијановој новели) обавезујући за све остале слојеве друштва, па и латифундисте, који су највеће профите стицали при продаји својих аграрних производа; стиче се утисак да је превасходно због овог, финансијски најјачег елемента Валентинијан III и увео овај нови порез, будући да је од велепоседника и могао очекивати највеће пореске приходе од силикватукума. Уз то, силикватукум се наплаћивао и на продају непокретне имовине, што је свакако значило доток нове врсте прихода за државу (тачније фиск, како новела прецизира, а под којим се подразумева комитива *sacragum largitionum*). По свему судећи, нове градске тржнице искључиле су потребу за постојањем старих градских царина.

Новела коју су Августин Теодосије II и Валентинијан III упутили 447. Флоријану, комесу *sacragum largitionum*, осуђује тајну трговину за коју каже да неће више чинити трговце реткима у познатим градовима, а да јата трговаца неће бити скривена у опскурним и изолованим местима, на штету јавних пореза. Новела додаје да ће све особе, које су према Флоријановом извештају избегле градове и практикују трговину широм села, малих лука и земљопоседа, бити приморане да прихвате хрисаргирон, до мере коју правда процени. Новела успоставља казну за оне особе које сматрају да такви трговци треба да буду заштићени, на штету фиска, а за особу која се супротстави овим царским заповестима каже да ће ризиковати своју имовину.⁷⁹⁹

К. Фар је тајну трговину, о којој говори ова новела, окарактерисао као "црну берзу" чији је циљ избегавање плаћање хрисаргирона и силикватукума.⁸⁰⁰ Тешко је не сложити се са оваквом интерпретацијом; иако новела не помиње изричито силикватукум као разлог премештања делатности трговаца ван градова, јасно је да су трговци почели да обављају трансакције у селима, чак и на земљопоседима, како би избегли тржнице одређене за обављање трговине, а самим тим и плаћање силикватукума. Пошто је новела сачувана у нередигованом облику, у њој се, као и у претходно поменутој новели, експлицитно наводе историјске околности, за разлику од

⁷⁹⁹ NVal 24

⁸⁰⁰ Pharr, Theodosian Code, 536.

огромне већине конституција Теодосијевог кодекса, где је овај елемент најчешће избачен ради скраћивања. Новела практично забрањује сваки имунитет на хрисаргирон, вероватно и на силикватикум, с обзиром на то да прети казном за сваког ко изрази мишљење да трговци треба да буду заштићени на штету фиска (а познато је да у фиск тј. *sacrae largitiones* иду и хрисаргирон и силикватикум, као и сви други новчани порези).

У доба остроготске владавине, сачувано је неколико помена силикватикума, као и његових скупљача, као и један директан помен хрисаргирона.

У Касиодоровој формули за постављење комеса *sacrarum largitionum* (писмо 6.7),⁸⁰¹ истиче се да су му подређени *negotiatores*, али и да је њему поверена брига над новцем. Не помиње се експлицитно његова надређеност над скупљачима силикватикума и хрисаргирона, можда зато што су оба пореза скупљали њихови представници, изабрани њиховом вољом. Ипак, пошто је, као и у Царству IV и V века задржао надзорну улогу над трговцима, а из једног Касиодоровог писма знамо да је хрисаргирон наплаћиван у остроготској Италији, чини се да има основа за индицију да је и у остроготско доба порески приход од хрисаргирона и даље ишао у комитиву *sacrarum largitionum*.

Експлицитан помен силикватикума у остроготско доба налазимо у помињаном Касиодоровом писму 2.30. Ту је силикватикум приказан као један од пореза који се уобичајено и свакодневно плаћају на тржишту Равене. По природи ствари, сама по себи, намеће се претпоставка да је Равена као место за обавезну и дозвољену тржницу одређена још у доба Валентинијана III, поготово уколико се имају у виду многобројне особености његових новела из 444/5. и 447. (нарочито фаворизовање великих градова и великих места као погодних да у њима или близу њих буду једине дозвољене тржнице, као и стално присуство градских декуриона, у чијем су присуству састављани уговори о трговачкој трансакцији). Сама по себи, као владарска резиденција и најчешће место боравка врхова различитих бранши централне власти, Равена је пружала много веће могућности надзора наплате силикватикума, него већина градова Италије. Уз то, из овог писма видимо да је постојала могућност краљевског изузећа од плаћања силикватикума, барем када су црква, њен добротворни рад и сиромаси у питању.

⁸⁰¹ Cass. Var, 6.7

Још један помен силикватикума, односно ослобођења од плаћања силикватикума, налази се у Касиодоровом писму 4.19,⁸⁰² које је краљ Теодорих упутио Гемелу, који је овде означен сенаторским рангом спектабилиса. У писму краљ подсећа да је силикватикум од давнина прописан на све трансакционе послове, али да он у овом случају њега неће применити на жито, вино и уље (како би галске провинције које је остроготска војска освојила лакше опоравиле).

Један помен скупљача силикватикума у остроготско доба налазимо у Касиодоровом писму 5.31,⁸⁰³ које је краљ Теодорих упутио Декорату, који је овде означен као *vir devotus*. У овом писму се Тома, који је овде означен сенаторским рангом кларисима, жали да не може да сакупи заостали силикватикум од извесних особа у Апулији и Калабрији, за прву, другу, осму, девету, једанаесту и петнаесту индикцију. Стога краљ налаже Декорату да позове презвитера Марка, Андреју, Симеонија и осталих чија су имена наведена да дођу пред њега (Декората), не користећи силу која није нужна. Теодорих додаје да уколико ови не могу да се очисте од овог дуга према фиску, онда морају бити приморани да плате.

Други помен скупљача силикватикума у доба Теодориха налазимо у Касиодоровим писмима 3.25 и 3.26.⁸⁰⁴ У првом писму, краљ поверава Симеону, који је овде означен сенаторским рангом кларисима и титулисан као комес, дужност сакупљања заостатака силикватикума у провинцији Далмацији за прве три индикције; при томе, Теодорих је напоменуо да то не чини ради своје ризнице, него да спречи деморалисање својих поданика. У другом писму, краљ заповеда Осуину, који је овде означен сенаторским рангом илустриса и титулисан као комес, да обезбеди све потрештине за пут кларисима Симеона, који иде за Далмацију на поменути мисију да скупља силикватикум и развија руднике гвожђа.

У Теодориховом писму Екдицију (Касиодорово писмо 2.4),⁸⁰⁵ који је овде означен као *vir honestus*, краљ хвали поштовање установљених правила и осуђује преварантске поступке. Стога, како каже, усваја Екдицијеву петицију и поступајући по њој, Антиохово управљање порезима од монопола или силикватикума преноси на њега

⁸⁰² Cass. Var, 4.19

⁸⁰³ Cass. Var, 5.31

⁸⁰⁴ Cass. Var, 3.25, 3.26

⁸⁰⁵ Cass. Var, 2.4

(Екдиција), чинећи тако правду против лажног потраживаоца. Штавише, краљ му обећава подршку сајона за преузимање поменутог.

Из поменутог писма не види се јасно да ли су поменути монопол и силикватикум били дати у приватни закуп, или се радило о државном монополу и силикватикуму који су поверени државном чиновнику да их наплаћује. У сваком случају, помен силикватикума у Теодорихово доба и овде је неоспоран.

Четврти помен скупљача силикватикума у остроготској Италији садржан је у функцији *siliquatarius*-а Равене, по имену Јована, коме је Касиодор у име краља Аталариха упутио писмо 12.17,⁸⁰⁶ које се бави мерама побољшавања одбране града.

Од посебног интереса за амбијент у коме је силикватикум наплаћиван у остроготској Италији, може бити опис сајма у Луканији на дан св. Кипријана, који је сачуван у писму које је у име краља Аталариха Касиодор упутио спектабилису Северу (писмо 8.33).⁸⁰⁷

На почетку овог писма, краљ саопштава да чује да сељаци пљачкају трговце који долазе на главни вашар (*conventus*) Луканије на дан св. Кипријана. Краљ одмах потом заповеда да ово мора бити сузбијено свим средствима, и прецизира да Север треба мирно да сакупи довољан број посесора и кондуктора околних фарми да савладају ове пљачкаше и приведу их правди. За свакога, за кога се испостави да је узнемиравао вашар, краљ унапред пресуђује да одмах буде кажњен батином и приказан са неким знаком срамоте.

Писмо даље саопштава да овај вашар, који је према старом сујеверју назван по нимфи Леукотеји, јер је чист и бистар извор код кога се одржава, највећи је сајам у свој околној земљи. Образлажући ово, Касиодор каже да све што произведу вредна Кампанија, богати Брутиј, говедо-узгајајућа Калабрија или јака Апулија, овде је изложено за продају, под тако разумним условима да ниједан купац не одлази незадовољан. Додаје да је лепо видети пољане покривене изненада подигнутим кућама од испреплетаних лиснатих грана. Помиње да на сајму стоје момци и девојке, које са добрим разлогом продају њихови родитељи, образлажући да они чак беневитирају као робови, будући да прелазе са тешког рада на пољима у службу градова. Посебно

⁸⁰⁶ Cass. Var, 12.17

⁸⁰⁷ Cass. Var, 8.33

истиче да се на сајму продаје многобројна одећа и добро ухрањена стока чија би цена довела у искушење сваког купца. Касиодор не пропушта прилику да саопшти један од кључних података - да је сајам смештен на широкој ливади, у подграђу древног града Консилинума, које је добило име Марцилианум по оснивачу светог извора. Побожни преторијски префект није одолео ни да саопшти да Божанску освету претрпи свако ко покуша да узме рибу из поменутог светог извора, а да се вода из њега издигне две стопе у висину уколико на јутро дана св. Кипријана свештеник започне молитву. Због ових чуда, Касиодор каже да Луканија има своју свету реку Јордан. Писмо завршава закључком да ради вере и профита народа, треба чувати добар ред међу посетиоцима сајма.

Цело писмо оставља утисак да се овде ради о легалној тржници, једној од онаких које је Валентинијан III прописао новелом о увођењу силикватикума и новелом о трговцима који избегавају плаћање силикватикума и хрисаргирона. Наиме, место одржавања сајма је било стално - градско подграђе Марцилианум (као што је новела из 444/5. захтевала), за место одржавања сајма одабран је велики и познат утврђени град Консилинум, односно његово подграђе Марцилианум (а не села и њиве, као што је осуђивала Валентинијанова новела из 447.), а и време одржавања сајма било је стално - дан св. Кипријана.⁸⁰⁸ Све ово је сајам у Марцилијануму чинило идеалним за наплату силикватикума.

Као роба која се продаје на овом сајму поменути су:

-производи Кампаније (за коју смо из царских конституција и Касиодорових писама видели да је главни извозни артикл свињетина, а да је у град Рим извозила и сланину, па можемо да претпоставимо да је понуда на марцелијанском сајму укључивала и многобројне производе од свињетине, поред самих живих свиња)

-производи Брутија (за који смо из истих извора већ видели да му је главни извозни артикл била говедина, па можемо претпоставити да је на лукански сајам извозио и прерађевине од говедине, поред саме живе стоке, која се у писму експлицитно помиње)

⁸⁰⁸ још у Хоцкиново доба, постојала су мишљења да Марцелијанум у његовом времену треба идентификовати као Салу на Калори, а Консилинум као савремену им Падулу - Hodgkin, Cassiodorus, 383; идентификацију Консилинума као Падуле прихватио је и Barnish, Nature and Divinity, 389; о самој тврђави Консилинум, сем Касиодорових вести, не зна се много - Smith, Dictionary of Geography, vol. I, 656.

-производи Калабрије (за чију извозну производњу сам Касиодор указује да почива на узгоју говеда, па се и за њу може претпоставити да на поменути сајам није извозила само живу стоку)

-производи из Апулије (за коју смо раније, из Касиодорових писама, видели да је била претежно оријентисана на аграрну производњу)

-многобројне врсте одела, за које није наведено из којих је провинција увежено, мада треба имати у виду да је околина Тарента у позноримско доба била позната по узгајању оваца и обради вуне⁸⁰⁹

-млађе робове, за које писмо истиче да су намењени раду у градовима.

Као место на коме се на дан св. Кипријана тргује производима из барем четири провинције, марцелијански сајам је свакако био тржница погодна за контролу наплате силикватикума. Стиче се утисак да краљеве мере, за заштиту трговаца, изложене на почетку писма, нису биле само ствар опште бриге за безбедност свих грађана, него и бриге за пореске приходе које је силикватикум доносио на овом сајму. Сличан утисак стиче се и када краљ (/Касиодор) на крају писма каже да ради профита народа, треба одржавати ред на посетиоцима сајма.

Када је реч о хрисаргирону у остроготској Италији, он се експлицитно помиње у поменутом писму 2.30, где је поменут као један од пореза који се уобичајено наплаћују трговцима у Равени. Из писма се види да је у неким случајевима, при одређеним трговинским трансакцијама, трговац могао бити ослобођен плаћања хрисаргирона при одређеним трансакцијама (у овом случају, како би производи које купују равенска и миланска црква за сиромаше били јефтинији), али то уједно сугерише да је хрисаргирон до сада постао тако уситњен, да је плаћан при свакој трансакцији.

Када је реч о термину *vectigal* / *vectigalia*, она се у Касиодоровим писмима не помиње у значењу царина (писма 3.32, 5.35, 6.17).⁸¹⁰ Међутим, из Касиодоровог писма 2.12,⁸¹¹ које је у име Теодориха упутио комесу *siliquatarii* и чувару Порта (*Agens Cura Portus*), већ из назива функције адресата, наслућује се постојање царина у Порту. У овом писму, краљ каже да трговина са странцима служи њиховим (римским и

⁸⁰⁹ за тарентску вуну, в. Jones, LRE, 846.

⁸¹⁰ Cass. Var, 3.32, 5.35, 6.17.

⁸¹¹ Cass. Var, 2.12

остроготским) потребама, да се страна послушност стиче нуђењем злата, а да Италија може да понуди изобиље својих производа. Стога краљ заповеда да се у стране земље не извози сушено месо, како би остало у домаћој употреби, да буде очигледно да је криминално запостављање умањило оно што је произведено у Италији. Зато краљ упозорава да ће (оба функционера-адресата) сносити најсвирепије последице уколико се укаже и најмања прилика за нову оптужбу, будући да није важна количина него врста (прекршаја), јер иако се у врло малој мери презре *impregium*, онда је он у целини нарушен.

Дакле, из самог писма је јасно да су силикватарији не само сакупљали силикватикум у Порту, него и давали дозволе за продају одређених артикала странцима; вршећи ове две функције истовремено, они су фактички вршили функцију царника. Већ са самим увођењем силикватикума, постављало се питање да ли је неопходно даље постојање *vestigalia*. Из овог разлога се можда може поставити питање да ли је силикватикум у остроготској Италији заменио царине, или је то био само изолован случај у Порту.

У формули за постављење комеса *sacrarum largitionum* (Касиодорово писмо 6.7), каже се да је комесу поверено да чува обале како би скупљао профите странаца (*adventicia lucri provisione committis*), што је М. Шејн Бјорнли протумачио као увозне царине.⁸¹² Даље се каже да су *negotiatores*, који су неопходни за људски живот, подређени комесовој власти, јер шта год стигне из најудаљенијих делова света - одело, сребро, бронза, драгуљи, со, свила - све то је подложно комесовом просуђивању.

С обзиром на то да формула приказује комеса као некога ко скупља профите (свакако не целе) од такорећи свих страних трговаца (јер Касиодор, као што видимо, и драгуље и сребро сматра неопходним за живот), чини се да су у доба Теодорихове владавине заиста опстале увозне царине.

На крају овог излагања, подсетићемо да је А. Џонс сумарно приметио да је од три поменута позноримска трговинска пореза, силикватикум опстао само у остроготској Италији, а да су у визиготској Хиспанији опстали хрисаргирон и *vestigalia*.⁸¹³

⁸¹² Cass. Var, 6.7; Bjornlie, *Variae*, 255.

⁸¹³ Jones, *LRE*, 826, 257.

Закључак

При реконструкцији политике коју су према привреди градова Италије (диоцезе Италије, односно викаријата *Italia Annonaria* i *Italia Suburbicaria*) водили највиши римски државни функционери на западу Царства, у својству чланова конзисторија остроготских краљева, а уз сагласност истих владара, држали смо се начела да се Касиодорова писма, као главни извор за ову проблематику (а и целокупну историју Италије у доба остроготске мирнодобске владавине) могу правилно и целовито тумачити једино уколико имамо на уму све механизме и искуство градске привредне политике Позног римског царства, које је остроготска Италија наследила, а чије принципе и структуру познајемо, пре свега, из Теодосијевог кодекса, односно царских конституција IV и прве половине V века, које су у њему обједињене, и новела царева друге половине V века, које су сачуване било уз Теодосијев кодекс, било у саставу Јустинијановог кодекса.

Проучавање поменуте проблематике сматрали смо потенцијално значајним, не само зато што јој, као таквој, до сад није било посвећено ниједан већи истраживачки рад; интригирало нас је питање, какав је у мирнодобском периоду остроготске владавине над Италијом (493-535) био однос власти према привреди градова Италије, будући да целокупну позноантичку епоху одликује чињеница да је већина прихода (и државних и приватних) долазила са села, пре свега од пореског убирања и продаје аграрних производа. Наравно, као црвена нит, кроз поменуту проблематику провлачи се оно питање које се поставља за сваки аспект и структуру остроготске Италије - у којој мери су се у њој очували позноримски механизми, принципи и институције преко којих је врх извршне власти деловао на привреду градова.

У том смислу, концентрисали смо се на оне механизме и институције вођења градске привредне политике које нам савремени извори пружају - начине снабдевања намирницама (било двора у Равени, било једног дела становништва града Рима),

специфичне социјално-професионалне групе навикуларија, фабриченза, "државних" пекара, суарија (односно институција као што су корпус навикуларија, *fabricae*, државне *pistrine*), праксу прописивања максималних цена, постојање монопола и трговачко-занатлијске порезе хрисаргирон и силикватикум. Наша сазнања и тумачења омеђена су на ове механизме и структуре пре свега чињеницом да обе главне групе извора - Касиодорова писма и царске конституције, говоре о ономе што им је у привреди од највећег интереса, а то је удео и утицај државе у функционисању привреде, односно - механизми и структуре који јој доносе приходе, сировине и поједине производе. Приватна привредна делатност, чини се, да је поменуте изворе најчешће интересовала онолико, колико су могли утицати на њу, било путем законских промена, било путем *ad hoc* наредби и инструкција. Практично, и Касиодорова писма и царске конституције IV и V века, када је у питању градска привреда, углавном се односе на оне сегменте привреде које се налазе у потпуном или делимичном власништву државе, или специфичне социјалне групе које нису у државној својини, али су им наметнуте одређене обавезе према држави и поједине функције својствене државним привредним институцијама, уз одговарајуће компензације од стране власти (у виду привилегија, специфичних додатних прихода или удела у државним приходима); спрам оних делова градске привреде који су се налазили у приватном власништву, у Касиодоровим писмима и царским конституцијама сачувано је неупоредиво мање прописа и мера државе, и пре свега се односе на порезе, максималне цене производа и монополе.

У одељку о снабдевању двора (главне резиденције) остроготских краљева у Равени, као централно питање, разматрали смо начине њеног снабдевања и (локално) порекло артикала којим је краљевски палациј снабдеван. Кроз анализу конкретних случајева, стекли смо утисак да је двор снабдеван, пре свега, скупљањем аноне; као додатни начини снабдевања појављују се повремена *ad hoc* докупљивања намирница (за готов новац) од становништва појединих провинција и снабдевање двора преко мреже сталних снабдевача двора, које поставља централна власт. Као провинције које снабдевају равенски двор, појављују се Лигурија, Истрија, Луканија и Брутиј, зона Фламинијевог пута и Сицилија, мада су егзотичне намирнице набављане и ван Италије, као што је случај са делом долине Рајне. Од артикала који су добављани за двор, преовлађивали су жито и уље, као и чувене и егзотичне врсте вина, рибе и сира. У овом одељку, при анализи писма 2.20, дошли смо до закључака супротних тумачењу Т.

Бернса да се у овом писму говори о посети Теодориховог "покретног" двора у Лигурији. Уопште, стиче се утисак да је краљевски палациј снабдеван директним убирањем у природи, када су у питању основне животне намирнице, а да је ређим, скупљим и мање масивним артиклима снабдеван путем новчаног откупа, при чему је уочљива разлика у структури ове друге групе намирница, условљена различитим потребама и укусима појединих краљева (и њиховог окружења), као што се види у случајевима Теодориха и Теодахада. При анализи изворних података из остроготског доба, вођено је рачуна да се идентификују случајеви праксе изражавања вредности прикупљених намирница у солидима (који, на први поглед, могу деловати као прикупљање пореза у новцу, а не у природи); ова пракса је такође наслеђена из привредног поретка Царства IV и V века.

У наредном одељку, о навикуларијима, покушали смо да изнесемо додатне аргументе за, у науци већ постојећи став, да су римски навикуларији опстали у остроготској Италији. Такође, у Касиодоровим жалбама на злоупотребе навикуларија, препознали смо све основне типове злоупотребе навикуларија које се помињу у царским конституцијама претходна два века. Међу оним бродовима у државној служби, за које извори не кажу изричито да су навикуларији, покушали смо да идентификујемо који је од њих навикуларијски, или брод у државном власништву, или брод изнајмљен од стране државе. Покушали смо да пружимо додатне аргументе за став А. Џонса (и тврдњу самог Касиодора) да је Теодорихова нова флота дромона служила за пренос жита. Такође, настојали смо да дамо додатне доказе за (у науци) преовлађујуће мишљење (и изричиту тврдњу Касиодора) да је ова флота заиста изграђена, имајући у виду да су Ц. Прајор и Е. Џефрис о последња два питања имали супротно мишљење. Значај опстанка навикуларија у доба остроготске владавине вероватно најбоље и најлакше може се разумети ако се има у виду већ помињана чињеница да је поморски транспорт у позноримско доба био вишеструко јефтинији од сувоземног. Помени навикуларија у западним провинцијама остроготске Италије, као и њихових транзита између Италије и Хиспаније, указују да је Италија остроготског доба била у прилици да уштеди на транспорту великих терета на великим дистанцама, као што помени пловидбе навикуларија дуж самог Апенинског полуострва сугеришу постојање услова за уштеде при транзиту између појединих провинција диоцезе Италије. Но, унајмљивање приватних бродова и грађење нове флоте, чији је, барем делимични циљ, био превоз државног жита, донекле сугерише да је, као и у доба

непосредне царске власти над Италијом V века, број навикуларија у остроготско доба остао недовољан, барем када је реч о транспорту државног жита.

Државна постројења за печење хлеба и дистрибуција бесплатних следовања хлеба у граду Риму остроготског доба, предмет су анализе у наредном одељку. У њему смо изнели додатне аргументе у корист прихваћеног мишљења да су у граду Риму опстале државне пекаре и пракса дељења бесплатног хлеба. Прерачунали смо податке Равенског анонима о количини жита које је за *panis gradilis* издвајана у граду Риму, како бисмо приближно утврдили приближни износ дневног следовања хлеба, а затим, поређењем са подацима које је А. Цонс израчунао за дневне количине хлеба које су дељене у Цариграду, дошли смо до закључка да се радило о приближно сличним количинама. У одељку смо коментарисали и помен "оца пекара" краља Теодориха, дајући тумачење да се овде радило или о титули некога ко се налазио на челу колегија државних пекара града Рима, или некога ко се налазио на челу пекара Теодориховог двора. Додатна пажња посвећена је Касиодоровом помену млинова у Риму, при чему смо у типу злоупотребе млинова о коме Касиодор говори, препознали једну од типичних злоупотреба млинова на које се жале царске конституције претходна два века. Опстанак праксе дељења бесплатног хлеба свакако је утицао на одржавање "социјалног мира" у граду Риму остроготског доба, на стварање слике о остроготском поштовању једне од најважнијих традиција престонице, али и на формирање слике о Теодориху као некоме ко је на себе прихватио бригу о римском народу. Практика дељења бесплатног хлеба, у остроготско доба, има посебан значај ако се има у виду да је наука, у многим аспектима указала да је Теодорихова брига о интересима становника Италије била окренута, пре свега и испред свега, сенатско-велепоседничкој аристократији. Брига о сталном и бесплатном снабдевању хлеба у граду Риму доприноси утиску да је остроготска власт заправо, водила рачуна да већим делом (барем по мери традиционалне праксе) задовољи интересе и неких других социјалних група, као што је *populus* престонице. Теодорихова опраштања пореских дуговања појединим провинцијама за неке делове пореског циклуса такође јесте један вид вођења рачуна о интересима неких трећих социјалних група (углавном ситних) земљопоседника, али свакако није имала сталан карактер као дељење *panis gradilis*-а или очување права и привилегија велепоседничке аристократије. Уз то, свакако, никад не треба губити из вида идеолошки и стратешки аспект важности града Рима, када се говори о опстанку поменутог праксе у доба готске власти.

Суаријима, и поред околности да постоји мало конкретних њиховог постојања у остроготској Италији, посвећен је следећи одељак. У њему смо изнели додатне аргументе за њихово постојање и даље функционисање у доба готске владавине. При анализи Касиодоровог писма 11.39, закључили смо да се у остроготско доба наставио процес претварања натуралне дажбине живе стоке у новчану дажбину, који је узео маха у V веку. Овај процес свакако је последица специфичног проблема који се јављао при транспорту стоке у Рим током IV и V века (губитак тежине при путу) и који као такав није могао нестати ни у остроготско доба, мада је одређеног утицаја на монетаризацију дажбине у месу донекле, по свој прилици, имала општа тенденција раста употребе солида за наплате пореза и трансакције, која је са своје стране проистекла превасходно из стабилизације броја солида у оптицају током друге половине V века. Чини нам се да опстанак праксе дистрибуције бесплатних месних obroka у граду Риму има иза себе мотиве и значај као и у случају пракси дељења бесплатног хлеба - одржавање "социјалног мира" у престоници, поштовање њених најважнијих традиција и стварање слике остроготског краља као заштитника заштитника римског народа. Сами помени суарија (и њихових дажбина) у остроготско доба такође сугеришу да су као специфична социјално-професионална група остали у стању да зарађују од своје професије и да су њихове провинције и даље важиле као специјализоване за сточарство.

У одељку о државним постројењима за израду оружја изнети су додатни аргументи за у науци постојеће мишљење о томе да су позноримске *fabricae* постојале и у Италији Теодориховог доба. Уз то, у Касиодоровим жалбама и алузијама на злоупотребе надзорника и ковача у овим постројењима, препознали смо типове злоупотреба идентичне са онима са којима су покушале да се "обрачунају" царске конституције IV и V века. Уз то, кроз типолошки приказ преовлађујућег остроготског наоружања, изнели смо мишљење о томе које су државне радионице, специјализоване за израду појединих врста оружја, Остроготи имали интереса да сачувају. Опстанак државних оружарница донео је Остроготима оно чиме, до тада, никада нису располагали - контролу над римским државним ковницама оружја и гарантовано снабдевање римским наоружањем. Иако су германски народи поседовали сопствене ковнице оружја, римско оружје углавном су сматрали квалитетнијим и иновативнијим. Контролом над државним ковницама у Италији, остроготска војска била је у прилици да употпуни (у квалитативном и квантитативном смислу) своје наоружање, али и да

усвоји римске механизме контроле квалитета производње оружја, што се и назире у једном од поменутих Касиодорових писама.

Пракса прописивања максималних цена разматрана је у следећем одељку. У Касиодоровим формулама за постављење дефенсора и куратора (сваког) града, као и едикта о максималним ценама у Равени, препознали смо довољно доказа да је у остроготској Италији опстала пракса прописивања максималних цена (пре свега намирница), пре свега нивоу појединачних градова, која је практикована током претходна два века, али и у појединим хеленистичким државама. Околност да је, у доба остроготске владавине, дефенсор и куратор сваког града у Италији био овлашћен да пропише максималне цене производа, уколико то сматра нужним, свакако је, као и у претходној епохи, проистекла из жеље власти да се тиме одржи "социјални мир" у свим градовима који имају свог куратора или дефенсора. Упадљиво је да прописивање максималних цена Касиодорове формуле посматрају као неизоставну дужност куратора и дефенсора, иако извори IV и V века само спорадично помињу праксу да куратори и дефенсори прописују максималне цене, али нигде то не представљају као њихову дужност. У едикту о ценама дуж Фламинијевог пута, јасно се види да преторијски префект остроготског доба има право да иницира прописивање максималних цена у било ком граду, и то тако што ће послати званичника који ће са грађанима договорити максималне цене, што по свој прилици није новитет у односу на претходна два века, али бројност и очигледна густина места у којима се такорећи одједном иницира прописивање максималних цена делује нам изненађујуће амбициозно у односу на спорадичну праксу IV и V века.

Питањем опстанка римске праксе додељивања монопола приватним лицима, али и питањем да ли су у остроготској Италији наставили да постоје државни монополи, бави се наредни одељак. У Касиодоровим писмима 7.44, 2.26. и 2.30 препознали смо додатне аргументе за констатацију да су државни монополи и приватни монополи законито добијени од стране државе, наставили да постоје у доба остроготске владавине. На основу праксе давања монопола у претходној епохи, може се начелно претпоставити да су законити приватни монополи и у остроготско доба давани, попут закупа пореза, под закуп лица која би заузврат држави исплатила одређену своту новца. Неким лицима је монопол на производњу и продају могао бити дат као награда за службу на двору, као што је случај са Теодориховим додељивањем монопола Данијелу из Равене. Ипак, важно је констатовати да је у име Аталариха

вођена борба против лица која незаконито гомилају жито ради спекулације, што је фактички спадало у покушај успостављања незаконитог приватног монопола. На овај начин, Аталарихова централна власт је на територији Италије водила борбу сличну Зеноновом прогону приватних монопола на прехранбене артикле.

Претпоследњи одељак посвећен је основним правцима политике издавања новца у Италији овог периода. Овај одељак пропратног је карактера, и намењен лакшем разумевању целине истраживања, будући да политика издавања новца, иако органски припада финансијској историји и у ужем смислу не спада у историју привреде, у реалности свакако сачињава нераздвојну целину са привредном политиком. У Касиодоровој формули за постављење маистра ковнице препознали смо поједине типове злоупотреба ковача новца, на које су се жалиле и оштро кажњавале царске конституције претходна два века. Потом, одељак даје преглед главних типова новца остроготског доба, као и њихових ковница. Будући да нумизматичке анализе углавном нису приметиле смањивање тежине или кварење састава новца у остроготској Италији, чини се да поменута Касиодорова формула додатно добија на значају, јер макар сугерише да су и у доба готске владавине постојали покушаји вршења оба поменута метода кварења новца. Од особеног је значаја у науци одавно уочена чињеница да су многи солиди, ковани у Риму у доба Теодориха, технички прецизније израђени од њихових парњака кованих у Цариграду, што се односи чак и на представе царева на њима. Ова околност, ако ништа друго, указује да су и у Теодорихово доба, за службу у ковници Рима, бирани искусни и савесни *monetarii*. У сваком случају, овде је од највећег значаја чињеница да је и у остроготској Италији (барем пре избијања рата са властима из Цариграда) солид задржао своју пуну тежину и чистоћу, због чега је коришћен како у директним трансакцијама, тако и као обрачунска јединица.

Последњи одељак бави се поменима и применом силикватикума и хрисаргирона у остроготској Италији, трговачко-занатлијским порезима наслеђеним из римског пореског система. Ово поглавље тежиште ставља на анализу примене силикватикума у контексту Касиодоровог писма 8.33 (које пружа жив опис сајма на дан св. Кипријана) и закључује да је у контексту релевантних царских конституција (конституција Валентинијана III) овај сајам по свој прилици пример легалног сајма на коме се доследно примењује наплата силикватикума. Интригантна је да у многобројним Касиодоровим писмима, а ни другим савременим изворима, не налазимо на помене

жалби на хрисаргирон, који је на истоку Царства, због учесталих жалби трговаца и занатлија, одавно био укинут. Будући да је Теодорихово време било просперитетно у тој мери да је Аноним из Равене посведочио да су у доба краљеве владавине, због многобројности трговачких трансакција, многи градови ноћу држали отворене капије, како би трговци могли да тргују и ноћу (тј. како би купци могли и ноћу да улазе у градове), могуће је да је трговина у Теодориховој Италији била довољно профитабилна, тако да су и трговци и занатлије били у стању да плаћају паушални и високи хрисаргирон (при овоме, треба имати у виду да су готово скоро све ситне занатлије позноримског доба били уједно и трговци тј. непосредни продавци својих производа).

образац изјаве о ауторству

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора МАРКО ДРАЖКОВИЋ

Број индекса 5115-22

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ГРАДСКА ПРИВРЕДНА ПОЛИТИКА ОСТРОГОТСКЕ ИТАЛИЈЕ (493-535)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 1. VI 2025.

Марко Дражковић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Марко Драшкович
Број индекса 5115-22
Студијски програм 2008
Наслов рада Градска привредна политика острвотске Италије (493-533)
Ментор проф. др Радевољ Раџић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 1. VI 2026.

Марко Драшкович

образац изјаве о коришћењу

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Градска привредна политика острвотске Италије (493-535)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND) = УЗ ПОШТОВАЊЕ ALL RIGHTS RESERVED
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 1. VI 2026.

